ЖИЗНЬ

ЭТО ДНИ, КОТОРЫЕ ЗАПОМИНАЮТСЯ...

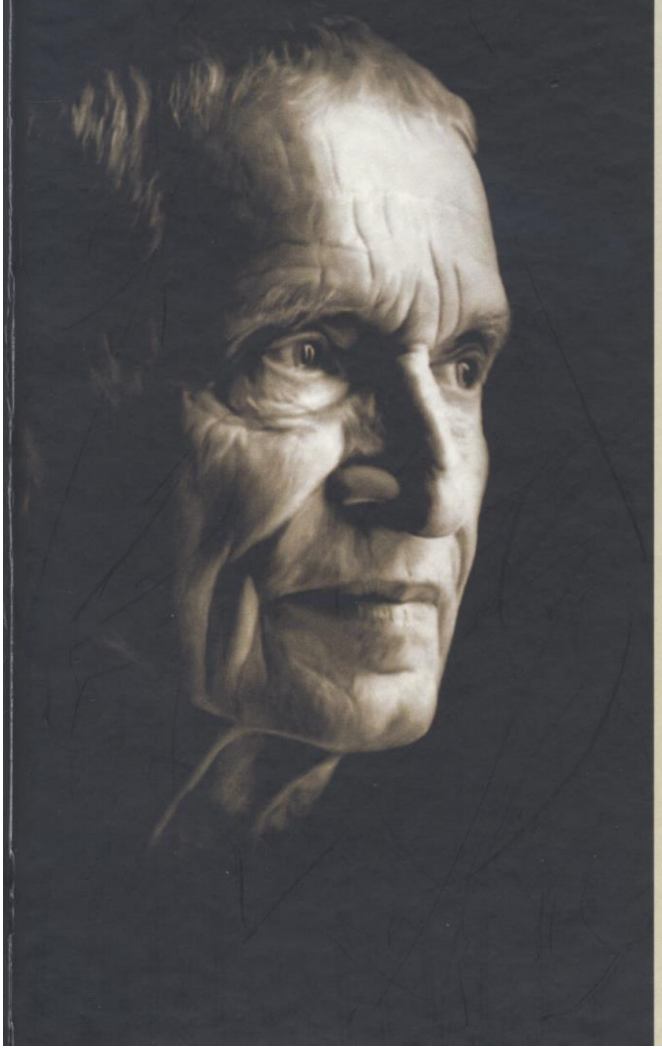

КЛУБ ИМЕНИ
НИКОЛАЯ
АМОСОВА
ПРИ КИЕВСКОМ
ДОМЕ УЧЕНЫХ

2015–2016

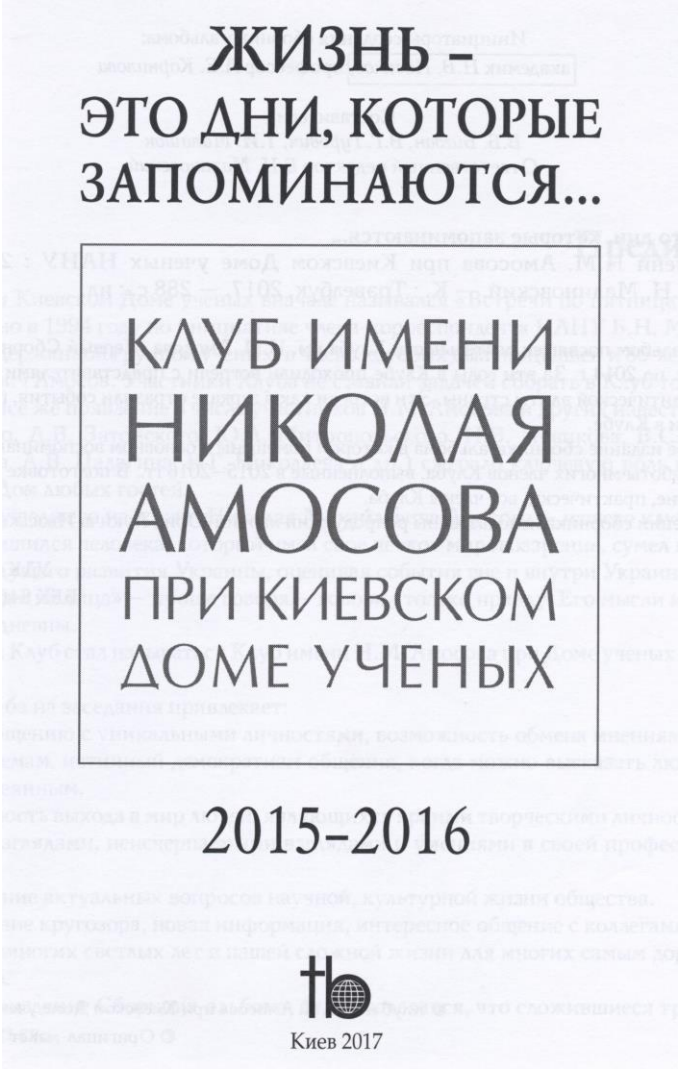

Життя – це дні,
які запам'ятовуються.

Клуб імені
Миколи Амосова при
Київському Будинку
вчених
2015-2016

"Умственный труд и нравственный
подвиг всегда останутся лучшими
строителями общества, самыми мощными
двигателями человеческого развития."
В.О. Ключевский

"Империя будущего будет империей разума"
Уінстон Черчиль

Передмова

Клуб при Київському Будинку вчених спочатку називався "Зустрічі по п'ятницях" і виник випадково у 1994 році з ініціативи члена-кореспондента НАНУ Б.М. Малиновського, підтриманий групою вчених, до яких було запрошено і 80-річного Миколу Михайловича Амосова. Учасники Клубу не ставили завдання зібрати до Клубу лише членів Академії. І все-таки поява серед учасників М.М. Амосова та інших відомих вчених (П.П. Толочко, Д.В. Затонського, Ю.О. Митропольського, М.В. Новікова, В.С. Королюка, О.О. Созінова, О.В. Палагіна, В.Г. Ніколаєва та ін.) зіграло ключову роль і дозволило залучати до Будинку будь-яких гостей.

З втратою Миколи Михайловича Амосова, що пішов з життя, - нашого клубного керманича - клуб втратив людину, яка мала свій чіткий світогляд, зумів запропонувати ідеологію майбутнього розвитку України, оцінюючи події поза і всередині України, висловлювався "не дивлячись на обличчя" - простіше кажучи - говорив тільки правду. Його думки та погляди досі злободенні.

З 2003 року Клуб став називатися Клуб імені М.М. Амосова при Будинку вчених НАН України.

Членів Клубу на засідання приваблює:

- Тяга до спілкування з унікальними особистостями, можливість обміну думками з різних проблем, справжній демократизм спілкування, коли можна висловити будь-яку думку, не будучи осміяним.
- Можливість виходу у світ людей, які є яскравими творчими особистостями з оригінальними поглядами, невичерпними поглядами та вміннями у своїй професійній діяльності.
- Обговорення актуальних питань наукового, культурного життя суспільства.
- Розширення кругозору, нова інформація, цікаве спілкування з колегами.

– Серед небагатьох світлих років у нашому складному житті для багатьох найдорожчим є наш Клуб.

Це друге видання Збірника-альбому, сподіватимемося, що традиції, що склалися, продовжуватимуться.

ПАМ'ЯТЬ І ОБОВ'ЯЗОК

Зі щоденникових записів Миколи Амосова
Медична газета "Здоров'я України".
№ 22 (251) Листопад 2010 нар. Розділ
"Видатні постаті"

І.М. Трахтенберг, академік НАМН України, член
кореспондент НАН України, д.м.н. професор,
Інститут медицини праці НАМН України
Ю.Л. Іваськів, д.т.н., професор, м. Київ

"Знакомство с именами светлых умов составляет превосходное упражнение: оно оплодотворяет ум и изощряет мысль."
Іоганн Гарднер

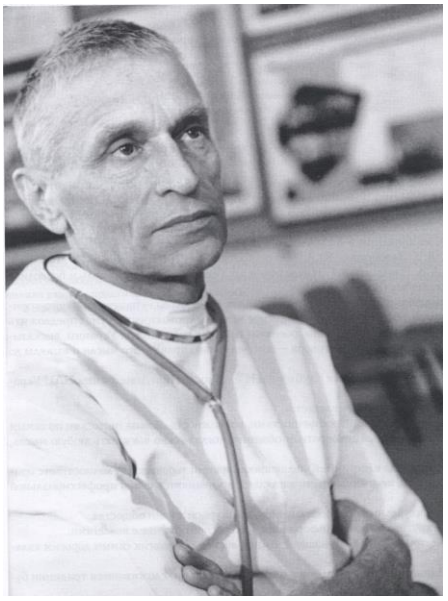

12 грудня 2002 р. пішов з життя видатний наш сучасник - найобдарованіший лікар, визнаний вчений кардіохірург і біокібернетик, самобутній письменник, філософ, людина честі та совісті Микола Михайлович Амосов. Згадувати про нього, його лікарську та наукову творчість, літературну та публіцистичну спадщину кожен грудень цього десятиліття - веління нашої пам'яті та обов'язку.

Нагадаємо читачам найбільш точний і помітний заголовок некрологу про Миколу Михайловича в популярному суспільно-політичному тижневику "Дзеркало тижня":

"З його відходом совість наша осиротіла". Згадується початок нарису, де було сказано про раптовість цієї сумної події, яка вразила суспільство. Адже ще

кілька днів тому, напередодні дня народження – 6 грудня – він захоплено працював удома за комп'ютером над електронною версією своєї нової книги "Мій світогляд". Своїм близьким та друзям не без задоволення казав, що приурочив нове видання до свого 89-річчя. І в цей же період, спілкуючись з тими, хто зустрічався з ним напередодні знаменного дня, згадував про минуле і пережите, ділився, хоч і коротко, враженнями далекого дитинства, що пройшло у роки Першої світової війни в Вологодській області Росії. А потім і про перипетії лікарської діяльності після закінчення Архангельського медінституту.

У роки Великої Вітчизняної Микола Михайлович пройшов шлях суворої служби як провідний хірург у військово-польовому шпиталі.

У 1950-х роках у столиці України, де його було обрано на одну з хірургічних кафедр Медичного інституту ім. О.О. Богомольця, Амосов займався не тільки викладанням, а й розгорнув активну хірургічну діяльність на базі Інституту фтизіатрії, де знайшов повну підтримку своїм новаторським ідеям. У подальшому, після створення ним клініки серцевої хірургії, Микола Михайлович очолив Інститут серцево-судинної хірургії, що став потім всесвітньо відомим. Саме завдяки своїм роботам у цьому клінічному та науково-дослідному інституті він став визнаним у світі кардіохірургом, творцем наукової школи, яка продовжує сьогодні розвивати багаторічний та безцінний досвід засновника. На його спадщині виховувалися та навчалися випускники-медики не лише у нас, а й у найбільших навчальних закладах світу, зокрема в Сорбонні та Оксфорді.

Багатогранна діяльність Амосова на терені лікування, медичної науки та біокібернетики у поєднанні з неповторною літературною творчістю багато в чому сприяла підвищенню інтелектуального іміджу України у XX столітті. Мудрий лікар і вчений пішов від нас, залишивши після себе унікальну спадщину. Його прикметний досвід та визнані у світі новації стали науковим надбанням сьогодення та майбутнього.

Разом із найближчими учнями та співробітниками Миколи Михайловича згадуємо один із останніх його днів народження, знаменних для друзів та шанувальників, – 6 грудня 2001 року. Попереду ще цілий рік, насичений творчими звершеннями, лікуванням, сімейними радощами, спілкуванням із друзями, учнями, співробітниками.

Прохолодний зимовий ранок. Вулиця по якій часто ходили за останні десятиліття, де все знайоме, спуск у Протасів яр. Тут у клініках та лабораторіях Інституту серцево-судинної хірургії, більш відомого широкому загалу як Інститут Амосова, у звичних турботах початку трудового дня цього разу домінує атмосфера очікування. Приємний настрій помітний не лише у персоналу, а й серед хворих, як завжди, у всьому обізнаних. Цей день – день народження творця Інституту та його почесного директора. Вже чути перші вітання, що супроводжуються дружніми рукостисканнями, обіймами, врученням квітів. Але винуватець урочистостей не схильний порушувати

розпорядок, до речі, ним самим встановлений. Він присутній на обов'язковій ранковій конференції, де чергові лікарі повідомляють про вчорашні операції та проводять обговорення майбутніх втручань, бере участь в обходах хворих. І тільки потім, уже в кабінеті, приймає прибулих його привітати, розмовляє з ними, обмінюється новинами, ділиться враженнями. А в той раз також вручав книгу, що щойно вийшла у світ, - нове перероблене видання його мемуарів "Голоси часів".

Книга є скороченою для Інтернету і заново відредагованою Миколою Михайловичем версією спогадів, виданих під тією ж назвою в м. Києві (в "Оранта-Прес"), а через рік і в м. Москві ("Вагріус"). На обкладинці - портрет усміхненого автора, проникливий погляд якого за склом окулярів ніби спрямований на читача. У редакторській анотації до згаданої книги повідомляється, що автор цього мемуарного видання - академік Національної академії наук України, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської та трьох державних премій, відомий численними працями в різних галузях науки, а також літературними та публіцистичними творами, опублікованими більш ніж 30 мовами. А далі йде звернення до читача вже самого автора. Воно лаконічне та по-амосівськи відверте і точне. Є там і такі сумні слова: "Начебто є ще сили, але вже знаєш: кінець близький, майбутнього немає. Значної справи не зробиш. Залишаються роздуми та минуле". У щоденниках М. Амосова його розповіді про особисту, про професійну діяльність, науку і творчість, про нескінченні, часом болісні роздуми органічно пов'язані з хронологією суспільних подій та особливостями свого часу. Найбільш повно це знайшло відображення в унікальній праці "Енциклопедія Амосова".

"Не приховую, - писав Микола Михайлович, - що був дуже збентежений, коли видавництво "Сталкер" запропонувало мені написати книгу з такою претензійною назвою – "Енциклопедія Амосова". Не втримався – погодився зайнятися. Але не марнославство було головним мотивом. Виникла нагода заново переглянути колишні ідеї і по можливості привести їх у відповідність до сучасного стану науки. Зробити примітку, не закреслюючи, однак, того, що писав раніше". А ми з вами, небайдужий читач, отримали щасливу нагоду ознайомитися з результатом півстолітньої творчої діяльності мудрого лікаря, вченого, громадянина, людини совісті. Повною мірою це відноситься до щоденникових записів, більшість яких наведено в третьому томі його чотирьохтомника художніх та публітистичних праць.

За кожною сторінкою щоденника фігура лікаря - хірурга та мислителя. Багато сторінок присвячені вже виконаним хірургічним операціям на серці, з усіма подробицями та коментарями, а також тим, які ще тільки продумуються, інженерним задумам та їх реалізації (наприклад, проект машини для паралельної дифузії, конструкція напівкульового клапана). Тепер вони будуть надбанням спеціалістів.

Думки хірурга, пропущені через серце, з усіма його турботами,

сумнівами, навряд чи залишать когось байдужим. Зроблені у різний період, охоплений щоденниковими записами (1968-1970 рр.), досить повно, на наш погляд, відбивають пошуки, сумніви, роздуми М.М. Амосова на той час. Ось деякі витримки.

"Оперую щодня, чотири дні на тиждень. Добре оперую", - запис на одній із сторінок щоденника. І буквально на наступній сторінці: "Помилки, безліч помилок. Два слабкі місця - інфекції та емболії - взагалі невідомо звідки. Погано, коли нічого не знаєш і лікуєш наосліп. Враження, що ходиш тонким льодом у будь-який момент проломиться".

"Відвідувало начальство. Показував клініку. Ох, як у нас бідно. І будівництво не йде. І неприємності: хабарі та інше. Крадуть медикаменти, спекулюють. Як подумаєш про все, так біг би без огляду. Я вже не відчуваю сил довести організацію до рівня".

"Навколишня соціальна система не дозволяє налагодити матеріальне забезпечення та довести до необхідного рівня".

"Жахливий тиждень, ніби доля поставила собі за мету - вижити мене з хірургії. Кинути б хірургію - можливо, зробив би щось у кібернетиці. Якби до клініки не був прив'язаний міцно, кинув би. Але це порожні міркування, напевно. Вони повторюються в чорні періоди вже років 10, не менше. І не все так похмуро у житті"".

"Все-таки операції - це здорово (оперуй щодня)".

«Відчуваю, що міг би оперувати, як найкращі закордонні хірурги - не менше, не гірше. Це також одна з форм повноцінного життя, як творчість".

"Операції, принаймні, задоволення приносять. Багато й хороших операцій. Інакше не жилося б"

"Коли хворі не вмирають (або "в пропорції"), то робота хірурга хороша, все одно, як страшний фільм зі щасливим кінцем. "Масаж почуття". А коли вмирають – жахливо".

Записки М.М. Амосова, лікаря та хірурга, пов'язані з глибокими роздумами про людське призначення, максимальну реалізацію, про життя, його наповнення.

"За спогадами, Марина Цвєтаєва, чудовий поет і глибокий мислитель, одного разу висловила думку про те, що в другій половині життя важливий не успіх, важливо встигнути. Все думаю, чим же наповнити залишок життя? - записує Микола Михайлович. - Клініка, хворі, наука, лікарі, господарство. Всім потрібний і все дрібниці. І далі: ідеї чекати не можна. Те що видав, - не реалізувати, гіпотези в моделі не перетворити. Залишаться фантазіями. А евристичні моделі – це теж ще не істина – потрібні експерименти.

На світ, отж,е не вплинути. Пророком – не стати. А по дрібницях задовольняти своє марнославство просто не хочеться. Немає бажання стати "середньознаменитим". У всякому разі, бажання не перевищує ліні перед зусиллями для цього. Але й попереду як гора – праця. Щоб підніматися,

потрібно багато зусиль. Чи варто?

Апатія. Причини: немає стимулів. Років залишилося мало. І сил мало. І не знаєш, навіщо.

Залишається – просто так – робити заради роблення. Однак із усіх робіт заради цього найприємніша – хірургія. Якщо ще хірургія піде погано, то хоч лягай та подихай. Значить, вистачить мені середньої слави хірурга. Операції, принаймні, задоволення приносять.

Усі інші сторони життя не балують надіями. Хірургія – єдина сфера, де я не почуваюся боржником: я роблю, віддаю, нічого не беручи натомість".

Декілька днів відокремлюють ці роздуми від інших.

"Сьогодні знову дві операції - клапани. А що ще залишається? Така безнадійність і туга і далі: слабшають стимули життя і діяльності: цікавість, марнославство, самовираження. Не дуже себе турбую роботою. Того і дивися, відвикну від праці. Треба б братися за справу. І не можу. Немає стимулу. Залишилися лише любов до дочки та відповідальність за сім'ю. Але й вони слабшають з часом. Все це дуже сумно. Потрібно знову поринути у божевільну хірургічну роботу, що не залишає ні часу, ні сил ні для чого іншого".

І знову роздуми М. Амосова про те, чим заповнити решту життя, і про те, що хірургії для цього, здається, буде замало.

Праця, наука, мистецтво

Вранці в один із понеділків Микола Михайлович записує: "Два нудних вихідних. Немає радості спілкування. Будь-якого. Відчуження. У гості не хочеться, міркування одні й ті ж. Без інформації. Хіба що випивка підігріває - так і пити не хочеться. Заважає роботі... Відпочинок, нудьга. Робота - тяжка. А де радість? Маленька віддушина – мистецтво. Приголомшливий фільм бачив учора: "Кармен-сюїта" із Плісецькою. До чого талановита! І знову так захотілося написати щось чудове, за душу щоб брало."

В останні роки життя М. Амосов не раз говорив, що з появою в його житті персонального комп'ютера у нього виникли нові думки, сформувалися нові уявлення про людину, життя і смерть, про Бога. Але... За часів щоденникових записів персонального комп'ютера ще не було. І на сторінках щоденника, і в інших публікаціях важливим стимулом незмінно називає мистецтво. І, зрозуміло, працю. ("Без неї – кінчати і все".)

"Потрібно думати, писати. Інакше лінь заб'є науку, публіцистику. Не буде марнославства. Потрібний тренований мозок.

Хочу спробувати ще зайнятися наукою. Писати книжки, створювати моделі. Хоча б на рівні алгоритмів. Потрібно фізіологію зрушити. (Книга з саморегуляції вийшла гарна.) Можна "алгоритми свідомості" написати - хтось створить моделі - за кордоном, якщо не в нас.

Виявилося цікавим читати наукові книги, художні чомусь менш цікаво.

Дуже однаково і без думки. Лекції читати затіяв. Жадібність це, чи то марнославство. Тепер треба напружуватися. Університет, кібернетика - важкувато. Але знаю, що й зупинка – смерть - ще нудніше.

Коли хочеться і може бути - немає туги. І навпаки, коли є туга, немає бажань. Але і це – з позитивними зв'язками – точно".

І знову питання, яке постійно виникає на сторінках щоденника: "Що робити?". У пошуках відповіді М. Амосов розмірковує: "Все боюся продешевити решту життя". Про найголовніше: "Чи можу ще "вплинути"? Або тільки максимум задоволення?!".

"Медицина, - продовжує Амосов, - модель внутрішньої сфери та експериментальна перевірка. Не вплине! Психологія - штучний розум. Ефективно, але зрозуміло тільки фахівцям. На історію не вплине. Немає впевненості, що можна отримати доказові розміри моделі. Соціологія - оптимальне суспільство. Проект ще є. Евристично можна дослідити. Але – характеристики? Навіть методу дослідження ще немає. Писання – романи, наприклад. Тільки не відчуваю таланту. А туди треба масу вкласти". І далі:

"Куди ні кинь, "вплинути" не зможу, цитує Н. Амосов. - Років багато, а світ занадто складний. І перенасичений інформацією. Окрема людина дуже маленький шматочок може вкласти в спільний котел. Ще вбиває труднощі поширення своїх ідей. Такий потік друкованого слова, що не пробитися".

"Куди ні кинь, "вплинути" не зможу, сетує М. Амосов. - Років багато, а світ занадто складний. І перенасичений інформацією. Окрема людина дуже маленький шматочок може вкласти в спільний котел. Ще вбиває труднощі поширення своїх ідей. Такий потік друкованого слова, що не пробитися".

У зв'язку із зміною статусу (обрання до Академії наук) у Миколи Михайловича з'явилися нові плани: перейти на основну роботу у кібернетику. Він обговорює можливу тематику досліджень в Інституті кібернетики: алгоритм свідомості, штучний розум, експерименти з моделями суспільства (якщо вдасться, крамолу знайшли, - М. Амосов пише про складнощі, що виникли у зв'язку з виходом книги "Моделювання соціальних систем"; нагадаємо, цей запис відноситься до 1970 р.). Згадується також його гостра принципова позиція на методологічному семінарі Інституту кібернетики, на якому був присутній один із авторів роботи, під час обговорення проблем та перспектив розвитку суспільства, зокрема реалізації ідей комуністичного будівництва в країні. І знову наголошує Микола Михайлович приховано думку: "Немає стимулів. Після виборів до Академії наук, мабуть, ще поменшало. Пенсію заробив, всі можливі для мене чини отримав... Слава! Так, звичайно, не погано. Може, і вистачить!".).

І в той же час незмінний оптимізм Амосова: "Ще сподіваюся розхитатися. Це потрібно для себе. Як фізкультура. Щоб не подурнішати передчасно і зовсім не втратити інтерес. Втім, це вже писав не раз на сторінках інших публікацій".

В один із днів М. Амосов записує: "Минув ще один тиждень - усілякі

непередбачувані ускладнення та трагічні смерті. Знову немає життя в хірургії". І буквально наступного дня: "Хірургія явно некерована, хоч задоволення дає". А декількома днями пізніше: "Відмовлятися від хірургії не можу - надто хитка кібернетика - звик до реальних результатів. Тому й хапаюся за реальну, сьогоднішню справу - за хірургію. Результат - відразу, у справах". Вважаємо, коментарі тут зайві.

Проблеми старіння

Роздуми про старості у щоденникових записах виникають у зв'язку з роботою над "Записками з майбутнього". Вони пов'язані з думками про "писання, письменство". "Коли хочеться писати, то першорядне питання, яке потрібно вирішити, - ідеї. Просто описувати людей та їхні тваринні справи я не зможу краще за інших. Значить, потрібно пропагувати ідеї". Розмірковуючи про сюжет "Записок", Амосов поряд з анабіозом для Космосу, продовження життя, автоматичним регулюванням життєвих функцій, моделюванням біологічних об'єктів, управлінням спадковістю синтезом нових біологічних структур людини, а також деякими морально-етичними проблемами медицини називає проблеми старості, старіння.

З його щоденникових записів випливає, що проблема старіння також пов'язана з уявленням про "баланс здоров'я". Статистика має показати, вважає Микола Михайлович, від чого люди вмирають і втрачають працездатність.

В результаті обговорення цього явища формується цілісна послідовна концепція старіння, яка зводиться до того що, що воно визначається генетичною програмою. Ця концепція набула розвитку у роботах українських геронтологів, які представляють наукову школу академіка В.В. Фролькіса.

При викладі своєї концепції Микола Михайлович ставить таке запитання: чи запрограмовано в матрицях програм певну кількість репродукцій чи процес їх отримання припиняється через знос і перешкоди?

Радикальне запобігання старінню, мабуть, неможливе, якщо матриці справді псуються.

Життя можна значно продовжити, якщо це робити з молодості, навіть з народження.

Головна книга

Особливе місце в щоденникових записах займають роздуми про "писання, письменство". З цими записами пов'язуються думки про "Головну книгу", уявлення про Бога, складність світу і місце в ньому людини, про науку.

М. Амосов так визначає мету "Головної книги": "Викласти свою систему поглядів на все - свою філософську систему, пояснити існуюче і зробити припущення на майбутнє. У той же час дати вказівку, що і як потрібно дослідити, щоб отримати справжнє керівництво до дії. Все сподіваюся "синього

птаха" схопити - зробити відкриття в плані філософських ідей".

Микола Михайлович вважає, що "книги повинні дати відповідь на головне питання: "Для чого і як жити?". Напевно, зауважує він, "щоб бути щасливим (або хоча б не бути нещасним)". І в той же час це має бути книга про суспільство, тому що людина живе в ньому. "Природа, людина, суспільство" - так приблизно вона називатиметься.

Після деяких роздумів М. Амосов дійшов висновку, що "Головна книга" не повинна бути систематичним викладом поглядів з усіх питань: матерія, енергія, складність, інформація; системи, самоорганізація, регулювання; природа (або, можливо, життя), людина, суспільство, наука... Потрібно починати, вважає він, з кінця: які проблеми, соціальні та філософські, пропонується вирішити, і від них перейти до природних, обравши лише те, що до них належить.

Виявляє інтерес, які питання хвилюють М. Амосова, коли він розмірковує про "Головну книгу". Ось деякі з тих, що містяться у його щоденникових записах. Якою має бути людина? У чому щастя? Як ставитися до науково-технічного прогресу?

Проблему людини як індивіда неможливо відокремити від суспільства, зазначає він. Звідси питання, яким має бути суспільство, що забезпечує "виробництво" нової людини? Як його побудувати та як змінити людей, як жити? І ще один важливий аспект: що таке істина? М. Амосов розвиває кібернетичний погляд (системи, інформація, моделі) на всі речі та науку.

Він також розмірковує і про те, як її написати ("якщо нудно і науково, то ніхто не буде читати, а все-таки я пишу не тільки для себе, а хоча б для "самвидаву"), а також про вимоги до форми викладу ("мабуть, слід поєднати два стилі - один для ширшої публіки, інший - науковий (петитом) для посвячених, де можна вдаватися до деталей"). Ще одне зауваження щодо форми: "Примирити публіцистичну манеру з науковою. Хлістні підзаголовки та чіткі рубрикації".

У зв'язку з соціальними та філософськими "клятими питаннями" в "Головній книзі" передбачається розглянути різні типи ідеологій соціальних систем.

Розвиваючи свою філософську систему, М. Амосов висловлює незгоду із твердженням Ф. Достоєвського про те, що суспільство неможливе без визнання безсмертя душі. "Ні, можливо, - переконаний Микола Михайлович. "Громадський договір" можливий і без Бога. Наука має його дати та реалізувати".

Оптимальне суспільство

До проблем, які хвилювали М.М. Амосова як лікаря та вченого, відносяться управління психікою та суспільством. Підходи до постановки цих проблем - у статтях "Штучний розум", "Розум очима кібернетика", а також

деяких інших публікаціях. Дані проблеми розглядаються в щоденникових записах про "Головну книгу" та "Записки про майбутнє".

Найцікавіше, пише Микола Михайлович, - управління психікою та суспільством. Але це - табу "за пропонованих обставин", як тонко зауважив про роботу в ці роки сучасник Миколи Михайловича, відомий історик театру А. Смілянський.

Чи реально штучне управління психікою, розмірковує М. Амосов. Так, звичайно. Наприклад, у роки, коли робилися щоденникові записи, проблема алкоголізму було віднесено до однієї з найважливіших соціальних в країні і отримала величезне громадське звучання. Серед чинників, які використовуються для штучного управління психікою, Микола Михайлович називає також вживання снодійних, транквілізаторів, наркотиків. Сюди ж відносить наявність зайвого вільного часу, сильна втома та напруга, відсутність реальних гальм, вплив моди. До факторів, що протистоять - можливості державного управління, віру в саму природу людини.

Розмірковуючи про те, що людину стимулюватиме у майбутньому, М.М. Амосов відзначає прагнення уникнути дійсності, жадібність, вещизм, залежність від впливу реклами. Менш значущими нього будуть почуття честі, обов'язку, прояв цікавості, творчість. Сьогодні треба віддати належне глибоко пророчим оцінкам, які дав Микола Михайлович процесам, що характеризують життя сучасного суспільства та перспективи його розвитку.

Ось ще один передбачуваний запис у щоденнику, зроблений ним у ті роки, - про проблеми ефективної обробки великих масивів інформації, що постають перед суспільством, про створення людино-машинних систем. Кількість інформації у світі, зазначає Амосов, швидко збільшується та вже перевищує можливості мозку. Це свідчить про неповноцінність людини. Інформації у світі - не просто безліч, вона об'єднана у систему, через неї світ становить єдине ціле. Якщо голови недостатньо, то керувати неможливо чи не оптимально. Потрібно створювати складні керуючі системи - з машинами, які об'єднують людей. Дії лідерів скоро будуть неможливі без машин.

М.М. Амосов розмірковує про суспільство. Потрібна нова модель людини та експеримент, щоб дати їй характеристики. Тоді можна буде говорити про реальні можливості побудови оптимального суспільства.

Сповідальне

"Навіщо і як жити? Напевно, щоб бути щасливим (любити нещасних)", - так довірливо поділився своїми роздумами на одній зі сторінок щоденника М.М. Амосов. Ця думка – рефрен його записів. І не лише щоденникових. Вона присутня у багатьох його публікаціях, зокрема у "Записках про майбутнє".

До цих роздумів Амосов повертається неодноразово. "Хочу роман написати", - ділиться він планами в одному із записів.

Микола Михайлович пропонує концепцію "Записок про майбутнє", на

відміну від "Головної книги", приземлити, зосередитися на особистих відчуттях. Не треба в книгу, вважає він, привносити спеціальну науку.

Інтерес до книги полягає не так в інформації, як у почуттях, які вона пробуджує. Але основні ідеї мають бути. "Хочеться писати, - читаємо в іншому записі з приводу роману, - хоч і розумію, що поза часом і ідей буде не те".

Продовжуючи роздуми, Амосов записує, які відкриття було зроблено останнім століттям, - політ у космос, поява телебачення, електронних обчислювальних машин, розвиток атомної енергетики. Але чи змінилося суспільство? І так, і ні. Не дуже, не радикально. Людина залишилася такою ж. Тому залишаються ті ж теми для роздумів – про дружбу, спілкування. Що це, запитує М. Амосов, звичка до людей, рефлекс самовираження чи вроджений рефлекс (стадність)?

У зв'язку з розвитком різних сюжетних ліній роману розглядаються можливі драматичні колізії у житті героя, труднощі, і остаточний вихід для них - у коханні, у роботі.

Не можуть не викликати інтересу роздуми Миколи Михайловича про природу творчого процесу. Писати – це гарно. Висловлювати почуття красиво, щоб генерувати їх в інших. Хочеться, продовжує він, писати. Що це, марнославство? Ні, переконаний він, самовираження. "Пишу записки для самовираження, головним чином, і ще, - робить запис автор "Думок і серця", - по інерції боротьби за місце під сонцем, з марнославства, жадібності та інших стимулів. Я пишу для того, щоб осмислити". Дуже багато накопичилося питань, старих та нових, що таке людина, що таке суспільство? Амосов цінує цю можливість. Коли в журналі "Наука і життя" виникли складнощі з публікацією "Записок про майбутнє", з'явився такий щоденниковий запис: "Мабуть, цілком немає здібностей. Так шкода розлучатися з можливістю самовиражатися".

Останні щоденникові записи міркування про згадану "Головну книгу" (все сподіваюся "синього птаха" спіймати і зробити відкриття, що стосується філософських ідей) і про роман (начебто часу шкода на роман. Тут маса праць, слова треба підбирати. І ще - немає сміливості, не можна оголювати себе: суспільство, академік сім'я…). Амосов пише про свої воістину грандіозні наукові плани: "Фізіологія в медицині", "Основи біокібернетики", "Досягнення торакальної хірургії", "Алгоритми свідомості", "Модель суспільної особистості", "Моделі внутрішньої сфери". Більшість цих планів практично реалізовано в інтелектуальній спадщині, значення якої для медицини, науки та філософії XX століття важко переоцінити.

Майже всі щоденникові записи – це пошук М.М. Амосовим відповіді на питання: "Для чого і як жити?", що постійно хвилювали його. Він записує: "Чи може бути стрижнем пошук істини - і без кінця... або - гонитва за щастям. І не наздогнав".

Знову сповідальне: "Та чи є в мене що сказати? Чи не тільки й самовираження? Тоді можна й помовчати. Ні, здається, я можу дещо сказати -

про "істину", про "людину" - як до цього підходити, про суспільство, про віру, яким потрібно виховувати людину"

Ось таким встає зі сторінок щоденника Микола Михайлович Амосов - великий лікар і чудовий мислитель, чиї міркування вже за життя стали унікальним інтелектуальним надбанням свого часу і є духовним даром, націленим у майбутнє.

БУДИНОК ВЧЕНИХ У КИЄВІ

З історії приміщення й установи

Михайло
Кальницький

Київський Будинок вчених НАН України — одна з найбільш відомих і популярних культурно-просвітницьких установ столиці, "біографія" якої охоплює період тривалістю 90 років. Будинок вчених займає старовинний особняк по вулиці Володимирській, 45-а, у затишному подвір'ї поблизу Золотих воріт. Історія цієї споруди від часу її зведення містить чимало цікавих сюжетів, вартих дослідження та розповіді.

Територія, яку тепер охоплює щільно забудований квартал по вулиці Володимирській, ще на початку XIX століття являла собою вільну місцину поза стародавнім валом, насипаним ще за доби Ярослава Мудрого. Лише після того, як у 1830-і роки вал було ліквідовано й натомість розпланована мережу нових вулиць, тут утворилися садиби для приватної забудови.

Вулиця Володимирська не одразу отримала таку назву: її відрізок, що починався від колишнього валу та простягався в напрямку Університету Св. Володимира, спершу був найменований Університетською вулицею. Пізніше тут проходила вулиця Велика Володимирська, і лише у 1901 році вона набула сучасної довжини та стала називатися Володимирською. Ділянка, на якій нині розташований Будинок вчених, до 1898 р. мала № 35. Це була садиба чималої площі - 1115 квадратних сажнів або понад 0,5 га. Щоправда, її первинна забудова являла собою доволі скромні споруди. Так, ще наприкінці 1880-х рр. чільний дім був змішаним - на цегляному поверсі дерев'яна надбудова з мезоніном. На другому плані містилися дерев'яні флігелі та сараї; щонайменше половину території ділянки займав сад.

Відомо, що власником цього міського маєтку від 1872 року був родовитий аристократ, князь Микола Васильович Репнін — багаторічний предводитель дворянства Київської губернії. Але 18 (30) вересня 1887 року було складено "купчу кріпость", згідно з якою ділянку придбала у Репніна Марія Михайлівна Качала - дружина інженера-технолога. Саме з цією

господинею та її чоловіком, Володимиром Степановичем Качалою, пов'язане зведення наявних будівель на садибі, про яку йдеться.

Родовід інженера Качали включає чимало знаних імен. Зокрема, його батько Степан (Стефан) Теодорович Качала, священик греко-католицької церкви, жив у Галичині та став одним з провідних діячів українства на теренах, що належали тоді Австро-Угорській імперії. Він активно сприяв створенню національних громадських осередків, брав участь у заснуванні Товариства "Просвіта" та Товариства імені Шевченка, матеріально підтримував українські школи й бібліотеки. Палко відстоюючи етнічну тотожність та громадянські права русинів-українців, Степан Качала присвятив цій темі чимало промов та публікацій, обирався до Галицького сейму. Однодумцем та сподвижником Степана Теодоровича був його молодший брат Андрій, також священик, меценат української культури та науки.

Життєвий шлях Володимира Качали, котрий народився у грудні 1842 року, склався дещо інакше, ніж у батька. Він відчував прагнення до техніки й по закінченні Тернопільської гімназії вчився в Політехнічному інституті у Відні. Невдовзі після цього інженер-технолог Качала перебрався на українські землі Російської імперії, де в той час набувало величезного поширення цукрово-бурякове виробництво. Здібний та енергійний фахівець швидко знайшов для себе роботу. Його було запрошено, зокрема, на цукроварню знаних підприємців і філантропів Терещенків. Згодом він увійшов до керівного складу деяких інших цукрових заводів. Глибоко та всебічно вивчаючи свою справу, Володимир Степанович став одним із засновників (у 1871 році) Київського відділення Російського технічного товариства - авторитетного об'єднання професіоналів, яке спершу спеціалізувалося саме на цукробуряковій промисловості.

Втім, у якості фахівця інженер-технолог долучався й до інших справ. Так, у його розпорядженні перебував комплекс "закладу штучних мінеральних вод", що існував від кінця 1860-х років понад Олександрівським узвозом (тепер територія Хрещатого парку понад Володимирським узвозом; будівлі не збереглися). Володимир Качала орендував цей заклад у міста. Теплої пори року (з 1 травня по 15 серпня за старим стилем) тут діяла лікувальна зала "для користування теплими й холодними штучними мінеральними водами, натуральними і кавказькими, кумисом, кефіром, сироваткою й молоком". Тут-таки було влаштовано грязьові та мінеральні ванни, гідропатичний кабінет тощо. Медичною справою завідували долучені до цього лікарі, а інженер Качала утримував при "мінеральних водах" лабораторію хімічного аналізу зі складом приладів та реактивів.

Поза лікувальним сезоном орендатор використовував приміщення закладу на свій розсуд. Частину їх займав цілорічний готель, де мешкав і сам Володимир Степанович із родиною. Тут він охоче приймав земляків з Галичини, серед яких були і його родичі. Так, у 1880-і роки, навчаючись на

медичному факультеті Київського університету, в помешканні інженера Качали жив його племінник Сергій Киричинський; сюди приїздив і старший брат Сергія - Омелян Киричинський. У спогадах останнього про Володимира Качалу сказано таке: "Почував себе Українцем, жив в стислій приязні з Олександром Кониським і залюбки жертвував на українські справи чималі суми, потайки від тітки, що була Росіянкою і не раз передо мною нарікала, що дядькове українство коштує їм дорого. Як Галичанин, він давав притулок приїжджим до Києва Галичанам і допомагав їм влаштовуватися". Саме в готелі Качали у квітні-травні 1886 року зупинився Іван Якович Франко, коли приїздив до Києва брати шлюб з киянкою Ольгою Хоружинською, а Сергій Киричинський був у весільному обряді одним з "бояр" від нареченого. Зауважимо, що перебування славетного письменника потім далося інженерові взнаки, бо царська влада сприймала Франка як "небезпечного соціаліста". Тож сам Качала потрапив до списків "неблагонадійних" і навіть не мав змоги оформити перехід з австрійського підданства до російського.

Утім, це не заважало Володимиру Степановичу незмінно підтримувати українську культурну справу в Києві. Одним з її символів стала так звана "зала Качали" в закладі мінеральних вод. Коли вона була вільною від лікувальних функцій, орендатор надавав її, зокрема, під заняття українського хору, очолюваного композитором Миколою Віталійовичем Лисенком. Про "залу Качали" тепло згадувала племінниця Лисенка - письменниця та українська громадська діячка Валерія О'Коннор-Віленська. У 1887 році в гостях у Володимира Качали перебував його небіж Кирило Студинський (майбутній літературознавець, дійсний член Всеукраїнської Академії наук); тут він познайомився з Миколою Лисенком і разом з ним їздив до Канева на могилу Тараса Шевченка.

Невтомна професійна діяльність дозволила інженерові накопичити кошти для здобуття власної нерухомості в Києві. Придбавши садибу на Володимирській вулиці, Марія та Володимир Качали трохи пізніше приступили до її нової забудови. У 1891 році на їхнє замовлення було підготовлено кресленики двоповерхового з підвалом особняка в глибині подвір'я та триповерхового з підвалом прибуткового будинку по фронту ділянки. Автором проекту став архітектор Олександр Романович (Ромуальдович) Хойнацький. Виходець із шляхетського роду, він працював у Києві наприкінці XIX та на початку XX століття; чи не найвідомішою його будівлею є споруда "ЮРОТАТ" ("Южнорусское общество торговли аптекарскими товарами") по нинішній вулиці Саксаганського, 108/16. Найбільш ефектні розробки Хойнацького було витримано у стилістиці ренесансу. Саме таке вирішення архітектор запропонував і для забудови ділянки по Володимирській. Декоративне вбрання прибуткового будинку виявилося доволі пишним, насиченим різноманітними деталями: колони, рустика, вежі над карнизом, атланти і каріатиди, які підпирають балкони другого поверху... Що ж до особняка у дворі, то він

отримав більш стримане оформлення в дусі спадщини видатного італійського зодчого XVI століття Андреа Палладіо.

Упродовж 1891-1892 років під керівництвом автора проектів велися будівельні роботи. Після їх закінчення Марія та Володимир Качали стали власниками одного з найбільш досконалих архітектурних ансамблів у міській забудові. Уважний погляд міг розгледіти на фасадах будинків характерні символи. Так, над центральним вікном третього поверху чільної споруди вміщено скульптури двох малюків-путті. Один з них тримає смолоскип - символ просвіти, в руці у другого бачимо табличку із зображенням сови - символу мудрості, - та літерами "S.P.Q.R.". Латинська абревіатура розшифровується як "Senatus Populus que Romanus" (Сенат і народ Рима), є традиційним римським символом та, мабуть, вказує на класицистичні уподобання власників садиби. А в орнаменті чавунних огорож балконів обох будівель проглядаються літери "М" і "К". Неважко зрозуміти, що це ініціали Марії Качала - дружини інженера, на ім'я якої він завбачливо оформив нерухомість, щоб убезпечити майно від ризиків свого бізнесу та проблем із підданством.

Прибутковий будинок був призначений для надання приміщень в оренду. У 1892 році його бічні крила були за проектом того ж Хойнацького подовжені углиб ділянки. Гарний особняк став помешканням родини домовласників і водночас місцем розташування кількох офісів — зокрема, контор Гребениківського та Рогізнянського цукрових заводів на Слобожанщині, справами яких опікувався Володимир Качала.

Серед останніх технічних захоплень інженера Качали варто назвати електрифікацію. За часів, коли електричне освітлення лише починало поширюватися у Києві, Володимир Степанович улаштував на території своєї садиби невелику приватну електростанцію (не збереглася), що обслуговувала його власні будинки й могла на комерційних засадах живити енергією ділянки сусідів.

Проте рік 1894-й склався для подружжя вельми сумно. Не стало Марії Михайлівни, а невдовзі по тому, у грудні, пішов з життя й Володимир Степанович. Його могила донині зберіглася на 1-й ділянці Нового Байкового кладовища. Встановлений дочкою лабрадоритовий надгробок із написом "Мир праху твоему, незабвенный отец" увінчано скульптурою невтішної жінки з важким якорем (символ надії на спасіння).

На останні місяці життя Володимира Качали припали й великі ускладнення в бізнесі через невдалу кон'юнктуру цукрового виробництва. Внаслідок цього його майно виявилося обтяженим значною заборгованістю. Спадкоємці мусили продати садибу по Володимирській вулиці. В подальшому вона неодноразово змінювала власників. Так, до 1901 року нею, разом із суміжною садибою по Прорізній вулиці, володів чиновник Дмитро Гебенштрейт, який заставив нерухомість у Київському кредитному товаристві.

Проте через важку кризу в київському домобудуванні він не мав змоги розрахуватися за кредит і відмовився від ділянки. Невдовзі її придбав казанський купець Василь Карякін, але вже у 1903 році продав садибу княгині Ганні Оболенській, а вона, в свою чергу, одразу ж перепродала її дійсному статському раднику (тобто, цивільному генералові) Михайлу Дуриліну. Той залишався власником ділянки по Володимирській, 45 до своєї смерті у 1913-му; його спадкоємці наступного року продали нерухомість дружині генерал-майора Олені-Констанції Бенуа. Останнім дореволюційним господарем садиби, поміченої літерами "МК", став у 1917 році підприємець Самійло Левін.

Як же складалася упродовж цього часу доля надвірного особняку? Деякий час домовласники здавали його заможним приватним наймачам. Але у 1909 році Михайло Дурилін погодився надати затишний будинок в оренду об'єднанню під назвою "Київське громадське зібрання". Відтоді було започатковано нинішню культурно-просвітницьку функцію будівлі.

Про "Київське громадське зібрання" варто розповісти докладніше. Воно народилося як клубний заклад для спілкування ліберальної інтелігенції. Відвідувачі "зібрання" не поділяли пануючу ідеологію російського імперського шовінізму, втілену в публікаціях офіціозної газети "Киевлянин". Саме видавець опозиційного "Киевлянину" місцевого видання "Киевская мысль" Рудольф Лубківський стояв біля витоків "Київського громадського зібрання", заснованого у 1907 році, а потім тривалий час очолював цей клуб.

У списках дійсних членів "Київського громадського зібрання" можна було зустріти різні імена, аж до титулованих аристократів, баронів Оргіса фон Рутенберга і Штейнгеля, або майбутнього міністра фінансів гетьманської України Антона Ржепецкого. Доволі значну частку відвідувачів складали євреї, серед них - керівник Дніпровського пароплавства Давид Марголін, фабрикант цегли Хаїм Волков, ювелір Йосип Маршак, громадський рабин Авраам Гуревич та інші. Українська громадськість тоді вже мала свій власний "Український клуб", але він містився буквально навпроти, по Володимирській, 42, і відвідувачі обох закладів могли підтримувати дружні контакти. До речі, відомо, що київський електротехнік і водночас видавець путівників по місту Василь Бублик входив до старшини як "Громадського зібрання", так і "Українського клубу".

Різноманітна діяльність закладу була фінансована членськими внесками та меценатськими пожертвами. Значною мірою вона складалася з журфіксів, "сімейних вечорів" і "дитячих ранків", на яких панувала справді родинна атмосфера. Разом з тим, "зібрання" регулярно проводило концерти професійних виконавців, літературні вечори або просвітницькі лекції.

Упродовж 1910—1911 років за згодою домовласника особняк у дворі по Володимирській, 45 був перебудований заради кращого пристосування під потреби клубу. З'явилася простора зала у два світла, було створено зручний вестибюль, вітальні, спеціальне приміщення для бібліотеки. Остання обставина

мала особливу вагу, бо книгозбірня "Київського громадського зібрання", в комплектації якої вирішальну роль відіграла щедра пожертва почесного члена "зібрання" барона Володимира Гінцбурга, вважалася тоді однією з найкращих у місті (понад 40 тисяч томів). Значну частину її фондів складали українські видання; серед десятків найменувань періодики, що їх передплачувала бібліотека, були газета "Рада" та "Літературно-науковий вісник" (пізніше частина бібліотечного зібрання перейшла до нинішньої Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського; окремі томи збереглися в бібліотеці Київського Будинку вчених).

Оскільки заходи "Київського громадського зібрання" відбувалися не щоденно, його залою систематично користувалися інші, менш впливові об'єднання, близькі йому за своїми суспільними переконаннями. Приміром, тут багато разів збиралося "Релігійно-філософське товариство", активісти якого, в свою чергу, виступали перед членами "зібрання" з доповідями на теми літератури й мистецтва. У такий спосіб "Київське громадське зібрання" долучалося до новітніх течій культури - не лише вітчизняної, але й зарубіжної. В одному з клубних звітів було відзначено: "Про Бодлера, Верлена, Ередіа і Верхарна -- чи не вперше російською мовою - розмовляли в багатолюдному зібранні у нас". Серед інших споріднених закладів, що користувалися гостинністю "зібрання" за символічну плату, або й безкоштовно, пригадуємо "Товариство діячів літератури й друку", "Товариство народних учителів", "Товариство захисту жінок", "Жіноче громадське зібрання", "Товариство любителів давньоєврейської мови", "Єврейське літературне товариство" та багато інших. У звіті за 1913 рік правління "Київського громадського зібрання" відзначило, зокрема, що в його залі збиралося українське об'єднання "Родина". Тут необхідно підкреслити, що йдеться саме про сезон 1912-1913 років — той період, коли заборонений поліцією "Український клуб" відроджувався під назвою "Родина" і дуже потребував дружньої підтримки.

Характерною для свого часу подією став дитячий "недільник", влаштований "Київським громадським зібранням" у березні 1911 року в пам'ять 50-ї річниці смерті Тараса Шевченка. На ньому зібралося понад двісті дітей. Було прочитано лекцію про Кобзаря в супроводі "чарівного ліхтаря" (проектора), лунали вірші та пісні. Щоправда, оглядачеві газети "Рада" цей захід відався надміру скромним, але з його ж допису можна зрозуміти й причину цього - в залі сидів представник поліції. Як відомо, вшанування пам'яті Шевченка в Києві у ті дні всіляко обмежувалося владою, і "Київське громадське зібрання" з великими складнощами подолало заборону.

Початок Першої світової війни відчутно позначився на клубному житті. Посилилися цензурні утиски з боку влади, поменшало відвідувачів. Різні комісії "зібрання" мусили займалися актуальними питаннями: збиранням коштів на посилки з подарунками до армії й шпиталів, доглядом за дітьми фронтовиків... Зрештою, революційна доба остаточно зупинила діяльність закладу. Відомо, що

у 1918 році, за часів Української держави гетьмана Павла Скоропадського, приміщення по Володимирській, 45 було використано для резиденції військового коменданта міста генерала Миколи Тищинського та розміщення його штабу.

У червні 1919 року вся прибуткова нерухомість у Києві була націоналізована радянською владою. Більшовики охоче використовували клубну роботу в своїх інтересах, створюючи відповідні заклади при партійних комітетах, профспілках або установах. В особняку у дворі по Володимирській, 45 (з 1922 до 1944 року вулиця носила ім'я письменника Короленка) було розміщено клуб медично-санітарних працівників, відомий також як Будинок лікаря.

Тим часом 90 років тому було створено подібний заклад і для міської секції наукових робітників - "Дім вчених". Його відкриття відбулося 24 грудня 1927 року. У довідній книзі "Уся Київщина" на 1928 рік про нього було сказано: "Дім вчених об'єднує робітників науки і мистецтва через організацію серед них культурно-освітньої й професійно-громадської роботи. Працюють такі комісії: лекційна, музично-художня, літературно-мистецька, екскурсійна, кіно-комісія, художнього виховання дітей; осібно зорганізовано польську і єврейську комісії. Функціонують гуртки: радіо-гурток, фізкультурний осередок, гуртки мови (англ., франц., німецької), гуртки української мови, дитяча музична студія, гурток малювання, ручної праці, ігор. При домі є їдальня й буфет. Функціонує читальня, де є газети й журнали мовами: українською, російською, німецькою, французькою, англійською. Три рази на тиждень виставляється науковий або художній фільм, щопонеділка буває лекція. Відбувають свої засідання наукові товариства й установи, щосуботи - художній концерт". Головою правління закладу був тоді літературознавець Олександр Дорошкевич.

У якості приміщення для осередку науковців міська влада надала гарну двоповерхову (частково на цокольному поверсі) будівлю по вулиці Пушкінській, 1, ріг Свердлова (Прорізної). Її було зведено у 1880-і роки за проектом архітектора Володимира Ніколаєва на замовлення багатія Мойсея Зайцева та оформлено в дусі східного, "мавританського" зодчества. Пізніше власником наріжної ділянки став один з "цукрових королів" Лев Бродський. За його ініціативою в будинку обладнали приміщення для так званого Громадського зібрання "Конкордія" (в буквальному перекладі "згода"). Це був заснований у 1908 році самим Бродським елітний клуб, де відвідувачі, переважно заможні євреї, проводили час за грою в карти. Пізніше, у 1918-му, приміщенням "Конкордії" користувалося українське об'єднання "Родина", а після встановлення радянської влади тут певний час містився єврейський клуб "Комфон" (у 1927 році переведений до іншої будівлі).

Програма діяльності тогочасного Будинку вчених була доволі широкою; докладно цю тему висвітлено в публікації відомого історика Сергія Білоконя. Можна ще додати, що після створення у 1933 році Спілки архітекторів України

частину приміщень на Пушкінській, 1 відвели для Будинку архітектора. На жаль, вибухи та пожежі в центрі Києва у вересні 1941 року, на початку окупації міста гітлерівцями, мали трагічні наслідки для старовинної будівлі: її було зруйновано дощенту.

Вже після визволення столиці України від нацистів, коли до Києва повернулися з евакуації академічні установи, стала актуальною проблема відродження Будинку вчених у нових стінах. Його правління очолювала тоді Лідія Ісаківна Палладіна, дружина академіка О.В. Палладіна. Деякі структури Будинку вчених збиралися в уцілілому особняку по Володимирській, 45-а, розташованому неподалік від Президії АН УРСР. Завдяки сприянню тогочасного керівника республіки М.С. Хрущова в 1947 році цю будівлю було передано в розпорядження Київського Будинку вчених, і він донині користується нею.

Одним з перших, восени 1945 року, налагодив свою роботу драматичний гурток. Керувати ним Л.І. Палладіна запросила одного з провідних акторів Театру імені Лесі Українки, народного артиста УРСР (з 1948 року) і СРСР (з 1960 року) Юрія Лаврова. Він успішно очолював драматичний колектив Будинку вчених упродовж двох десятиліть, підготувавши близько 40 вистав.

Загалом у стінах Будинку вчених діяли й діють донині численні гуртки, студії, ансамблі, клуби, семінари тощо. Кожен з них має свою історію, що заслуговує на окреме дослідження. Популярний заклад, який з 1973 року входить до системи Академії наук України, незмінно плекає свої кращі традиції, сприяє різноманітному творчому дозвіллю вчених та їхніх родин, робить вагомий внесок до накопичення та збереження знань про найвищі злети української науки.

Січень 2017 р.

ГОСТІ КЛУБУ
ХТО І ПРО ЩО

Слово про Майстра

О.Л. Головцов

"З насолод життя одного кохання музика поступається; але і любов мелодія!" Їй, класичній музиці (з пушкінським наголосом на другому складі), у розділі оперної режисури та педагогіки, з молодих нігтів і донині служить беззавітно, віддано та блискуче професор Володимир Анатолійович Лукашев, нині – художній керівник Національної філармонії України.

Сьогодні він - Майстер, - відзначений нагородами, гучними титулами і званнями увінчаний, вдячними учнями і послідовниками оточений, озирнувшись назад, може з почуттям заслуженого духовного самоствердження і самоповаги оцінити пройдену ним частину творчого шляху крилатою латиною, "Я послав усе, що міг, хто може, хай зробить краще".

Замикаючи найдостойніше черговий виток свого життя, сміє він – великий музичний майстер – пишатися високого класу оперними постановками, ним відрежисованими – з різноманітністю форм та вишуканістю стилю, характерністю персонажів, тонкістю психології, прекрасним вокалом. Гідний він - пасіонарний трудоголік - найвищих похвал за великий особистий внесок у відновлення будівлі філармонії, яка почала було руйнуватися, в якісне зростання її репертуару (з включенням до нього камерних опер), оновлення та розвиток новоствореного симфонічного оркестру філармонії.

У творчому активі Володимира Анатолійовича сформована система оперної педагогіки, що поєднує в собі синтетичні принципи режисерського мистецтва з новаторськими розробками, що дала і понині дає вітчизняній сцені талановитих виконавців, режисерів-постановників, найвищим пієтетом відзначають ім'я свого наставника - *"Учитель! Перед ім'ям твоїм дозволь смиренно схилити коліна!"*

Він - високої духовності, чарівності, м'якої делікатності, чуйного серця особистість - найкращий з найкращих представників нашої (на жаль, що стрімко зменшується) інтелігенції та приналежність до цього чудового суспільного стану підтверджує якостями свого характеру, безмежною ерудицією, начитаністю, стилем та формою свого буття, культурою міжлюдських відносин.. У ньому - в його зовнішності, в його очах, що випромінюються життєвою мудрістю, гострим розумом, загальною доброзичливістю, в його манері поведінки, вирішення творчих і побутових питань, участі в суперечках і диспутах, в його завжди галантному (чомусь старовинну куртуазність нагадує) поводженні з прекрасною статтю відчувається людина іншого світу, іншої епохи, в пору якої він професійно виріс і став на творче крило.

Володимир Анатолійович - носій великих знань, зберігач найбільшого об'єму інформації. Він - бесідлива людина, майстер усного слова та його виступи у цьому жанрі (зокрема - експромтом), чи то публічна лекція чи переказ колись баченого-чутого можна оцінити старовинною російською промовою: "Читав багато книжок і дуже хорошу пам'ять має, бо за багато років колишнє може сказати, ніби читає написане".

Послужний список нагород та звань Володимира Анатолійовича Лукашева вражає протяжністю та звучністю своєю. У ньому - ордени Ярослава Мудрого V ступеня (2006 рік), "За заслуги" III-го (1998 рік) та II-го (2012 рік) ступенів, медаль "За доблесну працю" (1970 рік) та - від Української Православної Церкви - ордени "Святої Софії1" (2000 рік). Їх доповнюють - Почесні грамоти Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, подяки Київського міського голови, міжнародні премії "Дружба", "Слов'яни", "Золотий Орфей". Він – "Заслужений артист України" (з 1975 року) та "Народний артист України" (з 1985 року).

Ім'я Володимира Анатолійовича Лукашева вписано до "Української

Енциклопедії", до академічної збірки "Творці України", до багатьох інших довідкових видань. Рішенням Незалежної Ради біографічного Центру в Кембриджі (Англія) професор Лукашев за заслуги перед музичним і театральним мистецтвом України та за розвиток міжнародних культурних зв'язків - був номінований як "Людина 1998-1999 років", а ім'я його було вписано у 27-й біографічний словник цієї поважної установи. Ще раз як "Людина року" він був титулований Американським біографічним інститутом у 2012 році.

І все ж головними оцінювачами професійних заслуг Володимира Анатолійовича Лукашева значаться його глядачі, його "*охочі доглядачі*" (у термінах петровської старовини), заради яких він творчо трудиться, облагороджуючи їх внутрішній світ, піднімаючи їх духовно, зворотний зв'язок від яких - через глядацькі емоції - дозволяє йому оцінити міру успіху свого режисерського задуму, точність та якість його сценічної реалізації. З них найбільш значущі для нього представники їх тонкої рафінованої частини, які можуть проникнути в суть його авторських вишукувань, насолодитися гармонією музичного і драматичного в оперній постановці, які розуміють і поділяють відчуття сценічних героїв, а в моменти трагічних кульмінацій переживають піднесене задоволення і просвітлення, яке називається катарсисом.

Особливий респект Володимиру Анатолійовичу - від колективу філармонії, який шанує свого мудрого гуру не тільки за благотворну атмосферу творчості, їм ось уже два десятки років твориться і утримується, а й за доброчинний стиль його керівництва, за його людяність і простоту у взаєминах, за його чуйність і тактичність. "*Служіння муз не терпить суєти*". Для співробітників філармонії всіх рангів та категорій він – що батько рідний, а вони для нього – що чада, серцю його люб'язні. Всім їм надає він милостиву увагу свою і безкорисливу турботу, всі внутрішні - робітничі і побутові - проблеми вирішує виключно безконфліктними політичними прийомами, як на те російська приказка показує: "*Духом лагідності, а не палицею по кістці*".

Неробку душу вклав Господь у Володимира Анатолійовича Лукашева і з першим променем свідомості, що в тому майнуло (7 травня 1936 року, у славному місті Харків), додав йому і дар музичний. Останнє тим більше очевидно, що батьки його (батько - Анатолій Данилович, мама - Марія Олександрівна) музичних здібностей не мали, а схильність до музики згодом у пристрасть перейшла - маленький Лукашев (вже з точки зору генетики) перейняв, гадательно, від того, хто мав соковитий баритон, співочого діда Данила Івановича, православного священика села Мінкі, Валківського повіту Харківської області. Випускник Петербурзької духовної академії, високоосвічена людина, що вільно володів шістьма мовами, був отець Данило безмірно любимий своїми парафіянами, і життєвий шлях свій закінчив розстрільною кулею в 1934 році, коли на пропозицію "органів" зняти з себе

священичий сан відповів категоричною відмовою: "Я вірю з переконання, а не з примусу".

Здається, співати Володимир Лукашев почав раніше, ніж складно говорити, і таким, який співає, його, вже учня загальноосвітньої середньої школи (і, до речі, вже постійного відвідувача оперного театру), примітив і оцінив викладач Харківської спеціалізованої музичної школи-інтернату, після чого запропонував юному співакові перейти в неї, що й було його батьками виконано. Так почався довгий творчий шлях майбутнього оперного маестро, на якому він, енергією і волею, талантом і любов'ю до музики рухомий, незмінно досягав чергового ступеня майстерності і, просуваючись до наступного, зберігав назавжди в вдячній пам'яті своїй світлі образи педагогів, що його вчили і наставляли, наставляли, друзів-товарішів по оперному цеху, що його супроводжували на черговому відрізку його дороги життя.

Музична школа-інтернат була заснована у Харкові влітку 1943 року, відразу після звільнення міста від фашистів, з ініціативи подвижника від музики Володимира Андрійовича Комаренка, який став її першим директором. Насамперед, його зусиллями у школі було організовано симфонічний оркестр, хор хлопчиків, духовий оркестр та ансамбль скрипалів. Директорствував він до 1949 року, після чого його змінила Лідія Олександрівна Карпова, за якої юний Лукашев завершив – у 1955 році – початкову музичну освіту за класом сольного співу та диригування.

На наступний ступінь своєї музичної кар'єри він переступив відразу після школи, вступивши на вокальний факультет Харківської консерваторії, яка мала на той час (разом з оперною студією, що входила до її складу), зоряний склад педагогів, видатних майстрів своєї справи, людей високої інтелігентності. Серед них - Ізраїль Соломонович Штейман - і тонкий інтерпретатор творчості Вольфганга Амадея Моцарта, Леонід Федорович Худолей - на той час головний диригент Харківської опери, головний концертмейстер Марія Миронівна Жиліна, "руками та серцем" якої були "взлелеєни" усі найкращі вокалісти Харківської школи, головний хормейстер Дора Абрамівна Гершман – глибокий знавець театральної специфіки хорового виконавства.

Навчання в консерваторії Володимир Анатолійович розпочав у вокальному класі професора Павла Васильовича Голубєва та яка його асистувала Оленою Павлівною Ломакіною-Петровою, що дали в різний час дорогу на оперну сцену Борису Романовичу Гмирі, Миколі Федоровичу Манойло, Ноні Андріївні Суржиной. Мистецтво балетного танцю, сценічного руху і стильового етикету студент Лукашев осягав у Єлизавети Миколаївни Толкачевої (колишньої прими Харківського театру опери та балету) і в ньому досяг успіху настільки, що наставниця ввела його в балетну трупу театру, де він деякий час виконував танцювальні партії дугого плану (і піднабрався одночасно "хореографічного досвіду" для самостійних постановок танцювальних сцен у майбутніх власних оперних спектаклях).

Переходу від оперного співу до оперного режисерства, що відбулося ще у студентську пору, Володимир Анатолійович завдячує доленосному для нього спілкуванню з народним артистом Росії, актором Синельниківської театральної антрепризи Василем Михайловичем Аристовим, відомим актором і режисером Харківської театру Російської драми, який працював у той час і в оперній студії.. У його театральному репертуарі було понад дві сотні зіграних ролей та велика кількість постановок драматичних спектаклів. Духовно вишуканий, високо ерудований, надзвичайно делікатна людина, він з найбільшою повагою ставився до театральної справи, знав основні фундаментальні праці з історії театру, багато декламував напам'ять.

Він помітив у студента Лукашева не просто вокальний підхід до співу, а ще й прагнення створити на сцені цілісний образ, доповнити виконання характерністю, тонкою деталізацією, життєвими та історичними нюансами. З цієї причини Василь Михайлович, анітрохи не вагаючись, запропонував молодому співаку стати на якийсь час асистентом режисера в постановці опери Олександра Сергійовича Даргомизького "Русалка", взявши на себе розробку музичної драматургії. Свою пропозицію метр Арістов супроводжував пророчими словами про помічений ним у молодому колезі режисерський талант, про його великі творчі перспективи в мистецтві опери: "*Я вважаю, що з вашими здібностями та музичними знаннями ви можете стати режисером опери. Ось я зараз ставлю "Русалку" і ловлю себе на думці, що не можу з цим справитися. А ви зможете!*."

Лиха біда початок. З першим режисерським завданням молодий Лукашев впорався, що називається, "на ять" і, найголовніше, зрозумів і оцінив на майбутнє суть і зміст свого життя в опері, здолавши тим самим принципово значущий рівень свого життєвого шляху. Здавалося, доля всіляко благоволить Володимиру Анатолійовичу, даруючи йому одну удачу за другою, якщо, звичайно, вважати, що удача приходить, перш за все, до того, хто до неї грунтовно підготовлений, хто наполегливістю і працями єгипетськими досягає поставленої мети, і досягнувши її, дає своєму его нову цільовказівку, керуючись кредо, що досягнуте не догма, а лише керівництво до нового пошуку. На основі такого принципу, розвиваючи перший творчий успіх, випускник консерваторії 1960 року Лукашев того ж року вступив (як уже маючий вищу освіту) відразу на другий курс Харківського театрального інституту, режисерський факультет якого завершив у 1964 році дипломною постановкою опери Миколи Андрійовича Римського-Корсакова "Царська наречена". Нині, звертаючи ретроспективно погляд у минуле, можна тільки здивуватися і захопитися складом її виконавців, які згодом у вітчизняному оперному мистецтві тих, хто просяяв. Так, партію Любаші виконувала майбутня провідна солістка Дніпропетровської опери, народна артистка Радянського Союзу Нона Андріївна Суржина, партію Марфи, яка стала згодом солісткою Пермської опери та народною артисткою Росії Лілія Антонівна

Соляник, боярина Грязного співав Віктор Миколайович Тришин – незабаром - соліст Національної опери України, заслужений артист України, партія боярина Ликова була віддана Віктору Григоровичу Ломакіну - майбутньому солісту Харківської опери, заслуженому артисту України.

Говорячи про оперу "Царська наречена", хочеться нагадати, що в пору створення своїх оперних шедеврів (на рубежі століть) композитор Римський-Корсаков визначився у поглядах на оперу як на музичний твір, де вокальному виконанню має належати перше місце. Такий погляд на оперне мистецтво тримався досить довго, навіть оформлення сцени мало досить скромний предметний набір - наприклад, типовий кабінет, типовий пленер, типова царська палата або опочивальня і так далі.

Згодом, крок за кроком, у прогресуючому театральному середовищі виробився погляд на оперу як на рівноправне поєднання в ній вокальної та драматичної частин і цю точку зору звів у свій творчий принцип режисер-початківець Лукашев, реалізувавши його вже у своєму оперному дебюті, в дні завершення свого студентства. До свого оперного "первістка" Володимир Анатолійович повертався ще двічі, щоразу даючи йому нові режисерські рішення. Якщо в першій постановці "Царської нареченої" в основу її сценографії був покладений образ кондово-дерев'яної Русі середини шістнадцятого століття, то в другій - була відображена білокам'яна, що історично точніше і головною темою стала трагічна доля жінок в роки царювання Івана Грозного, а в третій (і дотепер під дієючої) представлено "життя під сокирою" при самому кривавому із Рюриковичів. Готуючись до другої постановки, Володимир Анатолійович з'їздив до Олександрівської слободи, що була деякий час резиденцією грізного царя, щоб на місці оцінити її не тільки зовні, а й по малопримітним деталям відновити для себе дух життя цього поселення у ту давню пору.

У синтезі музичного та драматичного, з ретельним опрацюванням побутових, історичних, національних деталей була створена ним - у дні роботи в оперній студії консерваторії - постановка опери Бедржиха Сметани "Продана наречена", яка стала для нього знаковою, що висунула його до кола оперної еліти України. Отримав він за неї звання лауреата Першої премії на Республіканському огляді-конкурсі навчальних театрів України, після чого виставу було вивезено до Києва і з успіхом представлено театральній громадськості столиці.

Пізніше, в середині сімдесятих років (1970), вже працюючи в Харківському театрі опери та балету (з 1968 року), його головний режисер і художній керівник Лукашев (з 1973 року), беручи участь у роботі творчої лабораторії Бориса Олександровича Покровського, створеної при Великому театрі. відшліфував остаточно свою творчу "віру", співзвучну виписаному великим учителем опери її канону. У ньому - розуміння театральної природи опери, яка "*особливими способами, доступними тільки їй, бере участь у*

пізнанні світу, але в першу чергу займається людинознавством", про "*головну ознаку опери - драматургії*", про нерозривність "*взаємозв'язку музики і драми*", про необхідність відмежувати оперу як від "музики взагалі" – симфонічної, естрадної, так і від драматичного театру, де музика, на думку головного оперного теоретика, може бути використана лише, як "*фарба для прояву драматургії п'єси*", тоді як в опері вона, перетворюючи драму, "*і сама перетворюється, перетворюючись з безсюжетного мистецтва в двигун і засіб вираження духовного підґрунтя, причинності та сенсу конкретної дії, події, факту, вчинку*". І, підбиваючи підсумок свого оперного заснування, визначив Покровський оперного режисера як "*музиканта, який музикує дією... здійснює оперний синтез, передбачений автором*".

Такого роду синтез здійснював в оперних постановках Володимир Анатолійович. У творчому доробку майстра шедеври оперної класики, монументальні "Пікова "Чародійка", "Євгеній Онєгін", "Пікова дама" Петра Ілліча Чайковського, "Князь Ігор" Олександра Порфировича Бородіна, "Аїда", "Травіата", "Дон Карлос" Джузепе Верді "Кармен" Жоржа Бізе, "Весілля Фігаро", "Дон Жуан" Вольфганга Амадея Моцарта, "Паяци" Руджеро Леонковалло, "Севільський цирульник" Джоаккіно Россіні, багато з яких ставилися їм неодноразово і завжди з новим прочитанням. З особливою майстерністю та блиском втілював оперну драматургію XX століття, часто в (першопрочитанні): Ю. Мейтус "Молода гвардія", А. Білаш "Прапороносці", А. Холмінов "Оптимістична трагедія", А. Спадавеккіа "Овод" та "Ходіння по муках", Д. Клебанов "Майовка",

Усього ж за двадцять два роки роботи в Харківському театрі опери та балету режисер-постановник Лукашев здійснив близько сорока оперних постановок, навіть короткий опис яких потребує чималого часу і книжкового простору (тому шанувальники його творчості для вгамування своєї цікавості можуть звернутися до спеціальних довідкових видань, так само як і для ознайомлення з переліком підготовлених Володимиром Анатолійовичем учнів, його науково-методичних розробок). Сумарно - це воістину був його творчий подвиг, і якщо будь-хто з особливих знавців опери, меломанів міг помітити в його постановках щось небездоганне, то, як зауважує шекспірівська сентенція, "слабкості його не затьмарюють його достоїнств".

Останні сім років свого харківського періоду творчого життя Лукашев пропрацював першим проректором інституту культури, після чого розпочався її київський період. Зміна ця відбулася завдяки Дмитру Івановичу Остапенку, випускнику Харківської консерваторії початку сімдесятих років (1970), якому Володимир Анатолійович, тоді проректор цього навчального закладу, підписував випускний диплом, з яким – скоро ставши генеральним директором Харківського театру опери і балету - встановилися у нього добрі, плідні стосунки. Вони не загубилися (а лише посилилися) після призначення Остапенка спочатку, у 1992 році, директором Київської філармонії, а потім, у

1995 році, міністром культури України, дали привід йому запропонувати Лукашеву стати генеральним директором та мистецьким керівником (одночасно) Національної філармонії України.

Змінивши – влітку 1996 року – на посаді свого колишнього студента, колегу та творчого соратника, Володимир Олександрович прийняв до відповідального продовження і результати праць його, воістину титанічної, найголовнішою з яких стало проведення глибокої реставрації будівлі філармонії, яка почала просідати і руйнуватися. З початком відновлювальних робіт одну частину вистав філармонії було перенесено на її малу сцену, інша (симфонічні концерти) – на сцену Українського дому. Було збережено абонементну систему для глядачів, практику літературних вечорів, різноманітнішими стали форми роботи з дитячою зоровою аудиторією, почали практикуватися камерні оперні спектаклі, на постановку яких директор філармонії Остапенко запрошував Володимира Анатолійовича Лукашева. У цей час, до осені 1995 року, було створено – на базі камерного оркестру - власний симфонічний оркестр (колишній, який виступав сцені філармонії академічний симфонічний оркестр був окремою юридичною одиницею, який самостійно визначав свою музичну діяльність). І - що важливо - філармонія в пору директорства в ній Остапенко, зусиллями його отримала звання "Національної", що крім збільшення представницьких достоїнств, дало помітне підвищення зарплати її співробітникам.

Прийнявши у матеріальну та творчу відповідальність філармонічне господарство на етапі завершення відновлювальних робіт, Володимир Анатолійович досягнення свого попередника розвинув наповненням, облагороджуванням інтер'єру будівлі філармонії в рамках симбіозу двох єдиносущих творчих союзників, що продовжував діяти. Їхніми зусиллями, при фінансовій хитромудрості керівника реставраційних робіт Михайла Вікторовича Малявкіна, на виділені кабінетом міністрів кошти було придбано орган та три роялі фірми "Стейнвей". Приймав і відправляв ці чудові музичні інструменти з Гамбурга - на прохання Володимира Анатолійовича - особисто Володимир Всеволодович Крайнєв, який незабаром після цього прибув до Києва і в даному їм концерті продемонстрував високі звукові переваги продукції уславленої фірми.

Серйозні комерційні здібності разом із даром переконання виявив Володимир Анатолійович у справі забезпечення музичними інструментами новоствореного симфонічного оркестру, "добув" для цієї мети грант півмільйона доларів від японського посольства. Він же брав безпосередню участь у конкурсному відборі музикантів оркестру, з його ініціативи диригентом було призначено молодого талановитого маестро Миколу Володимировича Дядюру. Бездоганний смак і невгамовна енергія творця Лукашева зобов'язана наповнення інтер'єру філармонії малою пластикою на античні сюжети ("Купідон з лірою", "Орфей і Евридика"), на його наполягання -

при мінімумі бюджетних витрат - перед входом до Колонної зали, що носив ім'я Миколи Втальовича Лисенко, був встановлений його бюст.

І завершивши (як завжди - на відмінно) цього разу будівельно-відновлювальні роботи, передавши Дмитру Івановичу Остапенку, що повернувся в 1999 році до філармонії, посаду генерального директора, зберіг за собою Володимир Анатолійович посаду художнього керівника, яку до сьогодні з властивим йому блиском відправляє, використовуючи і розвиваючи свій найбагатший творчий, педагогічний, науково-методичний доробок, свої. ділові та людські переваги. Досягнувши віку "спокою сивини, величі висот", самодостатності та незалежності, з мудрою ґрунтовністю живе він у своєму світі музичного мистецтва, головною складовою його найбагатшого внутрішнього світу, творить, навчає, наставляє і з досконалим філософічним спокоєм мислителя по чеховськи сприймає мирську метушню, ніскільки в ній не беручи участі: "*Вільне і глибоке мислення, яке прагне до розуміння життя, і повна зневага до дурної суєти світу два блага, вище яких не знала людина*"..

7 квітня 2018 року, м. Київ

Відрізок часу

Спогади про академіка
В.С. Михалевича

М.М. Диєсперова

"Вот это я тебе взамен могильных роз,
Взамен кадильного куренья,
Ты пил вино, ты как никто шутил..."

Анна Ахматова

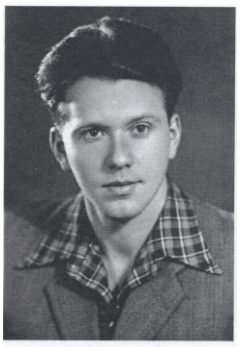

Владимир Михалевич

Я намагаюся писати про події, що відбувалися сорок років тому. Життя насправді складається з розпливчастої безформності, та якщо з точної сукупності подробиць, із суми їх, де важливі лише доданки. Я вдячна долі за те,

що опинилася в тому часі, в тому місці простору, у тій духовності, яка оточувала людей, про яких я пишу.

Навіть історики вже кілька разів переробляли не історію тих часів (її не переробити), а погляд на цю історію. Що ж є істина в історії? Кому потрібно буде вірити, коли минуле послужить історикам для створення зразків подій, що ніколи не існували?

Я наважилася писати ці спогади тому, що мені не хотілося б, щоб час згладив у пам'яті людей, які знали його в ті часи і пізніше образ тієї людини, якою він був, з усіма її перевагами та недоліками.

Загальний курс теорії ймовірностей та математичної статистики, а також спец. курс із граничних розподілів сум незалежних випадкових величин у них читав Борис Володимирович Гнєденко. Він був чудовим лектором, видатним вченим та взагалі яскравою особистістю. Учень А.Я. Хінчина та О.М. Колмогорова, а з Андрієм Миколайовичем його пов'язували ще й узи дружби. Лекції Хінчина були настільки яскравими та цікавими, що їх приходили слухати не лише мехматівці, для яких вони читалися, а й студенти та аспіранти фізичного та філософського факультетів. Борис Володимирович успадкував цю здатність свого вчителя та його лекції були не лише цікаві за змістом, а й цікаві, як театральне дійство. Пам'ятаю якось він читав нам лекцію з теорії ймовірностей і раптом на другій парі помітив ганчірку, що висіла на лампочці під стелею. "Ось так і в науці - зауважив він, - ми проходимо повз очевидні факти. А як важливо обмірковувати всі питання, з якими ви стикаєтеся..." і слідував невеликий ліричний відступ про те, як треба займатися наукою.

Потрібно сказати, що курс Володі налічував 25-30 осіб, а через чотири роки, коли я поступала, наш курс налічував уже сто осіб. Після війни математика стає модною наукою. У КДУ запрошують московського молодого талановитого професора Г.Є. Шилова. На молодших курсах він читав математику та вищу алгебру, а на старших спецкурси з функціонального аналізу та теорії узагальнених функцій. Це були нові ідеї в математиці, і я не можу сказати, що в Києві Георгій Євгенович був прийнятий старою професурою з розкритими обіймами. Але студенти були в захваті від нього та його лекцій.

На IV курсі курсову роботу Володя писав у Бориса Володимировича. Задача, поставлене в курсовій, настільки його захопила, що він усі літні канікули продовжував думати над нею та узагальнив результати так, що отримав не лише яскраву дипломну роботу, а й пропозицію Бориса Володимировича вступати до нього в аспірантуру. Це був перший його крок у науку, і перша його стаття була оформлена за результатами дипломної роботи.

В цей час у Бориса Володимировича в аспірантурі навчалися майбутній академік АН України В.С. Королюк, майбутній член-кореспондент АН України К.Л. Ющенко (на той час ще Рвачова), Ю. Студнєв, С. Колотошин та ін. Крім

того, у 1953 р. до нього в аспірантуру вступив ще один майбутній академік А.В. Скороход. І цього ж року Борис Володимирович отримує запрошення від Берлінського університету прочитати курс лекцій. Він приймає це запрошення і постає питання, що робити з його учнями. Він звертається за допомогою до свого вчителя та друга А.М. Колмогорова із проханням забрати до аспірантури МДУ трьох його учнів – В.С. Королюка, В.С. Михалевича та А.В. Скорохода. І в 1953-1954 навчальному році їх усіх трьох КДУ відряджає для закінчення аспірантури до МДУ.

І це був його другий крок у науку і дуже вдалий крок, я навіть сказала б щасливий крок. Роботою В.С. Королюка та В.С. Михалевича погодився безпосередньо керувати А.М. Колмогоров, а Є.Б. Динкін погодився керувати роботою А.В. Скорохода. Ставлення і керівників і аспірантів до новоприбулих спочатку було дещо настороженим: адже вони прибули із "глухого" університету, а МДУ - еліта. Але вони швидко включилися в роботу семінарів; вже на першому році перебування в МДУ Скороход вигадав топологію, яка з легкої руки Андрія Миколайовича стала називатися "топологією Скорохода".

Манера роботи з аспірантами Андрія Миколайовича була досить елітарною. Перед аспірантом ставилася задача, окреслювалося коло необхідної літератури та давалася повна свобода дій. Але... обов'язково щотижня Андрій Миколайович запрошував своїх аспірантів та докторантів до себе в гості чи на дачу, чи на квартиру, яка перебувала у МДУ. В цей час в аспірантурі у Андрія Миколайовича займалися Ю.В. Прохоров, Л.М. Большев, Р.Л. Добрушин, В.М. Золотарев, Г. Джанашія, Ю. Медведєв (він займався мат. логікою), в докторантурі С.Х Сіраждіной, Г.М. Манія. Всі вони були людьми неординарними, яскравими особистостями, і, зустрічаючись у такій неофіційній дружній обстановці, пронесли через все життя почуття якогось "колмогоровського братства". Андрій Миколайович дуже любив природу, добре плавав та чудово ходив на лижах. Тож улітку влаштовувалися турпоходи. Ну, наприклад, виїжджали на Пестовське водосховище; вирушали електричкою з Ярославського вокзалу, їхали до ст. Правда, а там 8 км йшли пішки лісом до водосховища величезного лісового озера. Брали човни, каталися, влаштовували змагання з плавання. До речі, Володя плавав дуже добре і дуже любив плавати. Назад поверталися до Химок пароплавом по каналу Москва – Волга, а там автобусом та метро до МДУ. На пароплаві Андрій Миколайович ненав'язливо міг запитати про успіхи в роботі, розповісти про те, як сам він став математиком, як йому бачиться розвиток математики, яке місце в ній повинні зайняти його в учні. Він сподівався, що С.Х. Сіраждіной, Л.М. Большев і Володя організують нову школу з математичної статистики, хотів створити сильний колектив з теорії інформації, вважаючи, що Є.Б. Динкін та Р.Л. Добрушин цілком можуть очолити його.

Взимку Андрій Миколайович влаштовував лижні походи на 35-40 км. Виїжджали вранці за місто машиною чи електричкою, а поверталися в МДУ

годині до 18, а до 19 академік вже запрошував до себе на чай, де зазвичай були присутні й інші гості, часто Ю.М. Лінник, Г.Є. Шилов та ін. Ставилася класична музика, особливо Андрій Миколайович любив Баха.

Хотілося б ще розповісти про умови, за яких на той час жили аспіранти МДУ. Нова будівля МДУ якраз уже була збудована і здана в експлуатацію. Аспіранти та студенти жили в блоках. Аспірантський блок складався з двох окремих кімнат, загального передпокою та загального санвузла. Кімната 2,5 м х 4,5 м = 11,25 м2 зі стінною шафою для одягу, шафою для книг з 5-ти відділень, письмовим столом з трьома висувними ящиками. Крім того, в ній були ліжко-диван, обідній столик, тумбочка з репродуктором та телефоном (кожен аспірант мав свій телефон), настільна лампа з гарним зеленим абажуром, два стільці, робоче крісло, письмовий прилад, попільничка, графин із двома склянками. Видавали також постільні речі: перину, простирадло, підковдру, подушку, наволочку, дві ковдри - зимову та літню. А також рушник, ложку, ніж, вилку, чашку та великий алюмінієвий чайник. На кожному поверсі була кухня із газовими плитами, де можна було готувати собі їжу. І одна вітальня на два поверхи, де стояло піаніно, і збиралися студенти та аспіранти поспівати пісні та потанцювати.

Побутові умови після КДУ були ідеальними. Та й не лише після КДУ. Коли ми отримали свою першу квартиру у Феофанії, то це була 10 м^2 кімната в половині фанерного фінського будиночка на 2 кімнати. Другу кімнату займав міліціонер із сім'єю із 4-х осіб. Кухня була спільна, а санвузол був на вулиці (не поєднаний, тому що ванни просто не було взагалі). Ми згадували МДУ, де ми мали дві кімнати, не з сумом, а з веселим сміхом. Та й як було не сміятися, коли запрошені гості частково сиділи за столом з іншого боку вікна, тобто. на вулиці. Ми навіть вигадали теорію, за якою жити в таких комфортних умовах для студентів просто шкідливо, так як зіткнення із суворою дійсністю просто може їх вибити з колії та надовго. Ми були молоді, життєрадісні, нам було цікаво займатися математикою і нас привчили "раніше думати про Батьківщину, а потім про себе..."

Але, поки що, повернемося до МДУ. Наукова атмосфера в МДУ дуже відрізнялася від атмосфери КДУ. Якщо у КДУ проф. Г.Є. Шилов на спеціальному факультетському семінарі робив доповідь про узагальнені функції, мав доводити решті викладацького складу правомочність існування узагальнених функцій, то в МДУ на повну силу працював семінар Гельфанда за заходами в нескінченномірних просторах.

Вважалося, що семінари Є.Б. Динкіна з теорії ймовірностей були найцікавішими. Ці семінари всі троє киян і стали відвідувати, щоб виглядати гідно, вони вирішили добре розібратися в тематиці семінарів Є.Б. Динкіна, вирішити деякі задачі. Все це вирішили здійснити у вигляді власного семінару, збираючись двічі на тиждень. Склали розклад засідань та тематику наукової роботи. Свій семінар вони жартома назвали "Київське математичне

товариство". Почесними членами було обрано Б.В. Гнєденко, І.І. Гіхман, Г.Є. Шилов, а скарбником (бо каси як такої в них не було) С. Колотошин, який був майстер позичати гроші, особливо у тих, хто його погано знав, бо у того, хто йому вже позичав, поживитися було вже нелегко. Тут Володі в голову спадає думка, що схема позичання грошей Колотошиним - імовірнісна схема, в якій ймовірність потрапляння в стан зменшуються з кількістю цих влучень. Разом із А.В. Скороходом вони вирішили розважитись і стали думати, яку б промислову чи фізичну задачу можна було так схематизувати. Вигадали спочатку, як задачу постачання залежно від необхідного споживання, потім вигадали ще більш загальну схему з випадковими процесами. Такі були розваги…

На той час в аспірантурі потрібно було складати три іспити і три заліки. Іспити та заліки у своїх аспірантів Андрій Миколайович приймав у себе вдома або на дачі. Зазвичай ця процедура тривала щонайменше дві години і давалися головним чином задачі. При цьому академік не забував наголосити, що в його час в аспірантурі складали 5 іспитів та 5 заліків. Один аспірантський іспит Володя склав у Києві. Андрій Миколайович запропонував йому складати математичну статистику та метричну теорію динамічних систем.

Колмогоров запропонував йому займатися, послідовним байєсівським аналізом та його застосуванням у математичній статистиці, він вважав, що це новий перспективний напрямок, який повинен мати безпосередній вихід на виробництво. І якщо Володя погодиться займатися цією тематикою, то йому треба буде їздити на заводи, контактувати з інженерами, які використовують методи статконтролю у виробництві. І дійсно вони з С.Х. Сираждиновим їздили на Горьківський автозавод умовляти інженерів скористатися їхнім досвідом та знаннями. І цей напрямок у статистиці та теорія динамічних систем були абсолютно новими напрямками в математиці.

З теорії динамічних систем спецкурс читав Сергій Васильович Фомін. Володя почав слухати цей спецкурс, а потім склав іспит Сергію Васильовичу.

А з математики як необхідний мінімум Андрій Миколайович перерахував 15 статей із журналів та ще не перекладену книгу А. Вальда "Послідовний аналіз". Проблема полягала в тому, що і в школі і в університеті Володя вчив німецьку мову, а вся література була англійською мовою. Він сумно жартував: "Що-що, а витримку ці переклади у мене виховають."

Цей другий крок у науку, мабуть, був для нього найважчим. Загальна ситуація в університеті змусила його задуматися про подальший шлях. "Мені стало соромно, що я так мало знаю в науці, що я зовсім не знайомий з найнеобхіднішими речами в математиці, не кажучи вже про останні досягнення в теорії ймовірностей, соромно, що я не розумів всією істотою (знати я знав, але не відчував) скільки потрібно праці, енергії і навіть запалу, щоб стати вченим, а не ремісником в науці.

І в мене зараз задача попрацювати так, щоб наука справді стала справою

мого життя, щоб я відчув сили для творчості в ній. Я, на превеликий жаль, навчався дуже поверхово, тому мені зараз так важко."

Йому доводилося по три - чотири години на День вивчати математичну статистику, а решту часу читати журнальні статті та підручники з динамічних систем. Великою проблемою для нього було швидко проводити викладки, особливо якщо вони були частково опущені в тексті. "Це вже видно моя хронічна хвороба, а причиною їй те, що лінувався робити приклади, коли був студентом. Зараз, як згадаю, який я був ледар і оболтус, скільки б знань мав, якби навчався! У мене зараз половина, а то й більше часу збереглося б для роздумів над задачами, а то зараз в основному доводиться читати і читати те, що я мав би добре знати."

Андрій Миколайович умів змусити своїх аспірантів займатися на повну силу. Адже коли здавались, іспити, в гостях були й інші аспіранти, а це викликало здорову конкуренцію. Цікаво відзначити, що майже всі аспіранти та докторанти, які на той час утворювали "колмогорівське братство", стали згодом академіками та член-кореспондентами. Він зумів пробудити в них почуття любові до науки, а вся обстановка в МДУ, як казав Володя, вибивала з нього природну лінь і на багато речей змушувала дивитися серйозніше.

Термін аспірантури у Володі закінчувався 15 листопада 1955 р. Але Андрій Миколайович неодноразово висловлював своїм учням думку, що у аспірантурі треба тримати людину довше, він займався в аспірантурі 4 року.

На Вченій Раді Колмогоров представив Володю як дуже здібного аспіранта і з цього приводу він пише: "... мені було дуже ніяково, адже він мене ще мало знає, тому що буде дуже прикро, якщо йому доведеться розчаруватися". У своїх здібностях він був не дуже впевнений, хоча його вчителі і Борис Володимирович і Андрій Миколайович були в цьому цілком впевнені. Зате завжди захоплювався здібностями своїх друзів, особливо А.В. Скорохода. Він пише: "З Толею взагалі важко когось порівнювати, тому що він по-справжньому талановитий, і я впевнений (і бажаю йому цього від щирого серця) стане дуже великим ученим, як, наприклад, Колмогоров, якщо буде працювати так, як працює Володя Королюк, і якщо життя складеться сприятливо для наукової роботи." Як ми бачимо тепер, він не помилився.

На даному відрізку часу доля подарувала йому щасливий випадок спілкування з двома зовсім незвичайними людьми. - Вчителями. Андрій Миколайович, незважаючи на велику люб'язність, вихованість та незвичайний такт, просто пригнічував своєю перевагою у знанні та дивовижною інтуїцією в математиці. А Борис Володимирович був значно теплішим, людянішим і відразу викликав велику симпатію та довіру.

Усі троє (В.С. Королюк, В.С. Михалевич та А.В. Скороход) були дуже вдячні Борису Володимировичу за те, що він для них зробив. Вони мріяли про той час, коли Борис Володимирович повернеться з Німеччини та під його керівництвом разом із І.І. Гихманом буде створено кістяк міцного наукового

колективу, що об'єднує навколо себе здібну молодь, відбирати найбільш здібних студентів, виховувати їхню математичну культуру, ростити з них справжніх учених, одним словом, організувати справжню математичну школу з теорії ймовірностей та математичної статистики. "Якби життя дозволило б нам це зробити дійсністю, це було б найкращою нашою подякою Борису Володимировичу за його виняткову увагу та турботу про нас, яку ми по-справжньому оцінили, мабуть, лише тут. Яка справді гарна душа в нього. Я пам'ятаю, як ми втрьох поверталися від Колмогорова і одностайно дійшли висновку, що таку чудову людину, як Борис Володимирович, нам ще не доводилося нікому зустрічати."

Звичайно, не все його життя проходило в навчальних аудиторіях та читальних залах. Він був молодий, любив компанію, був дуже веселою та життєрадісною людиною. Найчастіше до МДУ приїжджали артисти московських театрів, симфонічний оркестр, яким тоді диригував Кирило Кондрашин. Ми намагалися потрапляти на всі концерти, але не завжди це вдавалося, так як квитки розкуповувалися миттєво.

При вході до актової зали квитки зазвичай перевіряли студенти-чергові, які стояли із зовнішнього боку дверей. Якось нам не хватило квитків, а дуже хотілося піти на концерт. Володя проскочив у двері, як перевіряючий, і став з внутрішнього боку. Ті квитки, які не встигали перевірити зовнішні контролери, за ідеєю мав перевіряти він і, таким чином, він зібрав необхідну кількість цілих квитків для всієї нашої компанії. Ми були дуже задоволені.

В перший рік київські аспіранти жили комуною: кожен чергував по два дні – вранці готував сніданок, увечері – чай. Після отримання стипендії весь місяць купувалися абонементи на обід у професорську їдальню (аспіранти мали на це право), а інші гроші здавалися у касу В.С. Королюку, як найсерйознішому і найнадійнішому, а при потребі Королюк уже видавав їм гроші.

Якось Королюку зателефонувала знайома і повідомила, що є два квитки до МХАТу на "Дядю Ваню". Квитки замовлені артисткою Зуєвою для її знайомого. Потрібно тільки приїхати до каси і сказати: "Тут мені замовили два квитки. Моє прізвище Сухоручкін." Сам В.С. Королюк збирався цього дня йти на концерт Шпіллер, і квитки у нього були купилені заздалегідь. Тому він запропонував Михалевичу та Скороходу сходити до МХАТу. Щоправда, якісь сумніви в голови останніх закралися - дуже дивне прізвище - Сухоручкін. Але яких прізвищ не буває! Вони радісно одержали від Королюка 50 руб. на квитки та відправили до театру. Приїхали вони до театру, прочитали афішу, переконалися, що так - іде "Дядя Ваня", чудовий ігровий склад, і дуже зраділи. Толя залишився біля афіші, так як інтуїтивно не захотів йти до каси, а Володя подався добувати квитки. Підходить він до каси і каже: "Тут мені замовлено два квитки." Касирка вичікувально дивиться на нього, що, мовляв, далі? А він урочисто заявляє: "Я Сухоручкін." Вискакує він з театру на вулицю, а Толя з його обличчя відразу зрозумів, що інтуїція його і цього разу не підвела і радісно

каже: "От і добре. Тепер проп'ємо театральні гроші." Дорогою до театру. Толя знайшов листівку (їх розкидали по всій Москві) "Пийте радянське віскі" (сорт горілки, витриманий чотири роки в обвугленій бочці). Але після невеликої дискусії вони зупинилися на двох пляшках грузинського вина №1 та №3.

А вранці вони доповіли Королюку свої яскраві враження: яка тонка незабутня гра – ось, мовляв, воно – справжнє мистецтво! Королюк зрадів, але трохи здивувався, так як звик від Толі чути тільки скептичні відгуки (як він говорив "поплюжницькі"). І як не шкода було виводити його з помилки, але довелося йому розповісти правду. Ух як він лаяв знайомих своєї знайомої та їх знайомих артистів! Що його тільки втішило і заспокоїло у всій цій історії, так це його передбачливість: що він дав їм лише 50 руб., а не 100.

Після закінчення аспірантури Володя повертається до Києва і розпочинає роботу асистентом на кафедрі теорії ймовірностей та математичної статистики механіко-математичного факультету КДУ. Потрібно сказати, що на той час із Німеччини повернувся Борис Володимирович. Він став директором Інституту математики АН УРСР та завідувачем кафедри теорії ймовірностей у КДУ. У Німеччині Борис Володимирович познайомився з відомим вченим у галузі математичної логіки, вищої алгебри та обчислювальних методів, доктором фізико-математичних наук, професором Львом Аркадійовичем Калужніним. Ще дитиною, в 1925 році, батьки вивезли його до Франції, під час війни 4 роки він, як росіянин, відсидів у концтаборі, а після закінчення війни його запросили на роботу до Берлінського Університету, де вони й познайомилися.

Борис Володимирович умовив Льва Аркадійовича залишити прекрасну квартиру в Берліні, котедж на березі озера під Берліном та яхту на цьому озері та повернутися на свою Батьківщину піднімати обчислювальну математику. І Лев Аркадійович повернувся разом із мамою. Після півторарічних поневірянь без квартири та без ступеня доктора наук, яку йому запропонували перезахистити на нашій Вченій Раді, він отримує однокімнатну квартиру на першому поверсі, перезахищає дисертацію та починає на повну силу працювати у КДУ.

До 1956 р. безгоспну лабораторію Лебедєва у Феофанії передають Інституту математики і вона стає Лабораторією обчислювальної математики при інституті.

На базі цієї лабораторії Борис Володимирович вирішує створити новий інститут із новим напрямом у математиці та назвати його Обчислювальний центр АН УРСР. Гнєденко запрошує на посаду зав. лабораторією за рекомендацією Куроша його талановитого докторанта Віктора Михайловича Глушкова. Віктор Михайлович із властивою йому енергією, цілеспрямованістю та ентузіазмом створює навколо себе колектив захопленої наукою молоді, та й самому йому було на той час 32 роки. Щотижня у лабораторії проходили семінари, на яких виступали Л.А. Калужнін, В.С. Королюк, К.Л. Ющенко, приїжджали учні Віктора Михайловича та Льва Аркадійовича: А. Стогній,

Ю. Капітонова, О. Летичевський, І. Коваленко та інші.

Хоча Володі доводилося їздити на роботу в КДУ з Феофанії, але він намагався по можливості бути присутнім на цих семінарах, тим більше, що з лабораторією його пов'язувала й особиста зацікавленість. У своїй дисертації для визначення меж прийняття оптимального рішення він вивів трансцендентні рівняння, і для деяких окремих випадків на МЕЛМ намагалися вирішити ці рівняння.

Влітку 1957 року зібралися разом Б.В. Гнєденко, В.М. Глушков, Л.А. Калужнін, В.С. Королюк, В.С. Михалевич, А.В. Скороход і вирушили відпочивати на Десну, вище за Чернігів. На березі Десни розбили солдатський великий намет, поклали на землю довгу товсту дошку з гаслом "По столу ногами не ходити" і почали ловити рибу та відпочивати. Вранці та ввечері ловили рибу, тим більше, що Віктор Михайлович та Володя були затятими рибалками. Вони намагалися навчити цьому мистецтву Королюка та Скорохода, але з цієї ідеї нічого не вийшло.

За цим столом щодня влаштовувалися розмови та дискусії. Лев Аркадійович розповідав які красиві озера під Берліном і як треба плавати на яхті. Яхти, природно, у нас не було, був лише човен, з якого ловили рибу. Але Лев Аркадійович уже майже звик до нових для нього умов і йому дуже подобалося у Києві. Дуже часто обговорювали проблему, чи є прикладна математика наукою. Але потім вирішили, що так само, як у живопису: є живописці-ремісники, а є художники, так і в прикладній математиці все залежить від того, в чиї руки вона потрапила. Тут же на Десні Віктор Михайлович розповів, що хоче створити не Обчислювальний Центр, а Інститут кібернетики. З властивою йому неабиякою математичною інтуїцією він визначив відразу кілька нових напрямів у математиці, зокрема і вторгнення математичних методів у планування народного господарства, що можна здійснити лише з допомогою ЕОМ. І займатися розробкою цього нового напряму він запросив Володю.

Запрошуючи до Києва Віктора Михайловича, Борис Володимирович сподівався, що весь тягар організації нового інституту Глушков візьме на себе. І треба віддати належне, Віктор Михайлович був геніальним організатором, енергійним і цілеспрямованим і плюс до того прекрасний математик, завжди готовий видати цілий каскад нових видатних ідей і захопити цими ідеями всіх оточуючих. Зі своєю непересічною математичною інтуїцією він від постановки проблеми через прірву рішення перестрибував відразу до кінцевого результату. І не завжди знаходилися люди, здатні зробити роботу з вирішення проблеми.

Взагалі говорячи, Борис Володимирович хотів сам бути директором новоствореного інституту, так як він чудово розумів перспективи, які відкриваються після створення цього інституту. Але Віктор Михайлович тут не поступився: це було його дітище, його створення і він не міг від нього відмовитися. Тому питання про перехід Володі на роботу до ОЦ із суто

практичної галузі переходило в область моральну. Адже Володя був учнем Бориса Володимировича і просто обожнював його. Рішення перейти до ОЦ далося йому дуже нелегко, але важко було встояти перед чарівністю Віктора Михайловича, і він зробив свій третій доленосний крок. І тут починається новий етап у його науковому житті: одним із перших він починає розробляти новий напрямок у науці: економічну кібернетику. І, гадаю, відкривається ще одна грань його таланту – таланту організатора науки. Він сам про себе говорив: "Не знаю, чи є у мене яскравий математичний талант, але я точно знаю, що у мене є інтуїція на нові напрямки в математиці, які, напевно, мають блискучі перспективи розвитку. Я знаю як і в якому напрямку має розвиватися кібернетика." Він пише лист-обґрунтування для відкриття в КДУ факультету кібернетики і разом із Віктором Михайловичем вони витратили багато сил та енергії, щоб переконати відділ науки ЦК КПУ у необхідності створення цього факультету.

Боги нагородили його безліччю талантів. Зі всіх талантів він вибрав математичний і не розчарував богів. І мені, здається, що він гідний найвищої нагороди, яку може мати Учитель – любов своїх учнів.

Недоказані слова

Про військові дороги моїх батьків

И.О. Іваницький

Перше повоєнне

Серпень 1945 року. Шість років батько йшов до порога цього будинку. І ось із Уралу, із далекого міста Свердловська, через половину зруйнованої країни ми приїхали на його батьківщину, в Україну. Невиразно пам'ятаю тінисту доріжку від хвіртки до високого ганку, високі кущі, що схилилися, на всі боки. Світлий коридор, етажерку. Велику кімнату, наповнену білим світлом. А далі дві картинки, що чітко запам'яталися. Було мені тоді від народження рік і три місяці.

"Никто не верит, а я помню
Затишье сонных светлых комнат
В горячий августовский полдень,
В победный сорок пятый год.
Под белым светом занавесок
Лежал и слушал с интересом,
Как мягким голосом Бернеса
Со стенки радио поёт...
А в два ловил за дверью звуки,
Кричал и звал сквозь боль разлуки

И ждал, когда родные руки —
Моё спасение придёт."

Мелодія пісні запам'яталася відразу міцно і на все життя, а хвилюючі слова "В далёкий край товарищ улетает..." прийшли пізніше. І – перше відчуття материнських рук. Просто мама вийшла ненадовго і я пізнав повною мірою гіркоту самотності.

Трохи пізніше, коли я почав освоювати розмовну мову, мама, відволікаючи мене від чергового примхливого бунту, притиснула до мого вуха телефонну трубку. Близький голос батька миттєво мене заспокоїв: "Не плач, синку, я тобі насіння принесу". Перша осмислена фраза, що запам'яталася. Я і досі бачу чорну пластмасу цього телефону. Знайомство з навколишнім світом стрімко прискорювалось, і центром світобудови, як і в будь-якої дитини, були мої батьки.

Почалося післявоєнне дитинство. Сенс слова "післявоєнний" може зрозуміти до кінця лише той, хто жив у ту пору. Скрізь сліди недавньої війни. Ще неприбрані завали з цегли зруйнованих будинків, вирва від бомби посеред нашого городу в Умані, німецький окоп на краю того самого городу, на брівці високого косогору. Граючи у війну, з напівзасипаного окопа ми витягали кулеметні стрічки та чіпляли на себе.

Американські "Вілліси", "Доджі", "Студебекери", німецькі трофейні "Опелі", "БМВ", "ДКВ", мотоцикли. Довгі черги за хлібом, тотальна нестача всього і вся, невтомні мамині руки, що безперестанку перуть, в'яжуть, строчать на швейній машинці. Плач трофейного акордеону вечорами у дворі сусіда. Тато, що йде на роботу затемно. А ночами я прокидався від його вигуків, важкі поранення та контузія давали себе знати ще довгі роки. Я чув крізь сон, як мама терпляче та дбайливо заспокоювала його. Це були мої перші уроки любові та людського співчуття.

Але головні, глибинні прикмети недавньої війни були прихованими, вони оселилися в душах тих, хто її пережив, і лише зрідка, найчастіше у випадкових, спонтанних репліках виривалися звідти. У дитинстві я від воюючих не чув жодної закінченої, зв'язкової розповіді про бойові епізоди. З роками став розуміти, як їм було важко занурюватися знову в нещодавно пережитий кошмар, у ситуацію, неприємну для людського єства. До святої пам'яті про загиблих у боях товаришах долучалося почуття провини перед ними за незрозумілий вибір долі, що залишив уцілілих жити.

Дитяча моя пам'ять утримує усвідомлені враження, починаючи із сорок восьмого року (1948). Сльози про загиблих почали вже підсихати, і причаїлися десь у глибині поранених душ. Після пережитих потрясінь змучена країна відроджувалася. Інтуїтивно я відчував міць пориву, народженого згуртуванням у протистоянні недавній загальній біді. Пошта працювала, як годинник, і допомагала у пошуку рідних та близьких, зміцнювалася земна твердь під

ногами. Відновлювалися сімейні гнізда. Поверталися учасники битв, які відслужили ще довгі роки після війни. Майже всі брати мами та тата пройшли через гостинний наш будинок та отримали підтримку на старті оновленого шляху, в освіті та первинному облаштуванні. Всі були молоді, не було опущених рук та згаслих поглядів. У кожного свій важкий, уже пройдений шлях. І життя починалося заново з великою вірою у найкращі часи. Живим було спілкування людей - дружили сім'ями, ходили в гості, разом раділи тиші мирних днів. Пам'ятаю чудові застільні пісні тієї пори, російські та українські, маму - заспівалку, шипіння голки патефона, галасливу метушню з моїми однолітками, що прийшли в гості.

Війна зруйнувала та розлучила багато родин. Але у вогні та диму на фронтах, у військових шпиталях, у голоді та холоді військового виробництва в тилу та зубожілих селах молоді серця знаходили одне одного, і зароджувалося нове життя, і з'являлися діти війни. І підростало нове покоління, вистраждане та захищене всім нашим народом, ціною найбільших жертв. Їм, які пам'ятають запах військових шинелей своїх близьких, мали стати носіями цієї пам'яті і вести розмову з батьками до кінця своїх днів. Звідси в моїх дитячих відчуттях повоєнної доби - домінуючий образ квітучого травня, повного молодої зелені, квітів, сонця та світла. І весь позитив, винесений із тих незабутніх років, нерозривний зі святою пам'яттю про батьків, які пройшли призначений їм долею відрізок шляху важкого воєнного часу.

Батько

Батько мій, Іваницький Олександр Олександрович народився у березні 1919 року в селі з дивовижною назвою – Шура Метлинецька, розташованому за п'ять кілометрів від Гайсина – географічного центру України. У ранньому дитинстві втратив батьків, виховувавсяріднею. Був врятований нею під час голодомору, у тридцять сьомому році закінчив Козятинський зоотехнічний технікум птахопромисловості із присвоєнням кваліфікації техніка-технолога. Отримав посаду начальника трьох цехів на місцевому птахокомбінаті. Жив у дядька з його сім'єю у Козятині. В одну з ночей у двері постукали. Обшук йшов усю ніч, дядька забрали. Повернувся він через дванадцять років, всі турботи про маленьких двоюрідних сестер і дружину дядька, яку ніде не брали на роботу, лягли на плечі батька. Йому було тоді лише вісімнадцять.

Військові дороги батька розпочалися із призову у вересні 1939 року. Призив виглядав звичайним, плановим. Ніхто із призовників не здогадувався про уготовану їм долю.

"Грянули трубы
Медью печальной,
Маршем славянки,
Криком прощальным,
Юность закончилась.

Чёрной дыроюн
Путь перед нами
В годы длиною.
Пусть не оставит
В дороге надежда,
Всё возвратится,
Будет, как прежде,
Голову выше,
Пояс потуже,
Так начиналась,
Военная служба.
Сомкнуты плечи,
Замкнуты лица,
Пыль за спиною,
В поле ложится.
Тяжкая поступь
Роты на марше.
В тот день осенний
Мы стали старше."

Незабаром, через два місяці, вони були підхоплені безжальним вихором фінської, а потім Великої Вітчизняної війни, і абсолютна більшість того призову лягла в землю згаслими іскорками, розпорошеними на величезних просторах, охоплених всенародним лихом.

З першого дня "зимової" війни та до її закінчення у березні 1940-го батько на фронті. Його уривчасті спогади рядового солдата, який не міг бачити всієї картини військових дій, його відчуття фінської війни збіглося з правдивими мемуарами, що з'явилися набагато пізніше, і трактуванням істориків.

Його підрозділ складався суцільно із земляків, покликаних одночасно, нашвидкуруч підготовлених протягом одного - двох місяців. І з ходу бої, лижі, на яких більшість стояти не вміла, люті морози, активність фінських невловимих загонів і незрівнянні, невиправдані втрати наших військ, велику шкоду від "зозуль" і партизанського методу боротьби фінів, які воювали на своїй землі. Усе це бачили бійці на своєму рівні. Деякі штрихи, що запам'яталися.

Батька призначають старшим команди та відправляють за умовну лінію фронту. Задача - розвідка та полонення язика. Вчорашні сільські хлопці, які ніколи не думали про криваві сутички, небезпечні, непередбачувані сценарії подій у збройній боротьбі не на життя, а на смерть, були відірвані від мирного, затишного побуту і кинуті в невідомість, в нав'язане божевілля, назване війною. Частину шляху вони йшли місцями недавніх боїв, бачили залишений фінами госпіталь, повний замерзлих поранених.

Далі пішли короткі сутички, де вперше їм довелося вбивати та втрачати своїх друзів. Близький друг батька ще з малої батьківщини був тяжко поранений і помер у нього на руках.

Прізвище його було Мороз, він стік кров'ю, що димиться на морозі. У цьому місці татового оповідання тремтіння від контузії з руки перекинулося на все тіло. Його якось хвилями почало трясти, мама кинулася його заспокоювати. З того часу я ніколи не ставив цілеспрямованих питань про війну, хоча з роками наслідки контузії затихли.

Завдання було виконано, полоненого було доставлено. Батька та всіх, хто повернувся, представили до різних нагород. У батька є медаль "За відвагу" та орден "Червона зірка". На жаль, не маючи нагородних листів, не можу прив'язати ці нагороди до певних подій. Ще батько розповідав про бронещитки, які ставили на лижі та штовхали перед собою під градом куль аж до вогневих точок супротивника, закладали вибухівку та підривали. Важко уявити цю гру зі смертю.

Коли з підірваних ДОТів виходили напівживі люди, батько і більшість солдатів, щойно ледве уникнувши загибелі в бою, не відчували переможного тріумфу. Батько пам'ятає лише нескінченну втому. Серед тих, хто здався в полон, були офіцери царської армії і жінки. Як наші поводилися з полоненими, батько не знав.

Батькові пощастило, Фінську він пройшов із невеликими подряпинами, легким пораненням ноги та обмороженнями.

Ханко. Оборона. Евакуація

З цього періоду за номерами військових частин, зазначених у військовому квитку батька та нагородному листі на орден "Вітчизняної війни", наданому архівом Міноборони, за уривчастими його спогадами мені вдалося за двома епізодами достовірно встановити перебіг подій. Продираючись крізь плутанину перепідпорядкувань, перейменувань, переформувань військових частин, заходячи в глухий кут і повертаючись до початку пошуку, я знаходив матеріали, свідчення учасників, які відкрили мені зриму картину давніх страшних подій. У них, випадково уникнувши смерті, брав участь батько. Знаю, він пройшов випробування із честю.

За мирним договором з Фінляндією від 12 березня 1940 року СРСР отримав у найм півострів Ханко (Гангут) у горлі Фінської затоки. І вже у березні почали прибувати військові частини та цивільні особи для будівництва військової бази. У тому числі Восьма окрема стрілецька бригада, у якій служив мій батько. До початку війни з Німеччиною гарнізон займався будівництвом укріплень та військовою підготовкою. Після німецького вторгнення фіни – 25 червня 1941 року – оголосили нам війну. Почалася інтенсивна артилерійська боротьба. Фіни зробили кілька невдалих спроб штурму наших позицій, але були відбиті, і лінія оборони не змінювалася до планової евакуації радянських військ.

Батько був тяжко поранений. Виписаний зі шпиталю наприкінці жовтня. Їхня частина евакуювалася на есмінці "Сметливий". Письменник-історик Олександр Олексійович Чернишов у книзі "Балтійський флот у битві за Ленінград. 1941 р." наводить щохвилинну картину загибелі корабля.

4 листопада 1941 року. О 16.20. під час вантаження біля причалу снаряд вивів з ладу носову зброю та дві людини команди

О 19.00, прийнявши на борт 560 чоловік із озброєнням, "Кмітливий" у складі конвою вийшов у море. Ніч місячна, ясна, море 2-3 бали.

О 23.07 біля борту в паравані вибух міни. Корабель втратив швидкість.

О 23.25 під носовим містком вибухнула друга міна. Відірвало напівбак. Носова частина протрималася на плаву 12 хвилин. Загинули всі командири та люди, які були там.

О 23.50 есмінець, що дрейфує, торкнувся міни. Третій вибух розколов корпус у районі кают компанії. Передня частина корабля з людьми одразу затонула.

5 листопада. О 0.20 до кормової частини, що залишилася на плаву, пришвартувався тральщик Т-205 "Гафель". Протягом 25 хвилин вдалося зняти людей, що залишилися живими. У порятунку з води брали участь також малі мисливці.

В 0.50 корма затонула.

Загинуло 233 пасажири з 560 та половина команди есмінця.

Через сильне перевантаження Т-205 повернувся на Ханко. Вже надвечір на судах врятовані були знову відправлені до Ленінграда.

Я намагаюся перенестися подумки в той крижаний жах і побути поруч із батьком хоча б хвилину. Ніч, темінь, чорна безодня, мороз - починалося утворення льоду. Відчайдушна надія на руку допомоги. Останні думки на краю неминучості. То були молоді хлопці одного віку, призвані ще у мирний час. Волею яких темних сил вони приречені воювати і вмирати? Порятунок прийшов, хоч і не для всіх. Я запам'ятав назву тральщика – "Гафель". У історії війни він залишив славний слід.

Ленінград. Усть-Тосна.
Іванівський п'ятачок

У Ленінграді Восьма стрілецька бригада на деякий час була виведена в резерв командувача фронтом і переформована в 136 стрілецьку дивізію 23 армії, з подальшим остаточним перепідпорядкуванням 55 армії Ленінградського фронту. До відправки на позиції розміщувалися у великій старовинній будівлі з обширним двором, обнесеним кованими ґратами. Двір служив стройовим плацом. Бойова підготовка з ранку до вечора, незважаючи на голод. З доповіді командира бригади: "Артполк бригади у всіх боях на Ханко

втратив 14 людей, у Ленінграді, перебуваючи в резерві, з голоду - втричі більше".

Дисципліна, згідно із законами воєнного часу, підтримувалася жорстко. Згадує батько: "Старшина, обкрадаючи солдатів, збував хліб з корисливою метою голодуючим жінкам. Жителів найближчих будинків скликали і показово розстріляли старшину перед строєм. У одного з солдатів виявили німецьку листівку з пропуском через лінію фронту. Той самий захід - розстріл перед строєм".

Батько вже був сержантом, помкомвзводу стрілецької роти, коли їх направили на фронт. Ішли пішки довго, морозною завірюхою вночі. Під керівництвом батька були також два кулемети "Максим". Розрахунки везли їх у зібраному вигляді на санчатах. Коли, знесилені, дісталися траншей, на перекличку не виявилося одного розрахунку з кулеметом. Батько запам'ятав слова комісара-земляка: "Ну що, синку, йди шукай... Якщо не знайдеш, розстріл на місці". При цьому вийняв із кобури наган. Як і раніше замітало, місцевість незнайома, але досвід зимової війни допоміг узяти себе в руки, і він, ідучи слідами, що замітають, знайшов кулемет і два замерзлі тіла. Знесилені від голоду та довгої дороги, вони присіли відпочити і непомітно заснули назавжди.

Ось ще два згорілі життя. Вони, як і всі, хто загинув у великій війні, зробили все, що змогли. Батько взяв документи, гвинтівки, запрягся в сани і вже не пам'ятав, як дотяг весь цей вантаж сам. І лишився жити і воювати далі. Проморожені землянки, окопний побут, знову похід до найближчого тилу німців у розвідку, прийом у партію, літо, вогкість, постійна вода у землянках. І ось наступ, четверта невдала спроба прориву блокади Ленінграда. Частиною, початком великого наступу була Усть-Тосенська операція. Почалася вона 19 серпня і закінчилася 8 вересня сорок другого року (1942).

Річка Тосна впадає в Неву на сорок п'ятому кілометрі від Фінської затоки. У місці впадання берегом Неви - маленьке селище Усть-Тосна і село Іванівське, зайняті німцями. У гирлі річки 19 серпня було висаджено десант Балтійського флоту п'ятсот чоловік. Почалася запекла боротьба за утримання крихітного плацдарму - 600 метрів берегом Неви і 400 метрів углиб, берегами Тосни. За час боїв до стабілізації позицій безповоротні втрати становили майже двадцять одну тисячу людей. Бій систематично переходив у рукопашний, до семи дев'яти контратак німців на добу.

Другого вересня в бій вступив свіжий полк 136-ї дивізії, в якій служив мій батько. Полк форсував Тосну, щоб знову захопити відбите німцями Іванівське. В результаті кровопролитних боїв плацдарм був утриманий нашими військами, але основної мети не досягнуто, з Волховським фронтом не з'єдналися. У якийсь із цих днів, з другого до восьмого вересня, у безперервних атаках, ведучи за собою стрілецький взвод (з червня сорок другого - на посаді командира взводу) і був поранений батько розривною кулею в ліву скроневу частину. Згадує: "Відчув удар, обличчя одразу залило кров'ю. Перехопив

гвинтівку ременем на згин ліктя, рану затис долонями. Мимо пробіг ротний. Відірвав руки від обличчя, крикнув: "Йди в санпункт!" Якийсь час йшов, потім мене підібрали". Санпункт розміщувався у підвалах зруйнованого пивоварного заводу. Там же штаб наших військ. Місце на висоті, все поле бою проглядалося. Спогади телефоністки штабу: "Я бачила, що скрізь у траншеях йде гранатний бій і німці б'ють звідусіль. Потім німці встали і пішли в атаку. Хто лопатою, хто багнетом, хто чим, хто кого рубав. А вранці все почалося знову. Не стріляв тільки мертвий". Вона ж дала живий опис поля бою - "Долини смерті", "Горбатого мосту". Трохи уяви - і я бачу маленьку фігурку батька, що біжить крізь вибухи гранат, крізь дим у свій останній бій. Ніколи я не дізнаюся, що думав він і тисячі інших за секунду до поранення чи смерті. Можна довіритися лише рідкісним вже у наш час учасникам війни, письменникам, які пройшли війну і поетам-фронтовикам.

Звідки приходить Голос, який пригнічує страх? Де та вирішальна мить, коли свідомість залишає тілесну оболонку і, як би збоку, керує вчинками в момент смертельної небезпеки? Де межа міцності срібного шнура, що зв'язує душу та тіло?

"Когда на смерть идут - поют,
А перед этим можно плакать.
Ведь самый страшный час в бою
Час ожидания атаки.
Снег минами изрыт вокруг
И почернел от пыли минной.
Разрыв - и умирает друг.
И, значит, смерть проходит мимо."

***

"Но мы уже не в силах ждать.
И нас ведёт через траншеи
Окоченевшая вражда,
Штыком дырявящая шеи.

Бой был короткий.
А потом глушили водку ледяную,
И выковыривал ножом
Из-под ногтей я кровь чужую."

Вірш Семена Гудзенко "Перед атакою", написаний ним на фронті у двадцять років - шедевр психологічної драми, крик душі людини, позбавленої права вибору. Тільки так встати і ступити назустріч своїй долі. І прокляття самому дійству, що називається війною. У ранній версії вірша є рядки:

"...Будь проклят сорок первый год
И вмёрзшая в снега пехота..."

Тут правда, очищена від лушпиння надуманих побудов. Все упереджене пішло перед подихом вічності. Як і ким насаджується в душі людей "Задубіла ворожнеча, багнетом дірявлячи шию..."? Де її першоджерело? Чи є імунітет від її проникнення та розкладання людського єства зсередини? Або "сон розуму" неминуче, з фатальною методичністю відвідує безпам'ятне людство і ми чекаємо чи вже дочекалися нової його згубної хвилі?

Із завмиранням серця я читав спогади телефоністки. Батька перев'язував хтось із медсестер медпункту, прізвища яких вона назвала у своїх записках, і я їх тепер знаю. А лейтенанта, начальника санітарної служби полку, який керував переправою поранених через Неву, було вбито прямим попаданням снаряда на березі під час навантаження.

З тих же спогадів: "Тоді, в 1942 році, нам усім сказали: "Ви не виконали бойове завдання." Тобто всі зусилля, всі жертви, всі загиблі герої залишилися не відзначеними нагородами". Нагородний лист на батька був підписаний лише 13 квітня 1946 року. "Будучи командиром стрілецького взводу в момент атаки при обороні блокади Ленінграда в районі Усть-Тосна був тяжко поранений розривною кулею в ліву скроневу область з відсутністю очного яблука... Представлений... до ордена "Вітчизняної війни I ступеня".

Звертаюсь до статусу інших нагород батька. Їх небагато. Але заслужені вони були на початку війни, в найважчий її період. Медаллю "За відвагу" нагороджували виключно за особисту хоробрість, виявлену у бою. Орден батько також отримав за мужність на полі бою. Але особливо він дорожив медаллю "За оборону Ленінграда", здавалося б, із тихим статусом: "...за участь...". Для батька ця скромна медаль підводила межу, підсумовувала пережите у війні, поєднувала його з братством мертвих та живих захисників великого Міста. Міста, за яке він пролив кров. І виконав свій військовий обов'язок до кінця.

Мама

Народилася в 1921 році в селі Загора Оханського району Пермської області у багатодітній селянській родині. Дитинство було важким, але у липні 1940 року закінчила фельдшерсько-акушерську школу. Її направили вести самостійну практику до передмістя Свердловська. Дали службову квартиру, куди вона забрала з села свою маму та трьох молодших братів. Батько її на той час помер.

Почалася війна. Медики були призвані у перші дні. Лікарня, де працювала мама, була перетворена на військовий госпіталь. Мама одягла військову форму і була призначена до санітарного військового поїзда фельдшером. Їздила недовго – три місяці, згадувала бомбардування та обстріли на Волхові. За даними військової статистики, у сорок першому (1941) було

224 напади німців на санітарні потяги. Але з маминим потягом усе обходилося. Під Вишнім Волочком уже бомбили нещадно, доки не залишилася купа коліс та палаючі рештки вагонів. Мамина подруга в пошуках порятунку закрилася в туалеті, там її і знайшли, прошитою осколками і обгорілою. На щастя, вони ще не завантажили поранених. З маминих записок: "Живих нас залишилося мало і нас знову направили в Управління евакогоспіталей і я отримала направлення в евакогоспіталь 1709 в м. Свердловську". З листа начальника хірургічного відділення евакогоспіталя, написаного за запитом з місця роботи мами після війни: "... Обслуговували рядовий склад. Профіль - поранені в голову, очі, в кінцівки. Особливо важкими були поранення в очі. За цими пораненими, назавжди позбавленими зору, потрібен був особливий догляд та підхід до них. У нашому відділенні працювала чудова медична. сестра - Шура Щукіна..." Лист займає чотири сторінки. Я читав, і сльози очищали мою синівську, вічно винну перед мамою душу. Мама швидко звикла до обов'язків, працювала як операційна, а потім старша медсестра. Найважче для неї було виносити з операційної частини людських тіл. На холоді сходового майданчика стояла звичайна емальована ванна з розчином, що дезінфікує, з прибуттям нової партії поранених вона щодобово наповнювалася.

Мама завжди любила читати. В Умані пам'ятаю бібліотеку на другому поверсі старого будинку. Якось мама взяла мене туди з собою, шестирічного, щоб обміняти прочитані книги. Пам'ятаю просвітле, зовсім юне й гарне обличчя мами, коли вона перегорнула запропоновану їй книгу Віри Панової "Супутники". Вона ні слова не сказала про свою причетність, але я одразу зрозумів, що там написано про щось нескінченно дороге для мами. Вже будучи школярем, я прочитав цю книгу та оцінив її.

Сімейний наш архів невеликий, але містить деякі записи, зроблені нескінченно дорогим маминим почерком. Є пісеньник її улюблених пісень, акуратно переписаних у зошит із попереднім текстом: "Пісні моєї юності". Все проспівала, особливо у війну. Грала на гітарі та співала у шпиталі до відбою до 11.00 вечора. Роздам ліки, виконаю процедури, а якщо нічне чергування, то хворі не відпускають із палати, все просять: "Сестро, ще пограйте та заспівайте". Хворі хором співають, я грала і теж співала. Навіть усі важко хворі переставали стогнати та слухали. Прихильники пісні збиралися за національними групами і намагалися переспівати один одного. Найголосистішими були українці. Ідуть коридором на милицях, з палицями, співають гарні українські пісні. Коли їх виписували на фронт, влаштовували клубні виступи за участю професійних артистів. Так, спогади, де все поділося і пішло? Життя моє, чи наснилося мені?"

З листа начальника відділення "... А час був важким. Доводилося працювати напівголодними. Треба було "не бурчати", а мобілізувати всі сили, що й робила ця працьовита медична сестра Шура Щукіна (зараз Іваницька)".

Мамі доводилося писати листи рідним поранених під їхнє диктування.

Сліпі, безрукі довіряли їй найпотаємніше. Іноді це були останні листи вмираючих. Мамі доводилося збирати всі свої душевні сили, шукати потрібні слова для їхнього підбадьорення. За її словами, цих листів би вистачило на цілий том задокументованих людських страждань. Дивно, як живуча добра пам'ять про людину. Нещодавно отримав листа моєї двоюрідної сестри, дозволю собі навести його уривок: "...Твоя мама розповідала, як вони з твоїм батьком познайомилися в шпиталі, як усі лікарі від нього відмовилися і викотили в коридор просто, напевно, вмирати, і як вона його виходила... і закохалася... Які вони були молоді і закохалася... Які вони були молоді і закохалася... Які вони були молоді! Які вони були молоді... і закохалася... Які вони були молоді... і закохалася... Які вони були молоді... Гарні зовні і особливо душею... Вона була і є для мене життєвий приклад порядності, доброти, працьовитості, чесності, справедливості та любові..."

У житті батьки були безжурними, стійкими до будь-яких негараздів людьми. Вони були подібні характерами. Оптимізм у будь-яких ситуаціях, тонке почуття гумору, любов до читання. Батько мав чудову пам'ять і чудово грав у шахи, мама любила співати. Жарти, єврейські, польські анекдоти, мамині пісні все це виділяло їх у будь-якій компанії. Навіть після тяжкої хвороби батька наприкінці п'ятдесятих, яка зламала його службову кар'єру, нічого в їхньому характері не змінилося. Мама знову повернула батька до життя в буквальному значенні слова, разом із лікарями виводячи його зі стану клінічної смерті. Вони прожили скромне гідне життя, ні на що не скаржачись і радіючи кожному дню. Вони дочекалися онуків та правнуків. Молодший лейтенант запасу – мій батько та лейтенант запасу військово-медичної служби – моя мама.

На закінчення хотілося б сказати, як обмірковував кожен рядок, щоб не образити вигадками пам'ять про батьків; як, ледве доторкнувшись до доступних матеріалів крихітної ділянки бойових дій, знову відчув масштабність і неосяжність всенародного лиха; як намагався скласти коротку формулу війни, спираючись на класиків минулого, виходило: "сон розуму" у фазі "нав'язаного божевілля"; як намагався зрозуміти витоки "окоченілої ворожнечі, що дірявить багнетом шиї" і знайти імунітет від неї в людських душах; як жахали мене люди байдужі, які живуть лише сьогоднішнім днем, страждають амнезією до історичної пам'яті.

Що і як довго пам'ятатимуть наші нащадки? Це від нас залежить. Нещодавно спитав свого дорослого сина, як він провів вихідні. "Їздив до Умані", - відповів він. Я нагадав, що нещодавно він возив своїх друзів до Софіївки, та й сім'єю ми разом їздимо туди регулярно. "Тато, вибач", - відповів син - "мені потрібно було побути одному в місті твого дитинства". Мабуть, щось у прожитому житті я робив правильно.

А в Умані ми завжди починаємо з квітів до дорогих могил. Там лежить і мій батько. Мама – тут, на Лісовому цвинтарі. Але вони завжди поряд. Я помістив на плитах рядки з вірша, який сподобався мамі за життя.

У мами:

"Пусть будут сны мои легки,
И сердце не болит,
В тот самый час, в конце пути,
Не вспомню я обид..."

У батька:

"Когда свершится путь земной,
Я возвращусь туда,
Где папа был еще живой,
И мама молода".

(И приписав - "Від сина".)

Сумуємо та пам'ятаємо

Переможний місяць травень неминуче звертає пам'ять до людей, які оточували нас у дитинстві. Всі вони пройшли через війну, як і мої батьки. Кожному з них випав свій жорстокий жереб. Багатьох з них я пам'ятаю за іменами, інших тільки образно, але всі вони залишили в душі вражаючий, незабутній слід.

Ми пам'ятаємо шкільних вчителів, які повернулися з війни, викладачів в інститутах, усіх, з ким торкалися наші шляхи. У день Перемоги серед традиційних тостів піднімаємо гірку чарку і за "...сусідів, що жили за рогом, та й за тих, що жили нижче..." у ту далеку пору.

Я згадую дядька Михайла Цирліна, найближчого сусіда, який закінчив війну майором, начальником штабу полку важкої артилерії, що оглух від гуркоту гармат. Це його акордеон заворожував всю округу вечорами у літні вихідні.

Добре пам'ятаю дядька Жору, який жив ще нижче вулицею. Як тільки починало пригрівати весняне сонечко, його виносили надвір. Ноги були на місці, але після поранення він не міг ходити. І викочували з сараю мотоцикл, кинутий німцями. Наспівуючи пісеньку, він розбирав - збирав його. Мабуть, зігрівала мрія охопити колись ожившими, знову молодими ногами сідло і вільним вітром промчати вулицями нашого містечка.

З дядьком Колею Таубе ми дружили сім'ями все життя. Ранцевий вогнемет на спину - і на правий берег Волги, в м'ясорубку вирішальних днів і ночей Сталінграда. Був вогнеметником, бійцем ближнього бою з відстані двадцяти метрів до супротивника. Уламком гранати йому знесло верхню щелепу. Госпіталь у Красноярську, нескінченні операції, протезування. А було тоді цьому маленькому єврейському хлопчику-кравцеві всього вісімнадцять років.

З художником Непійпиво батько потоваришував у шпиталі у Свердловську. В обох важкі поранення вимагали повторних операцій, і лежали

вони на лікуванні з жовтня сорок другого (1942) до жовтня сорок третього (1943). Понівечену праву руку художника врятували. Повернувшись до Києва після війни, він брав участь у розписі відновленого залізничного вокзалу, писав краєвиди нашої рідної прекрасної землі, згодом став народним художником України. Там, у шпиталі, вони закохалися у подружок з медперсоналу, які їх виходили. Одна з них стала Іваницькою, моєю мамою, інша – дружиною художника Непійпиво. Сім'ями спілкувалися до кінця своїх днів.

У двох моїх найближчих шкільних друзів батьки були звільнені з Уманської ями жінками, вірніше, юними дівчатами. Вони стали подружжям ще в окупації. Після звільнення Умані були призвані та воювали до кінця війни. Дружина одного з них жива й досі.

У батька начальником цеху працював Вайнер. Був начитаний, цікавий у спілкуванні, ми дружили сім'ями. Дружину та двох малолітніх дітей серед тридцяти тисяч євреїв розстріляли в уманському яру восени сорок першого року. Про Уманську стотисячну яму знають усі, а про одинокий гранітний обеліск, який я виявив випадково в юності в заростях дерев у верхів'ях великого міського ставка, знають мало хто. Стежка до нього вже практично заросла - "...Ні прикмети, ні сліду..."

Сам Вайнер пережив окупацію робітником у дворі у гебітскомісара Умані. Був попереджений про чергове чищення і вісім місяців ховався у льоху в кошарі у селянки в приміському селі до приходу наших військ. Його історії вистачило б для написання великої сумної повісті.

Список скоромовкою показаних персонажів може здатися нудним і недоречним. Але – вдумайтеся! Всі вони типові для того часу. І нема їм числа. Суть будь-якої епохи - у долях людей, які в ній жили. Це лише частина людських історій, які я виніс з повоєнного часу.

Ми згадуємо далеких та близьких родичів, військову долю яких хоч певною мірою ми знаємо. Це цілі поеми драматизму та роздумів - як усе це вони витримали та уникли психологічного розладу, зберегли людське обличчя? Більше того, з величезним ентузіазмом відновлювали країну, прагнули знань, набували професії та займали в житті гідне місце.

Зведений брат батька - Ігор у сімнадцять років був із Ржева вигнаний на роботу до Німеччини. У квітні сорок п'ятого сидів у в'язниці, чекаючи на вирок німців. Вирок тоді міг бути лише один – розстріл. В'язницю розбомбили американці, а незабаром підійшли наші війська. Звільнені ув'язнені різних національностей організувалися в винищувальні загони, багато хто з колишніх охоронців був виловлений і жорстоко поплатився. Жорстокість неминуче породжує жорстокість. Дяді тоді було дев'ятнадцять, він намагався не згадувати той час. Пройшов японську і ще довго служив. У житті був веселим та життєрадісним, якась інтелігентська закваска була в ньому. Ще один двоюрідний брат батька – Борис. Студентом у Москві пішов у ополчення, був узятий у полон німцями та ешелоном відправлений на захід. Проїжджаючи

Україну, на ходу вистрибнув із вагона. Місяць у холоднечу та голод, обминаючи німецькі та румунські застави, пробирався пішки до рідних до Козятина. Прийшов додому, обмотаний ганчірками, почорнілий від обморожень. Його насилу впізнали, відмили і поставили на ноги. Після визволення воював до кінця війни.

У мами було п'ятеро рідних братів. Один – капітан, загинув у сорок четвертому році (1944). Всі брати її дуже любили, а для трьох молодших вона була другою матір'ю. Брат Василь, танкіст, що дійшов до Берліна на самохідній зброї, всю війну носив із собою фотографію тоненької дівчинки своєї сестри – моєї мами. Вірив, що це вона, як надійний талісман, його врятувала, він не раз горів у танках та самохідках.

Коли мені, шестирічному, він весело розповідав, як екіпаж розбігся від палаючої самохідки, я, надувши губи, вичитав дядькові за виявлене боягузтво - треба було на палаючій машині продовжити бій. Дядько тільки погладив мене по голові. Дяді та мами давно вже немає, залишилися фотографії та спогади. Якими вони були молодими та красивими!

Переглядаю, повільно гортаючи, сімейні, ще бабусині, сильно розорені альбоми. Фотографії, покриті павутинням часу. Клеєні - переклеєні, іноді вирізані ножицями разом із підосновою. Написи на деяких із зворотного боку, що хватають за серце. Число, місяць, рік, дарчі слова. За ними ціла історія далекої вже епохи.

Дбайливо беру в руки одну з фотографій. Дві красиві дівчини в добротних формених кожушках та шапках-вушанках із зірочками. На звороті напис: "На згадку милій подругі Шурочці від Асі. Згадай мене, якщо тільки доведеться з перемогою повернутися додому. Згадай, коли вечір почнеться, згадай як друг бойовий. Шурочка, згадай і поглянь, поглянь і згадай важкі дні. 1943 р." У наївних римах всесвітнє лихо, боязка надія та пристрасне бажання вижити. Чи повернулися?

Мама та тато, їхні брати, сестри, родичі, сусіди різних років, друзі, просто добрі знайомі дивляться на мене з глибини часу. Мимоволі згадуються слова простої та зворушливої післявоєнної пісеньки про старого фотографа:

"...Подойдите друг к другу поближе,
Я сниму вас на фоне бульвара,
Улыбнитесь, теперь я действительно вижу,
Что вы просто чудесная пара..."

Статистики такої немає, але подружні пари, з'єднані військовим лихоліттям, були на диво, за моїми спостереженнями, стійкими. Інших прикладів у своєму оточенні я не знаю. Поки були живі батьки, я один, а потім із сім'єю часто до них приїжджав до Умані. Намагалися не пропускати Дев'яте Травня. Скромний сімейний стіл, вітання.

Шлях до батьківського будинку лежить через центр міста. Одного разу я під'їхав якраз до початку урочистостей, присвячених Дню Перемоги. Припаркував машину в провулку біля самого центру і почув у тиші звуки, знайомі з дитинства та стиснули серце. Вийшов на площу та побачив картину, забути яку неможливо. При величезному збігу народу, під яскравим сонцем, посеред широкої вулиці, в повній тиші йшли ветерани, намагаючись тримати крок, у сяйві своїх нагород, обсипані квітами з усіх боків. Потім були марші, пісні воєнних років, але спочатку - від вічного вогню до пам'ятника Леніну вони йшли в урочистій тиші і супроводжував їх лише звук власного мірного ходу та передзвін бойових нагород - найсвятіша музика Перемоги. Їх було приблизно дві роти повного складу. У відблисках полкових прапорів, під приховані зітхання численної публіки, йшла безсмертна гвардія Великої Армії, яка вистояла і перемогла. Парад приймав Маршал Радянського Союзу Чуйков. То були його солдати.

Відзначаючи день Перемоги, ми сумуємо про полеглих на полях битв. Ми вдивляємось у нескінченно дорогі нам обличчя близьких, їх забрав нещадний час. В обличчя всіх, хто воював, які пройшли через наше життя. Вони з нами й живі, доки ми пам'ятаємо про них. Низький їм уклін від нашого першого повоєнного покоління. Наша з ними розмова триватиме до кінця наших днів. А недомовлені слова будуть підхоплені та продовжені нашими дітьми та онуками. Хочеться вірити у це.

Післямова

На ювілейних зустрічах однокласників, як ніде, гостро відчутна хода часу. Зустрічі зворушливі – тільки ми, однокласники пам'ятаємо один одного з дитинства, інших не лишилося. Пішли наші батьки, поступово пішли наші вчителі, одиниці тих, що залишилися, стали нашими іконами. Ми молимося за продовження їхніх років. Незабаром нова зустріч. Скільки нас з'явиться цього разу?

З сумом визнаємо невблаганний фактор часу – перше повоєнне покоління наближається до свого кінця. У новітній історії ми також і перше покоління, яке не знало страху тотальної війни. Для мене – це суть подвигу наших батьків не лише на фронтах, а й у період післявоєнного будівництва. Життя стрімко змінюється, ми намагаємося йти в ногу зі своїми дітьми, онуками. Частково це вдається та забезпечує душевний з ними контакт. Але водночас ми залишаємося там, далеко, у заповідному краю нашого дитинства, де тато та мама були молодими. Ми носимо у собі пам'ять всього нашого життя. У кожного вона унікальна, як і саме життя. Краще поета (Євгенія Євтушенко) про це не скажеш:

"Людей неинтересных в мире нет.
Их жизни, как истории планет.
У каждой всё особое, своё,
И нет планет, похожих на неё.

***

У каждого - свой тайный личный мир.
Есть в мире этом самый лучший миг.
Есть в мире этом самый страшный час,
Но это всё неведомо для нас...."

З віком дедалі більше переконуєшся, що головне надбання прожитого життя – це зустрічі з цікавими людьми. Спогади про них зігрівають, їхні світлі обличчя - дороговкази в сутінках рутинних, сірих днів. Їх не потрібно шукати за далекими морями. Їх потрібно просто розглянути і доторкнутися зустрічно своєю душею, що шукає. Якщо говорити про світанок мого життя - такою людиною для мене була моя бабуся. Скільки дивовижних книг вона мені перечитала вголос! Я пам'ятаю довоєнну ще "Рідну мову" з відірваною обкладинкою. На першій же сторінці чарівні слова "У лукомор'я дуб зелений..." перехоплювали подих. І дива лише починалися. "Сумний демон, дух вигнання витав над грішною землею...", "Ночувала хмара золота на грудях скелі-велетня...". Одним словом, бабуся навчила мене розуміти гармонію слів, поставлених поряд геніальними художниками. Спілкування з нею було постійним, запам'яталося багато епізодів. Часто ці епізоди ставали моральними уроками. Один із них я запам'ятав із пронизливою ясністю.

Кінець літа 1949 року. Бабуся ув'язала в чисту ганчірку скромне приношення: десяток яєчок, ще щось, і ми вирушили в гості до місцевого священика. Сусідний внутрішньодворовий тупичок. Цегляний будинок давньої будівлі, добротний, добре зберігся. Високий ганок під навісом. Дверний механічний дзвінок. Вийшов сивий, стрункий старий інтелігентної зовнішності, в рясі. Нас посадили за стіл. Чай, небачене варення з райських яблучок, кругла ложечка із золоченою крученою ручкою. І потекла тиха розмова. Про давні роки, про пережиті смути та добрі часи, даровані Всевишнім. Про всепрощення та надію на краще життя. Про здоров'я тих, хто живе і вічної пам'яті тих, що пішли від нас. Про недавню війну і довгоочікуваний спокій усім, змученим нескінченним, оманливим очікуванням.

Не пам'ятаю точно жодної фрази з розмови, але вже тоді я розумів: у загубленому, хисткому світі людина прийшла до іншої людини за втіхою, і вона її отримала. Я був зачарований змістом цієї розмови, її мірним дзюрчанням, її неспішністю. Двоє майже незнайомих людей слухали один одного та чули. Пастир та ведений. І той і інший зробили свої душі трошки світлішими. І був третій, який проніс цей дорогоцінний урок доброти через все життя.

У гуркоті і метушні повсякденного життя ні-ні та й полосне по серцю якась прикмета, голос із далекого минулого. Фото Умані з борту "кукурузника": березень 1944 року, на передньому плані - горить чотириповерховий будинок у центрі міста. Пізніше в ньому, вже відновленому, жили мої шкільні друзі.

Неподалік - будинок баракового типу, там мешкала сім'я друзів моїх батьків. Ще фото – німецький офіцер на фоні Осташовського ставка. У ньому я вчився плавати, а потім займався байдарковим спортом. За ставком видно наш будинок. Наступний знімок – батько біля трофейного "Опеля", своєї службової машини. Магічна сила зображених миттєвостей.

Чорно-білі фільми, заводний голос футбольного коментатора Вадима Синявського, улюблені артисти кіно тих років, пісні Утьосова, Шульженко, Бернеса – з ними від нас і пішла післявоєнна епоха. Разом з багатьма іншими артистами того часу вони представляли її гідно.

Сумні мелодії духових оркестрів – старовинні вальси та марші. Маршові ритми, покликані задавати твердий крок на шляху до невідомості, у дитинстві викликали у мене сльози. Я відчував їх як синонім реквієму.

Домашня колекція платівок Апрелівського заводу. Рядки, що роздирають підліткову душу танго Строка, аргентинська класика, життєствердні фокстроти. Серед них я виділяв "Квітучий травень". Травень, за багатьма ознаками, з дитинства був знаковим, улюбленим місяцем. У травні з'являлася і міцніла юна зелень, що заповнювала наш двір. Цвіли і пахли бузок, конвалії та троянди у нашому дворі. Грози виявляли себе у повній красі, залишаючи враження солодкого, чайного жаху. Травневі жуки. Гудіння бджіл та джмелів. І день сезонного відкриття казкового парку "Софіївки". Додому з парку мене, втомленого і хникаючого, батько ніс на своїх плечах.

Часто місто мого дитинства приходить уві сні. Іноді, подовгу, той самий сюжет. Дорогою зі школи я лечу над землею низько, майже торкаючись її. Знайомий, звичайний маршрут, пройдений тисячі разів. Я бачу кожну тротуарну плиту, з тріщинами та сколами, кожну цеглу та камінь, покладені в незапам'ятні часи. А потім – асфальт – покриття нового часу. Чомусь, містично, я вірю, що якби я мав покрокові фотографії тротуару тієї пори, я б побачив на них точно всі ці дрібні деталі.

Багато років минуло. Київ - друге моє рідне місто. Тут батьковий будинок моїх дорослих синів, які давно випорхнули з гнізда. Тут минає моє життя. Якось узимку, у вечірню пору, я йшов по підземному, ще не обробленому і пустельному переходу. І тут, у буквальному значенні слова, мелодія і голос минулого знову зупинили мене.

"Зима. Подземный переход.
Здесь время изменяет ход.
Как метроном, звучат шаги,
Мои шаги. И ни души.
Сырая темень по углам,
Лишь в отдаленьи, где-то там
Свет ржавый тянет, как магнит
Наверх, на волю. В этот миг

Качнулась тень у самых ног,
Послышался глубокий вздох,
И вдруг — аккорд, ещё аккорд,
И тишине наперекор
Рвануло эхо, и запел,
И заиграл, и захрипел
В сто голосов аккордеон,
И занял всё пространство он,
От пола и до потолка
И широка, и глубока
Лилась мелодии река,
И уносила в дивный край,
В зелёный май, цветущий май.
И мастерски ведя мотив,
Чуть набок голову склонив,
В углу на ящике сидел,
И не играл, а сердцем пел
Самозабвенно виртуоз,
Вмиг стал он близок мне до слёз,
Пел про далёкую весну,
Про юность давнюю свою...

Последний вздох мехов, и вот
Закончен бравурный фокстрот,
Уснуло эхо в темноте
И что-то сдвинулось во мне,
В глухой подвальной пустоте
Мы были на одной волне.
Я молча деньги протянул,
Он их с обидой оттолкнул:
"Ты подскажи мне, лучше, брат,
Что для тебя ещё сыграть,
Мы ж дети той, одной поры,
Послевоенной тишины".
Я вспоминаю отчий дом,
И медь закатов за прудом,
И бесконечность летних дней
На малой родине моей,
Звук лёгких маминых шагов,
И сладость тихих детских снов,
Поляну ландышей в саду,
Под окнами сирень в цвету,

Весь в зелени тенистый двор,
Плющом укутанный забор,
Кусты роскошных алых роз,
Каскады молний майских гроз,
Над всем царила тишина,
А позади была война.

В зеркально чистых сапогах,
В скрипучих кожаных ремнях,
Под звон медалей, блеск погон,
Они входили в этот дом,
И находили в нём приют,
Очаг домашний и уют,
Сыны истерзанной страны,
Шли победители с войны.
Две стати рода — два лица,
Все братья мамы и отца.
Их было семеро всего,
Кумиров детства моего,
Я помню каждого из них,
Весёлых, сильных, молодых,
Я видел, их сердца полны
Надежды, веры и любви.
У каждого характер свой,
Но не изломанный судьбой,
Что с ними было? Что сказать...
Им не хотелось вспоминать.
И я услышал только раз
Моих родителей рассказ.
Сто грамм в контуженой руке,
Слеза катилась по щеке,
И мамы отстранённый взгляд,
Воспоминаний горьких яд,
Тогда они открыли мне
Частицу правды о войне.
Как гибли в море корабли,
И над замёрзшими людьми,
Смыкалась чёрная вода,
И хоронила навсегда,
На Балтике, в крутой мороз
Так мало их в ту ночь спаслось.
Бомбёжки в волховских лесах,

И ранний иней в волосах,
И как горели поезда
Со знаком красного креста,
Как шли, превозмогая страх,
Вперёд, с оружием в руках,
В разрывах минных шли вперёд,
А за спиной вздымался лёд,
И не было пути назад,
Всех поглотил кипящий ад.
Тот бой, последний для отца,
Полвека снился без конца,
Ему нежданно повезло,
Как будто всем смертям назло,
Он встретил пулю на бегу,
Ещё на этом берегу,
Пустое око - дань войне
И наступившей тишине.

Зима. Всё тот же переход.
Бутики съели весь проход,
В дальнем углу, под той стеной
Торгуют разной мишурой.
А я всё жду, что он придёт
И вновь сыграет свой фокстрот.
Мне так хотелось бы опять
Услышать: "Что ещё сыграть?"
Средь сотен лиц смогу узнать,
Нам есть, что вспомнить, что сказать
Про наши речки и пруды,
Про шелест ив и свет луны,
О том, как поспевает рожь,
Годах, которых не вернёшь,
О лицах, близких и родных,
Давно ушедших и живых,
О том, что часто снилось мне
В послевоенной тишине."

Київ, 9 травня 2016 року

Езопова мова дипломатії

З книги "Його величність протокол"

Г.А.Науменко

З книги "Його величність протокол"

Дипломат повинен мати талант
вести бесіду вільно і без погроз.

Американський дипломатичний словник

Часом у дипломатичному діалозі ефективну роль відіграють засоби, які, начебто, не мають жодного стосунку до традиційного спілкування політиків. Вони можуть бути по формі жартівливими, але з натяком, можуть висловлювати наполегливі рекомендації в обхід дипломатичних умовностей, а можуть бути додатковим підтвердженням своїх ультимативних вимог. Зовні залишаючись невинними, вони висловлюють певні наміри, тверду позицію і навіть загрозу. А головне, не залишають у себе офіційних слідів: немає документа – немає заяви. Але принципові політики та дипломати не можуть не враховувати їх у своїх відносинах із співрозмовником чи кореспондентом.

Влітку 1902 року Микола II та Вільгельм II були присутні на маневрах флоту у Балтійському морі. Залишаючи Ревель, Вільгельм наказав підняти прощальний сигнал: "Адмірал Атлантичного океану шле привіт адміралу Тихого океану". Міністр фінансів Росії С.Ю. Вітте пояснив, що означає такий сигнал: я прагну захопити або домінувати в Атлантиці, а тобі раджу того ж у Тихому океані за гарантії моєї підтримки.

На перший погляд - необразливий жарт його величності, насправді - чітке розмежування сфер "впливу держав" і тверда рішучість у здійсненні своїх інтересів у цих регіонах. Як відомо, ні кайзеру, ні імператору здійснити свої задуми не вдалося. Адміральські погони виявилися їм не під силу.

Носієм дипломатичного змісту може бути звичайний... торт. Так, під час візиту англійського лорда - зберігача печатки, А. Ідена до Москви в 1935 році йому було надано офіційний сніданок міністром закордонних справ СРСР М.М. Литвиновим. На поданому торті було написано: "Peace is indivisible", що означає "світ неподільний". Невідомо, як відреагував на цей напис Іден, але думаю, що був би доречним простий, не дипломатичний жарт на кшталт: "Але торт, сподіваюся, ми таки розділимо".

Папір, на якому написано дипломатичний документ, виявляється, теж може нести у собі сильний аргумент загрозливого впливу. В 1915 році Японія пред'явила Китаю ультиматум - "двадцять одна вимога" про надання їй особливих економічних і політичних прав на китайській території. Вимоги були грабіжницькими. Коли в розмові з японським послом президент Китаю Юань Шикай забарився з відповіддю, той порекомендував йому подивитися папір на просвіт: там водяними знаками було зображено броненосці.

Сенс умовних фраз

Дипломатична діяльність є нічим іншим, як нав'язуванням своїх поглядів, своїх міркувань, своєї волі іншим державам та урядам при вирішенні дипломатичних питань. Не завжди це робиться відкрито та прямо. Спочатку пріоритет віддається тактовності та ввічливості. Адже дипломатія – це, насамперед, мистецтво переговорів. Але якщо переговори зайшли в глухий кут, коли круглий стіл і листування не дають бажаних результатів? Саме тоді "високим сторонам" змінює почуття такту.

Перегортаємо газету за жовтень 1996 року. Ми побачимо, що у спробі вирішити конфлікт між Ізраїлем та арабами у досить недипломатичній розмові почало домінувати слово "ніс". Рекомендували "не пхати свій ніс", обіцяли "відкрутити ніс", "розбити ніс" і тому подібне. Близькосхідний "ніс" став не менш популярним, ніж гоголівський. Проте відверта грубість у дипломатії скоріше виняток, ніж правило. Адже, дотримуючись брутального тону, політики прагнуть уникнути брутальних слів. Дипломатичною практикою напрацьовано певні висловлювання, які за зовнішньою пристойністю звучать як попередження чи загроза. Завдяки їм зберігається пристойність документа або усної заяви, які мають рішучу мету. Англійський дипломат і публіцист Нікольсон зазначає, що, забуваючи про тактовність, дипломати вводять у побут "паперові гроші умовних фраз, замість звичайної розмови. Ці фрази, якими б м'якими вони не вважалися, мають певну валютну цінність". Такі висловлювання добре зрозумілі фахівцю міжнародної справи, проте звичайному читачеві можуть здатися незначними та дуже коректними. Порівняємо виклад офіційного документа з його дійсним значенням:

Як сказано:	Як слід розуміти:
"Уряд не може байдуже поставитися до конфлікту"	*" Уряд має намір втрутитися у конфлікт"*
"уряд змушений буде переглянути свою позицію"	*"дружба будь-якої миті може перетворитися на ворожнечу"*

"у такому випадку мій уряд буде змушений подбати про свої власні інтереси"	*"передбачає розрив відносин"*
"уряд розглядає як недружній акт"	*"це - загроза війни"*
"уряд не може відповідати за наслідки"	*"готово викликати інцидент, що призведе до війни"*
"уряд чекає відповіді до 18.00 25 числа цього місяця"	*"це - ультиматум"*

Як бачимо, при повному збереженні атмосфери спокою політичні діячі можуть робити один одному серйозні попередження, які не можна тлумачити помилково.

У політиці, як і в коханні,
все можливо і все доступно
Прекрасне затребуване завжди

Дипломатія - політика в
роскішному костюмі

Наполеон 1

Прекрасне затребуване завжди. Хороші манери, тонкий смак, вишуканий тон будуть потрібні у XXI столітті не менше, ніж у попередніх сторіччях. Це, як казав Сократ, розкіш людського спілкування. І будуть потрібні люди, фахівці, які вміють виховувати ці риси. Тож професія протоколіста – не реліктова.

Інша справа, що зараз в Україні мало естетики та, відповідно, етикету...

Але це загальне моральне падіння колись припиниться. Фахівці по протоколу потрібні і сьогодні. Мені досі доводиться працювати і в парламенті, і в Секретаріаті Президента, і Кабміні. Але, щиро скажу, почуття, як раніше казали, "глибокого задоволення" немає. Душа не приймає парадоксу: ми, молода, незалежна держава, яка мріє про світове співтовариство, маємо все робити, щоб підвищувати свою дипломатичну культуру. Але ні - ліземо, інакше не скажеш, туди зі шматочком сала в платочку під полою м'ятого піджака... Не вийде! Є зведення правил та умовностей, традицій для міждержавного спілкування, закріплених Віденською конвенцією. Це Державний протокол! Він у нас сьогодні у занепаді.

Нині головне в ньому бачать, як правильно чарку-вилку тримати. "Здрібніли" наші політики та чиновники, що знаходяться на рівні "баби Палажки та баби Параски".

Хрущов був зовсім не простий

Я бачила багатьох "великих" людей і у різних життєвих ситуаціях. Ось, скажімо, Микита Сергійович Хрущов. Стовідсотково харизматична особистість. Погодьтеся, те, що він зробив, під силу не кожному. Я маю на увазі розвінчання культу особи Сталіна. Це могла зробити не просто смілива, ризикова людина, а майже безумець.

Хрущов був непростий. Як він філігранно у 1950-х роках прибрав своїх конкурентів – Булганіна. Кагановича, Молотова, а потім не при справах залишив самого Жукова! А ви знаєте, адже він ще наприкінці 1950-х був усунений з усіх посад! Але менш як за добу зумів організувати приїзд секретарів обкомів на пленум партії та на ньому розгромити внутрішню опозицію.

Але Хрущов мені не імпонував. Я його бачила у сімейних трусах. Що це таке, ви маєте зрозуміти. Уявіть той час. Перед тобою лідер супердержави майже бог. І у такому вигляді! Причому це була не неформальна зустріч, це була ранкова зустріч із королем Марокко, щоправда, на дачі у Мухалатці у Криму. Хрущов запросив його викупатися у басейні. Мене таке вразило до глибини душі. Микита Сергійович міг собі дозволити такі штучки.

У той самий час Микита Сергійович розумів значення Протоколу, хоча "будь-які церемонії" у нього не були у честі. Міг, наприклад, під час офіційного візиту під піджак одягнути вишиванку. У нього не було цього вродженого почуття інтелігентності. І прищепити його не могла і служба Протоколу. Більше того, ми часто ходили під загрозою нарватися на "непарпаментський вираз". І цей недолік неодноразово його підводив.

Ви знаєте, адже найвідоміший випадок, коли він стукав черевиком по трибуні і обіцяв показати Америці "кузьчину матір", має безпосереднє відношення до протоколу. Цей епізод, що увійшов у світову історію, що створив імідж Хрущова як простоватого мужика, насправді неадекватне втілення задуму протоколістів.

Хрущов стукав черевиком по ООНівській трибуні, не просто піддавшись емоціям. Цей хід підказала йому наша служба. Справа в тому, що стукання черевиком по трибуні в Англії в палаті лордів вважається крайнім проявом обструкції. Служба протоколу Хрущова вважала, що так елегантно, вишукано можна показати світові знання традицій та етикету. Але до "англійського черевика" мимоволі додалася рідна "кузькина мати", і весь етикет пішов нанівець.

Американська пропаганда вміло висміяла цей факт, радянська - промовчала, і Хрущов увійшов в історію з цим епізодом.

Брежнєв цілувався далеко не з усіма

Активної роботи саме нашої служби ніколи й не було видно. У цьому полягає, скажу без хибної скромності, вищий пілотаж цієї професії. Леоніда Ілліча Брежнєва пам'ятають по останнім рокам життя - немічним, з поганою дикцією. Але, зверніть увагу, ніхто не скаже, що він "проколовся" під час високих зустрічей, як той самий Хрущов із черевиком.

Нині нерідко висміюють його пристрасть до поцілунків. Але цю слабкість він почав виявляти ближче до кінця своєї кар'єри. А вперше він, принаймні, коли я помітила, на міжнародному рівні цю пристрасть проявив з Тодором Живковим, після чеських подій. Йому, до речі, неодноразово тактовно вказували на необов'язковість такого прояву почуттів. Але він тільки посміювався. А далі, як кажуть, пішло-поїхало.

Але ніхто чомусь не помічає, що ця суто слов'янська риса вміло використовувалася у великій політиці. Понад те, вона, можна сказати, нав'язувалася як лідерам дружніх СРСР країн, а й майже всім главам західноєвропейських держав. Брежнєв цілувався далеко не з усіма. З Вільгельмом Шмідтом - так, з Жоржем Помпіду - зрідка, бувало, і з Джиммі Картером, а ось з Кім Ір Сеном - ніколи.

Досить важко було підказати першій особі, що він робить щось не так, не за протоколом. Але виправляти "відхилення" від протоколу – обов'язок саме людей нашої професії. Ми були на передній "лінії вогню".

"Пілотаж" полягав у тому, щоб зробити "правку" якомога непомітніше, витончено, якщо хочете, щоб ніхто не зрозумів - це задум або накладка.

З тим самим Леонідом Іллічем в останні роки доводилося постійно бути напоготові.

Візит Йосипа Броз Тіто. Відносини з Югославією в той час, як казав Аркадій Райкін, "спец-ц-фіч-ські". За протоколом - офіційна частина і наприкінці дві здравиці-тосту: від гостя та від господаря. Брежнєву було вже просто важко фізично витримати навіть коротку церемонію. Так, мабуть, давалося взнаки вплив ліків, якими його підтримували.

Генсек привітався і після паузи одразу проголошує тост та запрошує до обіду. Ні про які переговори – ні півслова! Обидві делегації шоковані. Що робити? Громико мені тихенько: "Давай, Гало, виручай!" І, як конферансьє, оголошую, що в честь такого дорогого гостя сьогодні - "російська подача", тобто. всі до столу. Тіто все зрозумів, мудра була людина. Але протоколіст-югослав уже на фуршеті мене весь час допитував: чи не "заготівля" це була, адже наші служби узгоджують все до дрібниць.

Як Подгорний у Папи Римського курив

Так само і з "грою на чужому полі". Класичний приклад - візит Миколи Подгорного до Ватикану. Після польоту Гагаріна в космос від Папи Римського було надіслано дипломатичний сигнал про бажання налагодити контакти з СРСР, яких практично не було. У зовнішній політиці для Союзу це був величезний прорив.

Нашу делегацію очолює Подгорний. Журналістів – темрява. А треба сказати, Подгорний дуже багато курив, причому "Біломор", та ще при цьому користувався сірниками. Почалися переговори, і Папа раптом дістає попільничку та пропонує нашому керівнику курити. А це взагалі нікому не дозволялося. Це був суперзнак поваги.

Журналісти заметушилися, камери заклацали. Але разом із попільничкою було подано запальничку. І річ, як ви розумієте, не ширвжитківська. Подгорний просто не знав, як вона працює, крутить у руках, ніби розглядає. Пауза затягується. І цигарка у роті... Тут папський протоколіст (кардинал, до речі) елегантно відбирає у Подгорного запальничку і, ніби надаючи послугу, висікає вогонь. Загалом врятував ситуацію.

Горбачова у велику політику ввів Суслов

Доводилося працювати з багатьма високопоставленими людьми, проте страху я ніколи не відчувала, був дещо інший стан. Це швидше величезна відповідальність. Відповідальність, що давить. Можу точно сказати – перед іноземцями жодного почуття страху не відчувала. Мені доводилося зустрічатися зі знаменитим Конрадом Аденауером, людиною, яка розділила Німеччину. Політиком анітрохи не менш цинічним, ніж той самий Сталін. Я зустрічалася зі шведською королівською сім'єю і є статсдамою Шведського королівського двору, мені доводилося бувати в товаристві Індіри Ганді.

У контактах з іноземцями була певна частка напруженості, але не страху. Я відповідала лише за себе.

А в нас... Так, був, мабуть, чоловік, який вселяв особисто мені все-таки щось схоже на страх. Суслов. Це була друга людина у державі. Але зустрічатися з ним все ж таки доводилося. Це була фанатична людина. Апаратник до мозку кісток, словом, кардинал Рішельє.

Мене не залишало почуття, що крім державних справ його взагалі ніщо не цікавило. А в нього була пікантна проблема із сином. Хоча, повторюю, близько його не знала, а в душу людині не заглянеш. Це він, а не Андропов, як прийнято вважати, ввів у велику політику Горбачова, перемігши, зауважте, при Брежнєві українську діаспору" в Москві. Адже конкурентом Горбачова на посаду Секретаря ЦК на початку 1980-х був набагато відоміший у політичних колах Моргун, який працював у Полтаві.

Значення Щербицького для України ще не усвідомили

Величезний вплив на політику та держапарат відіграв Володимир Васильович Щербицький. То справжній державник. Політик Величина. Його значення для України ще не усвідомили. На мій погляд, він стоїть серед таких державних діячів, як Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький. Період його правління - найвищий економічний розквіт нашої держави. Ми ще не скоро вийдемо на той рівень.

А йому нагадують першотравневу демонстрацію під час аварії на ЧАЕС. І ніхто не згадує, що у перші дні цієї жахливої катастрофи Україна одна боролася із "мирним атомом". Москва підключилася пізніше. Адже все це треба було організувати: загасити пожежу, закидати реактор піском та свинцем, евакуювати понад сто тисяч населення тощо. І це все був "головний біль" Володимира Васильовича.

До речі, головний біль у прямому розумінні слова дошкуляв йому на той час дуже серйозно. Але він цього ніколи не показував. Щербицький був гранично коректний із підлеглими. Його "Ви" - це не начальницьке, не менторське, а джентльменське. Але, мушу сказати, при всьому поважному відношенні В.В. (як називали Щербицького співробітники апарату) до підлеглих, у роботі він більше покладався на чоловіків.

Володимир Васильович був дуже педантичний у питаннях моралі, етики та етикету теж. Наприклад, він завжди був старанно одягнений і вимагав того ж від підлеглих.

Етикет - це не чинопочитання

Справжня вихованість - це показна галантність для сторонніх. Зовнішній дешевий лиск, як і все підроблене, легко дістається, але не викликає поваги. Тому постарайтеся бути ввічливими завжди - і зі своїми співробітниками, і з партнерами. Втім, у діловому етикеті існують певні правила ввічливості, які слід враховувати.

Вирушаючи з діловим візитом

Виходячи з приміщення, не слід забувати про старшинство в діловому етикеті: першим пропускаємо главу делегації, решта слідує за рангом. Якщо ваша делегація не численна - начальник і жінка-підлеглий шеф може виявити ввічливість і пропустити даму вперед. Але якщо він цього не зробить, помилок з його боку не буде.

Пам'ятайте: почесна сторона – права. Тому, слідуючи в процесії, члени делегації, які займають вищий чин, йдуть праворуч. При парній кількості в групі 4-3-2-1, при непарному 5-3-1-2-4, тобто перша особа знаходиться в середині групи. Якщо делегація складається з двох осіб і одна з них у

військовій формі, то вона йде праворуч, оскільки їй, можливо, доведеться віддавати честь.

Тепер потрібно розсаджувати в машині. Почесним місцем вважається праве заднє сидіння, потім слідують ліве заднє та поруч із шофером. Праве заднє сидіння завжди належить голові делегації чи жінці (у неофіційних ситуаціях). Вони сідають і виходять із машини першими, решта після невеликої паузи. Якщо в машині їде хтось із обслуговуючого персоналу, він сідає поряд із шофером, виходить першим і відчиняє дверцята машини для інших. Подавати руку жінці, яка слідує у діловій процесії, виходить із машини чи громадського транспорту, не обов'язково.

Коли ви прибули до місця зустрічі, першим у парадні двері входить голова делегації або жінка, а в зал (засідань, ресторану, театру) входить помічник боса або чоловік, який супроводжує жінку, оскільки вони мають провести свого почесного супутника на потрібне місце.

У гардеробі жінка повинна сама зняти і надіти пальто, звільнивши свого ділового партнера від догляду, особливо якщо він вищий за її рангом. Зайвим це буде і у дружній компанії, якщо чоловік один, а жінок декілька. Взагалі жінці слід пам'ятати: вона може прийняти увагу чоловіка, але не повинна вимагати цього або обтяжувати його, особливо у ділових ситуаціях.

Візит ввічливості

Візит ввічливості завдає керівник делегації, яка прибула на переговори, після приїзду та розміщення. Прийнято проводити цю зустріч за півгодини до обідньої перерви (якщо ви приїхали з ранку) або за півгодини до кінця робочого дня, що необхідно узгодити по телефону або особисто (якщо у групі зустрічаючих був голова приймаючої сторони).

Сама назва візиту зобов'язує вас прибути без запізнення. Мета вашого відвідування – познайомитись із програмою майбутнього заходу, обговорити культурну програму тощо. Оскільки цю інформацію має сторона, що приймає, то ініціатива бесіди за господарем. Якщо він добре підготовлений і дає вичерпну інформацію, то вже з першого знайомства зможе переконати співрозмовника в тому, що саме той партнер, який потрібен. Очікуючи іноземця, поцікавтеся особливостями закордонного етикету, щоб продемонструвати свою увагу та повагу та уникнути можливих непорозумінь.

Зазвичай розмова відбувається за таким планом:

- обмін привітаннями, питання стану здоров'я;
- питання про те, як доїхали, як влаштувалися у готелі;
- ознайомлення з програмою майбутнього заходу;
- уточнюється дата, час найближчої зустрічі та яким видом транспорту прибути на неї;
- прощання.

Хазяїн кабінету ніколи не приймає гостя за письмовим столом. Краще це зробити за салонним столиком, посадивши співрозмовника на диван, самому ж розташуватися ліворуч у кріслі.

Потім слід запропонувати чай чи каву, сухе вино. Знайомому партнеру можна запропонувати коньяк. Напої при гостях не розливають, а подають у наповненому посуді. Це може зробити секретар чи сам господар. Подбайте, щоб ніхто не відволікав вас від розмови та не порушував її регламенту. Триває зустріч близько чверті години. Ініціатива догляду – за гостем, коли він отримає відповіді на уточнюючі питання.

Вирушаючи з візитом, одягніться трохи краще, ніж на роботу, але не змінюйте вимоги до ділового одягу. Не будьте надто офіційними, посміхайтеся, уважно слухайте співрозмовника - і успіх Вам забезпечений.

Завод "Радіоприлад"
Виробництво ЕОМ

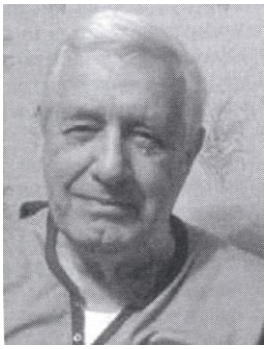

Олександр Парунов (Шустер)
Автор блога "Життя в Києві"

На виробництві ЕОМ. Роки 1960-1962
Частина І

У 1960 році керівництво заводу прийняло рішення про створення нового напряму у виробництві - випуск електронних управляючих та електронних моделюючих машин. Поштовхом до цього стали розробки інженерів конструкторського бюро при Обчислювальному центрі АН УРСР (майбутньому Інституті кібернетики АН УРСР). Передбачалося освоїти випуск універсальної машини широкого призначення (УМШП) для автоматизації управління технологічними процесами та моделюючої машини для автоматизації розкрою тканин (ЕМРТ).

Оскільки розробники були дуже далекі від реального виробництва, то

обидві розробки, особливо УМШП, були надзвичайно сирими. Тому заводу, принаймні спочатку, потрібно було стати дослідним полігоном, а не серійним виробником. А керівника такого виробництва можна назвати з одного боку піддослідним кроликом, а з іншого боку цапом-відбувайлом. Думаю, не треба довго пояснювати, що в першому варіанті я маю на увазі муки начальника цеху з нескінченними переробками та удосконаленнями, які вносять конструктори у своє дітище під час виробництва. Що стосується другого варіанту, тобто, цапа-відбувайла, то ним стає все той же начальник цеху, на якому лежить невблаганний план випуску і від виконання якого залежить матеріальне благополуччя колективу цеху. Ось у шкуру такого піддослідного кролика і, одночасно, цього самого козлика мені й довелося вдягнутися.

Справа в тому, що я вже порядно втомився від нескінченного вибивання штатів і фонду заробітної плати для свого енергоцеху. Адже доводилося забезпечувати життєдіяльність виробництва, що швидко розширюється. А директор чомусь вважав, що спочатку треба запустити виробництво в новому величезному заводському корпусі, а вже потім думати про забезпечення його нормального функціонування нашою допоміжною службою. Цей розрив за часом постійно відчувався в моєму цеху та викликав невиправдані складнощі у роботі. Крім того, ділянки мого цеху були розкидані по всьому заводу, перебуваючи "в приймах" в інших цехів, а електродільниця взагалі тулилася у напівпідвальному приміщенні. Я постійно порушував питання необхідності будівництва нашого корпусу, передбаченого генеральним планом будівництва заводу.

Мабуть, директор втомився від моєї настирливості і вирішив спрямувати мою невгамовну енергію в інше русло. Мені було запропоновано очолити зовсім новий напрямок у виробництві - випуск управляючих ЕОМ.

Вище я згадав, що йшлося про випуск двох типів машин. Постараюся коротко описати їхню конструкцію. Машина УМШП складалася з п'яти блоків: пристрої керування (ПК), блоку живлення (БЖ), оперативного запам'ятовуючого пристрою (ОЗП), пасивного запам'ятовуючого пристрою (ПЗП) і пристрою введення-виведення (ПВВ). Машина могла поставлятися залежно від потреби замовника у розширеній модифікації: з розширеною пам'яттю до восьми ОЗП та до двох ПЗП. Інформація вводилася в пам'ять машини з попередньо підготовленої перфострічки, на якій набивалися всі вихідні дані та параметри технологічного процесу, а також відповідні команди для запуску машини.

Потрібно віддати належне конструкторам - вони постаралися максимально уніфікувати самі блоки та їхню начинку. До речі, я забув згадати головного конструктора – заст. директора ОЦ АН УРСР, доктора технічних наук Бориса Миколайовича Малиновського. Нині він, якщо не помиляюся, вже є членом-кореспондентом НАН України.

Всі блоки машини УМШП були уніфікованими металевими шафами

висотою близько одного метра. На внутрішніх бокових стінках шаф були закріплені направляючі для прийому субблоків, а на задній внутрішній стінці кожної шафи кріпилися штепсельні розетки для входження блоку в контакт із субблоками. Субблоки були уніфіковані прямокутні металеві короби висотою 15 см (їх називали шасі). На дні такого короба закріплювалися у два ряди багатоконтактні приймальні штепсельні колодки. У колодки вставлялися плати друкарського монтажу різної модифікації. Залежно від набору плат визначалася функція субблока, і, його місце у тому чи іншому блоці. Усього було 50 найменувань субблоків під номерами від №1 до №50; плат було близько 200 видів. Нижня частина субблоку була зайнята джгутованими проводами, що з'єднують плати зі штепсельною колодкою на задній стінці субблоку. Субблоками начинялися блоки машини у різних кількостях та поєднаннях. Вони вільно вставлялися і висувалися з блоків машини по направляючих, що було дуже зручно для швидкої заміни в процесі налагодження машини. (Всю цю абракадабру зараз замінили б пару десятків мікросхем, про які тоді тільки мріяли!)

Машина ще комплектувалася електричною друкарською машинкою "Optima" виробництва НДР. У машинці проводилися незначні конструкторські доробки, після чого з її допомогою в машину можна було вводити додаткові оперативні дані в процесі роботи. У комплект постачання машини входив також НДР-івський телетайп. На телетайпі набивали перфострічки з параметрами технологічного процесу, управління яким передбачалося автоматизувати.

Друга машина - ЕМРТ - на вигляд нагадувала фортепіано. Улаштування її було значно простішим. Передня вертикальна панель була заповнена ручками потенціометрів, якими встановлювалися параметри тканини, що розкроюється, а на горизонтальній панелі розміщувалися ручки управління процесом розрахунку.

Весь 1960 рік пішов на виготовлення двох дослідних зразків УМШП. При цьому йшло глобальне коригування конструкторської документації, велося відпрацювання технологічних процесів, підготовка технологічної документації, розробка та виготовлення оснастки для штампування металевих та пресування пластмасових деталей.

Цех комплектувався інженерно-технічним персоналом та робочими кадрами. Я не вважав для себе соромним виходити на прохідну заводу, щоб спільно з начальником відділу кадрів відбирати для цеху випускників київських шкіл: дівчат - монтажницями, намотницями, гальваниками; хлопців - слюсарями-складальниками, відбраковниками комплектуючих виробів, налаштовувачами плат.

Поступово підібрався відмінний штат майстрів: Василь Бобровицький – на монтажній ділянці, Володимир Дубина – на слюсарній, Неля Соболєва – на гальванічній ділянці. А ділянку налаштування очолив випускник Київського

технікуму радіоелектроніки Валерій Назаров. Цей високий гарний 20-річний хлопець виявився не ким іншим, як тим малюком, який зі своєю мамою їхав разом з нами в евакуацію до селища Будьоннівка в далекому 1941 році. Прізвище батька Валерія було Кацнельсон, але мама його, слава богу, примудрилася дати йому своє прізвище. І правильно зробила, бо Валерія Кацнельсона ніколи на наше закрите підприємство не взяли. Такі були тоді часи...

У мене був чудовий начальник технологічного бюро, або, як заведено було говорити скорочено, техбюро. Іван Миколайович Цема приїхав до Києва з Вільнюса, де працював технологом на приладобудівному заводі нашого міністерства. Маючи значний досвід роботи технолога, він зробив дуже багато, щоб оснастити робочі місця технологічними картами, поставити на конвеєр процеси слюсарного складання та монтажу, одним словом, налагодити в цеху технологічний порядок. Характер у нього був – не подарунок, але ми завжди знаходили з ним спільну мову.

А ось згодом його принциповість неодноразово згубно відбивалася на його дуже бурхливій кар'єрі. Судіть самі. Іван Миколайович працював головним технологом нашого об'єднання, потім, посварившись з начальством, став начальником складального цеху, потім був затребуваний на посаду заступника головного інженера з допоміжного виробництва, і, нарешті, став головним інженером СКБ товарів народного споживання. Начальником цього СКБ він закінчив свою виробничу діяльність.

Моїм трудовим соратником у цеху була ще одна дуже примітна особистість. Це був Олексій Олексійович Сладков – майстер ділянки налагодження ЕОМ. Після служби в армії він вступив до КПІ. Закінчив факультет, який тоді називався примітивно "Рахункові машини". Мав продовжити навчання в аспірантурі як відмінник, але спокусився обіцянкою директора заводу забезпечити його квартирою, і тому опинився в моєму цеху.

У галузі електроніки він був просто ас, а це було дуже важливим моментом на останньому етапі роботи над машиною – її налагодженням перед передачею замовнику. Завдяки йому було згодом організовано службу супроводу ЕОМ, тобто, запуск машини безпосередньо у споживача. Ми з ним були однолітки, але він уже встиг розлучитися з дружиною і жив у своєї сестри. При цьому він невпинно повторював, що любить свою колишню дружину і йому без неї дуже важко. Періодично він домовлявся з колишньою дружиною про зустріч на її території, але спільне життя тривало не більше двох-трьох днів. При цьому невтомному коханні він не гидував зустрічатися на сексуальному ґрунті з іншими жінками. За його тонкий гумор, що межує із сарказмом, у нього була закохана більша половина жіночого персоналу нашого цеху.

Майстром гальванічної ділянки була Неля Олександрівна. Красива висока молода заміжня блондинка, з якою в мене відразу ж встановилися стосунки

взаємної симпатії, щоб не сказати більше. Всупереч неписаному закону наші відносини незабаром таки переросли у службовий роман. Однак наші періодичні відлучки в робочий час у цеківський сад навпроти заводу не вплинули негативно на виробництво. Я навіть дозволив би собі висловити припущення, що вони породжували якесь творче натхнення. Принаймні в мене, коли після повернення до цеху я, очевидно, дійшов висновку, що життя прекрасне і дивовижне!

***

У нашому місті у листопаді 1960 року відбулася знаменна подія запуску першої черги київського метрополітену. За тодішньою традицією відкриття приурочили до роковин Великої Жовтневої Соціалістичної революції і, знову ж таки, за тодішньою традицією, метрополітен назвали ім'ям Володимира Ілліча. Усього було задіяно п'ять станцій: "Вокзальна", "Університет", "Хрещатик", "Арсенальна" та "Дніпро". Народ натовпом валив оглядати нове транспортне міське диво.

Якщо вже говорити про міський транспорт, то не можу не згадати, що цього ж року в Києві вперше з'явилися гарні чеські тролейбуси та гарні безшумні чеські трамваї з емблемами заводів "Шкода" та "ЧКД-Прага" відповідно.

Цього ж року було завершено будівництво Палацу спорту. Сучасна (на той час) споруда зі скла та бетону дозволила нам дивитися льодові баталії хокеїстів, вистави "Балету на льоду". А переобладнання крижаної арени на партер для глядачів дозволяло організовувати виступи різних знаменитостей у присутності 11 тисяч шанувальників їхнього таланту.

У 1960 році Київ, нарешті, отримав стаціонарний цирк. На площі Перемоги завершено будівництво цирку на 2000 місць. На той період це був один із найбільших цирків у СРСР. Конструкція арени дозволила навіть влаштовувати водні феєрії. Будівля цирку добре вписалася у майбутній архітектурний ансамбль однієї із центральних міських площ.

***

Я якось впустив із виду моє спілкування з таким серйозним видом засобів масової інформації, як телебачення. Перші телевізори з'явилися у Києві, якщо не помиляюся, в 1954 році. Носили вони дивну назву "КВН", хоча з майбутнім "Клубом веселих і кмітливих" нічого спільного не мали. Втім, спогад про розмір екрану телевізора при порівнянні з сучасними апаратами не може не викликати саркастичну посмішку.

Пам'ятаю, дідусь одним із перших купив такий телевізор, витративши на його придбання частину страховки, отриманої за відібраний будинок. Екран був розміром 10 на 10 см і про те, що на цьому екрані відбувалося, доводилося наполовину здогадуватися. Цей дискомфорт значною мірою вдалося усунути за рахунок придбання спеціально розробленого збільшувального скла – скляної колби, вигнутої у вигляді лінзи. Колба заповнювалася дистильованою водою та

встановлювалася перед екраном.

Телевізійні передачі йшли лише у вечірній час і зводилися до викладу останніх новин та прокату касет з кінофільмами та записами виступів різних артистів. У 1959 році з'явилися денні телепередачі, але йшли вони лише двічі на тиждень по 2 години. Проте біля телевізора збиралися не тільки всі родичі, а й сусіди, щоб долучитися до цього нового дива технічної думки. Десь, на мою думку, року 1957-го дідусь змінив "КВН" на телевізор марки "Темп" з більш-менш нормальним для того часу екраном.

Звісно, телевізори були ще не кольорові, а чорно-білі. У Києві до цього часу вже почали працювати пересувні телевізійні станції і велися прямі передачі з театрів та концертних залів. А в 1960 році було встановлено прямий радіорелейний зв'язок із Москвою, і з'явилася можливість дивитися прямі передачі зі столиці.

Завдяки телевізійному мовленню можна було, не виходячи з дому, познайомитись із виступами дуже популярних тоді українських артистів розмовного жанру Юрія Тимошенко та Юхима Березіна. Згодом вони взяли собі імена з однієї зі своїх мініатюр - Тарапунька та Штепсель.

Великою популярністю користувалися сатиричні куплети у виступах московських артистів естради Шурова та Рикуніна, Мирова та Новицького. Часто виступали з екрану широко відомі в країні співачки Гелена Великанова, Майя Кристалінська. Кристалінська співала як солістка у найпопулярнішому вже на той час оркестрі Олега Лундстрема. Жінки обожнювали виступи Клавдії Шульженка, особливо подобалися у її виконанні пісні "Синя хусточка", "Давай закуримо" та багато інших.

***

У 1961 році в моєму цеху розпочався серійний випуск машини УМШП. Вона вже отримала милозвучну назву "Дніпро". Над виготовленням машини у цеху працювало вже понад 200 осіб. Не можу відмовити собі в задоволенні простежити весь цикл її виготовлення, тому що тільки в такий спосіб можна дати уявлення про ті труднощі, з якими доводилося стикатися буквально щодня.

Плати, які становили електронну основу конструкції машини, надходили із заготівельного цеху у вигляді заготовок, нарізаних із великих листів фольгованого гетинаксу. Він називався фольгованим, тому що його поверхня з однієї або обох сторін була обклеєна мідною фольгою. У першому випадку він називався одностороннім, а у другому – двостороннім.

На гальванічному участку з допомогою спеціальних трафаретів на кожну плату наносився шар фарби у вигляді захисного покриття частини поверхні фольги. Потім плати опускалися у ванну травлення, де незахищена фарбою мідна фольга витравлювалася. Потім захисний шар фарби видалявся і на поверхні плати зберігався малюнок з міді, що є електричною схемою і буквено-цифровим маркуванням плати. На один край плати, який мав бути вставлений у

колодку субблоку, сходилися контактні закінчення електросхеми. Ці контактні поверхні задля забезпечення хорошого контакту проходили ще додатково гальванічний процес сріблення. Далі плати надходили на ділянку свердління. Отвори діаметром 1 мм свердлилися у тих місцях електросхеми, де на плату мали встановлюватися комплектуючі вироби: діоди, тріоди, мініатюрні опори, конденсатори, трансформатори. Перед встановленням на плату ці комплектуючі вироби, а також феритові осердя для трансформаторів проходили відбраковування на окремій ділянці, оснащеній осцилографами.

Ми в цеху зустрілися з серйозною складністю, тому що розробники не просто встановили типи діодів і тріодів - вони ще встановили додаткові вимоги до цих елементів, звузивши межі параметрів. А в ці завужені параметри вкладалися лише напівпровідники з військовим прийманням, тобто використовувані у виробах, замовлених Міністерством оборони. Для громадянської продукції, якою була машина "Дніпро", такі напівпровідники не рознаряджалися. Тому у нас виникла проблема значного відсіву напівпровідників. А це вело до подорожчання нашої продукції.

Відбраковані діоди та тріоди, а також опори та конденсатори, передбачені конструкторською документацією для електросхем плат, надходили на ділянку формування. Тут на ручних верстаках ніжки комплектуючих виробів шляхом згинання набували форми, зручної для встановлення їх на плату.

Відбраковані феритові сердечники надходили на ділянку намотування. Виготовлені тут трансформатори являли собою феритове кільце діаметром 5-7 мм, на яке примітивним способом заводилися дві і більше обмоток у вигляді витків дроту малого розтину. Виводи обмоток лудились і маркувалися навішеними бірками. Десь через півроку в цеху автоматизації та механізації місцевий умілець на прізвище Гудей, згодом призначений начальником цього цеху, створив оригінальний верстат тороїдального намотування. Верстат одразу ж прижився у нас у цеху та дозволив різко підвищити продуктивність праці на ділянці.

Усі виготовлені плати, трансформатори та відбраковані комплектуючі вироби надходили до комплектувальної комори цеху. Тут дівчата-комплектувальники за технологічними картами готували комплектування на кожен вид плат та видавали їх на робочі місця монтажної ділянки. На цій ділянці проводилося так зване набивання плат. На плати в просвердлені отвори встановлювалися комплектуючі вироби, кусачками відкушувалися зайві кінчики, та вироби припаювалися до мідних провідників на платі у передбачених техкартою місцях. Робота була дуже тонкою, копіткою, вимагала великої уважності, тому що невмілі дії одразу призводили до порушення цілісності провідників на платі. Також легко і просто було вивести з ладу мініатюрні комплектуючі вироби. Але з часом навички та вміння прийшли до наших монтажниць, і браку ставало дедалі менше. (Я можу уявити усмішку тих, хто через роки мав справу вже з готовими мікросхемами.)

Готові плати з комплектуючими виробами вже мали назву "осередків" і надходили на ділянку налаштування. Тут на спеціальних електронних приладах перевірялися функціональні можливості осередків, визначалася причина порушення функції, здійснювалася за необхідності заміна комплектуючого, що спричинив порушення. Грубо кажучи, тут відбувалося усунення браку, допущеного у процесі монтажу.

На слюсарну ділянку надходили деталі, виготовлені в пресо-штампувальному, механічному та автоматно-револьверному цехах заводу та пройшли відповідну обробку у заводському гальванічному цеху. А далі у нас відбувалося слюсарне складання шасі субблоків та каркасів блоків машини.

На ділянці джгутів на спеціальних шаблонах викладалися кольорові провідники, які потім ув'язувалися в джгути. Джгути готувалися для всіх видів субблоків та для монтажних робіт у блоках машини. Тут же готувалися кабелі зі штепсельними роз'ємами на кінцях для з'єднання блоків машини між собою та включення машини в мережу. На монтажній ділянці йшло розпаювання джгутів на шасі субблоків та в каркасах блоків машини.

Кожен вид субблоків комплектувався відповідним набором осередків, і це комплектування потрапляло на ділянку налагодження субблоків. Наладчик вставляв осередки в контактні роз'єми субблоку та перевіряв функціональні можливості субблоку на спеціальному електронному стенді.

Кожен блок машини комплектувався відповідними перевіреними субблоками, і це комплектування передавалося на ділянку налагодження машини. Спочатку йшло налагодження кожного блоку машини із вставленими субблоками, а потім налагоджені блоки з'єднувалися для остаточного комплексного налагодження машини у різних робочих режимах. Робота роботою, але доводилося думати і про благоустрій цеху, який був під постійним недремним оком керівництва заводу. На всіх вікнах у цеху висіли гарні штори, на підвіконнях стояли вазони з квітами. Давалося це нелегко, оскільки вважалося, що не гріх витрачати гроші лише на дорогі меблі, якими обставлялися кабінети високого керівництва. У цеху дотримувалася ідеальна чистота. Весь трудовий народ був одягнений у білі халати, за винятком гальванічної та слюсарної ділянок, одягнених у халати синього кольору. До цеху всі входили тільки в капцях.

***

У травні 1961 року в моєму житті, як тоді казали, відбулася видатна подія був прийнятий у кандидати в члени КПРС. Процедура була досить цікавою. Спочатку я був поставлений на чергу, оскільки інженерно-технічний склад проходив лише після прийому чергових чотирьох робітників. Цю чергу суворо контролював райком партії, намагаючись, мабуть, дотриманням цієї пропорції уявити, що нашою країною керує партія, більшість якої становить робітничий клас. Вистоявши майже рік у черзі, я нарешті був запрошений на партком заводу. Потім були заводські партійні збори і останнім Жовтневим райком

партії. Через рік, у червні 1962 року, після повторного проходження тих самих інстанцій мені обміняли кандидатську картку на партійний квиток. (Безпартійний керівник у ті часи практично навіть не мислився.)

* * *

13 березня (число то яке!) 1961 року близько 10 години ранку в Києві сталася жахлива катастрофа. Ось як це було. У 1950-х роках у Києві широко розгорнулося житлове будівництво. Для збільшення випуску цегли Петрівським цегельним заводом потрібно було розробляти нові родовища глини. Вивозити самоскидами величезні гори верхнього шару ґрунту було надто дорого, і влада вирішила засипати цим ґрунтом Бабин Яр. Вирішили обійтися дешевшим способом - гідронамивом: розріджені водою земля та пісок транспортувалися трубопроводом у район перетину вулиць Дем'яна Коротченка (тепер - Олени Теліги) та Мельникова. Частина води мала всмоктуватися в землю, решта - йти в дренажні колодязі. Але проектувальники та будівельники чогось неврахували, і на місці Бабиного Яру утворилося величезне озеро, площа якого становила близько 1 кв. км, а глибина – до 30 метрів.

Після великих снігових заметів минулої зими в Бабиному яру зібралося ще й велика кількість талої води. Земляна дамба, споруджена замість бетонної, не витримала напору маси води, і рідка пульпа – суміш води з глиною – ринула з висоти понад 60 метрів на житловий масив Куренівку. Все сталося настільки швидко, що люди гинули прямо в трамваях, затоплених вище за дах. Затоплено було вулицю Фрунзе та всі прилеглі будинки. Під триметровим шаром води та глини опинився стадіон "Спартак", трамвайний парк ім. Красина.

Далі буде...

Веселі мемуари

(уривки)

М. Терьошин

Дошкільні роки (1940-1945)

Дитинство до 1944 року пам'ятаю дуже неясно, лише кілька уривчастих епізодів. У 1941 році, коли батько пішов на фронт, а мені було лише півтора року, ми з матір'ю евакуювалися до Свердловська (тепер - Єкатеринбург). Там я пам'ятаю лише нашу кімнату, перегороджену ширмами, в якій жила не лише наша сім'я, а ще хтось. Пам'ятаю, як ми майже одразу після Свердловська поїхали до Владивостока до бабусі, де провели кілька місяців. Життя у Владивостоці теж згадується дуже мізерно, пам'ятаю лише, що будинок був дерев'яний, сходи теж дерев'яні, і що ми жили на другому поверсі. Пам'ятаю діда, у якого я тоді був ще єдиним онуком (потім уже не єдиним, але він інших онуків побачити не встиг – помер, коли йому ще не було сімдесяти). Бабуся моя, його дружина, прожила 97 років. У свої 4 роки пам'ятаю лише обстановку

владивостокської квартири - одна велика кімната, перегороджена шифоньєром, двір, де стояв наш ящик з дровами та вугіллям, і цвинтар кораблів, що напівзатонули, куди дід водив мене гуляти. Пам'ятаю якісь застілля з сусідами, дерев'яний автомат, який мені купив дід, і який зламала моя однолітка Олечка, за що отримала від мене шишку на лобі прикладом моєї зброї, що зберігся.

Історію своїх предків знаю швидше за сімейними легендами, до яких слід ставитись обережно. Можливо, якась їх частина, хай навіть половина, відповідає дійсності. У всякому разі, подібна доля була типовою для багатьох російських селян.

Після скасування кріпосного права село Дубки в Білорусії, де мешкали мої предки, розділилося на три частини. Одна частина залишилася на місці, інша виїхала за океан, а третя, до якої належав дід моєї бабусі, обозом рушила на схід. Їхали три роки, з дітьми, з худобою, з усіма пожитками, які вдалося взяти із собою. Дорогою хтось залишався на Волзі, хтось на Уралі, хтось у Сибіру. Власне, мої предки дійшли до Тихого океану. Далі йти не було куди. І в Уссурійському краї, там, де зараз Шкотівський район біля Владивостока, вони й залишилися (саме місто Владивосток було засноване саме в цей час – трохи згодом). Мої прадіди жили на на заїмці однією великою родиною у 60 осіб, бабуся народилася вже на Далекому Сході, перша з 10 дітей. За переказами, розказаними мені матір'ю, дід моєї бабусі був сільським старостою, куди приїжджав полювати засланий на Далекий Схід князь Кропоткін, який там був разом зі своєю громадянською дружиною. Він і був хрещеним батьком моєї бабусі, що мала тоді прізвище Мамонтова. Сім'я займалася шишкобоєм (прив'язували до величезного кедра колоду за нижню гілку та били по стволу цією колодою так, що кедрові шишки обсипалися), городництвом та полюванням – ловили живцем уссурійських тигрів для світових зоопарків.

За легендою, мій дід Олександр Хрисанфович (третій чоловік моєї бабусі) був учасником Цусімської битви, обійшовши навколо Африки з ескадрою адмірала Рожественського, який потопив половину своїх кораблів у Цусімській протоці. Дід був чи то матросом, чи то кочегаром на одному з кораблів, що вцілів. З Владивостока він вже не поїхав.

До революції (Радянська влада прийшла до Владивостока в 1922 році) дід мій був завідувачем владивостокськими портовими складами, отримавши за це кличку "вугільний король". Як розповідала мені мати, в його руках знаходилися величезні ресурси, починаючи від цілих причалів із двометровим шаром кави, і закінчуючи квадратними плитками золота, покладеними в стовпчики заввишки біля вершка. Були також прибутково-витратні книги, які допомагали обліку всього майна, що зберігається на складах. Зарплата діда до революції становила 100 рублів на місяць, що було чимало, якщо потримати в руках жменю золотих царських червонців.

Посада мого діда зіграла з ним злий жарт. З приходом нової влади у порту було влаштовано грандіозну ревізію. З'ясувалося, що товарів на складах,

порівняно з тим, що було в облікових книгах, більше на кілька сотень тисяч рублів. Комісари вирішили скористатися цим і змусити діда підписати папери про те, що об'єм товарів, що лежать на складах, відповідає його бухгалтерії. Дід відмовився... і опинився у каталажці. Але оскільки він був відомою особистістю в місті, а нова влада ще не набула тієї озвірілості, що прокинулася у чекістської шпани в наступні роки, то ввечері його садили до в'язниці, куди бабуся носила йому їжу, а вранці знову виводили на роботу. Так нічого й не домігшись, його за кілька днів випустили. Очевидно, відіграло роль ще й те, що у Владивостоці багато один одного знали, і покарання такої відомої людини, та ще й за її чесність, могло зашкодити новоспеченим господарям, які вилізли з того ж таки місцевого населення.

Про моральні принципи діда свідчить ще такий факт. Прийшовши одного разу додому втомленим, він сказав своїй дружині:

- Манюня, сходи, будь ласка, до крамниці, купи мені чекушку.

- А що ж ти сам не купив дорогою, ти ж мимо проходив?

- Та як я можу? Мене ж усі знають!

Якось дід прийшов додому з якоюсь незнайомою людиною і сказав:

- Манюня, придумай нам щось поїсти.

У хаті було майже порожньо. Бабуся насмажила картоплі, розбила зверху пару яєць і погодувала обох. Незнайомець з'їв усе з апетитом, витер тарілку хлібом і промовив:

- Дякую, Маріє Іванівно, як же ви смачно готуєте!

Потім бабуся спитала:

- Сашко, що це за людина приходила? Такий культурний, ввічливий...

- Це Постишев.

А ось сусіду мого діда та бабусі, який жив із ними на одному поверсі – двері у двері, не пощастило. Це був Володимир Клавдійович Арсеньєв, відомий дослідник Далекого Сходу, автор книг "Дерсу Узала", "У нетрях Уссурійського краю" та "Крізь тайгу". За статусом він був офіцером царської армії, а отже – білогвардієць. Його заарештували десь у 1928 році та безперервно били у в'язниці, а потім привезли додому вмирати. Сім'я його ще раніше поїхала до Харбіну, і моя бабуся була єдиною, хто його поховав. Все це розповіли мені бабуся та моя мати, якій було тоді 11 років і яка дуже любила всю родину Арсеньєвих.

Ось такі історії розповіли мені мої живі пращури.

У 1944 році ми повернулися до Москви. Про той час у мене збереглося кілька яскравих спогадів. Перше як гнали німців через Москву після поразки їх у Білорусії під час операції "Багратіон". Кажуть, що полонених було близько 60 тисяч (у пізніших згадках - вже 180 тисяч), і провели їх Ленінградським шосе і далі, щоб вони могли побачити місто, яке вони так і не взяли. Колона йшла повз нас дві години. З обох боків їхали кавалеристи з шашками наголо і якимись великими шишками біля держаків. Прямо по шосе між кіннотниками

мовчки йшла безлика сіра маса. Кажуть, що з натовпу, що стоїть уздовж шосе, у німців летіло каміння – я такого не пам'ятаю. Думаю, вся ця акція була здійснена не так для приниження німецьких солдатів (кому вони вже потрібні?), як для радості жителів Москви.

Ще одне сильне враження – День Перемоги 9 травня 1945 року. Мені вже п'ять років. Я тільки-но повернувся з лікарні, де 40 днів пролежав зі скарлатиною. Мати каже, що взяла мене до центру і довела майже до Червоної площі. Далі не пішли, нас натовп міг задавити. Особисто я цього не пам'ятаю. Але пам'ятаю салюти всю ніч, прожектора на повне небо з усіх боків, і зняття затемнень з вікон. І ще - безперервні вигуки матері: "Мішечнька - Перемога! Перемога!"

І ще один приємний (для мене) спогад – як я почав читати. Мені ще не було п'яти років, літери я здебільшого знав, але читати не вмів. І раптом... розглядаючи якусь картинку з підписами, я відчув: я розумію, що там написано. Літери самі склалися у слова. Після цього я почав читати все підряд. Мати одразу похвалилася сусідкам на кухні, що її 4-річний син уміє читати (це вона розповіла мені згодом). Її, звичайно, висміяли, і тоді вона витягла мене з двору, привела на кухню, засунула до руки газету "Правда" і наказала читати довідку Радінформбюро. Я прочитав про дії наших військ у Чехословаччині, впорався з назвою Банська Бистриця, але не одразу прочитав "Банська Штравниця". Сусідки були вражені - мати тріумфувала.

Дитячий будинок в Москві-3 (1945-1946)

Це був не зовсім дитбудинок, якщо застосовувати до нього сучасні поняття. У дітей були батьки, які забирали своїх чад на неділю (субота була робочою за повною програмою). Швидше, це був пансіонат для дітей із сімей залізничників, які не могли залишити дітей вдома самих – усі працездатні члени сімей працювали чи воювали. Мене мати забирала додому раз на два-три тижні. Дитбудинок знаходився під Москвою на станції Москва-3. Тут я повною мірою пізнав, що таке колективне дитинство воєнного та повоєнного часу.

Щоб дістатися до міста, раз на два тижні нам з матір'ю доводилося вставати о п'ятій ранку і виходити о шостій. Спочатку – метро з пересадкою на Охотний ряд, потім до Павелецького вокзалу, потім – на електричку до Москви-третьої. Мати благала начальника своєї військової лабораторії дозволити їй приходити на роботу не о 8-й ранку, а о чверть на дев'яту. Він не дозволив: запізнення на роботу понад 10 хвилин вважалося саботажем, за який світила 58 стаття.

Ще запам'яталася мені та сама електричка по суботах, коли мати забирала мене на неділю. У той час електрички були набиті всякого роду жебраками, торговцями та співаками. Останні були особливо колоритними. Після війни країна була переповнена уголовниками, які побували на фронті у штрафних

батальйонах і були реабілітовані після поранення. З'являлися зазвичай удвох – один із гармошкою, інший виконував вокальну партію. Ці жахливі пики в тільниках ходили вагонами і співали кримінальні пісні, яким навчилися в зоні. Наприклад, такі:

"Лагерь познакомил нас с тобой.
Прокурор доставил нам разлуку.
Он на наше счастье и покой
Поднял окровавленную руку."

І щось ще так само в чисто кримінальному ключі. Пасажири боялися їх і зазвичай давали їм якісь мідяки. Пам'ятаю, як одна баба дала такому "матросу" монету. Той схопив її, роздивився, пику скорчив моторошну. І прошипів: "Падла... п'ятак пошкодувала!" Загалом, нудно не було.

У дитбудинку я у свої п'ять років уперше зрозумів, що таке ієрархія сильних. Бійки були постійними, хоча зазвичай не до крові. Ми точно знали, хто у нас у групі найсильніший, хто другий, третій і тощо. Спочатку я був десь у хвості, потім досвід узяв своє, і під час виписки я вже перемістився на 4 місце (до речі, дівчаток ми ніколи не били). Спочатку я був у середній групі, потім мене перевели до старшої. Умови переведення - протягом місяця я мав заправляти ліжко без жодної зморшки і не пісяти ночами.

Хлопчики та дівчата ночували разом в одній великій залі. Для економії місця пари ліжок здвигалися впритул одне до одного, із заходом з різних боків. Щоб уникнути вечірніх бійок, хлопчика і дівчинку клали поруч, так було спокійніше. Треба сказати, що інтерес до саме жіночої статі у хлопчиків був нульовий, як і в іншої сторони. Вбиральні були загальними, з бічними перегородками між очками, без передніх стін біля кабінок і, зрозуміло, без дверей. Жодних ексцесів з приводу різностатевих відвідувачів ніколи не було – хлопчаків та дівчаток різниця в анатомії просто не цікавила.

Слід сказати, що вихователі та няньки теж намагалися, щоб діти не акцентували уваги на своїх статевих ознаках. Наприклад, заборонялося вимовляти назви дитячих інтимних місць. Вони мали спільне ім'я - "дурості". Іноді це призводило до комічних висловлювань:

Тітка Паша, а Наташка мене за дурниці хапала! Мало не відірвала! Дуже вигідним було чергування у їдальні під час годівлі.

Черговий завжди видавав окраєць хліба своєму 4-місному столу і міг дати добавки. Окраєць був важчий за звичайний шматок (білого хліба я взагалі не пам'ятаю). Іноді давали на вечерю по одному вареному яйцю. Із сотні облуплених яєць не можна було знайти жодного білого – всі якісь сині, з дрібними темними бульбашками та моторошним запахом.

Інтернат в Москві-Третій.
Листопад 1946 р.

Треба сказати, що таки в дитбудинку за нами дивилися непогано, вихователі та няньки ставилися до нас справедливо і працювали на совість. Дітей вчили працювати руками: наприклад, саме там я навчився пришивати гудзики, штопати шкарпетки на лампочці, що перегоріла, і навіть вишивати за контуром і гладдю (це в п'ять років!). Нерідко на плечі вихователів лягало важка задача - сказати дитині, що до його родини прийшла похоронка. Тоді піднімалося виття на всю групу - діти вже знали, що таке загинути на фронті.

Загалом – вижили. У шість з половиною років мене з дитбудинку забрали, попереду була школа.

Життя у Вербилкінському районі, село Гарі
(зима-весна 1946 р.)

З цього періоду свого життя я пам'ятаю низку епізодів, оцінити які по-справжньому я зміг лише згодом, уже в зрілі роки. Але дитяча пам'ять працює добре, і ці спогади залишились на все життя.

Не пам'ятаю, з якої причини, але в 1946 р. мене забрали з дитбудинку в Москві-3, і батько, який тоді служив на аеродромі за кілька десятків кілометрів від Москви, взяв мене з собою в частину, розквартовану по хатах. Відправляючи мене до села, мати поїхала туди разом із батьком – подивитися, де я житиму. По дорозі ми заїхали до сусідньої хати, де нас зустрів товариш по службі батька, який квартирував там разом із дружиною та донькою років чотирьох. За російським звичаєм там нашвидкуруч організували стіл із нехитрими закусками. З їжею в той час було тугувато, і дорослі, що сиділи, соромилися їсти багато, делікатно відмовляючись: "Що ви, мені багато, я стільки не з'їм", і т.п. Дівчинка, яка теж сиділа за столом, розставила крапки над "і":

- Ви, якщо не бажаєте, можете не доїдати. Наш тато все з'їсть. Регот був найщирішим.

Мене поселили у господині Ольги Іванівни. Хата - з кухнею, де стояла російська пічка і відгороджений кут для теляти, і світлиця, де я спав. Хазяйка спала на печі, але для мене там було надто спекотно.

Вечорами у нашій хаті збиралися льотчики з батьківської ескадрильї. Батько був серед них старшим за віком та званням - старший лейтенант (можливо, і капітан). Компанія була міжнародна - росіяни, Середня Азія, один грузин, та інші - всіх не пам'ятаю. Їхні заняття були невигадливими - пили горілку, грали в карти і розповідали анекдоти. Зрозуміло, я крутився поряд, і вуха торчком. Звичайно, ці анекдоти я чув і запам'ятовував (дитяча пам'ять

добре тримає), проте оцінити їх по-справжньому я зміг лише років через тридцять. Ось один із них, розказаний молодим грузином.

"Зібралися якось троє людей - німець, англієць і... грузин, і посперечалися, хто найкраще робить сейфи.

Першим узяв слово німець. Наші сейфи фірми "Круп", сказав він, такі міцні, що по ним може проїхати танк, і сейфу нічого від цього не стане. Ось які вони міцні та надійні.

Англієць не залишився в боргу. Ми, звичайно, не "Круп", заявив він, але якщо в наш сейф покласти гроші, і в будинку трапиться пожежа, то після пожежі відкриваєш сейф, а купюри зовсім цілі, тільки теплі.

Грузин сидів-сидів, мовчав, тільки сопів. Потім не витримав:

А ось у нас Гоги, так? У нас Гоги зробив такий сейф, так що ми теж перевіряли сейф. Ми поклали в цей сейф живого півника і потім зробили в будинку більшу пожежу. І коли ця пожежа прогоріла, ми відкрили сейф і дістали цього півня. Так цей півень, так, він - мертвий!

- Що, згорів?

- Ні. Замерз!"

Тоді я ще не знав, що означає поняття грузинської честі та обіди.

У хатах, куди мені доводилося заходити, я завжди бачив багато ікон. Жив сільський народ досить бідно, але я це зрозумів лише потім, по пам'яті. У ті роки в мене не було можливості для порівняння, тож не було й рівня відліку. Але згадую, що сім'ї, які мають корову, мали щодня здавати частину молока колгоспу по 17 копійок за літр. Мій сусід, хлопець років 14, копив ці гроші, зав'язуючи їх у хустку, щоб за рік купити найдешевший радіоприймач. Для довідки: літр молока на ринку в Москві коштував приблизно в 50 разів дорожче.

Москва перед школою (1946-1947)

Декілька слів про наше житло в Москві. Будинок наш був на Ленінградському шосе (тепер - Ленінградський проспект), біля станції метро "Аеропорт". Після цієї станції була лише кінцева станція "Сокіл". Це вже потім гілку простягли до Химок і далі, а тоді наш район був якщо не окраїною, то принаймні й не центром. Наступна від нас станція метро у бік центру стадіон "Динамо". Ленінградське шосе було з двостороннім рухом без розділової смуги, яким йшов безперервний потік машин, а з громадського транспорту - тільки двоповерхові тролейбуси. Поряд із шосе проходила і трамвайна лінія.

Оскільки за кермом усієї цієї колісної армади сиділи колишні фронтовики, можна собі уявити, що діялося на дорогах. Мати, відправляючи мене до школи (яка була на іншому боці шосе за дві трамвайні зупинки), не знала, чи повернуся я назад живим. Адже нам, першокласникам, було лише по сім років, і ніхто з дорослих нас до школи не супроводжував, не ті були часи.

Але, мабуть, доля нас зберігала.

У дворі нашого будинку
Літо 1947 р.

Дім наш був дивом соціалістичного конструктивізму. За задумом він був подібність літака, з усіма характерними деталями. Він мав фюзеляж (по-сучасному — салон), у якому налічувалося 60 квартир (точніше кімнат, кожна по 14 кв. м), упакованих у два поверхи. Номер нашої кімнати був номер 40. Літак мав великі передні крила. В одному передньому крилі була кухня з плитою на 12 дірок, в іншому жив генерал Боднер із сім'єю – дві кімнати. У задніх малих крилах розміщувалися вбиральні на 3 кабінки кожна, і по два умивальники в передбанниках. Заднє крило було тільки з одного боку фюзеляжу, але на обох поверхах. Зрозуміло, поділу на чоловічі та жіночі секції не було.

Взагалі, комунальні квартири вважалися тоді великим досягненням соціалізму, і наш будинок був квінтесенцією цих досягнень. Особливо мальовничими у будинку були коридори першого та другого поверху.

У цьому будинку, де кожна сім'я займала одну кімнату (а в сім'ї налічувалося від 2 до 6 осіб), люди жили багато років. Їм треба було якось харчуватися, мати запас зимового та літнього одягу, дитячі санки, лижі, керасинки, керогази, примуси, мішки з картоплею та іншими овочами тощо. Все це не містилося в житлових кімнатах, хоча меблі були жактівськими і дуже невибагливими. Залишався коридор, де біля кожних дверей нагромаджувалися терикони цього мотлоху. Самі коридори практично не висвітлювалися, і успішно використовувалися дітьми для ігор у хованки, у війну та в партизани. Одного разу під час такої гри я, будучи у 5-річному віці, з розмаху налетів у темряві на чийсь мішок з картоплею, розквасив собі ніс і знепритомнів. Знайшла мене сусідка, стара єврейка Ціля Мойсеївна, принесла в нашу кімнату (двері в "квартири" зазвичай не замикалися), і привела до тями, поклавши холодну мокру хустку на ніс. Ось так ми дружно жили в цьому "літаку" по 10-15 років. Що сталося з цією домівкою згодом, я не знаю, але пізніше зустрічав людей, які жили в ньому до 1957 року.

Чомусь у нашому районі було багато казанських татар – мабуть, їх багато було всюди. Вони працювали банщиками, двірниками, чоботарями. Я запам'ятав їх за написаними на листках оголошеннями, пришпиляними до дверей їхніх "установ":

"Лазня закрита виду нема світла. Громадяни, майте докори совісті. Не плюйте насіння на підлогу."

І так далі.

Оскільки наш будинок знаходився недалеко від центрального стадіону країни, а від школи - взагалі на відстані трамвайної зупинки, можна було постійно бачити популярність цього виду спорту, що заохочувався нашим центральним керівництвом. Начебто і невеликий стадіон до сьогоднішніх мірок

(40 тис. місць), але на футбол йшли цілими установами, стоянка персональних автомобілів біля стадіону розтягувалася на кілометр і більше. Продовольчі магазини закривалися з табличками "Гастроном закрито на футбол" (чому - я так і не знаю). Між іншим від нашого мікрорайону на матчі виставлялося по 50 вершників кінної міліції. Про обстановку на трибунах не говоритиму, краще подивитися кінохроніку тих часів. Коротше, життя в столиці взагалі, і в нашому будинку зокрема, било ключем.

Ще пам'ятаю постійне відчуття голоду 1946-го року. Доходило те, що ми не просто погано харчувалися, а в будинку буквально не було чого їсти. Якщо я, залишаючись один удома, знаходив під ліжком засохлу чорну кірку або попку лимона, що закотилися туди кілька місяців тому, це було щастя на цілий день. Щоправда, сусіди іноді підгодовували чужих дітей, але в них і для своїх часто було замало. Так, по крихітках – цукерку, оладки, пів-яблука – це теж була радість. Мати іноді продавала картки, щоб купити мені гроно винограду або грушу, які привозили із Середньої Азії. А втратити картки на початку місяця – це кінець. Одягатися на базар потрібно було якнайбідніше - бандитизм був практично відкритим. Кірзова господарська сумка матері була вся порізана бритвами та зашита чорними нитками. Я особисто був свідком стрілянини на нашому ринку біля станції метро "Аеропорт".

Одного разу, у розпал голодухи, мати принесла додому збірку "Комсомольські пісні" - невелику книжку в м'якій обкладинці за 50 копійок (ціна нікчемна, адже буханець чорного хліба на ринку коштував 100 рублів). Книга виявилася дуже гарною, там були російські народні пісні, пісні громадянської війни, пісні Вітчизняної, загалом – близько двохсот. Увечері ми з матір'ю сідали за стіл під настільну лампу і співали вдвох ці пісні з початку книги, доки вистачить сил. Це був наш обід та вечеря. Проспіваємо 20-30 пісень і втомлені ляжемо спати. Я досі пам'ятаю всі слова цих пісень і співаю їх собі, коли один: "Полюшко-поле", "Там вдалині за річкою", "Дан наказ йому на захід", "Є на Волзі стрімчак", "Ах ти степ широкий", "Коли я на пошті служив ямщиком", "Землянка" та десятки інших. Добре пам'ятаю, з яким натхненням я співав куплет про Стеньку Разіна:

"Что ж вы, братцы, приуныли,
Эй ты, Филька, черт, пляши!
Грянем песню удалую
На помин ее души!"

Уявляю, як звучала ця розбійницька пісня із вуст шестирічного клопа.

Не буду багато говорити про поневіряння та труднощі нашого існування, усвідомив я їх набагато пізніше. Основна частина життєвих тягарів лягала на плечі наших батьків та інших дорослих. А ми, хлопчики та дівчата 5-10-річного віку, були по-своєму щасливі нашими радощами, не знаючи жодного іншого життя. Справжня оцінка того періоду прийшла до мене вже у зрілому віці.

Шкільні роки в Москві (1947-1949)

Якщо бути точним, у перший клас 1 вересня 1947 року я пішов не в Москві, а в Мелітополі. Місто було ще наполовину зруйноване, але все-таки один великий одноповерховий будинок на зруйнованій вулиці якось відремонтували, занесли туди обдерті парти та відкрили школу вчасно. За двомісними партами сиділо по 4 особи. Ми пішли у перший клас із троюрідним братом, який жив у Мелітополі постійно. У нас були сумки з підручниками (буквар та арифметика) та якісь зошити. Мої книжки були довоєнними – мати купила їх на базарі за картки. Після кількох символічних уроків нас відпустили додому. Дорогою ми з братом зайшли в один зруйнований будинок у маленькій справі, кинувши сумки біля дверей. Вийшовши за хвилину, Ми побачили, що наших сумок немає – їх уже встигли вкрасти і втекти. Це найяскравіше враження від першого дня школи.

Приїхавши до Москви, мати якимось чином дістала мені нові підручники 1947-го року, шикарні, з кольоровими картинками. За партами сиділо вже не по 4, а по 2 особи. Школа була "зразковою" і носила це звання не дарма. У той час навчання в Москві було роздільним, тому наша школа була чоловічою, і в класі було 39 хлопчиків. Що вони творили, можна собі уявити. Вчителька наша, Ядвіга Людвігівна, яку ми обожнювали, справлялася з такою юрбою дуже успішно, хоча неодноразово била тих, хто цього заслуговував. Батьки, які приходили до школи, благали її не стримуватися і бити їх чада, коли це потрібно. Зрозуміло, все було в міру та з користю для виховання – жодних претензій з боку малолітніх бандитів не виникало.

Винятком був лише один випадок: батьки прийшли до школи і запитали: "Чому ви так не любите нашого сина?" Ядвіга Людвігівна підвела їх до своєї шафи в учительській, дістала звідти не дуже маленьку шухляду з фанери і показала, що вона у їхнього синочка вилучила за одну чверть. Там було кілька десятків бойових патронів, а також кілька кілограмів інших залізячок явно військового виробництва, які використовуються для обміну між однолітками. Батьки мовчки дивилися на це "багатство", роззявивши роти. "Ну що ви стоїте? - запитала наша вчителька першого класу. - Давайте забирайте все з собою. У мене тут і так місця мало". Загалом, виховний цикл на території школи було закінчено – швидше за все, продовження відбулося вже вдома у цього учня.

Деякі вірші та розповіді з підручника "Рідного мовлення" 1-3 класів врізалися в пам'ять на все життя. Наприклад, таке:

"На поле боя, под огнем,
Нащупывая путь в дыму,
Солдаты думали о нем,
Солдаты верили ему.
За Сталина, - кричал комвзвод,
И сквозь пургу, топча снега,

Мы с именем его вперед,
Как львы, бросались на врага."

І таких панегіриків було багато - патріотичне виховання було на висоті, і не тільки в початкових класах. Поему "Син артилериста" К. Симонова ми в 5 класі знали напам'ять і здавали на оцінку, про що я, до речі, зовсім не шкодую.

У московській школі я провчився три неповні класи. Взимку 1949 року ми з матір'ю переїхали до Риги, куди раніше перевели батька для організації Ризького авіаційного училища.

Шкільні роки в Ризі (1949-1952)

В 1948 році батька перевели до Риги організовувати там вище авіаційне училище. Подібних училищ для різних родів військ у Ризі було кілька і, таким чином, столиця Латвії була наповнена російськими військовими, які разом із звичайними стройовими частинами становили значну силу. На Даугаві, прямо в центрі міста, стояли біля причалів військові кораблі, над Ризьким Змор'ям (тепер, у перекладі латиською – Юрмала) без кінця йшли повітряні навчання: винищувачі стріляли по парусинових "ковбасах", які тягли за собою на тросах невеликі літаки типу У-2. Якщо в місті солдати чи курсанти йшли строєм, потрібно було обов'язково співати якусь похідну пісню, що відповідає роду військ. Хлопчаки, котрі чули ці пісні щодня, не могли їх не знати. Особисто я добре запам'ятав лише кілька. Одна з них - нашого авіаційного училища ("Там, де піхота не пройде..."):

"Пропеллер, громче песню пой,
Неси распластанные крылья,
За прочный мир, на смертный бой
Лети стальная эскадрилья."

Або пісня артилеристів:
"Эх, подружка,
Моя родная пушка,
Самоходная, вперед!"

Або у моряків:

"Прощайте, скалистые горы,
На подвиг Отчизна зовет.
Мы вышли в открытое море,
В суровый и дальний поход.
А волны и стонут и плачут,
И бьются о борт корабля.

В далеком тумане - поселок рыбачий,
Родимая наша земля..."

Популярною була також пісня "Сержант":

"Держитесь, ребята, держись, не робей.
Штыком и гранатой, и пулею бей.
Я знаю, ребята, вы смелый народ:
Покрепче ударим, и наша возьмет."

Сенс і логіка цих пісень мене, 9-10 літнього хлопчика, тоді не особливо хвилювали. Що за міцний світ на тлі смертного бою? Що це за подвиг, який потрібно здійснити у далекому поході? Де тут захист Батьківщини? Головне – пісні хороші!):

Але тепер уявляю, що відчували місцеві жителі, повз які часто проходила така колона, шарудячи кирзовими чоботями по бруківці.

Невеликий відступ на ту саму тему:

Вже будучи студентом, на першотравневих демонстраціях я часто чув розудалу пісню, яку любили співати мої однолітки (пісня часів громадянської війни):

"Эй, комроты, даешь пулеметы,
Даешь батареи, чтобы было веселей."

Декілька слів про наш переїзд до столиці Латвії. Коли батька послали до Риги, йому обіцяли квартиру для сім'ї. Він цю квартиру чекав понад рік, маючи лише ліжко в офіцерському гуртожитку. Ми з матір'ю у цей час продовжували жити в Москві, у нашій розкішній 60-кімнатній комунальній квартирі. Я ходив до школи, мати працювала з ранку до вечора.

Нарешті батькові набридли обіцянки про житло, і він пішов до начальника політвідділу. Як завжди, той відповів, що поки що можливості немає, але питання вирішується. Треба сказати, що стосунки в офіцерському середовищі відразу після війни були дещо іншими, ніж у наші дні. Офіцери, що пройшли вогонь і воду на фронті, не дуже боялися начальства, а мій батько, крім усього іншого, мав неабияку частку авантюризму і непогану інтуїцію.

Тут я знову трохи відволікуся від хронології і розповім одну історію про батька, що мала місце на початку війни, про яку мені розповіли інші учасники.

Як відомо, з початком війни Сталін видав наказ, щоб жодного громадянина СРСР німецької національності (за паспортом) на європейській частині країни та духу не було. Евакуювали за Урал або заарештовували всіх, хто не встиг сам виїхати. Серед наших друзів була сім'я Дьякових (про них я розповім потім докладніше), де дружина В.А. Дьякова і дві її сестри були німкенями (дівоче прізвище Менге), та ще й діти одного з найбагатших людей Петербурга до революції. Коротше кажучи, їм треба було їхати на заслання, і мій батько зголосився їх супроводжувати.

Отримавши від Дьякових гроші на квитки собі та обом сестрам, він оформив документи та купив квитки, але тільки сестрам, а собі квитка не взяв і гроші затис. Поїзд йшов до Сибіру кілька днів, і щогодини у вагоні з'являвся військовий патруль (переважно - дівчата-сержанти, оскільки чоловіки здебільшого були на фронті). Під час перевірки документів вимагали і квитки, а в самого батька квитка, звісно, не було. Що він робив? Сформувавши жахливу морду, він пошепки вимовляв:

- Дівчино, мені не належить...

- Як це не належить

- Балакаэте! - суворо відповідав батько.

Спрацьовувало це чудово. Перевіряючі шарахалися від уявного особиста, як від чуми. Так і доїхали майже до Байкалу. Назад, правда, квиток йому довелося купити.

Але повернемося до Риги кінця жовтня 1949 року. Знаючи, з ким він має справу, батько повів розмову так:

- Ти знаєш, у кого я працював у Москві? У Васі Сталіна. Якщо квартири мені не буде до кінця року, я повернуся до нього назад, а ти поїдеш дослужувати на Курили.

Полковник обімлів. Так із ним ще ніхто не розмовляв.

Батько справді працював у сина Й.В. Сталіна помічником по зв'язку, коли він був командувачем ППО Московського особливого військового округу. Щоправда, таких помічників він мав більше десятка, але батько про це чомусь не повідомив.

До речі, коли він виїджав, у кабінеті В.Й. Сталіна міняли чорні трофейні телефони на білі, і батько примудрився свиснути зі столу сина вождя старий сименсовський телефон в якості сувеніра. Тепер цей апарат зберігається у мене вдома. Не підключений, але в повній справності тільки ізоляція на шнурах висохла - все-таки 70 років минуло.

Настало 6 листопада 1949 року. Батька розшукав посильний і викликав у політвідділ. Там на нього вже чекав начальник політвідділу.

- Ходімо дивитися квартиру.

- Ходімо.

Будинок знаходився (і зараз знаходиться) на набережній Даугави, що на вулиці Мієснієку (М'ясницька) у центрі старої Риги. Говорили, що під час німецької окупації в будинку розташовувалося гестапо, і весь третій поверх старовинного 4-поверхового будинку був зашитий у 10-сантиметрову броню, утворюючи суцільний сталевий сейф. Навіть пряме влучення бомби призвело б до того, що третій поверх провалився б до фундаменту, але вміст залишився цілим. Після звільнення Риги сейф розпилили автогеном, і будинок так і стояв напівзруйнованим. До війни на кожному сходовому майданчику було по дві семикімнатні квартири.

Терміново, чи не за тиждень, у цьому будинку було відремонтовано

одну з таких квартир на 4 поверсі, і батька викликали її дивитися. Очевидно, він дуже налякав полковника. Коли зайшли до квартири, виявилося, що в коридорі можна їздити велосипедом, там були дві вбиральні - для мешканців та для прислуги, а житлові кімнати мали троє дверей до коридору з двох двокімнатних секцій та з однієї трикімнатної. У кожній секції були кахельні печі, а в 3-кімнатній - навіть аж дві, і кран у спальні. Водопровід уже працював і електрику підведено, хоча жодної лампочки ще не було. Полковник запитливо дивився на майора Терешина. Але батько продовжував тримати фасон.

– Ти що мені дав?

– А що, не подобається?

– Це квартира для генерала, а я солдат!

- Та я хотів, як краще...

Значить, зробимо так: я беру ці три кімнати, а в цих житимуть капітан Зарубін та старший лейтенант Пугачев. Все!

Так і вийшло. Батько не тільки отримав трикімнатну квартиру для себе, але ще ощасливив двох своїх товаришів по службі, з якими встиг подружитися в офіцерській казармі.

Далі події розвивалися так: за чинними тоді правилами потрібно було вселятися відразу. Якщо людина не в'їжджала у свою квартиру негайно, значить, у житлоплощі вона не дуже потребувала, і її могли у неї забрати. Треба було хоча б поставити там свою валізу.

Увечері 7 листопада, вже у темряві, батько з валізою увійшов до цієї квартири. Він навпомацки зайшов до однієї зі своїх кімнат, поставив чемодан, потім вийшов і попрямував до туалету. Чиркнув сірником, побачив ланцюжок, що звисає з бачка нагорі, і через кілька секунд смикнув за цей ланцюжок. Пролунав страшний гуркіт. Батько завмер у жаху: значить, гестапо було заміновано, і ланцюжок був пасткою! Всю війну пройшов, жодного разу не був поранений, і ось тепер, через 4 роки, знайшов свою смерть у власній квартирі…

Однак будинок не розвалився, на кілька секунд настала тиша. І раптом знову такий же гуркіт. Тут батько зрозумів, у чому річ.

Виявляється, це був святковий салют. На дахах усіх будинків, що стоять на набережній, розташувалися команди ракетників, керовані синхронно по рації, а квартира була під самим дахом. Залп із 15 ракетниць на відстані 10 метрів - штука досить гучна. Загалом, шороху наробили чималого. Хто б міг подумати, що батько смикне за ланцюжок рівно о 9-й вечора?

Тієї ж зими 1949-го року ми з матір'ю переїхали жити до Риги.

У Ризі почалося зовсім інше життя. Це була найбагатша буржуазна країна, яка лише недавно увійшла до складу СРСР на правах республіки. Усі традиції невеликого мирного працьовитого народу були ще живі. Місто не дуже постраждало від війни, хоча руйнації, звісно, були. Але порядку було набагато більше, ніж у безшабашній Росії. Двірники вставали о 5 ранку, ломами та

лопатами довбали лід на тротуарах. Вулиці були чистими, а снігу та льоду в цьому приморському місті було набагато більше, ніж у континентальній Москві. Вночі можна було ходити спокійно навіть дитині. Ставлення до приїжджих росіян (адже ми були сім'єю військовослужбовця, якого латиші до себе жити не запрошували) було абсолютно доброзичливим. Щоправда, мені було легше. Я одразу ж розібрався в тому, що написано латиською на всіх вуличних вивісках, та й у нашій російській школі в розкладі були уроки латиської мови, де в мене з самого початку були одні п'ятірки. До кінця нашого перебування в Ризі я вже практично все розумів і міг читати - латиська мова не дуже важка, а оточуєче середовище здорово допомагало.

Про приїжджих російських дітей слід розповісти окремо. Публіка була дуже різна, в основному - діти офіцерів і найманих робітників і службовців, які приїхали з голодних республік, що вже затвердів соціалізм. У Латвії їм життя здавалося раєм. Мирне, добре, чесне населення, яке звикло до праці. Латиші не ділили роботу на чорну та білу і ніколи ні від якої роботи не відлинювали. Я це бачив постійно як у самій Ризі, так і на будь-якій станції на узбережжі. Відповідно і жили не бідно. А ось слов'янська орда, що наповнила Латвію, виявилася досить різношерстою. У Ризі було багато друзів серед однолітків, яких я не забуду до кінця життя. Але разом з тим місто захлеснула хвиля дитячої та підліткової шпани. Вдень, після школи, не завжди вдавалося дійти додому без пригод: вулицями вешталися групки російських переростків (латиші цим не займалися), які нападають на школярів і вивертають їх кишені. За найменшого опору жорстоко били. Потім я вже не так боявся - сам вивертав перед ними кишені, показуючи, що в мене нічого немає, і вони йшли, але латиські хлопчаки боялися їх страшно.

Наша школа і навіть наш клас не були у цьому сенсі винятком. Після війни класи були переповнені дикими переростками, що не боялися ні бога, ні біса. Крадіжка, мат, хамство на кожному кроці. Особливо – бійки. 12-14-річні підлітки третього-четвертого класу, обпалені війною, билися жорстоко та безжально. Дехто, старший, не вступав у бійку тільки тому, що боявся когось вбити.

І таких "діточок", які приїхали до Латвії разом із приблизно такими ж батьками після війни, були тисячі. Одночасно з цим, Латвія, і Рига особливо, "очищалися" від контрреволюційного елемента інтелігенції та інших заможних верств, які сотнями відправляли у табори. Майно конфіскувалося, але особисти вже не могли перетравити стільки багатого добра, тому значна частина речей - меблі, посуд та інше продавалося в комісіонках за копійки.

Багато чого з того, про що я зараз пишу, стало по-справжньому зрозумілим лише згодом. А поки, незважаючи на хуліганську школу, життя для мене протікало благополучно і навіть більше того.

Влітку ми втрьох знімали 4-кімнатний поверх в одній дачі на Ризькому узмор'ї. Плата за житло становила 1000 рублів за 3 місяці – з 1 червня по

31 серпня (гроші дореформовані, кінця 1940-х – початку 1950-х років). Пляж був безлюдним - 10-20 чоловік у межах видимості, а то й взагалі нікого. У лісі - море чорниці, лохини та різних грибів. Ліс сповнений птахів, яких я згодом майже не бачив - дятли, удоди, зозулі. Скрізь стрибали білки. Ходити було цілком безпечно. За чорницями та грибами я ходив один, іноді нікого не зустрівши протягом дня. Річка Лієлупі була сповнена риби. Саме там я дізнався, як виглядають вугрі, лінії, налими, сазани і навіть лосось. До 1 вересня ми поверталися до Риги.

Як у всякого хлопчика, я мав свої дитячі інтереси. Дуже хотілося велосипед. Випросити не вдалося. Хотілося небагато грошей на марки. Теж майже не давали. Хотілося займатись музикою, мріяв про фортепіано. Мати вважала, що це несерйозно, і найняла мені вчительку англійської мови, яку я ненавидів. Потім у нас з'явилася літня хатня робітниця з місцевих чи то росіян, чи німців, яка все життя пропрацювала гувернанткою. Вона хотіла навчити мене німецькій мові. Весь час говорила різні німецькі фрази, які я пам'ятаю досі. Але далі справа не пішла. Я категорично відмовився вивчати мову наших недавніх ворогів. Дурень! Міг би знати ще одну європейську мову. Але з англійською мене "дотиснули" - незважаючи на мій опір. Півтора роки приватних уроків дали такий заряд, що у школі та у вузі я був звільнений від занять з англійської мови. Мене просто виганяли із класу, щоб не підказував. Згодом ця мова дозволила мені ніколи не опускатися нижче риси бідності.

А в іншому я був звичайним хлопцем, як тисячі інших моїх побратимів. Сусіди, яким допоміг вселитися до нашої квартири батько, виявилися дуже душевними. Своїх дітей у них поки що не було, тож я був єдиною дитиною у нашій великій семикімнатній квартирі. Обидва сусіди пройшли війну, і іноді вчили мене різним військовим премудростям. Наприклад, вчили фехтувати на штиках. З дошки вирізали дві дерев'яні гвинтівки, приробили дерев'яні штики, і старший лейтенант Пугачов показував мені, як зачепити штик супротивника і висмикнути в нього гвинтівку з рук, а потім своїм прикладом ударити його в чоло. Щоправда, ця наука мені потім так і не знадобилася. Не знадобилося також і знання азбуки Морзе та системи міжкорабельного зв'язку за допомогою сигнальних прапорців, якої мене навчали моряки.

Про війну при мені говорили мало. Два будинки на набережній були заселені сім'ями офіцерів нашого авіаційного училища: практично всі, хто носив погони, побували на фронті, і випендрюватися було не заведено.

Постійна зайнятість батьків привчила мене до самостійності. Додому мати і батько приходили годині о 9-й вечора. До цього часу я мав зробити уроки, нагодувати кішку, вичистити їй ящик з піском, принести дрова та вугільні брикети, розтопити обидві кахельні печі в квартирі, відповідати на телефонні дзвінки та зайняти себе малюванням, читанням чи чимось іншим. До 12 років я прочитав книжок більше, ніж хтось за все своє життя. Прочитав масу романів Дюма, Вальтера Скотта, Ф. Купера, Ж. Верна, військових пригод,

Чехова, Пушкіна, Лермонтова та багатьох інших. У школі навчався легко, проблеми були лише з російською мовою та літературою - я знав їх краще за моїх вчителів, і це мені часто вилазило боком через мою принциповість. Шкільна характеристика, яку я отримав під час від'їзду з Риги, була не дуже глянсовою. Ось деякі витримки:

"... Любить читати. Читає на багатьох уроках і на перервах... Жартів однокласників часто не розуміє, вважає себе вищим за них...", і ще в тому ж дусі. І це при тому, що середній вік учнів нашого 5-го класу був 14 років, а дехто вже мав паспорт, і до нашої школи був прикріплений спеціальний міліціонер для припинення крадіжок школярами з найближчих магазинів та ресторанів.

Треба сказати, що наслідки війни в нашій країні, і в Ризі, зокрема, зберігалися досить довго. Справа не тільки в тисячах зруйнованих будинків, які стояли невідновленими багато років, або окопів, траншей, дотів, гільз і навіть снарядів, що не розірвалися, що траплялися в лісах під Ригою. Я досі не знаю, чому на Узмор'ї було так багато пнів, у які були вбиті гільзи майже на всю їхню довжину. Патронів було – просто нікуди подіти. Війна, яка минула, залишилася й у душах людей. Майже кожен російський чоловік, який приїхав до Латвії після війни, побував на фронті. Чоловіки-вчителі теж були колишніми фронтовиками. Жодних привілеїв учасникам війни не належало - перед ким привілеї?

Пригадую, на піонерський збір запросили одного Героя Радянського Союзу. Прийшов скуластенький хлопчина років двадцяти трьох, у гімнастерці без погонів, із Золотою Зіркою на грудях. Ми, 10-річні хлопчаки з палаючими очима, запитували: "Розкажіть про ваші подвиги!" Він коротко відповів.

- Коли вийшли до Дніпра, командувач сказав: перші сто чоловік, хто переправиться на той бік і закріпиться, отримають Героя. Я був двадцять восьмим.

І все! Що він казав, я не запам'ятав. Пам'ятаю лише, що мало і без пафосу.

Ще приходив до нашої школи один письменник. Я запам'ятав його прізвище – Терской. Читав нам свою розповідь "Чорна шафа" про піонера, який підпалив німецьку управу. Щоправда, я йому трохи невдало підіграв, зіпсувавши початок виступу. Але потім сценарій вирівнявся.

Терской запитав наших учнів, заздалегідь знаючи, що ніхто не відповість:

- Ви чули, що таке натрій?

Виявилось, що цього ніхто не знає, окрім мене. Про натрій мені якось розповідав батько. Тут я й висунувся.

- Це такий метал легший за воду, він горить на повітрі.

Терской не чекав. Я змастив йому початок виступу. Все-таки він спитав:

- А де ж його зберігати, якщо він легший за воду. Адже він не втопиться і загориться.

Тут мене знову чорт смикнув блиснути. Я з гордістю говорю:

- Його зберігають у банці з керосином. У воді натрій не тоне, а в керосині тоне, бо керосин легший за воду.

Терской скривився - якийсь шкет порушив йому цілісність розповіді, яка саме була побудована на цій властивості натрію. Мої товариші по навчанню переключили свою увагу на мене: звідки я це знаю? Але потім все скінчилося благополучно.

Терской ще розповів одну комічну історію. Якось на одній із подібних зустрічей до нього підійшов якийсь другокласник із товстою папкою і гордо вимовив:

- А я також роман написав.

- Ось молодець! - усміхнувся Терской. - Про що твій роман?

- Про американських мільярдерів.

Терской розкрив папку. Там лежав рукопис сторінок на 400, списаних дитячим почерком. Він узяв навмання одну сторінку і прочитав: "Трищали Форди. Їхали американські мільярдери."

- А що таке Форди?

- Це американські машини.

- А навіщо вони тріщали?

- Щоб усі бачили, що їдуть мільярдери!

У хлопчика сумнівів не було. Тільки так!

Через свою нестримність я нерідко потрапляв у дуже неприємні ситуації. Пам'ятаю, як одного разу я заглянув у книгу "Угрюм-річка" Шишкова, залишену розкритою моїми батьками, і побачив дуже цікаві для себе рядки, які справили на мене глибоке враження.

Якийсь різночинець, розмовляючи в Іркутську з сибірським купцем, ужив у розмові відому приказку: на безриб'ї і рак риба, на що купець йому відповів:

- У нас в Сибіру говорять по-іншому - на безптиччі і ж..а соловей.

Я був у захваті. Як елегантно у мистецькому романі обіграли народний вислів! І культурно, і зрозуміло. Душа рвалася поділитися цією знахідкою із друзями. Наступного дня на уроці малювання я це слово "Ж..А" вицарапав на парті і почав пояснювати сусідові сенс естетичного викладу. У розпалі своєї риторики я не помітив, що наді мною стоїть учитель (до речі, теж колишній фронтовик) і все слухає. Потім він підняв мене з парти і закричав:

- Нецензурні слова на парті дряпаєш! Геть із класу, і без батьків до школи не приходь!

Я ревів білугою, але вдома довелося все розповісти. Правда, я не знав, що означає слово "нецензурні" - я його почув перший раз у житті. Мати, бачачи мій жахливий розлад, близький до істерики, якось мене заспокоїла. До школи, звісно, ніхто з батьків не пішов, а вчитель до наступного уроку все забув.

Взагалі школа в Ризі залишила в мене гарну пам'ять, хоча ідилією її важко назвати. Радянська школа була особливим явищем у нашому житті, і радянською вона була в повному розумінні цього слова. Добре запам'ятався

один випадок.

Керована турботою про дітей, адміністрація школи вирішила влаштувати в школі буфет із гарячим харчуванням. Відкриття буфету було обставлено з великою помпою та відповідними гаслами. І треба було статися, що головна гаряча страва в день відкриття буфету підгоріла, і чад пішов по всіх поверхах. Що робити? Політичний захід опинився під загрозою зриву. Щоб не пришили саботаж, учнів загнали до буфету та змусили з'їсти все. Давилися, звичайно, але їли. Честь "великого почину" була врятована.

На дачі на Ризькому узмор'ї я теж був переважно один, хоча деякі друзі з сусідів у мене з'явилися. Життя привчило мене до самостійності, і самотність не дуже мене обтяжувала. Наприклад, я один ходив на море, добре, що потонути там через пологе дно досить важко (як там примудрився потонути Писарєв у 24 роки, я досі не можу зрозуміти). До лісу я теж ходив сам. Іноді йшов на станцію, сідав у поїзд, проїжджав кілька зупинок до Майорі, і брав там дорослий човен напрокат. Це в десять років! Жодної застави не потрібно. Човняр дивився: якщо я міг донести весла до човна, то можу й грести. Катався я кілька годин, платив за прокат, і повертався до обіду поїздом на свою станцію Лієлупе. Електричок ще не було, уздовж Узмор'я потяг тягнувся невеликим паровозом. І так можна було проїхати всю Латвію, ніхто не питав документів, до дитини мого віку скрізь ставилися як до дорослого – якщо, звичайно, я поводився відповідно.

Але найрозкішніше життя почалося, коли я тимчасово жив у наших старих друзів - Дьякових. У матері моєї відкрилося загострення туберкульозу легень, отриманого під час війни (зауважу, що без будь-яких операцій вона одужала, в 1970 р. була повністю знята з обліку в тубдиспансері, і прожила після цього ще 36 років, померла на 90-му році життя). У той час вона перебувала на лікуванні кілька разів по багато місяців, мене Дьякови брали до себе на утримання та виховання. Тільки після їхньої смерті я дізнався по-справжньому, ким насправді був Володимир Олександрович. Син царського генерала, він був нащадком Багратіона, героя Вітчизняної війни 1812 року. Народився в 1900 році, жив у Петербурзі, бачив і чув виступ Леніна з балкона Кшесинської ("Нічого особливого - маленький, рудий картавий чоловічок, щось там про мир хижинам говорив"), докторську дисертацію захистив у 1940 році, дружив з академіками Б.В. Гнєденко, П.Л. Капицею, та багатьма іншими знаменитостями, будучи сам не менш талановитим. На роялі грав як бог. У 94 роки був найстарішим професором колишнього Радянського Союзу, 4 рази на тиждень їздив через Москву трьома видами транспорту на лекції з МІЕМ (Московський інститут електронного машинобудування). За 2 місяці до смерті здав до друку рукопис з квантової фізики та електроніки об'ємом 25 авторських аркушів. До речі, це був один із нащадків династії Багратіонів, які були свого часу грузинськими царями (про це я дізнався лише після його смерті в 1994 р.). Сам він приховував своє походження від інших і був безпартійним

полковником, заступником начальника училища КВІАВУ з науки, а в сталінський час постійно тримав на роботі і вдома по валізі з теплою білизною, зубною щіткою та милом на випадок арешту. Все це я описую коротко, подробиці його життя та діяльності неможливо тут перерахувати.

Дружина його, Олена Альбертівна, була однією з дочок найбільшого петербурзького фабриканта Альберта Менге, німкеня за народженням. Звідси й пригоди, що випали її долю під час війни і, до речі, не відразу закінчилися згодом. Але, мабуть, доля їх зберігала.

Ось у таких людей мені випало щастя жити та виховуватись. На двоповерховій дачі, яку вони знімали в пустельній частині Ризького Взмор'я (рибальське селище Булюціємс, там де річка Лієлупе впадає в Ризьку затоку), я жив в одній кімнаті з Льонею Капицею, племінником майбутнього лауреата Нобелівської премії П.Л. Капици (його я зовсім не пам'ятаю, можливо, навіть не бачив - адже він довго перебував під домашнім арештом). З Льонею я зустрівся вже в 1970-і роки в Москві, але зовсім його не впізнав - мені він здався глибоким старим, а тоді це був майже хлопчик, років на 8 старший за мене.

У зимові місяці в Ризі життя моє у Дьякових було таким же панським. О 6-й ранку мені приносили загорнуту в серветку склянку кислого молока, заквашеного особливою кефірною паличкою - для стабілізації травлення. Жили ми в центрі міста, у Кошкіному будинку, навпроти Президії Академії наук. Жителі Риги оцінять, що це за місце. У вітальні, де мені стелили на ніч, стояв величезний годинник на підлозі у формі Біг Бена, який дзвонив так само, як і лондонська вежа. Заводилися він раз на тиждень і бив всю ніч. Спочатку він мене будив кожні 15 хвилин, потім я перестав його помічати. Якось раз його забули завести, і я знову почав прокидатися, поки його знову не запустили. Такий самий годинник я бачив потім у 24-серійному англійському серіалі "Сага про Форсайти".

Наступна доля цього годинника досить цікава. Опускаючи деякі подробиці, скажу головне: такого годинників, що знаходяться в ідеальному стані, у всьому світі залишилося тільки два. Коли трапилося їх продати, у світі знайшовся покупець, який з несподіванкою для власників дав за них 500 тисяч доларів. До речі, це була не єдина цінна річ у побуті родини Дьякових. І я, ясна річ, бачив далеко не все. Бачив, наприклад, діамантові сережки з камінням по 6,5 карат, які неможливо було продати - ніхто не міг дати за них справжню ціну. Потім їх таки вдалося продати в Грузії. Здається їх купив Мжаванадзе, тодішній перший секретар ЦК КПГ.

Мене завжди садили за загальний стіл, навіть коли були гості. Поступово я навчався етикету даного товариства, умів поводитися зі столовими приладами, поводитися скромно, не висуватись з дурними репліками. Руками торкатися столу не можна було, не кажучи вже про лікті. На пропозиції не можна було говорити "так" і "ні" - тільки "так, дякую" або "ні, дякую", і багато іншого. Згодом, уже буваючи за кордоном, я зрозумів, що зробили для мого

виховання ці дорогі нам люди. У будь-якому суспільстві мені було легко та затишно, і ставлення до мене завжди було як до свого.

Одним із моїх великих друзів була племінниця Дьякових Еріка, яка приїжджала до тітки з Ленінграда погостювати на літо. Будучи старшою за мене на 5 років, вона багато чому мене навчила. Навчила правильно плавати, прищепила любов до малювання, виховувала у мене художній смак, наскільки це було можливим у тому моєму віці. Як і більшість моїх 10-річних однолітків, дівчат я тоді зневажав, і нерідко демонстрував це Ерікі. Вона не ображалася. Її малюнки збереглися у мене й досі, наприклад, мій профіль у олівці, який я тут наводжу. Моя любов до малювання в дитинстві не згасла тоді лише завдяки їй. Згодом жінок такого типу я зустрічав серед аристократії в Німеччині.

Батько мій теж дуже добре малював, але найкраще малював його молодший брат Ілля - цей із самого раннього дитинства, ніде і ніколи не вчившись, малював олівцем і пером, не помиляючись у жодній лінії. Ось пара його ескізів, змальованих із книжок.

З Дьяковими батьки мої познайомилися ще до війни, і Еріка няньчила мене ще в Москві, коли мені було близько року. Тоді ж сталася одна подія (особисто я її не пам'ятаю – мені потім розповіла про неї матір), яка залишила слід на все моє життя.

У Дьякових вдома юув приголомшливий сервіз столового срібла - такий, що Грановіта і Збройова Палати Кремля луснули б від заздрощів - подібних експонатів серед їхніх експозицій і близько немає. Я це можу підтвердити особисто: в обох палатах я бував на екскурсіях. Кожен предмет – ніж, вилка або ложка, зроблений у вигляді дерева, на якому сидить тварина (у місці, де тримають предмет рукою). Еріка дала мені, однорічному карапузу, пограти чайною ложечкою з такого сервізу. Коли гра закінчилася, і в мене захотіли забрати цю ложку назад, я влаштував дикий рев, і Еріка, за згодою своєї тітки, господині сервізу, залишила мені цю ложечку, фактично розрізнивши весь сервіз. Що це за ложка, безцінний ювелірний виріб видно на фотографіях. На хвойному дереві сидять, обхопивши розгалужений стовбур, два ведмежати. Ця ложка є в мене досі і навіть використовується за призначенням.

Як я вже казав, наш будинок перебував у Старій Ризі, у самому її центрі, за чотири хвилини ходьби від Домського собору. До собору можна було зайти в будь-який час. На подвір'ї лежали рядами чорні стовбури старовинних гармат. Взимку головне приміщення собору не опалювалося, теплою була лише купельна, де проходили хрещення. Багатолюдних служб у соборі не було, принаймні я їх не пам'ятаю. Іноді, в зимовому холоді, під склепінням головного нефа, я чув, як десь під стелею грає органіст. На вежі собору, з кожної з її 4 сторін, був величезний годинник, який видно було здалеку (і з вікон моєї квартири теж), а на шпилі сидів великий золотий півень, що служив флюгером.

Але найбільше я любив ходити до Домського музею, що розміщувався в будинку, що примикає до основної будівлі собору. Там було цікаво все,

особливо мені подобалася музична шафа. Це була музична скринька висотою в людський зріст, засклена спереду. Для цього "патефону" були "пластинки" близько 60 см у діаметрі - металеві диски з пробитими в них отворами. Диск насаджувався на вал усередині шафи, яка заводилася здоровенним ключем і починала повільно обертатися. Потрапляючи в отвори диска, молоточки видавали звуки різного тону, сольні або акорди. Повний оборот диска займав близько 2 хвилин, а одного заводу вистачало на кілька обертів. Так як у музеї зазвичай було мало народу, сумуючі чергові латишки іноді заводили мені цю машину, побудовану, як я думаю, років триста тому назад.

Ще мені подобалися там дивовижні моделі вітрильних суден (деякі – у великих пляшках), оптичні системи маяків, шапки-зюйдвістки лоцманів та безліч інших цікавих для хлопчика речей. Через 35 років, уже у 1980-ті роки, я знову прийшов у цей музей із дружиною та дочкою. Усі знайомі мені експонати були на місці.

Що мені ще запам'яталося з того часу – це бібліотека-читальня біля школи. Хоча в Ризі цікаві пригодницькі книги дістати було легше, ніж у Москві, все-таки недолік їх відчувався, як і скрізь у СССР - удосталь була лише політична література. Але в читальні можна було взяти і читати прямо в залі за столом усе, що завгодно. Там я прочитав "Таємничий острів" і кілька інших книг Жюля Верна, і масу іншої белетристики, яку більше не було де дістати. На жаль, однодумців, які розділяли цю мою пристрасть до читання, було в Ризі дуже мало.

Прожили ми у Латвії неповних три роки, а потім батька перевели в Україну для організації такого ж авіаційного училища, але вже у Києві.

Шкільні роки в Києві (1952-1957)

Ми з мамою приїхали до Києва 28 квітня 1952 року. Виїжджали з Риги, коли на Даугаві ще рвали кригу, а приїхали у розквіт фруктових садів, і кияни вже ходили в одних сорочках та літніх сукнях.

Мене визначили до 4-ї залізничної школи з російською мовою навчання. Половина учнів класу були сиротами з дитячих будинків, решта - місцеві солом'янські дітлахи. Директорка не хотіла мене брати. Цих офіцерських дітей, казала вона, запхають навесні до старшого класу, а потім вони виграють рік, щоб не йти в армію. Але все-таки мене прийняли, і я провчився в 5-му класі лише 15 днів, а з 20 травня почалися іспити.

Із атестацією за 5-й клас проблем не було. У Ризі я навчався добре, і в Києві отримав похвальну грамоту на підставі моїх відповідей у травні та п'ятірок на іспитах. Крім мене грамоту у класі здобула лише одна дівчинка. Але з українською мовою було не так просто.

За правилами, прийнятими у середній школі, я мав право не атестуватися з української мови протягом двох років, тобто. весь шостий та сьомий клас. Але

мати наказала мені відвідувати і навчати уроки одразу. Загалом, я адаптувався швидко. Однак у 5 класі мені треба було написати річний український диктант. Я вже мав деяке поняття про відмінності української мови, про апостроф замість твердого знака, про літери "і" та "и", тощо. Крім того, я уважно слухав, як вчителька вимовляє слова диктанта, і також списував у всіх, хто сидів поруч. Загалом, я писав диктант разом із усім класом, просидівши у Києві за партою лише 10 днів.

Я думав, що отримаю хоча б трійку, а отримав одиницю. Це був нищівний удар по самолюбству: 11 граматичних та 2 синтаксичні помилки. Але коли я розповів про це приятелям у дворі (жили ми на території училища, де будинки офіцерського складу теж були за парканом, що охоронявся), виявилося, що не все так погано. Інші хлопчаки у першому своєму диктанті робили від 60 до 110 помилок, при тому, що весь він налічував 100 слів. Тож усе у світі відносно.

До уроків української мови ми ставилися з іронією та деякою зневагою – до речі, зовсім дарма. Сама мова нам була не дуже цікавою, адже школа була російською, але українська література 18-20 століття заслуговувала на найглибшу повагу. Інтуїтивно я це відчував, хоча оцінив її по-справжньому лише згодом: вчителі української мови були такими собі – звичайні сільські баби, щоправда, з вищою освітою, але без високої педагогіки. Загалом, ми знали цю мову через пень-колоду.

Зате з англійською справа була зовсім інакша. Мене взагалі не питали під час уроків, я лише писав контрольні. Потім, будучи студентом, я був практично звільнений від занять з англійської мови – мене просто виганяли з аудиторії, щоб не підказував.

Точні науки (математика, фізика, хімія, астрономія) давалися мені легко. Калькуляторів тоді й близько не було, а усно я рахував, як комп'ютер. Підручники з цих предметів були для мене подібними до пригодницької літератури, та ще я їх доповнював книгами Перельмана (цікава математика, фізика, тощо). Потім у мене був "Рецептурний довідник любителя", де я вичитував способи виробництва бенгальських вогнів та іншої дитячої вибухівки. Бертолетову сіль і сірку дістати було неважко. Наприклад, зауваження вчителів із щоденника я виводив елементарно за наступним рецептом.

Я брав півчарки оцту, кидав туди кілька кристаликів марганцівки і розмішував до отримання червоно-бурої рідини. Потім пензликом замазував зауваження вчителя на полях щоденника. Замазане місце на сторінці було страшного темно-сірого вигляду, але окислювач (особливо марганцевокислий калій) витравляв чорнило повністю. Після цього я нейтралізував цей розчин за допомогою перекису водню, висушував сторінку та розгладжував її праскою. Вона ставала на цьому місці білою, як із магазину.

І таких рецептів я знав багато. До речі, довідник, повністю переписаний

мною від руки, зберігся в мене досі.

Одним із головних занять у позаурочний час було полювання за пригодницькою літературою. Хороші книги були в дефіциті і потрапляли до рук на 2-3 дні. За цей час ми встигали їх прочитати, зрозуміло, на шкоду урокам. Так я читав Конан-Дойля, Честертона, Дюма, Майн-Ріда та багатьох інших. Величезною радістю була 20-томна "Бібліотека пригод" та інші передплатні видання, про які подбав батько. Всі ці книги формували особистість хлопчаків, виховували їх на героях пригод, розвивали фантазію, готували до майбутніх драматичних буднів. Нині діти вже стільки не читають.

Є ще одна віха у моїй шкільній біографії, про яку варто згадати. Можу сміливо сказати, що музичних здібностей мені природою відпущено достатньо, і любов до музики, особливо серйозної, у мене виявилася вже з раннього дитинства. Дякую моїй матері, яка мала дуже гарний слух і часто мені співала, коли ми залишалися вдвох. Крім того, зв'язок із культурним зовнішнім світом у післявоєнні роки для мене в основному здійснювався через репродуктор московської радіомережі, яка давала чудові програми – як літературно-театральні, так і музичні. Деякі хлопчики та дівчата з мого оточення в Ризі та Києві вміли грати на фортепіано, і я їм дуже заздрив. Особливо гострим було бажання, коли я потрапив до піонертабору після 7 класу. Там був рояль у їдальні, і я до нього прилип, проводячи там увесь час, доки мене не виганяли. Але дома до цього мого бажання вчитися музиці ставилися досить байдуже, вважаючи, що навчити мене іноземній мові буде набагато корисніше. Проте мрія моя здійснилася - ми купили піаніно.

Це був зоряний час мого дитинства. За два з половиною роки я пройшов фортепіанну програму дев'яти класів музичної школи - грав обов'язкові речі Баха, сонати Гайдна, прелюдії Рахманінова, вальси Шопена та ін. І все ж таки, починати по серйозному вчитися музиці з 14 років - це занадто пізно. Пальці вже не досягають потрібної швидкості, читати ноти з аркуша важко, сольфеджіо і хору в мене не було, як і випускних концертів по кожному класу. Коротше кажучи, в середині 10 класу заняття музикою довелося припинити - настав час готуватися до вузу, а в консерваторію я б напевно не потрапив. Так і залишився музичним недоучкою, а потім уже не було можливості продовжити це навчання - треба було починати його в ранньому дитинстві, коли в житті немає інших обов'язків, крім навчання. Батьки мої обидва були інженерами (і батько і мати закінчили Московський енергетичний інститут перед війною), і я не мав іншого шляху крім як у техніку. Тож довелося задовольнятися нормальною шкільною освітою.

Все-таки шкільні вчителі нам багато дали, світла їм пам'ять. Виняток становили лише ті, що вели політизовані предмети – історію, Конституцію СРСР, географію та, на жаль, російську літературу. Це були злі, обмежені члени партії, яким доводилося брехати з примусу або, ще частіше, з особистих переконань. Як правило, вони не відрізнялися ні широким світоглядом, ні

знанням свого предмета. А вже програми, особливо, в 10 класі - відвертаючись не налюбуєшся. Що стосується російської літератури 19 століття, що вивчається в 9 класі (я маю на увазі не соціально-викривальну), то я до неї тоді просто не доріс.

Були взагалі абсолютно одіозні постаті – звідки вони лише взялися у нас, ці шизофреніки? Був такий "вчитель історії" Микола Макарич. У нашому класі він, на щастя, не викладав. Але на вечорах самодіяльності виходив з промовою і своїм гундосим голосом, дивлячись через лупи окулярів, говорив приблизно таке:

- Ось ви тут радієте, регочете, а вороги не сплять. Ми всі оточені ворогами. Дивіться, щоби вороги не нашкодили вам. Вони тільки цього й чекають.

Слава богу, учні до нього ставилися як до дворового ідіота, але ж хтось його тримав на учительській зарплаті!

А ось наша вчителька російської літератури у старших класах була повною протилежністю до інших "агітаторів", за що їй і діставалося за повною програмою. Зараз їй 86 років, живе в Німеччині, і ми досі з нею передзвонюємо.

Загалом, у мене було більш менш влаштоване дитинство, нормальні мізки, і навіть соромно було вчитися погано.

У житті я не дуже часто хворів (не рахуючи раннього дитинства у воєнні та перші повоєнні роки). Знаючи про свою м'язову слабкість, я почав стежити за здоров'ям років з шістнадцяти. Велике враження на мене справила книга Осипова "Суворов", прочитана ще в 10-річному віці. Майбутній полководець теж був не богатирської будови та здоров'я, і навряд чи прожив би до 70 років у поневіряннях, якби не зайнявся собою з дитинства. Натхненний таким прикладом я почав робити гімнастику, обливався холодною водою, змушуючи себе тренуватися щодня, поки це не перетворилося на довічну звичку. Забігаючи вперед, скажу, що навіть зараз, у 76 років, я не припинив ранкових занять - щоранку я витрачаю на себе стільки хвилин, скільки мені років, нарощуючи кількість вправ з кожним роком. Результати такої завзятості безсумнівні. За 50 років трудового стажу я жодного разу не брав лікарняного (не рахуючи одного випадку, коли в 45 років зламав обидві ноги і дійшов на них додому). У вузі я займався тими видами спорту, в яких відчував свою відсталість - важкою атлетикою, бігом на короткі дистанції, багато плавав у басейні та на природі. І все-таки геркулесом я ніколи не став. Можливо, зіграло роль те, що я з 14 років почав постійно курити – не дуже багато, але майже без перерв протягом 60 років. Зараз, розплатившись сповна за ці дитячі витівки, яким мене навчили однолітки, я розлучився з цією звичкою. Між іншим, нікого з них, незважаючи на всю їхню мускулатуру, вже давно немає в живих.

Студенські роки в Києві
(1957-1962)

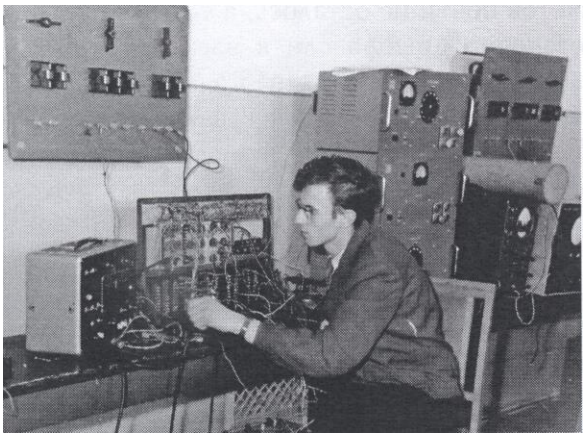

Інститутські заняття на мене, котрий звик вивчати все, що задають викладачі, обрушилися, як лавина. Про легке навчання, не надто обтяжливе в середній школі, довелося забути. Шкільна математика, яка цілком укладалася на 300-400 сторінках, здавалася тепер солодким сном. Тут матеріал обчислювався тисячами сторінок з кожного предмета, вивчити які досконально не було жодної можливості. І якщо в школі я відчував себе в точних науках ледве не першим у класі, то в інституті я ледве входив у першу десятку в групі. Але найболючіші удари мені діставалися від марксистських наук – історії КПРС та філософії. Єдина двійка за 5 років навчання трапилася у мене на 3 курсі з марксистсько-ленінської філософії, а вище за трійку з цих предметів я ніколи не піднімався. Ніколи не забудеться вся брехня та злість викладачів цих кафедр. До речі, після повалення класиків та розвалу Союзу ті ж кафедри були блискавично перейменовані на кафедру історії України та історії філософії, де дисципліни читалися навпаки, але жоден викладач з цих кафедр не пішов. Цитадель вистояла.

Все ж таки Політехнічний інститут збирав тоді у своїх стінах вершки київської (та й української) молоді. Не розпещені свободою, студенти, які потрапили до вишу за серйозним конкурсом, і навчалися непогано, і в колгоспах від роботи не бігали. Виняток становила лише комсомольська шпана, що обрала собі долю не трудівників, а псевдо-керівників, та ще й спортсмени, які поставили свої спортивні заняття попереду основного навчання. Але так, мабуть, було у всій нашій неосяжній країні. Повільно, але правильно риба тухла з голови.

Проте життя в інституті було незрівнянно цікавішим, насиченішим і багатшим враженнями, ніж у нашій окраїнній 4-й залізничній школі. Техніку нам читали чудові викладачі, які запам'яталися на все життя. Студентська дружба теж врізалася в пам'ять назавжди. Жаль тільки, що цих друзів зараз залишилося вже менше половини: "...інших вже немає, а ті далеко".

Одразу після першого курсу ми проходили виробничу практику на заводі "Арсенал", працюючи звичайними слюсарями, токарями або фрезерувальниками. До техніки у мене не було остраху з дитинства, я багато чого вмів робити руками, добре фотографував і робив усе сам від спуску затвора до отримання готових карток, умів працювати з деревом, пластмасою та металом. Будучи дорослим, при переїздах на нове місце проживання кілька разів робив ремонт у квартирах від початку до кінця. Тож практика в механічному цеху була для мене не важкою та корисною – за виконану там роботу навіть дещо платили. З першої своєї зарплати я купив пневматичну рушницю та мисливський ніж, які збереглися у мене досі. Правда, левову частку моїх заробітків забирали робітники, яким я нібито допомагав. Я виходив на роботу замість них у третю зміну (з 12 ночі до 8 ранку), робив різні деталі на токарному, фрезерному, свердлильному та інших верстатах у цеху. Для порівняння: мені виписали за всю місячну практику близько 250 рублів, тоді як мій "наставник" тільки в аванс отримав 2600 р - удвічі більше, ніж зазвичай. Досі пам'ятаю його нахабну морду, яка завжди після похмілля і нескінченний мат. Між іншим, він так і вважав, що оплата була справедливою. Це був мій перший досвід розподілу прав та обов'язків, який згодом неодноразово доповнювався в тому ж напрямку.

Потім у нас була ще одна практика на заводі п/с 62 (згодом перейменованому на підприємство ім. С.П. Корольова). Там нам уже не платили, але робота була дуже цікавою – дійсно за фахом, і у чудовому колективі: ми налагоджували осередки та блоки великої обчислювальної машини, розробленої у ОЦ АН УРСР (згодом – Інститут кібернетики). Вже тоді, та й пізніше, заводська атмосфера була мені близька за духом: всі зайняті справою, відразу видно, хто чого вартий, і взагалі, виробничі відносини на промислових підприємствах здаються мені здоровішими, ніж в інших установах, не пов'язаних із виробництвом.

Також одним із яскравих спогадів студентських років були поїздки до колгоспів на збирання врожаю. Як студент я їздив у колгоспи двічі – на першому та на четвертому курсі. Побутові умови були жахливими - не краще за табірну зону, робота найважча (це був кукурудзяний пік нашого великого агротехніка), але ми не скаржилися. Жодних кукурудзозбиральних комбайнів у тих районах і близько не було. Цвяхом, прив'язаним до зап'ястя, ми розпорювали оболонку кукурудзяного качана, відламували його від стебла і кидали у відро, яке потім відносили в віз-бестарку. Так ми набирали за день по 600-800 кг кукурудзи на людину. Пальці опухали, як сардельки, земля і бруд забивалася всюди і не відмивалася, але ми не вважали себе нещасними. По дорозі на поле співали розбійницькі пісні, увечері пили самогонку і лаялися передостанніми словами.

Їжа була грубою, але вдосталь. До лазні за цей "колгоспний" місяць возили один раз. Практично ніхто не хворів, навіть коли наступали заморозки.

Хоча все-таки закінчення робіт усі чекали, як амністії. І, повернувшись до теплого КПІ, вже знали, хто з друзів чого вартий.

Не знаю, як би повелася в тих же умовах сьогоднішня студентська маса.

Право на освіту та на майбутню розумову діяльність теж треба заслужити. Пригнічений вираз обличчя зроблено спеціально, щоб викликати жалість та співчуття у тих, хто на мене дивиться.

Труднощі з навчанням переважно було подолано на 3 курсі. "Гуманітарних" предметів майже не залишилося, а технічні поступово дрейфували до електротехніки та електроніки. Але від шпаргалок ми таки не відмовлялися - так здавалося надійніше. Щодо самої обчислювальної техніки, то у фізичному сенсі її практично не було.

Перший набір на нашу спеціальність "Математичні та рахунково-вирішальні прилади та пристрої" відбувся у 1956 р. Особисто я потрапив у другий набір 1957 року. Кібернетика лише нещодавно розлучилася з тавром реакційної (напівфашистської) лженауки, і єдина ЕОМ, яку ми бачили в КПІ - це МЕЛМ, побудована в 1949-1951 рр. підпільно академіком С.О. Лебедєвим. Цю "релікту" віддали на кафедру лічильних машин як наочний посібник. Про можливості цього "комп'ютера" слід розповісти особливо.

Машина була побудована на радіолампах – повногабаритних діодах та тріодах. Живлення здійснювалося від випрямлячів -380 та +380 вольт. Пам'ять була тригерна на 32 слова (близько 40 двійкових розрядів) - тільки оперативна, ніякої іншої пам'яті (барабану, стрічки, дисків тощо) зовсім не було. Швидкість роботи – 25 операцій на секунду. Це лише потім з'явився "Урал", "Стріла", ВЕЛМ та інші. Апаратура займала майже цілу кімнату - вся стіна, як килим, являла собою шасі, в яке були встромлені сотні ламп, що споживали страшні кіловати. Машину було збудовано та запущено у передмісті Києва – Феофанії, і згодом у розчленованому стані привезено на нашу кафедру у головному корпусі, але вже ніколи не було зібрано повністю у її первісному вигляді.

Від цієї машини я брав тригерні блоки, що залишилися, на курсовий проект (на фото видно, що один такий тригер має 6 гнізд під повногабаритні радіолампи з накалом і анодною напругою), працюючи з живленням під 800 вольт. Іноді мене било так, що слина в роті згорталася. Але курсовий проект я здав на "відмінно".

Серед викладачів у нас були люди, які брали участь у розробці цього історичного прабатька радянської обчислювальної техніки. На жаль, нікого з цих дорогих мені людей уже немає в живих.

Політехнічний інститут того часу став для мене рідною домівкою. Це було не лише навчання, а й вечори самодіяльності, і спортивні секції, і літній студентський табір "Сосновий" у Новоукраїнці на березі Дніпра. Це був виш, яким справді варто було пишатися.

В університетському спорттаборі "Сосновий", куди путівка майже нічого не коштувала (близько 25 рублів), ми жили в наметах на 4-6 осіб, розбитих на

великій території соснового лісу. Лише викладачі та обслуговуючий персонал жили у примітивних одноповерхових котеджах. Зручностей було мінімум, туалети на краю табору, умивальники відкриті – довге корито та 10-15 кранів. Їжа примітивна, але доброякісна. Але ми відсутності комфорту зовсім не помічали… Нам було добре – і все. Повітря свіже, Дніпро поряд, кіно, танці, вечори самодіяльності – щодня – що ще треба?

Напевно, це був найкращий час у житті, не тільки мого, а й більшості моїх однолітків. Сусіднє ліжко від мене займав правнук Пржевальського, теж наш студент – ось уже з ким було приємно спілкуватися! Щороку до табору приїжджали групи американських студентів вкусити наш затишок. До речі, у нашому таборі їм дуже подобалося, та інакше й бути не могло: здорова обстановка, просте життя, і головне – не треба цілий день надриватися на навчанні. Загалом, життя у спорттаборі було суцільним святом.

Спортивні змагання відбувалися щодня. Не буду зупинятися на волейболі, настільному тенісі і тощо - майданчики завжди були зайняті до глибокої темряви.

Дуже колоритною була така розвага. Дві команди, приблизно по 6-8 чоловік кожна, ставали навпроти один одного на відстані близько 15 метрів. У кожній групі двоє чоловік міцно тримали кінці складеної удвічі стрічки еластичної спортивної гуми, тому смуга була довжиною близько трьох метрів. Посередині заряджали тапочку чи босоніжку. Виходила рогатка розміром у ширину більше людського зросту. З цієї катапульти, розтягнувши гуму, намагалися потрапити в сусідньо групу (боляче, звісно, було, якщо потрапляли вдало). Ті, хто набрав найбільшу кількість влучень, вважалися переможцями. Захоплення глядачів та учасників (зокрема американців обох статей) було повним.

Під час приїзду "гостей" весь спорттабір був під ковпаком у чекістів. Нам, студентам, це було не помітно, але викладачі та тренери, мабуть, знали. Я був свідком одного епізоду, дуже характерного для міжнародних відносин того часу.

Тренером однієї із секцій був молодий хлопець, майстер спорту з важкої атлетики. Красень, складений, як Геркулес, загалом людина на своєму місці. На одне з його тренувань прийшли американці з кінокамерою і попросили, щоб він показав їм усі три підйоми – жим, ривок та поштовх. Він погодився. Тоді вони, по простоті душевній, навісили на гриф усі млинці, що були на помості. Хлопець зблід, але не відступив. Він виконав усі три прийоми, хоча я особисто бачив, чого це йому коштувало. Гриф зігнувся дугою, тренер ще хвилин 15 був червоний і мокрий від поту, але престижу Батьківщини не впустив. Потім він сказав мені, що він повторив, а може, й перевищив всесоюзний рекорд. Ось так! Знай наших!

У гуртожитках КПІ життя теж било ключем. На заняттях всі вели себе стрункo, але в гуртожитках панувала атмосфера, близька до тієї, яка існувала у

виправних будинках для перероствків, що побачили війну. У кімнатах стояли "синхрокозотрони" для копіювання креслень через скло з підсвічуванням лампи знизу. Порожні пляшки, правда, виносилися потихеньку, але ситуація була схожа на дитячий будинок для дорослих, тільки без наглядачів. Хоча великих конфліктів майже не було, комічні ситуації іноді мали місце. Ось що, наприклад, розповів мені на той час мій одноліток, згодом учений зі світовим ім'ям, який жив у гуртожитку в одній кімнаті з головою профбюро факультету, перероствком та хуліганом (прізвища називати не буду)

У кімнаті для 4 осіб, перед тим як відійти до сну, студенти кидали жереб, кому слід зробити останні приготування – відкрити кватирку, набрати води у графин, вимкнути світло і т.п.. Наш профорг, отримавши по жеребку всі інструкції, вирушив їх виконувати. Він роздягнувся до трусів, відкрив кватирку, вимкнув світло, взяв графін і вийшов за водою в туалет, що знаходився наприкінці коридору. Час був пізній, і в коридорі нікого не було. Але на третьому поверсі, де вони мешкали, вода з крана не йшла. Тоді наш герой із графіном спустився сходами на другий поверх, набрав води і вийшов. Але він забув, на якому поверсі він знаходиться, і в напівтемному коридорі підійшов до таких самих дверей на цьому другому поверсі, відчинив їх, зайшов у темну кімнату і з гуркотом поставив графин на стіл.

- Пийте, бл...і! - гаркнув він і пішов до свого ліжка.

На секунду в кімнаті настала тиша, потім пролунав багатоголосий жіночий регіт.

Хлопець миттєво зрозумів, що він, майже голий, забрів у жіночу спальню. Кинувши графін, він прожогом кинувся з кімнати. Наступного ранку його товариші з вибаченнями забрали графін назад. Весело було на весь жіночий поверх.

Курйози траплялися у стінах інституту, але й поза його межами. Розповім про один випадок, що стався на той час зі студентами однієї з груп радіофакультету. Група знаходилася на практиці в Саратові, на так званому "електроламповому" заводі. Звичайно, випускав він не побутові лампочки, а широку номенклатуру радіовиробів, включаючи УКХ та НВЧ-техніку. Улюбленим місцем студентів на заводі був цех збирання радіоламп, де в спеку монтажниці сиділи в напівпрозорих капронових халатиках, накинутих лише на трусики. У цеху таких монтажниць було п'ятсот осіб, але біля стіни стояли баки зі спиртом для промивання деталей перед монтажем. Охорона цеху, здебільшого інваліди війни, ганяли студентів із цеху, побоюючись, що ті крадуть спирт. Інше їм просто на думку не спадало.

Але одного разу на заводі сталася НП. В одному з цехів проводилися шліфування магнетронів, які встановлюються в передавачах радіолокаційних станцій. Є сенс пояснити це докладніше.

Магнетрон - суцільний мідний циліндр завдовжки близько 40 см і 25 см у діаметрі, вагою близько 6-8 кг. Уздовж циліндра всередині висвердлені прорізи-

резонатори, що визначають частоту випромінюваних передавачем коливань. Частота ця абсолютно секретна. Резонатори довго шліфуються для точного припасування. Вранці мідний блок беруть із сейфа під розписку, увечері здають до наступного дня.

Одного разу до кінця зміни виявилося, що зник такий магнетрон. Кому знадобився цей мідний блок і навіщо – невідомо. Але скандал був грандіозний. Зрозуміло, що, крім студентів, ніхто його вкрасти не міг.

Начальник відділу режиму, здоровенний чоловік двометрового зросту, зібрав усю групу студентів у себе і сказав:

– Я не знаю, хто це зробив, мене це не цікавить. Якщо завтра до 9-ї ранку магнетрон не лежатиме на цьому столі в коридорі перед моїм кабінетом, вся група піде під суд. Все! Розійдись!

Наступного дня на столі перед дверима кабінету лежало два магнетрони.

Все-таки Київ – чудове місто, і одна з великих його радостей – це Дніпро. У наші студентські часи ще не було пішохідного мосту на Труханів острів, сполучення було пароплавним: ходили річкові трамваї та велика самохідна баржа, яку звали "Лапоть". Уздовж бортів стояла суцільна лавка, а в середині люди стояли. Баржа перевозила за одну ходку п'ятсот чоловік, і ціна була мізерна. Після лекцій чи іспитів у червні ми цілими компаніями зривалися на Труханів острів, іноді проходили його наскрізь, виходили до старого русла Дніпра, знову переправлялися, заплативши пару рублів, і знаходили самотнє місце для купання. Відпочинок був чудовий.

Проблеми починалися, коли треба було повертатись додому. Темніло о 10-й вечора, Перебратися через Старик уже ніхто не допоможе. Як же повернутись? Рукав завширшки метрів двісті, без водного транспорту перетнути неможливо. Мені вдалося знайти вирішення цієї проблеми, і ми так робили кілька разів, хоча не кожен на це зважиться.

Справа в тому, що у мене були ласти. Ми зазвичай ходили купатися компанією в 5-6 чоловік, і всіх можна було помістити в один човен. У воді біля берега стояло завжди кілька човнів, прив'язаних до кілків ланцюгами, але без весел. В основному ланцюги були без замків, можна було просто розв'язати їх, зняти з кілочка та звільнити човен. О 10 годині вечора, вже в сутінках, всі, крім мене, сідали в човен, я заходив у воду ззаду в ластах, хапався руками за корму і штовхав човен уперед, гребучи тільки ногами в ластах. Було не дуже швидко, але надійно – ми переправлялися через старе русло за кілька хвилин і висаджувалися вже на Трухановому острові, з якого до Києва на головну набережну ще ходив "Лапоть". Але мені ще треба було повернути човен, поставити його на місце і прив'язати: крадіжка була чесна - з поверненням. Я переганяв човен назад, а потім, у тих же ластах, перепливав сам, приєднуючись до нашої групи, у якої був мій одяг. Так ми поверталися додому з нашого "пікніку". Взагалі, це був найкращий час тієї пори, особливо, якщо вранці складено іспит.

На жаль, ця щаслива пора не могла тривати вічно. Попереду була переддипломна практика, підготовка диплому та …путівка в життя.

Тут також не обійшлося без пригод. Перебуваючи на переддипломній практиці у ОЦ АН УРСР, я виконував планову роботу відділу та мав намір потрапити туди за розподілом. Щоправда, на кафедрі, де я навчався, мені теж пропонували залишитися, мене знали як практичного працівника, який вмів працювати руками, та ще й непоганого перекладача, але я домовився раніше з керівництвом ОЦ (згодом – Інститут кібернетики Академії наук УРСР), що піду туди працювати.

Приблизно в той же час, у квітні-травні 1962 р. всіх чоловіків нашої спеціальності зібрали на військовій кафедрі КПІ та змусили написати рапорти з проханням зарахувати нас до кадрів Радянської Армії. Звичайно, всі були вражені, в армії служити ніхто не збирався, але офіцери військової кафедри сказали, що це лише формальність, яка відноситься до всіх випускників, і ніхто нас до армії тягти не збирається. Мене на цій зустрічі не було (я був уже на роботі у ОЦ, бо я відмовився від стипендії та вийшов на роботу вже як інженер). До червня, у дні захисту дипломів, цей епізод був забутий.

Але не тут-то було! Після захисту дипломів усі пішли підписувати обхідні аркуші, як це заведено під час виходу з будь-якої організації. Чоловіки мали підписати листи і на військовій кафедрі, де ми отримували другу (військову) спеціальність. Там нам було сказано, що цей підпис ми отримаємо у військкоматі нашого району. Усі хлопчики пішли туди, і я в тому числі.

У військкоматі до нас вийшов військком і видав нам таку промову:

- Товариші випускники! Вітаю вас, ви тепер старші лейтенанти, кадрові офіцери Радянської Армії. Здавайте паспорти, отримуйте посвідчення військовослужбовця, приписи на відрядження, гроші, проїзні документи, і вирушайте до місця проходження служби.

То був грім серед ясного неба. Тепер я розумію, що все це робилося напередодні кубинської кризи 1963 року, але тоді ми були просто приголомшені. Як, на якій підставі?

Військком пояснив:

Адже ви подали рапорти з проханням про покликання вас у кадри РА. Ваше прохання задоволене.

Так кілька людей із нас потрапили до армії – Прибалтика, Кзил-Орда-50, ракетні війська України і т.п.. Через рік-два декого привезли з місць служби у тяжкому стані, викликаному нелюдськими умовами спеки та інших поневірянь. Дехто залишився служити 25 років, влаштувавшись згодом військовими представниками на номерних заводах.

У мене був особливий випадок. Тоді я випадково не написав рапорту, тому мене просто так забрати не вдавалося, хоча в списках призваних я теж був. Я відмовився здати паспорт і пішов, вирішивши почекати з отриманням диплома – адже я вже працював інженером. Після цього додому посипалися

повістки з'явитися до штабу округу на співбесіду.

Я акуратно ходив на всі виклики до начальника відділу кадрів округу, де на мене чинився дуже сильний тиск. Але я зрозумів, що у них зі мною щось не виходить у процесуальному плані. Мене запитували: ти що, не хочеш захищати Батьківщину? Я відповідав: дуже хочу, але лише в перший день війни. Поки що в моєму захисті немає потреби. Підполковник-кадровик був в ярості. Він кричав: ми тебе під конвоєм приведемо. Ну і наводьте, казав я, а зараз я підписав розподіл у ОЦ АН УРСР, вже працюю, і сваритися з ними не збираюся. Загалом він мене тягав до себе цілий місяць, надсилаючи повістки, потім перестав. Напевно, термін кампанії з набору офіцерів майбутніх ракетних військ закінчився.

У грудні 1962 р. знову прийшла повістка з військкомату. Я подумав: все, тепер уже точно заберуть. Приходжу до військкомату, там сидить відставник, дістає мою особисту справу.

- Ви такий-то?

- Так точно.

- Чому ваш військовий квиток офіцера запасу перебуває в особистій справі, коли він має бути у вас на руках?

Я зрозумів, що виграв. Кажу йому:

- Прошу вас, прочитайте останній наказ про мене.

Він читає вголос:

- Наказ про покликання Терешина М.А. у кадри Радянської Армії скасувати. Наказ про присвоєння військового звання залишити чинним. Підпис – Міністр оборони, Маршал Радянського Союзу Р.Я. Малиновський.

І видав мені мій військовий квиток офіцера запасу у званні старшого лейтенанта. Після цього мене на збори не закликали цілих десять років. Так я й залишився без присяги і не мав своєї військової форми. Правда, через 17 років мені довелося трохи послужити – це були військові збори на навчальному полігоні, де я був заступником з техніки командира батареї зенітного прикриття. Але то вже інша історія.

Робота в Інституті кібернетики АН УРСР (1962-1966)

Якщо до Політехнічного інституту потрапляли найкращі учні зі шкіл та технікумів, то до Інституту кібернетики (колишній ОЦ) - найздібніші випускники вузів. Якщо точніше, то було так: дослідницька частина співробітників їздила до ІК з різних районів Києва, а обслуговуючий персонал (техніки, матеріально відповідальні, робітники майстерень і т.п.) набиралися за територіальною ознакою, тобто з тих, що живуть поблизу громадян, і становили інший професійний шар. Але інженери, науковці, математики, фізики – це була особлива публіка. Ось туди я й потрапив, отримавши нижню інженерну ставку

– 88 рублів на місяць.

Поступивши на роботу до ОЦ, я потрапив у відділ елементів ЕОМ, в лабораторію запам'ятовуючих пристроїв. З багатьох розділів електротехніки у ВНЗ найменше я любив магнітні пристрої – їх фізичні принципи та розрахунок здавались мені каламутними та погано вкладалися в голові. Але саме ця область стала предметом моєї діяльності на найближчі вісім років. Лабораторія займалася розробкою феритових запам'ятовуючих пристроїв разом з електронною начинкою, що управляє цими пристроями. Зараз від таких підходів давно вже відмовилися, але тоді подібні ЗП були єдиним способом зберігання інформації, і задача стояла підвищити їхню швидкодію та інші експлуатаційні якості. До цього періоду моєї діяльності відноситься перша пакість, яку я влаштував своїм колегам - правда, без драматичних наслідків.

Одним із великих замовлень, яке виконувала наша лабораторія, була розробка та виготовлення феритової оперативної пам'яті для спеціалізованого комп'ютера військового призначення. Частота звернення до ОЗУ становила 330 КГц, що у 1962 році було дуже непоганим показником. Жодних дисків або флешок тоді ще й близько не було, так само як і персональних комп'ютерів. Запам'ятовуюча частина куба пам'яті робилася на десятках тисяч феритів, нанизаних на тоненькі проводки-шини, імпульси через які використовувалися для вибору адрес, зчитування та запису інформації. Нанизування такої кількості феритових кілець діаметром 1-2 мм на ці шини без помилок і пропусків - робота складна і кропітка, що вимагає кількох місяців. І ось, нарешті, монтаж закінчено, всі зібралися, щоб бути присутніми при першому включенні пристрою.

Я теж перебував у цей час у лабораторії. Непомітно для решти, я взяв тонку двометрову поліхлорвінілову трубку і засунув один кінець у центр куба пам'яті, а з другим кінцем сховався за стелажем із приладами. У лабораторії дозволялося курити.

Коли ввімкнули живлення куба пам'яті, я одночасно набрав тютюнового диму в рот, сунув у рот свій кінець трубки і пустив по ній дим усередину нового пристрою. Куб задимився. Коли я побачив обличчя оточуючих співробітників, я злякався більше за них самих. Плоди їхньої 4-місячної роботи згоряють прямо на очах! Що мені потім було за цей жарт, я не описуватиму, так само як і епітети, якими я був нагороджений. Коротше кажучи, мені було сказано: ще одна така хохма, і я юуду звільнений з роботи до біса, не рахуючи мордобою.

Можна подумати, що я після цього вгамувався. Нічого подібного! Ще одна моя "хохма" полягала в наступному. Хтось приніс до нас на роботу дерев'яну змійку, що майстерно імітує гадюку - сіра спинка, жовто-червоні очі, роздвоєний язик, та ін. Змійка була складена зі шматочків, зв'язаних двома потайними нитками, і могла звиватися в руці, як жива, але нитки були порвані в кількох місцях. Як я дізнався потім, цю змійку показали зблизька одній дівчині,

і в неї на тиждень віднялася мова. (Таких плазунів - змійок, ящірок, крокодилів, але зовсім не страшних, повно в магазинах іграшок, але тут був інший випадок.)

Я акуратно відремонтував цю зламану змійку, зафарбував нитки, щоб надати повної подібності до справжньої гадюки, і перевірив її на гнучкість. Імітація була повною. Озброєний інтелектом, я знав, що показувати таке звірятко треба жінкам – мужики реагують не так активно. Я підійшов зі змією в руці і показав її нашій матеріально відповідальній - досить товстій тітці, яка відрізнялася, судячи з її манери вести діалоги, неабияким темпераментом.

Ефект перевершив усі очікування. Вона залізла на стіл (як їй це вдалося за такої ваги, я досі не знаю) і кричала так, що збігся весь поверх. Я отримав догану від завідувача лабораторії в усно-нецензурній формі з епітетами, а змію знову розламали на шматки і викинули у бак для сміття.

Сказати, що я був хуліганом, а решта паїньки - погрішити проти істини. Середній вік співробітників ОЦ був тоді 26-28 років, більшість із вищою освітою. Працювали із захопленням, розважалися також від душі. Коли я прийшов туди на роботу, колектив налічував близько 300 осіб, коли звільнявся через 4 роки – вже понад тисячу. Ці хлопці були творцями обчислювальної техніки країни. Шкода, що згодом більшість найцікавіших робіт було згорнуто по команді згори, і після 1970 року розробка нових комп'ютерів в Інституті кібернетики припинилася.

А в 1960-х роках колектив інституту був відчайдушний. Про заслуги його нехай скажуть інші, опишу лише кілька епізодів, що ілюструють атмосферу, яка панувала у цьому елітно-молодіжному центрі. Першість у винаході розіграшів тримало Спеціальне конструкторське бюро (СКБ), де було створено ЕОМ "Промінь" та "МИР". І майстром з найвитонченіших і підступних жартів був відомий у СКБ хохмач Кирило Слєпцов.

Треба сказати, що й у 1960-х роках Інститут кібернетики знаходився на околиці Києва (потім його перевели ще далі), і добиратися туди щодня було не так просто. У багатьох молодих співробітників, і в мене теж, були мотоцикли, які вдень стояли перед прохідною, як зграя великих жуків. На такому мотоциклі можна було в обідню перерву змотатися в інший інститут пообідати - наш буфет був тісним і бідним.

Цей Слєпцов засунув міліцейський свисток у глушник моторолера одного з наших провідних інженерів Валі Квачева. Зазвичай Квачев у обідню перерву садив на мотороллер якусь із молоденьких співробітниць їхав із нею до їдальні Сільгоспакадемії пообідати – відстань у 3 км, але харчування краще – все-таки Міністерство сільського господарства. Про жарт Слєпцова багато хто був попереджений - біля моторолера до обіду зібрався натовп.

Коли Квачев завів двигун, пролунав страшний вереск. Навіть сам Слєпцов такого не очікував. Дівчинку, яку збирався покатати Квачев, ніби вітром здуло з сідла. Квачев вимкнув запалювання, потім увімкнув знову - те

саме. Народ навколо балдел, а господар був в ужасі. Забувши про обід, він почав викручувати болти і зняв головку циліндра двигуна. Все було гаразд. Провозившись всю обідню перерву, він повернувся до корпусу інституту, і наприкінці роботи знову пішов до свого моторолера. Глядачі вже не хотіли затримуватись після трудового дня і сказали Квачеву, в чому річ. Розлючений, він сунув пальці в глушник і дістав звідти свисток, весь заплюваний вихлопнм маслом. Реготу потім було на тиждень.

Безжальні жарти Слєпцова іноді оберталися і проти начальства. Якось він помітив, що люди, розмовляючи телефоном, часто люблять щось крутити в руках. Слєпцов зліпив вареник із пластиліну, налив туди чорнило і поклав цей вареник біля єдиного міського телефону у СКБ. Коли телефон зателефонував, слухавку взяв головний інженер СКБ С.В. Погребинський. Побачивши вареник, він одразу вчепився в нього і, зрозуміло, розчавив, облившись як слід. Але дзвонили з ЦК КПУ, тож одразу кинути телефон і вареник Погребинський не міг, так і стояв забруднений хвилин десять, а потім ще довго не міг відмитися. Соратники Слєпцова не видали, Погребинський так і не дізнався, хто йому нашкодив, а Слєпцов не очікував, що попадеться на цю приманку сам головний інженер.

Розповім ще про один жарт, не дуже оригінальний, але красиво виконаний молодими співробітниками СКБ. У ті часи по всій країні на підприємствах проводилася майже примусова підписка на політичні газети та журнали. Підписавшись на "Правду", можна було виклопотати собі "Літературну газету", "Техніку молоді", "Науку та життя", і навіть "Іноземну літературу". Для отримання дефіцитних передплат потрібно було підписатися ще на якусь політичну макулатуру - "Комуніст", "Блокнот агітатора" і т.п.. Усі політичні видання були в країні збитковими, і держава намагалася якось компенсувати ці збитки нав'язуванням таких видань, що не мають попиту, за право отримувати цікаву періодику. Перелік доступних передплатних газет та журналів був досить великий. Можна було замовити газети та журнали мовами інших республік або, наприклад, журнали "Радянський Союз" або "Радянська жінка" якоюсь іноземною, хоч японською мовою.

Співробітники СКБ виписали одному зі своїх керівників газету "Сопліс цховреба" (Сільське життя) грузинською мовою. Газета була щоденною, коштувала 1 копійку і не містила жодного слова російською – все грузинським алфавітом. Передплата на 3 місяці коштувала 90 копійок, газета приходила щодня в окремому конверті, що надсилалася з Грузії літаком. Одержувач плювався щодня, але так і не дізнався, хто надав йому таку екзотичну послугу.

Але то були свідомі розіграші. Іноді траплялися курйози та "стихійні". В Інституті кібернетики (напевно і в інших інститутах АН УРСР) існувала неписана традиція: парторг інституту після зняття з себе партійних повноважень ставав начальником якогось відділу. Про моральний образ партійних і комсомольських ватажків говорити не буду, ця тема вже достатньо

висвітлена в нашому соціумі. Наведу лише один показовий приклад.

12 квітня 1961 р. вперше було здійснено політ людини у космосі. З цього приводу у ОЦ було проведено мітинг. Співробітники вийшли у двір, де встановили мікрофон, та наш парторг В.П. (Прізвище називати не буду), згодом доктор усіх наук і академік, сказав таку промову:

- Збулася віковічна мрія радянського народу (?!). Радянська людина вирвалася за межі нашої Батьківщини... - тут він помовчав і додав, - і землі.

Пролунав дружний регіт. Цей епізод не залишився непоміченим. Років через 10 я лікував зуби і розмовляв з людиною, яка сидить переді мною в черзі до лікаря. Коли я розповів йому про цю історію, він відповів.

- Так, я знаю цей випадок. Це наш золотий фонд. Такі казуси іноді трапляються. Наприклад, відразу після війни вийшло так, що всі три секретарі (перший та два другі) Подільського райкому партії були жінками. І нещодавно, на міській партконференції, секретар міськкому з трибуни видав таке: "А пам'ятайте, товариші, як ми одразу після війни послали наших жінок Поділ піднімати? І як вони його піднімали!" Він навіть не зрозумів, що сказав, але "товариші" у перерві йому пояснили, що він промовив, і його мало не схватив інфаркт.

Я спитав тоді цього свого сусіда, ким він працює.

- Я завідувач кафедри політекономії у Київському університеті.

Тож "ще не вмерла Україна і ніколи не помре".

Цікаві історії траплялися і більш високому рівні. Коли академік Глушков отримав звання Героя Праці, з ним трапився такий випадок. Я не був свідком його оповідання, але мої друзі та колеги стверджують, що чули це від Віктора Михайловича самі.

Як відомо, золоті зірки вручаються в Кремлі в Георгіївській залі, після чого там же в Кремлі влаштовується банкет. В.М. Глушков, який виглядав завжди молодший за свої роки, підтягнутий, зі спортивною фігурою, у темному костюмі, сидів за столом разом з іншими Героями. У залі, як ведеться, снував обслуговуючий персонал і, напевно, була присутня внутрішня охорона. За спиною Глушкова неквапливо пройшов якийсь чоловік непомітної зовнішності і, нахилившись ззаду до Глушкова, тихо промовив: "Шеф сказав - ікру не жерти".

Зрозуміло, всі слухачі зустріли цю розповідь Глушкова з розумінням та захопленням.

Треба сказати, що в Інституті кібернетики зустрічалися люди виняткової обдарованості. Не говоритиму про М.М. Амосова (зав. відділом біокібернетики) чи О.А. Летичевського та Фішмані (розробка матзабезпечення машини "", здатної оперувати з буквеними символами). Згадаю лише про Михайла Лейбензона. Не дуже вражаючий на вигляд, Михайло був математиком від бога. У ІК регулярно проходили наукові семінари, де поруч із теоретичними проблемами пропонувалися різні задачі для тренування розуму. Наприклад,

така:

Є 12 монет, серед яких є одна фальшива. Вона зовні така сама, як інші, але відрізняється від них за вагою (важче або легше - невідомо). Потрібно за мінімальну кількість зважувань ідентифікувати її.

Задача не дуже складна. Особисто я в 10 років виграв у батька морозиво, вирішивши її за 15 хвилин, але напружувати мозок, звичайно, довелося. До речі, не кожен може знайти рішення, потрібно мати схильність до таких вправ.

Мишко Лейбензон сидить десь у задньому ряду і, мабуть, не чує, що там робиться біля дошки. І раптом він виходить уперед і пише на дошці загальну формулу пошуку рішення для будь-якого числа монет. Усі ахнули. Він пішов і сів на місце. Лаври його не цікавили.

Коли треба було виловити помилки у формулах з математичних звітів, Мишка кликали, щоб він погортав готовий текст. Він це робив, як Йоганн Вайс у фільмі "Щит і меч": йому гортали звіт зі швидкістю однієї сторінки в секунду, і він помічав друкарські помилки в тексті і формулах - помилки в числі дужок, підрядкові та надрядкові символи і т.п..

Зав. відділом програмування, де він числився, К.Л. Ющенко якось сказала йому:

- Мишко, тобі треба захистити дисертацію. Ну що ти сидиш на ставці м.н.с., адже в тебе така голова! Я дам тобі рекомендаційний лист до Шилова (відомий алгебраїст, академік, автор безлічі підручників та інших монографій), їдь у Москву, він тебе направить.

Лейбензон поїхав до Москви і зустрівся із Шиловим. Той прийняв його і спитав, чим Мишко хоче займатися. Лейбензон показав йому роботу, яку він написав з квантової механіки. Шилов погортав роботу і сказав:

- Знаєте, це хороша робота, вона навіть годиться для докторськлї. Але я вам запропоную одну задачу, ви з ним розберетеся і приїжджайте до мене через півроку. Якщо у вас вдасться її вирішити, ми її візьмемо як вашу кандидатську.

Лейбензон пішов, повернувся до готелю і почав думати. Він забув пообідати та повечеряти, просидівши до ночі. Назавтра він знову прийшов до Шилова. Той запитав:

- Ви маєте запитання?

- Ні, я вже все зробив.

Цього Шилов не очікував. Задача була вирішена менш ніж за добу. Подальша доля Михайла Лейбензона мені невідома.

Якщо спробувати описати життя в Інституті кібернетики двома словами, це можна висловити так: там було весело. Вільний режим сприяв розвитку нашого кругозору. Робота нас багато чого навчила, а відпочивати ми вміли самі. До речі, керівництво наше було з нами заразом. Усі молоді, життєрадісні, і жодні колгоспи, будівництва та прибирання територій не могли засмутити нашого оптимізму.

На жаль, життя наше не обмежується лише творчими радощами. Сім'я з

віком чомусь збільшується, а дітки хочуть їсти, і їх не цікавить, коли ти станеш розсудливим. Довелося терміново шукати нову роботу з вищою зарплатою, де не потрібно диплом кандидата (або доктора) тих чи інших наук. І я пішов на завод, відклавши у 26 років мрію про наукову діяльність до найкращих часів. Натомість родину було врятовано.

Федоров,
який завжди зі мною…

Юрій Фурманов
Лауреат Державної премії України Заслужений
діяч науки та техніки України, Доктор
медичних наук, професор

Я пишу ці спогади на тій дачі, де 2 червня 2001 року почув по телевізору про загибель вертольота МНТК "Мікрохірургія ока". Як тільки сказали, що серед уламків був виявлений протез, все стало ясно - Слави більше немає... За моїм вікном ті ж вікові сосни лісосмуги біля зупинної платформи "Ялинка", і хоча вони стали на добрий десяток років старшими, за їхнього поважного віку це майже непомітно...

Ким був для мене Святослав Миколайович? Думаю, що в будь-якої людини, хоч би як це заперечував, є в житті приклад для наслідування. Для щасливчиків із повних сімей це батько чи мати. Для когось учитель у школі чи в інституті, для більш просунутих у житті – науковий керівник чи шеф у професійній діяльності. Моє становище складніше - виріс я практично без батька, маму поважав безумовно, але чоловічої руки мені в дитинстві явно не вистачало, шкільні вчителі не претендували на такий високий статус, тим більше інститутські - багато хто запам'ятався, але і об'єктом для наслідування в подальшому житті більшість з них я б не назвав. Микола Михайлович Амосов хоч і був у полі зору, але здавався недосяжним, перебуваючи десь там у піднебессі, де й належить жити небожителям, яким я його собі уявляв. Іван Мойсейович Слєпуха навчив мене багато чому, але був скоріше другом, ніж учителем життя. Олександру Олексійовичу Шалімову я завдячую своїм професійним зростанням, але в клініці з ним працював дуже недовго, а потім, в основному з його ініціативи, справлявся зі своїми справами самостійно. Він був дуже близькою людиною, але я був йому скоріше вдячний за доброту до мене і

порятунок після травми мого сина, ніж вважав для себе можливим наслідувати його.

Зі Святославом Федоровим все було особливим – ми жили в різних містах, а потім уже і в країнах, наші зустрічі в Києві та Москві можна перерахувати, але кожна в моєму житті залишалася подією... Ми були на "ти" і називали один одного на ім'я, хоча це на моє поклоніння перед ним ніяк не впливало; він зробив для мене чимало доброго, але насамперед показав, як можна жити повноважно, брати від життя і давати йому все, що в людських силах. А загалом це був один із титанів двадцятого століття, заради досягнення високої мети мужньо переносив приниження та образи, з гідністю приймав численні перемоги та тимчасові поразки у боротьбі за людське щастя та прозріння.

А тепер по порядку.

Ми познайомилися в далекому 1967 році, коли я готувався до відходу з експериментальної лабораторії до клініки. Україна в ті роки тримала пальму першості у впровадженні полімерних матеріалів у хірургію, і наш досвід з ініціативи голови проблемної комісії "Полімери в хірургії", головного хірурга МОЗ України, найкращого та мудрого Михайла Ісидоровича Коломійченка мав втілитись у проведення всесоюзної конференції на цю тему. Відповідні оголошення розмістили в наукових журналах, і одного чудового дня у двері нашої лабораторії постукали. Увійшов міцний, щільно збитий чоловік з схожим на амосівський їжачком густого волосся без ознак сивини і з широкою посмішкою, що розташовує з першого погляду. Ніякого підлещування перед організаторами конференції, навпаки, дивовижна гідність, всі його манери говорили: ось я такий, хірург-офтальмолог Федоров, я вмію і знаю те, що поки що недоступно і хочу вам про це розповісти.

До речі, про офтальмологію я мав саме поверхове уявлення. В інституті лекції нам читав дуже безбарвного вигляду та змісту професор, хто вів групові заняття не пригадую. Іспиту не було, а залік ми здали легко - майбутніх санітарних лікарів у цій галузі так само, як і в урології, в розрахунок не брали, ставилися з неприхованою поблажливістю до відсутності в них достатніх знань. Часи трахоми, яку мали лікувати будь-які фахівці, явно минули.

Наш гість виймав одну за одною прозорі коробочки, з них витягувалося щось мініатюрне, схоже на риб'ячі лусочки. Теж блискуче та загадкове. "Це - штучні кришталики очі, - терпляче пояснював Федоров, - а от ці дужки - кріплення, які їх тримають на місці, не даючи зміщуватися". За коробочками пішли фотографії хворої дівчинки, яка нібито прозріла після першої операції в клініці, і кроликів, на яких все це випробовувалося. Ми виявилися здатними оцінити показане і відразу прониклися повагою до нового знайомого, а коли він зробив стійку на руках і розповів, як вижимає щодня двопудову гирю, довіра назавжди доповнилася ще й захопленням. Ми, співробітники лабораторії, були ще дуже молоді; Володя Безверхий та Віталій Титаренко дуже рано пішли з

життя, залишилися ми з Петею Перехрестенком, і він єдиний, окрім мене, свідок тих подій.

Матеріали доповіді були із захопленням прийняті, з інституту ми вийшли всією компанією, і оскільки з транспортом від тубінституту до центру міста в ті роки було складно, ми звично зупинили вантажівку, що проходить повз, і розмістилися в кузові. Федоров не менш спритно застрибнув услід, і ніхто з нас і уявити не міг, що ця людина ходить на протезі, втративши ногу ще в юності.

Так почалася наша дружба, що розтяглася на три десятиліття. У мене зберігся фотознімок тих років - Святослав Миколайович ходить, розглядаючи стенди на нашій конференції - підтягнутий, молоденький, гарний, а в наступні роки на жодному спільному знімку я за скромністю чи недомислом так і не наполіг, про що дуже шкодую...

Разом зі своєю другою дружиною, киянкою Оленою, Федоров побував у мене в гостях, наступного приїзду я на його прохання зустрічав його в Борисполі на своєму гримлячому спрацьованій гальмівною колодкою "Москвичі". Ми ходили з ним та його головним інженером у кіно на "Трактир на П'ятницькій", я показував йому Печерськ, будинок з химерами, будинок вдови, що плаче, та інші київські пам'ятки. Але це було вже після статті Анатолія Аграновського "Відкриття доктора Федорова", що відкрила усій країні одного з її живих героїв. Тому коли мені не пощастило з квитками в кіно, я сміливо пішов до адміністратора кінотеатру "Київ" і пояснив їй, кого збираюся розважити ввечері. Квитки я отримав, а перед сеансом кілька співробітниць вишикувалися біля контролю і чекали "живого Федорова", посміхаючись герою, безумовно, не тільки від цікавості, а й від душі. Такий чоловік міг розтопити будь-яке жіноче серце.

Пізніше, в одне з моїх московських відряджень, я приїхав до Слави на його запрошення додому, на "Сокіл". Познайомився з мамою, допомагав йому винести в машину амуніцію для верхової їзди. Ранок він починав з манежу, пояснюючи це тим, що ніби заряджається енергією від коня, і цього вистачає на цілий день і на багато операцій. Не дарма ж сьогодні лікують іпотерапією дітей із церебральним паралічем і, кажуть, успішно.

Потім ми поїхали до його старої клініки, там мене при вході змусили зняти взуття, що було незвично - одноразові бахіли тоді ще були не в заводі - і я тупав у шкарпетках в славин кабінет. Він познайомив мене з людиною, яка лежала в очікуванні операції за ширмою в його кабінеті, не називаючи ні його посади ні прізвища, пояснив йому, які труднощі ми відчуваємо з впровадженням ниток, що розсмоктуються, і попросив допомоги "вашому українському земляку". То справді був помічник Л.І. Брежнєва Г.І. Цуканов. Він поставився до нашої проблеми з розумінням, але вирішити її не встиг — генсека ми втратили буквально через лічений час…

У цю, а можливо наступну поїздку Слава повіз мене на свою дачу в Підмосков'ї на нещодавно отриманому в подарунок від англійських очних

хірургів "Мерседесі". Ця машина, рідкість на ті часи, прибула морем до Ленінграда, але Федоров не міг її отримати - на оплату мита в нього просто не було грошей. Він у цей час розлучався з другою дружиною, і така сума була для нього непідйомною. Але Славина чарівність і дружні зв'язки зробили свою справу - митниця пішла назустріч, подарунок викотили з величезного ящика транспортування, і Федоров сам гнав його з Ленінграда до Москви. Не було в нього й гаража. Незабаром дворові пацани розбили фару, і він це дуже переживав. І ось тепер, на синьому "Мерседесі", в який я сів уперше в житті, ми гнали до району майбутнього Славино.

Дача, на той час, видалася мені розкішною, хоча була досить скромною - зруб з колод, але з дворовими службами. Меблі були "мисливські", в холодильнику - банка засохлої чорної ікри, яку ми рубали ножем, а потім гуляли мальовничими околицями. Прибудова у дворі виявилася коптильнішою для майбутніх мисливських трофеїв - диких гусей, на полювання Слава збирався кудись у Киргизію, якщо не помиляюся. Він показав мені дачу свого сусіда та приятеля відомого актора, колишнього в'язня сталінських таборів Георгія Жженова та будинок, складений одним із сусідів із... порожніх пляшок. Тоді ж Слава розповів і про долю свого батька, який командував у тридцятих роках військовим округам поблизу українського Проскурова. Батька було заарештовано наприкінці тридцятих років (1930-х). Про його долю писав у мемуарах генерал А.Ф. Горбатов та український письменник В. Дубинський – з ним незадовго до його смерті я зустрівся на прохання Слави. Як розповідав мені сам Федоров, батька "підвела" перша буква прізвища - на початку війни, коли наші безнадійно відступали, нарком С. Тимошенко прийшов до Сталіна з проханням помилувати тих воєначальників, кого не розстріляли. Той викреслив нігтем половину списку: "Цих випустити, нехай воюють, а ці нехай сидять". Федоров був наприкінці списку... Тож синові було про що поговорити з актором Жженовим. Пізніше вже всесвітньо відомий офтальмолог проїхав по всіх місцях, де був ув'язнений і працював ковалем колишній пітерський робітник, а потім видний воєначальник Микола Федоров. "Попіл батька стукав у моє серце..." - писав він мені. Так само стукав він, мабуть, і в серці Наталії Сергіївни Корольової, мого теж багаторічного друга, коли і вона їздила місцями ув'язнення Сергія Павловича. Це вони вважали своїм синовим та дочірнім обов'язком.

Після смерті тирана, батько Федорова був звільнений, але життя йому було відпущено не багато...

Ми гуляли по околицях, і Слава з гіркотою розповідав, що колишня дружина не дає йому бачитися з дочкою, хоча він пропонує повезти Олю до моря, що немає в його житті близької жінки, хоча якась дама з іноземного посольства виявляє до нього знаки уваги, але це все не те... Мабуть, у ті роки він потребував уважних і співчувальних товаришів, і я виявився одним із них. А згодом з'явилася Ірен, яка відповідала всім його високим вимогам повністю.

Після дачі ми мчали на вокзал проводжати відомого письменника Джеймса Олдріджа, який виїжджав зі Союза, англієць був зачарований Федоровим і збирався наступного приїзду писати про нього книгу. Слава представив мене знаменитості як свого друга, який "добре пише", і Олдрідж залишив автограф на моїй візитівці, сказавши, що він і зі мною із задоволенням колись зустрінеться.

А поки йшли роки та ріс поблизу Дмитрівського шосе майбутній комплекс клінічних будівель, операційних-конвеєрів, готелю, заводу з виробництва інструментів. У нього лікувалися естрадні знаменитості, члени уряду, арабські шейхи... Проникати в кабінет Федорова було все важче - доступ до нього був через охорону, але мене вже знали славини секретарі, і я проходив майже безперешкодно, а, повертаючись до Києва, сумлінно викладав товаришам по інституту на п'ятихвилинках те, що почув і побачив на власні очі у клініці Федорова, яка ставала легендарною.

Під час однієї з поїздок колеги попросили мене зв'язатися з Федоровим, щоб дозволив ознайомитися з його дітищем - Міжгалузевим науково-технічним комплексом (МНТК). Я зателефонував по телефону-автомату (мобільних ще не було), і Слава миттєво погодився: "Приїжджайте, все покажемо, а тобі радий особливо". Ми довго добиралися до Дмитрівки, прийняв нас сам Федоров, усіх спочатку нагодували, а потім продемонстрували основні клініки та операційні, показали прооперованих хворих, тож вражень вистачило на роки. І було на що подивитися – чудово обладнані операційні, палати на одного-двох пацієнтів, каву чи чай для хворих, які відпочивали кілька годин після операції разом із родичами перед відправкою додому, малюнки на стінах у дитячій клініці, швидкісні ліфти, а насамперед сам керівник комплексу – гостинний та щирий.

Я спостерігав, годинами сидячи у Славиному кабінеті, як він приймає хворих, дає інтерв'ю, проводить наради зі співробітниками. Іноді, коли йшов прийом іменитих пацієнтів, я перечікував у кімнаті відпочинку, там же ми й обідали, і пляшечка вкрита паморозью "Золотого кільця" була присутня, хоча ми обидва не були любителями випивки. Зазвичай, до найближчої станції метро мене доставляла славина машина, і навіть його водії закохано говорили про свого шефа.

Федоров нерідко дзвонив мені додому чи на роботу, розповідав свої новини. Розпитував про київські та українські політичні події, коментував російські та досить різко... Слухати його було цікаво, я напружувався, намагаючись запам'ятати кожне його слово, і щиро шкодував, що мої телефони не підключені до записуючих пристроїв – ось би дати послухати іншим. Я чітко розумів, що нас поділяла прірва – що таке київський лікар з усіма його скромними регаліями, успіхами та прикростями порівняно з розмахом Федорова, якого приймали президенти, який був близьким до керівників країни. Адже він і сам висувався на президентську посаду, і мені здавалося, що наші стосунки та його доброта до мене - минущі, що скоро він забуде про моє

існування і перестане дзвонити та запрошувати в гості. Але, мабуть, Слава все ж таки дорожив нашим знайомством, нашою дружбою та моїм цілком щирим відношенням до нього. Такі почуття я відчував, мабуть, лише за найкращих часів співпраці з Б.Є. Патоном, який, був час, запросто дзвонив мені, ми навіть обговорювали з ним деякі політичні події. Одного разу, коли у нього підозрювали пневмонію, у неопалюваному інститутському кабінеті я, згадавши тубінститутський досвід, навіть вислуховував його фонендоскопом, який приніс хтось із співробітників, і зняв цей діагноз. Потім стосунки змінилися - чи через непотрібність, чи так йому було простіше. Зі Славою було не так.

За рік до його загибелі ми побували з дружиною у федорівській клініці. Перед цим він зателефонував мені і попросив зв'язатися із РАГСом у Хмельницькому, щоб дізнатися, як йому відновити загублене свідоцтво про народження. Мій співробітник був звідти родом, він все з'ясував, і я передзвонив Славі, який у свою чергу спитав, чи не може бути мені чимось корисним - попередньо розмовляючи з дружиною, він дізнався про її очні проблеми. "Так, хлопці, наприкінці січня я повертаюся з Ізраїлю до Москви, приїжджайте. Але з ранку раніше, ти зустрічай мене у вестибюлі, тоді все швидко залагодимо", - сказав він.

Все так і було — ранній приїзд до засніженої Москви, подорож з Київського вокзалу до МНТК. Очікування у порожньому вестибюлі, коли інститут готувався до робочого дня, тепла зустріч, запрошення до кабінету, де він сам дивився дружину та віддавав помічникам розпорядження про її лікування. Нас влаштували в директорському номері прекрасного інститутського готелю, а наступного дня він запросив нас для поїздки в Славино, яке входило складовою частиною до інститутського комплексу. Він показував нам свою нову дачу, створені для співробітників тенісні корти, стайню, молочну ферму і навіть печеричницю в купленому ним та розміщеному під землею резервному вестибюлі станції метро. В організованому ним грузинському ресторанчику ми їли привезені з України домашню ковбасу і сало... Це була ще одна казка, яку мені випало щастя не тільки почути, а й побачити.

Дружині зробили дві невеликі операції з перев'язування судин та одну лазерну. Настав час прощатися, ми прийшли до Федорова в кабінет і на моє запитання, як я можу відшкодувати клініці кошти, витрачені на лікування та утримання, Слава відповів у властивому йому стилі: "Хлопці, я знаю становище в Україні, ви там отримуєте копійки, а ми тут нормально заробляємо. Я раніше часто давав у борг, я раніше часто давав у борг. борг і мені рідко повертали, що природно псувало стосунки. Тепер я даю просто так, без повернення, так мені простіше. Нічого і нікому ви не повинні, я все це записую на свій рахунок, так що їдьте спокійно додому, вам ці гроші знадобляться, і не ображайтеся, моє остаточне рішення". В цьому був весь Святослав Федоров з його уявленнями про взаємини з друзями та навколишнею дійсністю. Ми поцілувалися на

прощання і, якби я міг припустити, що це наша остання зустріч... А, втім, що б я міг змінити? До речі, про неблагополуччя, що настало в славиному житті, я міг би і здогадатися. Під час нашої останньої телефонної розмови голос мого друга здався мені незвично сумним і я запитав його про причини, на що Слава відповів: "Ти, мабуть, чув про загибель генерала Рохліна, його нещодавно вбили і все списали на дружину..." Я перепитав: "А яке це до тебе має відношення?", на що отримав відповідь: "Це тільки початок!". Зовсім недавно в передачі по каналу "Цілком секретно" аналізувалися причини загибелі генерала, який і партію свою хотів створити, і в Думі боровся з корупцією і в Афгані поводився по-людськи, так чи не дуже багато аналогій у житті і смерті Рохліна і Федорова, адже розслідувалися причини загибелі обох досить поверхово і нетривало, та й з генералом Лебедем Федорова чимало пов'язувало… А як все схоже…

За життя Слави я практично не був знайомий із його дружиною Ірен Федоровой. Навіть після його загибелі я не наважився висловити їй співчуття - чи мало у нього було друзів по всьому світу. А тут якийсь киянин нав'язується зі своїми співчуттями. Тільки через рік, я написав для газети "Дзеркало тижня" нарис "Створи собі кумира..." про нашу з ним дружбу і, переконавшись, що його добре зустріли читачі, послав його дружині Слави. Відповідь не затрималася, Ірен була дуже зворушена, зняла з матеріалу копії і надіслала їх Горбачову, Лужкову та Громову людям, від яких певною мірою залежала доля МНТК. Мені вона писала, що плакала над нарисом, а прикладені до нього вірші помістила на першу сторінку своїх спогадів. Так розпочалася тепер уже наша дружба.

У червні 2002 року я був запрошений до Москви на річницю смерті Святослава Миколайовича і опинився серед близьких йому людей. Серед них були товариші по навчанню Федорова з Ростовського мединституту, Алла Борисівна Пугачова, актриса Тетяна Окуневська, яку не минула доля старшого Федорова, телевізійники Кіра Прошутинська та Едуард Сагалаєв. Пам'ятні урочистості проходили в інституті, "Президент-готелі", концертному залі "Росія" та у Славино. Співробітники МНТК дуже тепло дякували за приїзд та пам'ять про їхнього шефа.

Це була одна з найпам'ятніших московських поїздок у моєму житті. За наступні десяток із лишком років у колишній столиці я так і не був, але з Ірен переписуюсь і передзвонююсь. У Києві часто буває Оля Федорова з чоловіком та родиною, тож зв'язки не перериваються. Іноді до мене звертаються із проханням розповісти про Федорова, і я із задоволенням пишу про Славу. На роботі у мене цілий музей Федорова - численні фотографії, надіслані Ірен, вирізки з газет і журналів, зібрані мною, його книги та книги про нього... Сподіваюся, що колись пам'ять про великого земляка прокинеться і в серцях українців - тоді я з легким серцем передам усе зібране до будь-якого музею його імені, який давно слід було б створити, хоча б і на його батьківщині у

Хмельницькому, колишньому Проскурові...

А сьогодні сотні тисяч людей у всьому світі змінюють свої потьмянілі природні кришталики на штучні і вже не замислюються, що колись периферійний геній зважився першим у величезній країні замінити кришталик своїй пацієнтці-дівчинці, і все пройшло вдало, оскільки було ретельно підготовлено, вивірено в експериментах і освячено незвичайним лікарським та людським талантом Федорова та його учнів. Так, йому цього не пробачили, намагалися всіма засобами відлучити від улюбленої справи, забороняли, переслідували, не друкували у наукових журналах, хотіли навіть позбавити диплома. Але він вистояв, до того ж знайшлися розумні та прозорливі люди, які його підтримали, і Федоров прорвався у тоталітарній країні. Не емігрував, не показав дулю в кишені, а завжди виступав з відкритим забралом, кажучи правду і лише правду.

Змінна доля його дітища – ті що прийшли йому на зміну директори, наскільки я розумію, переслідували свої цілі – авторитет Федорова їх пригнічував, а гідної зміни нашим авторитетам, як завжди, – раз два й усе... Спрацювала захисна реакція будь-якої старіючої людини: ніхто не змиряється з думкою про свою тлінність, все здається, що кінець за горами. Але кожному також хочеться зберегти свою справу і своє ім'я, а для цього потрібно здійснити ще один життєвий подвиг - без ревнощів і негативних емоцій виховати собі повноцінну зміну, хай не під копірку, але гідну і твого імені та твоєї пам'яті. На жаль, це доступно не багатьом, а Слава через трагічний збіг обставин просто не встиг цього зробити. Відсутність гідної зміни загрожує непередбачуваними наслідками, і далеко шукати такі приклади не доводиться - потрібно тільки озирнутися навколо.

Ось така моя не перша вже розповідь про тридцятирічну дружбу і про ту людину, яку я вже багато років намагаюся наслідувати. Звичайно, ми багато в чому зовсім різні і об'єднувала нас завжди, мабуть, лише тверезa оцінка подій, ставлення до своєї справи, а інше було збігами. Але ми обидва – "леви", наші дні народження поділяють буквально добу, обох наших дружин звуть Ірен. Це, безумовно, випадковості і ніяких далекосяжних зіставлень я не роблю, але завжди вдячний долі, що була у моєму житті і не пішла безслідно чудова людина, борець і переможець Святослав Федоров, я цим пишаюся і намагаюся робити все, що в моїх силах, щоби пам'ять про нього в Україні не зникла. Так, у Москві йому поставлено пам'ятник, його ім'ям названо найближчий сад, раніше безіменний, і МНТК "Мікрохірургія ока" став Очним центром Федорова, а в Україні ми значно менш уважні. Свого часу я познайомив Славу з Амосовим і не встиг із Шалімовим, а шкода. Ця могутня обойма ще живих у людській пам'яті людей багато в чому визначила наш час. Є на кого рівнятися і кого пам'ятати.

Три роки тому Ірен Федорова двічі побувала у Києві - дорогою до закарпатського санаторію та по дорозі назад. Її перший приїзд ми відзначили у

ресторані на розі бульвару Шевченка та вулиці Франка разом, з нею, Олею Федоровою та Андрієм, чоловіком Олі, російським дипломатом. Згадували Славу, ділилися планами…

Наступного приїзду я запропонував Ірен Юхимівні екскурсію до музею Булгакова, однієї з головних тепер визначних київських пам'яток. Через знайому співробітницю музею я замовив екскурсію, пояснивши, кому вона призначається. По залам музею нас провела сама директорка - їй, мабуть, було цікаво познайомитися з дружиною всесвітньо відомого офтальмолога та громадського діяча. Жаль, що я не встиг організувати будь-що подібне для самого Святослава Миколайовича. Правда, коли він на кілька днів приїжджав до Києва і ми блукали по Печерську, я розповідав йому про місця, описані великим письменником — район Перетину, магазин мадам Анжу, нинішні вулиці Лисенка та Іринінської, якими рятувався від переслідувачів булгаківський герой, нарешті, про гімназію, де навчалися і Михайло Опанасович, та К.Г. Паустовський і де, за романом "Біла гвардія" , безуспішно формувався полк захисту Міста. На жаль, цій самодіяльній екскурсії вже ніколи не повторитися… Ірен та дітям Федорова наш похід у музей сподобався і був завершений там же, на Андріївському узвозі в невеликому українському ресторанчику, де ми всі вперше із задоволенням причастилися горілкою, настояною на корінні хрону – хріновухою. З Ірен ми регулярно передзвонюємо, але по Києву я її вже не поведу - їй це буде фізично складно, а ось на машині, напевно. Зачекаємо на наступний приїзд.

Щоб оцінити значимість особистості Федорова, наведу лише два його висловлювання: "Може бути сотня варіантів, здатних позбавити людину життя. Але щоб вони зламали життя - це потрібно дозволити... Одного разу пробачити підлість. Одного разу спасувати. Одного разу відступити. Одного разу промовчати. Далі піде ланцюгова реакція .... Ось тоді, вважайте, життя буде по-справжньому поламано" І ще: "...Якщо ми жебраки, але оголошуємо себе демократами, то це не демократія, а прямий шлях до мафіозних структур. Вся країна йде до того, щоб стати величезною, всесвітньою мафією. А наші мери і ті, хто їх оточує, депутати будуть красти і братимуть хабарі. Вони будуть брати безбожно. Навіть не брати, а хапати."

Це сказано про іншу країну трохи більше десяти років тому, але тут є про що подумати і нам, сучасникам "кращого офтальмолога світу", мислителя та титану свого віку Святослава Миколайовича Федорова - однієї з найбільших непоправних втрат мого життя.

"Такая после смерти пустота,
И серце перемолото винтами,
А речи над могилой — суета,
Земля над погребенными мечтами.
Ах, Слава, так прервался твой полет,

Которому конца, казалось, нету,
Разбился в кровь об землю вертолет,
Залив горючим сироту-планету.
Навеки не утихнет эта боль,
Пустой конец такого озаренья,
И "Федоров" - не имя, а пароль,
Тобою приоткрытого прозренья."

САМІ ПРО СЕБЕ

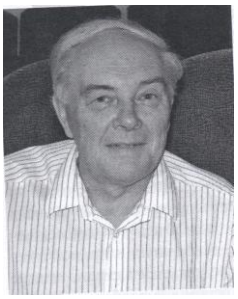

В.К. Задірака
Академік НАН України,
доктор фізико-математичних наук,
професор

"Життя у спогадах, до 75-річчя від дня
народження В.К.Задіраки, Київ, Видавничий дім
"Києво-Могилянська академія" 2016,

Мої роки - моє багатство

Дитячі роки. Народився 12 листопада 1941 року у місті Красноярську (Росія) в евакуації, де під час війни перебували мої батьки. Тимчасовий прихисток нам надала місцева мешканка. Жили разом з нею у квартирі в одноповерховому будинку. Цей період був дуже тяжким. Господиня квартири дозволяла на "шиї" льоху закладати город – з цього і виживали. У квітні 1944 р. з батьками повернувся у звільнений Київ. Пригадую цю 40-денну подорож у теплушці з Красноярська до Києва з багатьма людськими історіями. Потім була "боротьба" за нашу зайняту чужими людьми кімнату. Дошкільні роки пам'ятаю добре: ватага дітлахів носилася цілими днями по навколишніх пагорбах, грали у всілякі ігри, нескінченні розповіді "за життя" до ночі на ганку, поки батьки не розтягували нас по домівках.

У 1948 році вперше переступив поріг середньої школи №38 м. Києва. Запам'ятався шкільний гурток з математики, яким керував наш вчитель Каплан Яків Львович. Засідання гуртка проходили досить цікаво - розв'язували задачі підвищеної складності, особливо задачі з геометрії із використанням тригонометрії. Безумовно цей гурток, а також порада батька вплинули на вибір

механіко-математичного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Школу закінчив у 1958 році.

Студентські роки. На вступних іспитах до університету набрав 20 балів. Прохідний був 18. Під час вступу познайомився з двома майбутніми друзями - Ю.Д. Поповим та М.І. Портенком.

Викладачі у нас були "супер" - В.М. Глушков, Й.І. Гіхман, В.П. Білоусова, Г.М. Кирилюк, Ц.О. Шуб, В.С. Михалевич, І.І. Ляшко, А.В. Скороход, Н.А. Пахарева та багато інших. З позицій сьогодення можу стверджувати, що нам з викладачами дуже пощастило.

Перші два роки, коли закладався фундамент наших знань з математики, були непростими - багато дисциплін, усі серйозні, глибокі.

На третьому курсі треба було визначитись із майбутньою вузькою спеціальністю. Я обрав обчислювальну математику і не жалкую, оскільки вона припала мені до душі. На четвертому курсі познайомився зі своїм майбутнім науковим керівником - Івановим Віктором Володимировичем, який читав у нас спецкурс "Методи алгоритмізації неперервних виробничих процесів".

Під час роботи у колгоспі, куди нас на місяць направляли для допомоги, я познайомився з Хлобистовим Володимиром Володимировичем. У нас з ним крім математики були спільні уподобання, пов'язані з гумором та джазом. Товаришуємо і по сьогоднішній день.

Мені до вподоби були курси лекцій, пов'язані з наближеним розв'язанням інтегральних рівнянь. Тому я і обрав собі науковим керівником В.В. Іванова.

На першому курсі познайомився зі своєю майбутньою дружиною Корогод Валентиною Леонідівною, яка навчалась на одному курсі зі мною на механіко-математичному факультеті. У 1963 році відсвяткували весілля, а згодом стали батьками двох дітей - дочки Оксани (1966 р.) і сина Костянтина (1968 р.).

Перші роки роботи та аспірантура. На старших курсах я познайомився з Борисом Миколайовичем Малиновським, який "підключив" мене до виконання деяких тем відділу. Під час роботи я ознайомився з керуючою машиною широкого призначення (згодом - "Дніпро") і навчився програмувати на ній. Це мені допомогло в майбутньому, в сенсі виконання деяких господарчих договорів, проведенні чисельних експериментів і під час служби у Збройних силах.

У 1963 році після закінчення університету я був розподілений у відділ Б.М. Малиновського. У вересні 1963 року вступив до аспірантури Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка до В.В. Іванова. Після двох років навчання мене призвали до армії. Справа в тому, що військову кафедру в університеті перепрофілювали, а нам лишалось ще півроку навчання та табори. Так ми стали "рядовими ненавченими". Проходив службу у Київському вищому інженерному радіотехнічному училищі (КВІРТУ) і був прикріплений до науково-дослідної лабораторії, якою керував підполковник (нині - генерал-

полковник) В.О. Тарасов. Тут мені стали в пригоді мої навички роботи на керуючій машині широкого призначення. Я допоміг розв'язати ряд задач, а керівництво лабораторії створило мені умови для завершення кандидатської дисертації. Раз у тиждень мене відпускали на семінар в Інститут кібернетики.

Після демобілізації продовжив навчання в аспірантурі до того моменту, поки в березні 1967 року не помер батько. Стипендії було замало. Я перейшов до заочної аспірантури і влаштувався працювати в лабораторію, а згодом - у відділ В.В. Іванова.

Робота в Інституті кібернетики. Директор Інституту Віктор Михайлович Глушков читав нам лекції в університеті на IV-V курсах. Крім того, я відвідував його курси лекцій у Республіканському будинку науково-технічної пропаганди та слухав його виступи перед співробітниками Інституту кібернетики. Він вмів захопити і зацікавити аудиторію.

Працюючи у відділі В.В. Іванова, я завершив роботу над кандидатською дисертацією "Приложение теории аппроксимации к решению некоторых задач автоматического регулирования" і захистив її у 1968 році в Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка.

Тема кандидатської дисертації у певній мірі визначила напрямки моєї наукової та педагогічної діяльності. У 1970 році з'явились нові напрямки в моїй діяльності: порівняльний аналіз обчислювальних алгоритмів, побудова оптимальних за точністю та швидкодією алгоритмів, конкретика (алгоритми, оцінки повної похибки, апріорний та апостеріорний порівняльний аналіз алгоритмів). Серед практичних застосувань результатів теоретичних робіт треба відзначити роботи, виконані для Рязанського нафтопереробного заводу, дві роботи для льотно-дослідного інституту (м. Жуковський, Московської обл.) та інших організацій (енергетичний інститут, м. Обнінськ; Обчислювальний центр Вірменської Академії наук; Московський інститут електронної техніки, м. Зеленоград).

Результати теоретичних і практичних робіт лягли в основу докторської дисертації "Оптимізація обчислень перетворення Фур'є із застосуваннями", яку я захистив у Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка в 1981 році.

Із розпадом Радянського Союзу виникла нагальна потреба розвивати в Україні методи захисту інформації, оскільки вся крипто-графічна наука була зосереджена у Москві і частково у Ростові-на-Дону. Треба було створювати в Україні відповідну інфраструктуру. Грунтуючись на власному науковому "багажі", я визначив своє місце в таких двох напрямках. Перший - розробка високошвидкісних алгоритмів багатослівної арифметики, які дають змогу підвищити продуктивність двоключової криптографії (з 1992 р.). Другий - розробка стійких стеганографічних алгоритмів приховання інформації в цифрових контейнерах (з 1997 р.). Нині ці роботи з успіхом продовжують мої учні - доктори та кандидати наук, аспіранти та докторанти. Сьогодні значна

увага приділяється розв'язанню задач стеганоаналізу. З цієї тематики виконано ряд науково-дослідних робіт як теоретичного, так і прикладного характеру в інтересах Міністерства оборони України та Служби безпеки України. На базі деяких результатів цих робіт були створені програмно-апаратні комплекси. Роботи відзначені Державною премією та премією Президента України для молодих учених.

З 1981 року я викладаю в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на факультеті кібернетики та з 2001 року - в Київському політехнічному інституті на факультеті інформатики та обчислювальної техніки. Викладаю чотири спецкурси із загальної теорії оптимальних алгоритмів, аналізу Фур'є, методів цифрової обробки сигналів, комп'ютерної криптології. Викладацька робота дозволяє підбирати молодь для вступу до аспірантури та для роботи у відділі.

Зупинюсь ще на одній зі сторінок своєї наукової біографії - це проведення наукових форумів з питань оптимізації обчислень. На сьогоднішній день їх проведено 43. Все почалося з проведення у 1969 році Всесоюзного симпозіуму (м. Київ) та літньої математичної школи (м. Одеса). З того часу Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова приділяє значну увагу їх якісному проведенню і намагається, щоб їхня тематика відповідала сучасним напрямкам обчислювальної та прикладної математики, комп'ютерним технологіям розв'язування задач із заданими значеннями характеристик якості за точністю та швидкодією. Значних зусиль для їх організації доклав мій колега і друг Михайло Данилович Бабич.

З 1992 року очолюю відділ "Оптимізація чисельних методів".

У 1992 році отримав звання професора. У 2006 р. був обраний членом-кореспондентом НАН України. У цьому ж році отримав премію імені В.М. Глушкова. У 2009 році став лауреатом Державної премії в галузі науки і техніки. У 2015 році став дійсним членом НАН України.

Протягом багатьох років є членом редколегії ряду наукових журналів, зокрема, "Кибернетика и системный анализ", "Управляющие машины и системы", "Защита информации" та збірників "Компьютерная математика", "Математическое и компьютерное моделирование". Входжу до складу експертної ради з кібернетики та приладобудування ДАК МО України. Є заступником голови спецради із захисту дисертацій при Інституті кібернетики імені В.М. Глушкова НАН України.

З 2015 року займаю посаду заступника академіка-секретаря відділення інформатики Президії НАН України.

Значну увагу приділяю підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації: підготував чотирьох докторів наук та дев'ятнадцятьох кандидатів наук. Зараз готова до захисту ще одна докторська дисертація.

За час наукової діяльності одноосібно і в співавторстві з колегами видано 15 монографій, 7 підручників та наукових посібників та 350 наукових статей.

Люблю життя в усіх його проявах і ні про що не жалкую. Моє життя - моє багатство.

Це було давно

К.А. Колесниченко

Видавництво реквізити першого випуску:
"Пресфото О.К.Ф.Т. Київа – Обліт №94.
Друк. ВУАН
Зам. №018 – Тир 1 000 000.

Моя коротка біографія як члена клубу ім. М.М. Амосова, знайшла своє місце у клубній збірці 2015 року поряд з біографіями та спогадами багатьох дуже гідних та шанованих колег по клубу. Це для мене велика честь, і я, не боячись здатися хвальком, демонструю цю збірку близьким людям у кожному слушному випадку. Але, при цьому проявилася одна обставина, що мене спантеличила. У багатьох випадках виявлявся більший інтерес не до інформації про мої успіхи в науці, техніці тощо, а до короткої згадки про мою дитячу фотографію, портрет, волею долі розтиражованого як у далекі довоєнні роки, так і після війни. Відповідно, історія цієї фотографії видається непересічною, і мені здається, гідна розповіді.

Це не спеціально зроблений портрет, а голівка, взята з рядового сімейного знімку малюка, якому від народження рік-півтора. У 1935 році вона у вигляді поштових листівок (вартістю 35 коп.) була розмножена в кількості двох мільйонів екземплярів у два заходи.

Зразки кожного випуску, як і початковий знімок, збереглися.

Але найцікавіше, що цей же знімок тільки меншого розміру, на картонному паспорті, ціною 55 коп. я купив у газетному кіоску приблизно 1955-го року. На обороті-штамп: "Декоративно-Художнє АТЕЛЬЄ".

Ось так, волею долі я набув всесоюзної популярності більше 80 років тому, вона тривала і через 20 років, і це мені видається чи не найвизначнішою подією життя.

На цьому екскурс у давній період мого життя можна було б і завершити, але, як би протягом теми дитинства, мимоволі випливли спогади, які, як мені здається, теж гідні розповіді. Я спробую описати деякі епізоди, що запам'яталися, більш пізнього періоду, які були побачені очима восьмирічного хлопчика, головним чином - у Києві в період війни. Я думаю, що не так багато залишилося киян - свідків цих років і сподіваюся, що своїми побутовими подробицями дитячі враження зможуть якось доповнити розповіді дорослих учасників епохальних подій.

З передвоєнних подій пам'ятаю відкриття пам'ятника Шевченку перед університетом у (як я підглянув зараз) 1939 році, тобто. коли мені було шість років. Воно запам'яталося тим, що організаторам довго не вдавалося скинути

білу тканину, що закриває фігуру.

Я бачив зустріч у Києві челюскінців. Від вокзалу вони проїжджали у відкритих машинах по вул. Комінтерна, де в будинку 6 жила моя тітка в кімнаті з балконом, з якого я все й спостерігав. На тротуарах було дуже багато людей із квітами та плакатами, а з неба летіли листівки.

З початком війни ми, хлопчаки, спостерігали повітряні бої з нашого двору на вул. Франка, 4 прямо над головами. Ми бурхливо реагували на перебіг боїв, досить швидко навчившись розбиратися, де наші, а де "фриці". Якщо мені не зраджує пам'ять, особливо легко було вирізняти німецькі "рами".

Для демонстрації успіху наших льотчиків на тротуарі на вул. Леніна через дорогу від оперного театру був виставлений понівечений німецький літак. Можна було штурхнути його ногою, плюнути і так висловити свої патріотичні почуття. Біля нього завжди стояла юрба.

Моя мама з іншими мешканцями чергувала ночами на горищі на випадок влучення запальної бомби і іноді брала мене з собою. Засоби гасіння - ящик з піском та лопати. Було страшнувато від темряви і нестерпно від вию сирени, що стоїть тут же і включається при нальоті. На щастя, у нас бомба не потрапила.

У наклеєному на будинку наказі здати вогнепальну зброю, радіоприймачі та особисті автомобілі мене вразила згадка автомобіля: я не уявляв, що вони можуть бути особистими.

Перед тим як здавали місто підприємства масово палили ділову документацію. У грубках, на багаттях. Повітря міста настільки було заповнене літаючими частинками згорілого паперу, що створювалося враження сутінків. І я не просто свідок цьому, а учасник подій, так як на подвір'ї підприємства по Бульвару Шевченка, 27 (напроти провулку Бєлінського), де моя мама працювала кресляркою, мені було довірено важливу справу, про яку міг мріяти будь-який хлопчик: повертати в багаття листки, що розліталися від вітру.

Перед приходом німців, у період безвладдя, народ грабував продуктовий магазин на вул. Ярославів Вал, 13, поряд із нашим будинком. І я був із народом. Забрався всередину через розбите скло величезної, майже від землі вітрини, якийсь чоловік сунув мені важкий пакет і звелів забиратися. Ось так я з дитинства став на злочинний шлях. Але був героєм дня – здобувачем!

Сьогодні там чудова кав'ярня з тими ж величезними вітринами. Після приходу німців я бачив, як горіли будинки на вулиці Прорізній.

Ми з мамою стояли на розі біля Золотих воріт і було видно метушливих людей, які, очевидно, гасили вогонь. Пам'ятаю вражаючу розповідь, що якась жінка порізала пожежний шланг, і її тут же вбили.

Мій тато працював інженером у лікарні на вул. Пушкінській, яка була перетворена на госпіталь. З відступом більшість поранених евакуювали, а нетранспортабельних залишили з невеликим медперсоналом для очікування на додаткову евакуацію. Папа був призначений старшим, йому видали пістолет. Я його, звісно, потримав у руках.

Евакуації не дочекалися. Кілька днів залишок госпіталю діяв, але одного разу німецька охорона нікого не пропустила... Батьки обговорювали проблему - куди подіти пістолет. Були наївні варіанти, наприклад, сховати у димарі.

В окупаційну зиму сорок першого (1941) було холодно і голодно. Мама із саночками ходила в села міняти одяг на продукти, була відсутня по 2-3 дні. Розповідала страшні історії про замерзлих жінок, що лежали вздовж доріг. Особливо вразила розповідь про маленьку дівчинку, яка примерзла до матері.

До нас у парадне залетів голуб. Я зачинив двері і якось його збив. Був м'ясний обід, велика рідкість.

Я з того часу дуже люблю деруни. Мама робила їх із картопляних очисткив.

Збирав хмиз для грубки на схилах Дніпра. По засніжених нечищених дорогах тягнув навантажені санки від Паркової дороги, під містком, що запам'ятався, по Хрещатику, вгору по Прорізній - до вул. Франка.

Убогі запаси дров мешканців будинку зберігалися в підвалі, в окремих сарайчиках. Їх, звісно, крали. Мій тато помістив товсту колоду в сараї над дверима і підпер її дошкою, що перегородила вхід. Той, хто прибрав дошку, отримував колодою. На ранок ми виявили зірваний замок, колоду, що впала і недоторкані дрова. Мене вразило дотепність рішення.

Розповідали про інший спосіб боротьби зі злодіями. Хтось розколов і склеїв колоду, помістивши всередину вибухівку. Називали сусіда, у якого рознесло грубку. Теж не слабо!

Навесні сорок другого (1942), щоби вижити, наша родина переїхала в село до бабусі у Вінницьку область, на батьківщину батька. Війна виявляла себе і тут. У церкві закрили молодь перед відправкою до Німеччини. Вночі їх випустили партизани. Німці зібрали та розстріляли 11 заручників. Один із них – наш сусід. Він лежав у хаті з дірочкою посеред чола, заткнутої білою ганчірочкою.

Хочеться згадати, як під час війни хлопчаки виявляли в селі кмітливість. Наприклад, цукерки нам замінював печений цукровий буряк. Ми видобували буряки, бігаючи за санями, на яких їх везли з буртів на цукрозавод, і скидаючи по кілька штук. І добре отримували батогами. Знайшли вихід: довга палиця із цвяхом на кінці.

Сьогодні у нас у дворі знаходиться майстерня, де продають та ремонтують велосипеди. Я милуюсь шикарними машинами і згадую свій сільський велосипед, де замість осі була вставлена гілка, сідло було із щільно зв'язаного пучка соломи, а замість камер вставлялися гофровані шланги від протигазів. Але ж він їздив!

На нашій вулиці мешкав бондар, у якого можна було випросити браковану клепку. Вигнуті дощечки, до яких цвяхами прикріплювався шкіряний ремінець, служили для нас гірськими лижами і дарували, напевно, не менше радості, ніж досконалі фірмові лижі, якими я насолоджувався більшу

частину свого життя.

Повертаючись до фотографії, розглянутої на початку, можна припустити, що вона набула популярності за рахунок щирої радості та оптимізму малюка, який чекає від життя багато хорошого. Різне вийшло його життя, але в тому числі було чимало успішних та радісних подій, що виправдали його надії, і одна з них – можливість бути членом чудового клубу ім. М.М. Амосова при Київському Будинку вчених.

Борщиада

"Я, темы для стихов ища,
Не смог бы обойти борща.
Ведь он, здесь неуместен торг,
И совершенство, и восторг!

В него умелая рука
Вложила норму буряка,
И, в ложке видно, очень ловко
На борщ нарезана морковка.

Что б не было в тарелке пусто
В кастрюлю брошена капуста,
И, сколько надо, не немножко,
На борщ начищена картошка.

Умело сварена фасоль, фасоль
Фасоль - акцент, и в этом соль.
И для борща, а это свято,
Пошло достаточно томата.

Борщ не был бы готов, пока
Не накрошили б чеснока.
И, после нарезаний мук
В борщ также всыпан острый лук.

От щедрого хозяйки сердца
Засыпано пол-ложки перца.
А для пикантности скорей
Ещё наструган сельдерей.

В тарелку, возражать не стану,
Полезно положить сметану.

Но без сметаны, верьте мне,
Борщ бесподобен, и вполне.

Вдруг кто-то скажет громким басом:
Борщ должен быть, конечно, с мясом
На что получит он ответ:
Борщ с мясом - до каких-то лет!

А после тех каких-то лет
Нам геронтолог даст совет:
Что б не было в мозгах прыщей,
Варите борщ из овощей.

Меня настигло вдохновенье,
Пока ел борщ - в одно мгновенье!
Хочу я Аллу попросить
Ещё такой же борщ сварить.

Пусть будет он, и в этом суть,
Что за уши не оттянуть!

P.S. Всё — от души, чтоб я так жил,
и я добавку заслужил!"

Ода тёще

"Есть добрые тёщи, что дарят нам море заботы,
Есть тёщи - зануды, слагают о них анекдоты.
Но это ведь форменное безобразие,
Что тёщ не описано разнообразие!

Что 6 в жизни, что массой препятствийм полна,
Вопросы решать и вернее и проще,
Всем людям на помощь от Бога дана
Поддержка небесная в образе тёщи.

Различною может быть даже жена:
Глупышкой и умной, толстушкой и тощей,
Но жизнь в семье направляться должна
И доброй, и мудрой, и опытной тёщей.

Вот, если вдруг дети отбились от рук,
И с ними вести себя хочется жестче,

Всегда будет теща советчик и друг,
Поможет всегда слово доброе тёщи.

Живем на земле, где повсюду растут
Леса и сады, перелески и рощи,
Без тещи ведь, не обошлося и тут:
Их создали те, у которых есть тёщи.

А если по киевской Лавре гулять,
В пещерах увидишь иссохшие мощи.
Возможно, решил он отшельником стать,
Удрав от излишне заботливой тёщи.

Любить нужно тёщ, молодых и старух,
Что в семьях, во многих, поддержка, опора.
Ведь опыт и мудрость приходят не вдруг,
И каждый их приобретает не скоро.

А тёща ведь - кладезь готовый ума.
И чтобы в семье достичь мира и мощи,
Ответ ясный жизнь преподносит сама:
Просите совета у опытной тёщи.

Спасать Украину задача осталась,
И если подумать, что делать, то надо
Что б в будущем только из тёщ создавалась
Негодная нынче Верховная Рада.

А тёщам не нужно особенных мер,
Что б вырастить дочку, а также сыночка.
Вот Олечка наша - найлучший пример:
Ведь Женя такая прекрасная дочка!

И зять должен тёщу всегда уважать!
На то он мужчина. На то он и зять!"

Стоматологические мотивы

"Она согласна! До пяти
Я завтра должен к ней прийти.
Прийду, примчуся, прибегу!
Заснуть в волненьи не могу.

Назавтра все прекрасно было,
Она мне кресло предложила,
Тревожно мну платок в кармане,
Но вижу будто все в тумане.

Веду по стенке мутным взглядом,
Она же оказалась рядом,
Ко мне склоняется все ниже,
И наши губы ближе, ближе,
Сейчас случится! Вот, вот, вот!
Но слышу вдруг:
"Откройте рот!"

Недавно на людях я вёл себя робко,
Ведь рот без зубов, что куриная попка.
Теперь же и дома, в метро и на площади
Я всем улыбаюсь, зубов - что у лошади!

Теперь засыпая, а также спросонок,
Я всех вспоминаю волшебниц-девчёнок,
Что как-то сумели, пусть не до конца,
Придать старой кляче оскал жеребца."

К.А. Колесниченко

Спогади[1]

Євдокіия Лавриненкова

-

"У порожній бочці дзвону багато", - мудре у всі часи прислів'я. Іноді дивуєшся словорізноманіттю промов, часом порожніх і нікчемних, часом гордо

[1] З книги "Моя печаль полна любовью…", К.: КМЦ "Поэзия", 2003

апелюючих до когось мудрими, але нікчемними висловлюваннями.

Промови звучать, мудрі чужі думки звучать, але все це не в серці та душі, а для публіки. І так буває часто.

Завжди дивувалася Володимиру Дмитровичу, його небагатослівності, часом, здавалося, коструватої мови. Але як точні та ємки бували його визначення та думки. Словоблуддя не було. Пам'ятаю, якось у розмові він висловив свою думку про одного досить "великого" товариша. Сказав: "Барахло!" Мене покоробило це слово "барахло". Воно асоціювалося в мене з поношеним ганчір'ям, з різними непотрібними речами. Я не могла якось ув'язати одразу людину з цим словом. Сказала йому, а він, намагаючись пояснити, кілька разів повторив: "Так, це барахло, невже ти не розумієш – ба-рах-ло!" До мене таки не дійшла по-справжньому вся глибина цього влучного слова. Вже після смерті Володимира Дмитровича, якось аналізуючи вчинки та сутність одного зі знайомих, несподівано випливло це ємне слово, його людська сутність.

В.Д. ніколи не вимовляв зарозумілі слова, фрази. Вимовляти тост на якихось великих урочистостях для нього було мукою. Ніколи не звучали лестощі в його вустах. Те, що його вразило і западало в серці, він ховав десь у собі в душі та думках. Дуже любив Расула Гамзатова. Він не був сентиментальним, але коли звучали "Журавлі", у нього на очах були сльози. І не випадково після операції, коли йому давали півроку життя, вірші Гамзатова завжди були з ним.

Читав він не дуже багато і вибирав те, що могло дати знання та думки до роздумів. Завжди переживав, що справжньому таланту, справжній людині не просто утверджуватись у житті. Дуже схвилювала його доля такої неординарної, легендарної особистості, як Олександр Маринеску, командир знаменитого підводного човна... Було порушено питання про присвоєння йому звання Героя Радянського Союзу до 45-х роковин Перемоги. Як він був би радий, дізнавшись, що О. Марінеску надали звання Героя.

Якщо якісь думки зачіпали душу, читав мені і сам перечитував кілька разів це місце, ніби намагаючись глибше проникнути в суть. Він ніколи не бравірував тим, що знав і що запало йому в душу. Вважав, що це потаємне має бути в ньому самому.

Вже після його смерті, розбираючи папери, я знайшла пожовклі листки блокнотика без обкладинки, виписані його рукою думки, які зацікавили, вразили його і ніби увійшли до серця.

Читаючи, я ще раз відчула всю глибину, чуйність і ніжність його натури, на вигляд грубуватої і простакуватої.

"Жартувати з мрією небезпечно: розбита мрія може скласти нещастя".

І одразу подумала про його ощадливе ставлення до оточуючих, до людей, які діляться з ним своїми думками.

"Ті, хто не відчуває сорому, вже не люди" - "Ох, як багато у нас вже

"нелюдей!".

"Любити - значить жити життям того, кого любиш" - це ж про нас. Я завжди жила його життям, ніби прикриваючи та допомагаючи йому, де можна. Дружина повинна віддавати всю себе коханій людині.

І як би в нагороду моїм думкам – запис "ніжність і глибина - у цьому вся жінка".

Так, жінка має залишатися жінкою, матір'ю, дружиною. Інакше вона як жінка не відбудеться та не відбудеться сім'я.

Я дякую долі, що сорок чотири роки ми були разом.

Ось одна з його останніх записів: "Самопожертва в праці - це велика і благородна річ, але лише тоді, коли вона раціональна і необхідна. Якщо ж самопожертва викликається лише поганою організацією та відсутністю самодисципліни, то воно є злочином перед собою і перед суспільством, бо людина - це найдорожчий з усіх виробничих ресурсів". Це те, що часто бракувало нашому суспільству. За народом людину не бачили.

Він любив життя у всіх його проявах. Вмів любити людей, розуміючи, що без недоліків людей немає. Не прощав підлість, зраду, користолюбство і не любив надумане, грубе, безглузде.

В.Д. був молодий душею і розумів, що час іде вперед, багато змінюється, і намагався зрозуміти захоплення молоді.

Дуже любив народні та естрадні українські пісні, особливо якщо вони звучали "українською мовою".

Були улюблені українські слова, які він смачно вставляв у мовлення, вважаючи, що вони точніше висловлять його думки.

Останнім часом він все рідше підходив до телевізора, коли я ще з жіночої цікавості дивилася пісенні фестивалі, вже часом зневірившись почути приємну мелодію і сердечні або хоча б не дуже порожні слова. Більше дивилася, ніж слухала. Дивилася на екстравагантні костюми та поведінку співаків та співачок і часом з тугою думала, що ж чекає на мою онучку? Яке мистецтво?

Ніколи не забуду, як за пару тижнів до його смерті слухала якийсь естрадний концерт. Це було після програми "Час". В.Д. прослухав її і пішов лягати. Пісні звучали пристойні, без гуркоту, але із примітивними словами. За хвилину: ні в пам'яті, ні в душі нічого.

І раптом – Микола Гнатюк – "Малиновий дзвін". Я якось кинулася вперед, вслухаючись у слова та музику. Боковим зором бачу, у дверях стоїть В.Д., спершись на одвірок дверей. Ми обоє мовчали, не хотіли вторгатися у пісню. Скінчилася пісня, я обернулася до нього, а він, якось сором'язливо витираючи очі, тихо пішов.

"Малиновый звон на заре,
Скажи моей милой земле,
Что я в нее с детства влюблен,
Как в этот малиновый звон."

Він справді був закоханий у свою рідну землю, у життя, у людей і все робив для захисту того, чим дорожив.

Минуло вже шість років, як його немає, але коли я чую цю пісню... я ніби отримую привіт від В.Д.

До Висоцького, як кажуть, він довго дослухався. Іноді посміхався, іноді мовчав. Не заперечував. Але своєї думки чітко довго не висловлював.

Після операції з великим опроміненням та хіміотерапією В.Д. був слабкий, ледве піднімався на другий поверх, задихався. Опромінення проводили двома апаратами. Легені та серце витримали велике навантаження. Під час першої операції було розтягнуто зворотний нерв голосових зв'язок. Говорив тихо, хрипів, але не здавався. Хотів жити повним життям. Я тремтіла за кожен його рух, навантаження, а він мені сказав: "Мам, так жити не можна. Я - людина і повинна жити, не боячись, до останніх днів". Став їздити на полювання, рибалку, навіть намагався танцювати свою улюблену з юності циганочку, а я нишком тремтіла. Він не хотів, щоб люди бачили та відчували його хворобу. Працював знову з повним навантаженням. Незабаром, після другої операції, ми відпочивали в Трускавці, і він від джерела піднімався до Військового санаторію, що було йому зовсім не просто. Піднімалися потихеньку, часто зупинялися і чули різні музичні записи, що долинали з кіоску, які біля джерела крутили предки нинішніх ділових людей.

І одного разу – Висоцький… Не пам'ятаю всю пісню. Ми зупинилися, В.Д. чіпко прислухався до слів. "Не записуй землю у каліки", - пролунали слова. Він стрепенувся і щось незвичайне з'явилося в очах. "Ти подумай які слова!" - сказав він, і мені здалося, що він їх ніби приміряв до себе.

Ніколи не випинався, не носив нагороди. Жоден цивільний костюм не був проколотий зірками, орденами чи депутатськими значками. Приходив з роботи, одягав цивільний костюм і, якщо був час, ходив парком або його улюбленим Хрещатиком. Любив ходити, дивитися та слухати людей. Ставав у чергу з усіма, і йому приносило задоволення бути разом і відчувати їх. Багато цікавого дізнавався про життя різних людей у чергах та тролейбусі. Здавалося, він навіть соромився носити ордени, щоб на нього не звертали уваги. Він хотів бути в очах людей не героєм із зірками, а просто людиною.

Якось один із кореспондентів, до речі, болгар, надіслав йому запитання з проханням відповісти на них. Не пам'ятаю всі, але одне з них здалося В.Д. дуже цікавим. "Чи можна образити героя?" В.Д. відповів: "Героя образити можна, він людина, а героїзм, подвиг образити не можна". Героїзм можна спробувати принизити, зганьбити, перекрутити, але сам героїзм - вчинок образити не можна.

А герой – людина і таким був В.Д. все життя. Не визнавав п'єдесталів ні для вождів, ні для окремих людей. Має бути проста людська повага.

Завжди посміхався, читаючи біографії багатьох вождів, знаменитостей, героїв. Одні переваги з пелюшок. Так не буває. Людина багатогранна. У житті

бувають різні ситуації, але у потрібний момент справжня людина відкидає все наносне та робить те, що називається подвиг, героїзм.

А в дитинстві хлопчик і не дуже добре вчився, і бився, і не слухався вчителів та батьків, але нутро має бути справжнім, і в потрібний момент воно розкривається. А у рафінованого хлопчика і справи будуть рафінованими. Якось один із знайомих журналістів, переглянувши деякі мої записи, сказав: "Щось це не те, несолідні спогади. Адже він - герой, треба щось велике, помітне писати про нього". Це велике, ділове, героїчне описали його бойові товариші по фронту, роботі, життю.

Я дружина, друг, жінка, мати його дітей. Я згадую і пишу про нього просто як про людину, про його душу, його серце.

Минуло вже шість років, як його немає. Часто хіба що переглядаю наше життя з перших хвилин знайомства, з 1944 р. Війна добігала кінця. Бачу все перед очима, як дорослішав "Сокіл-17". З ризикового, веселого, відважного льотчика ставав великим командиром. Він ріс як льотчик, військовий фахівець та людина. Жадібно вбирав у себе все, що не зміг отримати в роки, відірвані війною від життя.

Якось, мою маму, яка спіткнувшись на сходах, він підтримав і сказав: "На мою руку завжди можна покластися". Мама до останніх днів пам'ятала ці слова. А я, як вірна дружина, можу сказати, що поряд завжди була людина з міцною, вірною рукою і люблячим серцем, на яке справді можна було покластися.

Зберігаючи його фронтові листи, шкодую, що дещо віддала по молодості ще у Москві в музей Радянської армії. Мене і зараз, хоч серед ночі запитай номер польової пошти – скажу, викрикну 21842! Які листи? Зберігаю листи, які писав і передавав мені до пологового будинку, коли я народила нашого первістка - Петра. Згадую безсонні ночі, коли у випробувальному льотному центрі чекала його з нічних польотів і вдавала, що сплю, коли він приходив.

Ось в ці безсонні ночі і почала я писати вірші. Хто не пережив це – не зрозуміє, як льотчика дружина з польотів чекає:

"В ночном полете, в поднебесье,
Со звездами наедине,
Но свою душу человечью
Привозишь все-таки жене.

Своей жене кусочек неба
К ногам кладешь ты каждый раз.
И где бы ты, любимый, не был,
Мы вместе в мыслях каждый раз."

Ніколи не просила його кинути літати, хоча здоров'я у В.Д. після фронтового тарана та полону було зіпсовано і лікарі позбавили його права

літати у реактивній авіації.

Важко було йому, але впорався, як упорався потім із хворобою. Була про нього хороша стаття в "Правді", приблизно в 1974 р., називалася вона "Життя без знижок".

Багато віршів я йому написала за життя і великий цикл "Без тебе", коли його не стало.

Є таке прислів'я: "Риба шукає, де глибше, а людина - де краще". Він не шукав. Завжди був там, де і знання. Не розумів людей, які залишають Батьківщину. Завжди вважав, що ми самі повинні її зробити такою, щоб не хотілося залишити її в гонитві за довгим рублем, машинами, джинсами тощо.

"Скажи моей милой земле,
Что я в нее с детства влюблен,
Как в этот малиновый звон."

У значенні цих слів всі його думки, серце та душа.

***

"Счастлив тот, кто первый уходит,
Не оставшись один навсегда.
Он покой себе вечный находит,
А второму- тоска и беда.

Если жили всегда душа в душу,
Если шли мы по жизни вдвоем,
Если были, как море и суша,
И дарили друг друга теплом.

Разрывается сердце от боли,
Коль судьбою дано пережить,
С кем счастливой была твоя доля,
И кого не дано позабыть."
1988

***

"Я отдаляюсь от тебя земного
И приближаюсь к вечности в тебе.
Слезой рифмованное слово
Уже не нужно будет мне.

Останутся воспоминанья
Былой любви, былой весны.

Останется души страданье
Судьбой оборванной струны.

Оборвана. ...и с резким звуком
Разбиты сердце, жизнь, любовь...
Тоска холодная и мука
Не принесут покоя вновь.

И в воздухе лишь колебанье:
Останется щемящий звон,
Останется воспоминанье
Как сладостный ушедший сон."
1992

***

"Спасибо, Боже, дал мне счастье,
Излить свою печаль в стихах.
И что прошедших дней ненастье
Не утопила я в слезах.
Не утопив, не растворивши
В слезах настигнувшую боль,
Я в чувствах излила и в мыслях
Дней прожитых земную соль.

Хоть говорят, не сыпь на раны,
Земную соль минувших дней
Чтоб человеческую драму
Не пережить еще острей.

Но есть и сладость в этой соли –
Ей вновь упьешься хоть на миг,
И вырвется, пусть против воли,
Тоски душевной стон и крик.

И говорю тебе - спасибо,
Что помню все, и все во мне.
За то, что дал терпенье, силу
Не раствориться в небытье."
1992

***

"Харахорюсь я на людях,
А в душе тоска тоской...
Что же дальше со мной будет,
Коль не справлюсь я с собой?

Если скисну, не сумею
Я с собою совладать.
Всю тоску, всю боль, немея,
Все внутри надо держать.

Знает только лишь подушка
И простыночка моя,
Что теперь я, как кукушка,
Днем и ночью - все одна.

Знаю, жизнь не игрушка,
С каждым годом все страшней.
Пусть мое гнездо кукушки
Будет теплым для друзей."
1992

***

"Облака бегут над нами,
Землю обнимая.
Я смотрю на них часами,
Словно замирая.

То возвысятся, как горы,
Снежною лавиной.
То как будто в синем море
Плавают дельфины.

То как будто в сказке чудной
Замок воздвигают,
То своей кудрявой тучей
Солнце закрывают.

А бывает мчатся быстро
Ветрами гонимы,
Словно радужные мысли
Жизнью любимы."

"А порою над землею,
Вы грозой сверкнете,
Кому суждено судьбою –
Того заберете.

Облака бегут над нами,
Время подгоняя.
Я смотрю на них часами,
Тебя вспоминая."
1998

***

"О, женщины, как много
строк Перо мужчин нам
посвятило. И каждый стих и
каждый слог Дарует нам
любовь и силу.

Да, мы давно уже в долгу
Перед воспевшим нас поэтом.
Ведь мы похожи на Луну,
Сверкая отраженным светом.

А кто дарует свет Луне,
И чьим теплом она согрета?
Кто дарит нам любовь везде
И в чьих делах она воспета?

Любовь мужчины - наш Целитель,
Она нам не дает стареть.
Она - ваятель и мыслитель,
И нам в лучах ее блестеть."

Ко Дню Победы

"В маскировочном белом халате
Под огнем от окопа в сторонку
Девчонка ползла к солдату,
Что упал у снарядной воронки.

Ползла она, пригибаясь,
От свиста пуль замирая,
Как будто с землей сливаясь,
Как будто ее обнимая.

Ползла по хрустящему снегу
В белом мужском халате,
А ей бы сейчас к обеду
Готовиться в теплой хате.

Ей бы сейчас книжонку
Нежной держать рукою,
Иль целовать мальчонку
Первой в душе весною.

Но надо ползти к воронке,
Надо спасти солдата...
Маленькой хрупкой девчонке
В белом мужском халате.

Осталось уже три шага,
И шепчет: "Терпи, родимый".
Но рваный осколок снаряда
Не пролетает мимо.

Задел ей немного ногу -
И стало за парня страшно.
Ведь надо вдвоем дорогу
Назад проползти опасную.

Теперь бы собой заняться,
Ныла нога и опухла.
Но надо назад возвращаться,
А пушки снарядами ухали.

Ползла но старому следу,
Тянув за собой солдата.
Так приближали Победу
Девчонки в белых халатах."
1978

***

"Что с тобой, Земля, ты
больна? Русла рек высыхают,
как слезы. И соленого моря волна
Не улучшит печали прогнозы.

Облетает листва не в свой час,
Колоски не всегда вызревают.
Буря клонит к земле их подчас,
Ураганным дождем заливает.

Опустошили недра твои,
Искромсали тебя, исковеркали.
Взрывы страшной минувшей войны
Пронеслись над тобой фейерверками.

Неужель нас погубит прогресс?
Расщепили душу, как атом,
Обнищали и море, и лес,
Руку брат поднимает на брата.

И тебя лихорадит, трясет,
Разверзается небо и суша.
Человеческой мысли полет
Позабыл, к сожалению, душу.
Где озона дыра, где обвал.
Исчезают селенья и люди.
И над ними проносится шквал.
Что же дальше, скажи, с тобой будет?

Ты слабеешь, Земля, прости нас,
Бессердечьем тебя искалечили.
Каждый год, каждый день, каждый час
Мы теряем лицо человечье."
1995

***

"Ты не рви траву
Раннею порой,
Ведь росы слезу
Ты смахнешь рукой.

Она ею умылась,
Стала зеленей.
И собой открылась
Для взора людей.

А ей так хотелось
Вечера дождаться.
Под лучами солнца
Еще покачаться."
1997

Себе на девичник – 8

"Песня жизни пропета,
Как романс - со слезой.
Растяни, бабье лето,
Мне прощанье с тобой.

Оплети все паутиной,
Золотой листовой овей.
И от возраста лавины
Ты тоску мою развей.

Белоствольною березой
Никогда уже не быть.
Но ушедшей весны грезы
Оставляют в душе нить.
Вьется нить все тоньше, тоньше.
Коль оглянешься порой,
Лет становится все больше
Молодость уж за горой.

Пока нить не оборвется,
Иду в ногу я с судьбой.
Пока сердце мое бьется,
Я иду своей тропой.

Хочется еще одеться,
Женщин в гости пригласить,
От забот мирских отречься
Говоря короче - жить.?"
1996

Себе

"Простое имя Евдокия
Дано на жизнь мою судьбой,
В нем вся житейская стихия
В нем весь чудесный шар земной

Оно красивое, земное,
Есть гордость в нем и есть любовь,
И благодать несет собою,
И греет душу, греет кровь.

"Дуняша, Дусенька, Евдоха",-
Летело мне с любимых уст.
Теперь без этих уст мне плохо,
Но жизнь идет, хоть дом мой пуст.

Я выпью за себя, Евдоха,
Пусть перетерта жизнь в муку,
Чтоб было радостно, хоть плохо
На вдовьем, не простом веку."
1998

Евдокия Лавриненкова

В 75 на Ельбрус

О.А. Летичевський

Голтіс

У 2017 році виповниться 10 років з того часу, як я почав практикувати систему Голтіса Зцілюючий імпульс (ЗІ, goltisacademy.com). Особливо ефективна ця система для молодих людей, але і для людей у віці відкриває нові можливості. Через три роки занять за цією системою у 75 років мені вдалося здійснити сходження на Ельбрус. Звіт про це сходження слідує нижче. Він звернений до шанувальників Зцілюючого Імпульсу і, сподіваюся, буде цікавий для тих, хто з цією системою не знайомий. Завдяки цій системі мені вдається тримати своє тіло у досить хорошому стані. Старості уникнути не можна. Але її можна віддалити і зустріти перехід в інший світ спокійно та з вдячністю за всі радощі життя у цьому світі.

Звіт

Вітаю всіх шанувальників системи Голтіса, його самого, всіх його друзів та помічників. Завдяки цій чудовій системі влітку 2010 року мені вдалося здійснити сходження на Ельбрус. То справді був чудовий рік, наповнений значними подіями. Мені виповнилося 75, а Голтісу 50. Тому я і підніс своє сходження Голтісу як подарунок. А тепер обіцяний звіт (краще пізно, ніж ніколи).

Цей звіт присвячується батькам, дідусям та бабусям, яких молоді друзі системи намагаються втягнути до ЗІ. Я згадую минулорічний Карпатський семінар. Багато молодих людей фотографували нас із дружиною, щоб показати своїм предкам, що система ЗІ не має вікових кордонів. Удачі їм. А тепер усе по порядку.

Все почалося з того, що мій син (йому теж виповнилося 50 в минулому році) зійшов на Ельбрус після 4-ї спроби (двічі не пустила негода, один раз нещасний випадок довелося спускати потерпілого). Це було в 2008 році. Мій друг Петя Денисенко (досвідчений альпініст, кандидат у майстри) розповідав про це сходження (він був там інструктором).

І я помітив, що для мене зійти на Ельбрус – це вже зовсім неможлива мрія. Петя заперечив мені, сказавши, що це цілком можливо, і розповів, як відомий український альпініст Моногаров здійснив сходження у 80 років. Так, але Моногаров, легенда Радянського альпінізму, все життя присвятив спорту і жодного дня не пропустив, тренуючи своє приголомшливе тіло, а я все життя активно займаючись наукою міг приділяти спорту лише дуже невеликі проміжки часу. Декілька сезонів в альплагерах на Кавказі на початку 1970-х, коли мені вже було за 35, трохи гірського туризму, пробіжки в Голосіївському лісі, ось практично і все. Останній раз був у серйозних горах у 1989 році (Паміро-Алай, альплагер Аксу). Потім невиразний важкий час 1990-х, боротьба за виживання, деякий успіх 2000-х, але здоров'я ставало все гіршим і гіршим. Зайва вага, простудні захворювання, що важко переносяться, головний біль, зниження робочого ритму, гіпертонія, суглоби, спина.... Загалом, старість наближається. Треба кардинально щось міняти. Тут я згадав йогу, якою займався ще у далекій молодості. Повернення до йоги стимулювала одна лікарка, якій я розповів про свої захоплення в молоді роки. Вона зауважила "А чому ви не займаєтеся йогою зараз?". Думка ця провалилася в підсвідомість, сиділа там близько року, потім випливла одного прекрасного дня, і я повернувся до йоги. На той час у мене був чудовий тритомник Сарасваті. Його подарували мені друзі до 70-річчя. Незабаром я відновив майже всі вправи хатха-йоги, які робив у молодості, окрім стояння на голові (все-таки склероз судин) та пози павича (м'язів уже не вистачало). Зменшилася вага, стало легше працювати, але все ще приймав таблетки від тиску. Йога вимагає багато часу, а його постійно не вистачає. Повного задоволення не було. І тут бог послав мені

знайомство із системою Голтіса. Я захопився цією системою одразу. Привернула повнота та ясність ідеї. Повірив, і ось уже три роки живу з ЗІ (зцілюючий імпульс).

Так що ж, можливо система – це досить сильна зброя для того, щоб здійснити мрію? Здійснити неможливе! Зцілюючий імпульс проти досвіду всього життя 80-річного Моногарова. І я знову поїхав на Кавказ. У мою улюблену Баксанську ущелину. Спочатку сам, просто походив, погуляв, побігав, згадав улюблені місця. А наступного року, 2010, уже з повним альпіністським спорядженням, у невеликій групі ветеранів альпінізму, вирушив випробовувати себе.

Перед поїздкою на Кавказ у Карпатах, прощаючись із Голтісом, я розповів про свій задум і попросив побажати удачі. Голтіс почув мене, побажав удачі, і це побажання передалося мені з такою сильною енергетикою, так зміцнило мене в переконанні, що все буде чудово, що ця віра не покидала мене протягом усієї подорожі. Я також попросив свого духовника відслужити молебень про успіх заходу. І Бог підтримав мене, і все вийшло!

Тепер про сходження. Ельбрус гора досить проста (2А за 6-бальною шкалою). Уся складність у тому, що це висотне сходження (висота Західної вершини, на яку ми піднімалися, - 5642 м). І ще – погодні умови. Дуже критичний чинник. Завірюха і сильний вітер може бути не найстрашніше (при гарному спорядженні). Але губиться стежка, орієнтація, виходиш на круті скелі, а далі можливо все. Моногаров просто заночував на вершині.

Зараз Ельбрус – це дуже прибуткове комерційне підприємство. З долини Азау комфортна крісельна дорога протягнута зараз аж до "бочок" (3500), а далі потужні ретраки везуть охочих до скель Пастухова (4000). І юрби туристів, серед яких дуже багато іноземців, роблять сходження під керівництвом досвідчених гідів (попередньо пройшовши акліматизацію протягом 10 днів). Для гідів це хороший заробіток. Далеко не всі проходять 1,5 км, що залишилися, але для здорової молодої людини при гарному розкладі сходження цілком можливо, навіть за відсутності альпіністського досвіду. Ну, а спортсмени-екстремали організовують змагання та сходять на Ельбрус за рекордно короткі терміни: рекорд від бочок 2:36:02, рекорд із долини Азау 4:19:09 (Challenge для команди Equites).

Мені вдалося відірвати себе від суєтних справ більш ніж на цілий місяць. То був незабутній місяць. Нас було 5 чоловік. Дві альпіністки Вікторія та Ольга, які виглядали значно молодшими за свій вік, відмінні скелелазки, ентузіасти альпінізму, Андрій, могутній хлопець років 40, він носив усе найважче, керівник нашої команди Петро Денисенко і я зі своєю мрією зійти на "Гору щастя (Ашхамахо)". Влаштувалися на МБС (Медико-біологічна станція). Петя та Андрій у наметах, я та жінки у номерах. Мені було надано двокімнатний "люкс" із кухнею. Тут була наша "Штаб-квартира", тут ми готували їжу та обговорювали поточні плани.

Ключовим моментом нашої діяльності було отримати якнайбільше акліматизації. Сходження має бути спортивним: жодних підйомників та ретраків. Безпека та надійність понад усе. Звичайна методика акліматизації полягає в наступному: підйом на висоту, спуск, відпочинок, знову підйом, але вже вище і т.д., словом - суперкомпенсація у чистому вигляді. Наступного дня після приїзду ми піднялися на першу станцію підйомника на Чегет (зрозуміло, без підйомника) і переночували там (2750). Вранці спустилися на МБС та відпочили. Через день піднялися на другу станцію підйомника (3100) і після ночівлі здійснили тренувальне сходження на малий Донгуз-Орун.

У дні відпочинку купалися в невеликому озері, яке живиться водою з гірського струмка, обливалися нарзаном, збирали чорницю та суницю. Після тижня тренувань на Чегеті почали наближатися до Ельбрусу. Спочатку піднялися на пік Терскол, де розташована міжнародна астрономічна обсерваторія. Провели там два дні. У цей час троє людей з нашої команди здійснили сходження на вершину Терскол-АК (я ще не був готовий до такого, досить серйозного, сходження і лише проводив тих, хто піднімався до 105 пікету). Наступним етапом була льодова база (близько 3000). Тут у затишній хатині ми провели три дні та дві ночі.

Тут колись була база Високогірного Інституту (ВГІ). Сьогодні можна побачити лише жалюгідні залишки, що викликають асоціацію з Армагеддоном та "Сталкером".

У хлопців виникло бажання відновити один із будиночків, що збереглися так, щоб там можна було зупинятися. Він наполовину був заповнений льодом. Вигребли частину цього льоду, зачинили вікна, упорядкували лежанки, двері, загалом зробили, що могли. Навіть грубку розтопили. Якщо ентузіасти знайдуться продовжити ініціативу, то незабаром буде ще одна затишна хатина. Людей тут замало. Троє тих, хто сходив зупинилися на одну ніч. І ще двоє хлопців із Києва. Прогулянки на льодовик нагадали Велику Вітчизняну. Знайшли останки наших солдатів, боєприпаси. Тут було пролито багато крові.

Знову спуск та відпочинок на МБС. Провів одноденне голодування з водою (зазвичай голодую всуху, але тут шкода було втрачати можливість зайвий день попити цілющу кавказьку воду). Почали готуватися до сходження. Доктор Анатолій Геніуш, який повинен супроводжувати наше сходження (недаремно, звичайно), спитав скептично дивлячись на мене: "А на х... тобі все це?" Питання було несподіваним і застало зненацька. Якось пожартував, але потім увесь час повертався до нього. І тільки через деякий час, коли все вже було позаду, я знайшов точнішу відповідь. Вона складна. Потрібно знати межі своїх можливостей для того, щоб користуватися ними повною мірою задля досягнення своїх цілей. Мої цілі зрозумілі: віддалити старіння та зберегти працездатність до кінця днів. Для того, щоб знати свої межі, необхідно час від часу проводити експерименти наближаючись до кордонів, витрачаючи максимум зусиль. Це не просто, ризиковано, потрібна підтримка людей та

вищих сил, потрібен високий душевний (духовний) підйом. Результат того вартий. Я знайшов свій шлях. Він лежав через вершину Ельбруса – прекрасної, божественної гори, гордості та святині кавказьких народів, що населяють ці гори, людей гарних, мужніх, з відкритим серцем та прекрасною душею.

І ось розпочався останній етап підготовки до сходження. Піднімаємось поступово. Спочатку на старий кругозір (перша зупинка канатки на схилах Ельбруса). Переночували. Наступного ранку піднялися до діжок. Тут у нашому розпорядженні знову затишний будиночок з електрикою та газом (будиночок гляціологів). А ввечері – перше серйозне випробування, вихід із Петею на скелі Пастухова. Трохи не дійшли. У мене не вистачило сил. Але тренувальний акліматизаційний вихід на 4500 все ж таки відбувся. Повернулись у будиночок. Знову відпочинок.

І ось настав останній день перед сходженням. Жінки з Андрієм ще напередодні вийшли на скелі Пастухова, поставили там намет і вночі приєдналися до нас. Як потім виявилося – це було помилкою. Коли вони вийшли на сходження, забракло сил, довелося повертатися. А ми з Петею готувалися до сходження. Відпочивали, намагалися заснути, накопичували фізичні та моральні сили. Вийшли невдовзі після 8 вечора. Я, Петя та лікар, який приєднався до нас незадовго до виходу. Ішли досить повільно. Скелі Пастухова пройшли легко та непомітно. Іти вночі значно легше, оскільки сніг твердий, кошки працюють добре. Вдень у хорошу погоду сніг м'який, розкисає, течуть струмки, йти важко.

Після скель Пастухова почався тривалий виснажливий шлях по крутому схилу. Серпантин та коса. Години в три знизу з'явилися вогники інших груп, що також направилися вгору до вершини. Більш молодші наздоганяли і переганяли нас. Найважче було на серпантині. Мріяли про те, щоб вийти на косу. Супроводжував великий білий собака. Коса була дуже довгою, але, нарешті, і вона скінчилася. Вранці близько 8 вийшли на перемичку. Тут зараз збудовано притулок (4 намети). Ми зайшли у вільний, лікар кинувся спати. Потім привели дівчину, яка страждає від горняшки, щоб її обігріти та приголубити. За кілька годин були готові до вирішального етапу сходження. Почали підніматися, і тут... я відчув, що не можу рухатися. Сили мене покинули. Розпач, необхідність повертатись назад, коли до вершини залишалося лише 500 м по вертикалі. То був удар. Раптом приходить в голову думка: а що, якщо переночувати на перемичці і почати сходження завтра. Ідея приймається беззастережно, і ми починаємо дневку. Лікар оголосив, що зі мною вже нічого не станеться і пішов униз займатися своїми справами (він водить групи на Ельбрус). Варимо кашу, милуємось видами, готуємось до завтрашнього дня. Петро знає, десь тут є печера. Пішов шукати її. На жаль, усе засипано глибоким снігом.

7 серпня. Всю ніч йшов сніг. Вранці – чудова ясна сонячна погода. Почекали, доки перші ті хто сходнть, протопчуть стежку і пішли на сходження.

До вершини весело дійшли приблизно за дві години.

І ось вона бажана мить. Останній короткий підйом я пробіг як бігун, готовий викластися до останнього, щоб першим торкнутися фінішної стрічки. І тут сталося диво. Варто було мені ступити на вершинний майданчик, як з півночі пролунав грім. Озирнувшись, побачили чорні хмари, що повільно підіймалися північними схилами. Всередині хмар блищали блискавки. Зверху ще сяяло яскраве сонце, але вже потягнув вітерець. З вершини пішли майже останніми. Після нас було ще кілька чоловік. Поки спускалися до перемички, настала справжня негода. Добре протоптаний шлях дуже швидко замело снігом. Піднялася хуртовина. Мимоволі довелося ще одну ніч провести на перемичці. А я тішився цією обставиною. Справа в тому, що мені було дуже добре на висоті. Задишки практично не було. Ну, втомлювався, відпочивати доводилося частіше, ніж хотілося б. Але після короткого відпочинку дихалося завжди легко та смачно. Петя, який любить усе пояснювати, каже, що стародавня людина жила в горах і, тому, на висоті 3000 м - оптимальне місце існування.

Знову ранок та знову погода ідеальна. Потрібно швидше спускатися, доки внизу не розлилися річки та не розкис сніг. Спуск був легким. Відчуття щастя від зустрічі з величезною горою Європи довго не залишало нас. Коліна настільки розім'ялися, що легко сів у позу лотоса і просидів кілька хвилин балдіючи від задоволення. Ще одна ніч у хатині та повернення на МБС. З великим жалем прощались із горою.

Але попереду на нас чекав ще один бонус. Через три дні я, Петя та Андрій вирушили в ущелину Терскол і здійснили ще одне сходження. На вершину Терскол-АК. Тепер я вже був готовий до цього сходження.

Цей звіт я писав цілий рік. Не до того було. Рік був дуже напружений. Поїздки до США, Великобританії, Латвії, Новосибірська, напружена робота в компанії, в Інституті та в Університеті, все це вимагало великої віддачі та інтелектуальної напруги. ЗІ постачав куражем і підтримував у добрій фізичній формі. Зрештою, відпочинок. У травні поїхав із дружиною до Форосу. Ми були у санаторії "Форос", а Петя Денисенко - на Парусі. Це така скеля неподалік Фороса. Прекрасна популярна лабораторія скелелазіння.

Звичайно, я практично щодня ходив туди займатися скелелазінням. Готувався знову поїхати на Кавказ. На жаль, цим планам відбутися не вдалося. Баксан закрито. Антитерористична операція. Але, сумувати нема чого. Поїдемо до Альп. Дасть Бог, зробимо сходження і там.

Насамкінець, ще раз дякую Господу, який дав можливість познайомитися з Голтісом та його системою. Вона працює! І ще я вдячний усім тим, хто мене підтримував і вірив у успіх: Голтісу, без якого все це було б неможливо, мою дружину, яка вірила і не показувала свого занепокоєння, Петру Миколайовичу Денисенку та його друзям, з якими було приємно та надійно, доктору Анатолію Геніушу, моєму духовнику, отцю Володимиру.

Висновок

В 2011 році я знову пішов у гори. Цього разу – в Альпи. Мета – сходження на Монблан. Нас троє: я та два Сашка. Один – мій син, інший мій співробітник, Сашко Колчин. Десять прекрасних днів у Шамоні та в горах, прогулянки стежками, льодовиками. Під час серйозних походів до нас приєднувався наш гід Ервін. З ним я зробив своє останнє сходження на гору Монблан Текюль. Здійснити сходження на Монблан не вдалося: єдиний день з негодою припав на день, коли було заплановано сходження. Я з Сашком Колчиним повинен був виїхати, а мій син залишився і таки здійснив сходження на Монблан. Збирався у 2015 році на 80-річчя знову піднятися на Ельбрус. Не вийшло з певних причин. Натомість була подорож до Гімалаїв, а у 2016 році – казкова подорож до Тібету. Наступного року планую знову відвідати Шамоні та погуляти в Альпах.

Аріадна

Аріадна Литвиненко

В одній галасливій та веселій компанії виникла суперечка про кохання... Оскільки думки були суперечливими, вирішили: кожен із присутніх аргументує свою точку зору. Почав господар будинку:

Головне призначення чоловіка – збільшення населення на Землі! Тому вони можуть мати багато жінок. А жінки такого права не мають. Їх призначення народити та вирощувати дітей, бути берегинею домашнього вогнища. У неї має бути лише один чоловік, і вона має бути вдячна йому за дітей, яких вони обоє люблять найбільше у світі.

Це, звичайно, стосується порядних жінок, частіше сільських. Емансипація і свобода, що прийшли із Заходу, розкріпачили жінок, з'явилося більше зрад і розлучень. Секс замінює кохання. З'явилися громадянські шлюби, гомосексуали та інші збочення, - зауважив один із гостей.

Я слухала і згадувала дивовижну історію, історію Великого Кохання...

- Миколо, я не можу погодитися з тобою. І в наш час також буває справжня, сильна любов до єдиної жінки, любов до труни... і навіть після смерті коханої! Бажаєте розповім?

На той час я працювала в поліклініці Літфонду, консультувала поетів та письменників. Якось до нас прийшла журналіст із радіомовлення із завданням підготувати передачу про роботу поліклініки Літфонду. У редакції вона ділилася своїми враженнями:

- Там гарні, кваліфіковані лікарі, але найбільше мені сподобалася кардіолог Аріадна Федорівна.

Подруга, що сидить поруч, скрикнула:

- Дай мені терміново її телефон... Я хочу поговорити з живою Аріадною, адже я веду по 1-му каналу радіо програму "Нитка Аріадни".

Невдовзі ми зустрілися. Поговорили про батьків, про роботу, про захоплення, про музику та поезію. Я не очікувала, що з нашої невимушеної розмови вийде така цікава передача!.. Її повторювали по радіо кілька разів... Мені дзвонили знайомі та незнайомі люди та висловлювали своє захоплення.

Через кілька днів після передачі до мене на прийом прийшов монах. Я здивувалася, знаючи, що монахи лікуються молитвами та не визнають медицини. Бачачи моє здивування, він сказав:

- Я прийшов подивитися на Вас і дізнатися прізвище редактора передачі "Нитка Аріадни". Я хотів би зробити таку ж передачу про мою Аріадну, Аріадну Перепелицю, дуже талановитого художника-декоратора театру, кіно і телебачення, художника по костюмах. Моя Аріадна – член Спілки театральних діячів та Спілки художників України. Цілком заслужена людина!

І я почула дивовижну, хвилюючу історію...

- Я був старим холостяком. Жодна жінка не зуміла мені сподобатися, стати моєю другою половинкою. А я все чекав, жив один, працював інженером на великому підприємстві... і чекав на Любов. Якось друзі запросили мене на вечерю. І там я побачив Її! Мене пробило струмом, і я зрозумів: ось Вона... та Єдина... на все життя! Закохався з першого погляду! Втратив дар мови і не міг відвести погляд від Її великих красивих темних очей! Незабаром ми потоваришували. Виявилося, що я молодший за неї на 15 років. Ми багато про що з нею розмовляли. На запитання, чому вона досі самотня за такої гарної зовнішності, вона відповіла, що важко хвора і тому не може народжувати. Коли про це дізнавалися шанувальники, то їхні почуття одразу кудись зникали. Мене не збентежив ні вік її, ні тяжка хвороба, з кожним днем любов до моєї Аріадні наростала. Мене вражала не так її зовнішня краса, як внутрішня, душевна, її доброта і тактовність, дружня турбота.

А через кілька місяців марш Мендельсона урочисто і хвилююче проголосив народження нашої родини. Ми були щасливі. Я намагався захистити дружину від навантажень по дому, намагався приготувати їй щось смачненьке. З роботи йшов раніше, і не йшов, а летів додому, тривожився, як там моя Аріадна!... Вона рідше почала звертатися до лікарів, лікуватися в стаціонарі. Ми раділи життю і дарували одне одному своє кохання. Я думав, що, можливо, моє сильне кохання допоможе подолати її тяжку недугу. Мені так

цікаво було розмовляти з нею! Яким одухотвореним і красивим було обличчя її, коли ми говорили про мистецтво театру та кіно! Вона добре знала літературу, її родовід йшов від Івана Сергійовича Тургенєва.

Я був нескінченно щасливий і вдячний Аріадні за прожиті разом роки! Але, на жаль, щастя довгим не буває.... Через 10 років моя Кохана пішла з життя... Прийшов той день, про який я боявся навіть думати!.. Цього удару я чекав, але не уявляв, наскільки він буде сильним, що спопеляє мою душу... Все поблякло і втратило сенс... Я не жив... Я існував!..

Єдине бажання – увічнити пам'ять про мою Аріадну, видати альбом її численних картин – надавало мені сили та підштовхувало до дії. Однак, куди б я не звертався, всі погоджувалися зі мною і нарікали, що немає грошей і нічим мені допомогти не можуть. Я продав нашу квартиру, будинок, в якому жила Велика Любов, в якому все нагадувало про неї, мою Аріадну. І через деякий час я з душевним трепетом гортав сторінки альбому, розглядаючи картини моєї Коханої, в яких вона продовжувала жити.

Нічого вже не пов'язувало мене з минулим щасливим життям. Я пішов у монастир, прийняв постриг і став монахом. Мені дали ім'я Аліпій. У монастирі моя душа знайшла заспокоєння. Я поринув у молитви, розмовляв з Аріадною і благав Бога, якнайшвидше поєднати мене з нею на небесах.

Ось і все. Аріадно Федорівно, на прощання я хочу подарувати Вам цей альбом.

Я з хвилюванням і вдячністю прийняла цей незвичайний подарунок від людини в сутані, з сумними очима, яка спіткала велике щастя справжньої Великої Любові.

Коли я закінчила свою розповідь, на терасі запанувала тиша, а жіночі очі заблищали від сліз.

Ромео та Джульєтта

Аріадна Литвиненко

У 1960-х роках минулого століття я працювала в клініці Миколи Михайловича Амосова, займалася діагностикою вад серця. Кардіохірургія була лише на початку шляху свого розвитку, ще не було апарату штучного кровообігу та оперувалися лише стенози клапанів.

Якось до мене в палату поступило юне створення ангельської краси з великими сіро-блакитними очима і чудовим кучерявим золотавим волоссям. Вона була тоненька, як билинка, і стрункa, як тополя. Правильні риси її чарівного обличчя псувала синева губ. Незважаючи на тяжке захворювання, її очі світилися радістю та щастям. Її зовнішній вигляд викликав посмішку, а внутрішній зміст – смуток. При вислуховуванні серця звучав різкий систолічний і діастолічний шум і перший тон, що плескав. Важко було поставити діагноз: на фоно-кардіограмі визначалися дві вади, стеноз аортального та мітрального клапанів. Цілком ймовірно вони були давніми і

давали ознаки порушення кровообігу у вигляді збільшення печінки, набряків нижніх кінцівок і синюшності нігтів і губ.

Разом із нею приїхав і чоловік, молодий симпатичний хлопець років 20-ти з атлетичною фігурою. Вони нещодавно одружилися всупереч волі батьків. Їхнє кохання було настільки сильним, що вони були впевнені - після операції дівчина буде абсолютно здорова, і заживуть вони довго і щасливо. Так властиво думати всім молодим та закоханим. Але батьки знали, що не все так просто. Її звали Лідою, а його Анатолієм.

Анатолій увесь час перебував у лікарні. Відвідування хворих дозволялося лише після обіду та мертвої години, коли залишався лише черговий лікар. Але всіма правдами та неправдами молодий чоловік проникав у палату. Зворушливо було спостерігати за цією парою, рука в руці, обіймаються та цілуються... Анатолій писав вірші своїй коханій. Послання закоханого Ромео я щодня передавала його Джульєтті. Ці молоді люди стали мені рідними та коханими.

Настав тривожний час – операція! Я дуже хвилювалася за Ліду і за себе, вірніше, за свій діагноз... А раптом я помилилася?! А Ліда з Анатолієм раділи: настане час, коли Ліда буде здорова! Оперував геніальний Амосов. І дуже вдало. Стан Ліди значно покращився, ознаки порушення кровообігу зникли. Я теж раділа, адже мій діагноз підтвердився. У піднесеному настрої закохана пара поїхала додому до Запоріжжя.

Минуло півроку. Ліда з Анатолієм приїхали до клініки на перевірку. Микола Михайлович Амосов особисто дивився молоду жінку на рентгені та був задоволений результатами: серце значно зменшилось у розмірах. Він похвалив Ліду.

А тепер я можу народжувати? - запитала Ліда, напружено дивлячись на Амосова. Легка посмішка прослизнула в його очах:

Так, через рік – півтора зможеш.

Миколо Михайловичу, а я вже вагітна, - з радістю і тривогою промовила Ліда.

А чого ж ти питаєш? - здивувався лікар. - Взагалі рано, - зазначив він, роздумуючи про щось.

Ми дали майбутній мамі рекомендації, як поводитись протягом цього відповідального та непростого в її стані періоду, і домовилися часто писати один одному.

На 9-му місяці вагітності я отримала тривожний лист від Ліди. Запорізькі лікарі побоюються за пологи після такої важкої операції та рекомендують їхати до Києва. Не чекаючи моєї відповіді, майбутня мама прийшла до мене додому. Довелося визначити її у відділення патології вагітних. Я щодня заходила до неї, заспокоювала та твердила, що все буде добре. На третій день перебування у відділенні легко та без ускладнень вона народила дівчинку. Скільки було радості і в них і в мене! На мою честь дівчинку назвали Аріадною. Коли Аріадні було 5 років, я радісно приймала гостей із Запоріжжя. Щаслива родина,

в якій панує кохання. Ми продовжували переписуватись, але згодом дедалі рідше приходили звістки від Ліди.

Якось я була в кіно. На вході до кінотеатру я побачила Анатолія з молодою повною жінкою. Зрадівши несподіваній зустрічі, я покликала його. Але він вдав, що не почув мене. Чому? З листа Ліди я дізналася, що Анатолій дуже змінився, не звертає на неї уваги, дратівливий та грубий, часто їздить відпочивати до санаторію в Пущі-Водиці. А через рік Анатолій зажадав у дружини розлучення. Вони розлучилися без скандалів та залишилися друзями. "Аби він був щасливий", - твердила Ліда і просила хоч зрідка писати їй листи.

Проте щастя на нещастя не збудуєш. Медична сестра санаторію в Пущі-Водиці зуміла вселити пристрасть, обдурила свого обранця, повідомивши про двох дітей, і приховала, що у матері в селі у неї ще двоє дітей. Так Анатолій став батьком чотирьох дітей та чоловіком жорстокої та вимогливої жінки. У листах до Ліди він шкодував про свій вчинок, зізнавався, що, як і раніше, любить Ліду, але повернутися не міг, совість не дозволяла. Він помилився у новій дружині. Ласкава і дбайлива до шлюбу, вона стала жорстоким командиром, який вимагав повного підпорядкування. У дружини був великий будинок та 20 соток городу. Якось, працюючи в спекотний день на ділянці, Анатолій знепритомнів і, не приходячи до тями, помер.

Ліда подзвонила мені. Повідомивши важку звістку, вона запитала, чи можна їй поїхати на похорон. Я категорично заборонила: її хвороба, стрес і ворожість дружини Анатолія могли позначитися на її здоров'ї. Пізніше вона писала, що шкодує, що не змогла попрощатися з коханим, адже вони щасливо прожили 10 років. Невже це правда, що 10 років є межею кохання!? І статистика стверджує, що розірвання шлюбів найчастіше буває після 10 років спільного життя.

Був ще один лист. Аріадна, дитина кохання Ліди та Анатолія, писала, що після смерті батька мати дуже сумувала, часто плакала, перечитуючи його листи. Вона впала в депресію, помітно схудла, скаржилася на біль у серці. За кілька місяців після смерті Анатолія померла й Ліда. Її батьки поставили пам'ятник доньці, а онуці допомогли вступити до Запорізького медичного інституту.

Завіт однополчан

Б.М. Малиновський

У книзі німецьких істориків Девіда Гланца та Джонатана Хауза "Курська битва. Вирішальний поворотний пункт Другої світової війни" про початок Великої Вітчизняної війни говориться:

"...Червона армія зробила диво вже тим, що просто вижила при німецькому вторгненні, не кажучи вже про те, щоб його зупинити.

...Що більш дивно, росіяни встигали швидше виставляти нові дивізії, ніж німцям вдавалося їх знищувати. До 31 грудня 1941 року Червона армія створила 385 нових дивізій та 267 окремих бригад, що більш ніж компенсувало втрати у боях, еквівалентні 229 дивізіям. Якщо перед війною німецька розвідка оцінювала сили супротивника приблизно в 300 дивізій, до грудня Совєти виставили майже втричі більше подібних з'єднань. Більшість цих одиниць була погано озброєна і навчена, але, ...уперта стійкість радянського солдата була значним внеском у провал німців у 1941 р.

5 грудня 1941 р. Сталін почав контрнаступ, використавши старанно запасені резерви для удару по німецьких бойових порядках, що розтягнулися, під Москвою.".

"...Те, що Червона армія взагалі була здатна перейти в наступ, німців потрясло. Спочатку Гітлер заборонив будь-який відхід частин, і багато вищих командирів, включаючи Хайнца Гудеріана, були відсторонені за те, що наполягали на відступі, щоб зберегти свої війська. Але вкінці кінців Гітлер був змушений погодитися на те, щоб подекуди відійти. Тим часом Сталін відчував такий підйом від початкових успіхів, що вирішив початковий контрнаступ перетворити на стратегічний наступ по всьому фронту.

Насправді Червона армія була ще надто слабкою і недосвідченою для такої великої задачі. Німці швидко відновили бойовий дух і рухливість і в боях зупинили радянський наступ до лютого 1942 року.

Значна частина з наявних і новостворених дивізій стали надалі, учасниками найбільших битв на основних фронтах, де визначалися, по суті, долі Світу, а не лише двох країн, що воюють: Північно-Західний, Сталінградський, Західний, Центральний, Брянський, Воронезький, три Білоруських, три Українських, три Прибалтійських. Більшість дивізій,

здобувши всебічний бойовий досвід, заслужено здобули високі бойові нагороди, зробили вирішальний внесок у досягнення Перемоги над фашистською Німеччиною.

Книга "Через Огонь, Воду и Медные трубы", - спроба зберегти для історії, для повоєнного і наступних поколінь людей, безцінні спогади очевидців-однополчан однієї з цих дивізій, 55-ї стрілецької дивізії, що почала бойовий шлях ще в роки Громадянської війни, що зуміла потім в роки Віликої Вітчизняної війни гідно пронести та зберегти номер та прапор частини. На її рахунку поразка СС Дивізії "Мертва голова", участь у ліквідації Дем'янського "котла" - за словами гітлерівського генерала - зменшеного Вердена Першої Світової війни, що перемелов майже 100 тисяч німецьких солдатів і офіцерів (Північно-Західний фронт); участь у розгромі за 50 днів задуманої Гітлером і вважалася ним неприступною "Цитаделі" на Курській дузі, стрімке форсування Десни та Дніпра (Центральний фронт); знищення та полон в операції "Багратіон" основної частини німецької армії, загнаної в непрохідні та напівпрохідні білоруські болота - прип'ятські та пінські (1-й Білоруський фронт); участь у звільненні решти території Білорусії, України, Прибалтики.

Пройшовши через "мідні труби" - здобувши заслужену славу, дивізія зберегла свої бойові традиції, забезпечила її існування в майбутньому як повноцінної військової частини.

У Вітчизняну війну дивізією командували:

Шевчук Іван Павлович, генерал-майор, у роки Громадянської війни організатор партизанського руху на Далекому Сході та у Сибіру. У 1941–1942 рр., Північно-Західний фронт. Найважчі бої у "Рамушевському" коридорі. Перші успіхи. Але звичне партизанське – тільки вперед – далося взнаки! Дивізія зазнала невиправданих втрат значної частини особового складу дивізії. Військовий трибунал. Зниження на посаді. Загинув у бою.

Заіюльєв Микола Миколайович, полковник, Герой Радянського Союзу – 1942-1944 рр., Північно-Західний фронт. Затяжні бої на болоті Сучан, знищення СС дивізії "Мертва голова". Участь у ліквідації "Дем'янського котла" - зменшеного Вердена Першої Світової війни; Центральний фронт. Курська дуга, участь у розгромі гітлерівської, що вважалася ним неприступною "Цитаделі", 1-й Білоруський фронт. Визволення Мозиря, північної частини Білорусії, участь в операції "Багратіон" - розгром і полон сотень тисяч солдатів і офіцерів Вермахту з ганьбою, що пройшли по Мінську і Москві. Звільнення східної та північної частини України. Безстрашний та вимогливий командир.

Андрусенко Корній Михайлович, полковник, Герой Радянського Союзу, 1944-1945 рр., 1-й Білоруський, 3-й Прибалтійський фронти. Участь в операції "Багратіон". Визволення міст: Петриків, Лунинець, Пінськ, Цесіса, Гаусна. "Батя" для особового складу дивізії.

У повоєнні роки відродженою 55-ю дивізією командував Шапранов Павло Тимофійович, генерал-майор.

Мої однополчани-ветерани дивізії – полковник, начальник політоділу дивізії М.Б. Івушкін, командир артилерійського дивізіону, полковник П.М. Кудінов, які в ті минулі роки, як і я "через Вогонь, Воду та Мідні труби", у перші повоєнні роки написали і подарували мені перші екземпляри своїх книг, супроводивши їх автографами.

Час, на жаль, не зупиняється... Ні Миколи Борисовича, ні Петра Миколайовича вже немає. Але книги, що включають величезний фактичний матеріал, залишаються і істотно доповнюють мої спогади.

Для мене, ще існуючого (йде 1996-й рік), автографи дорогих однополчан стали завітом від імені всіх однополчан дивізії – завершити єдину історію важкого бойового шляху 55-ї стрілецької дивізії у роки війни та її бойової служби у повоєнний час на основі моїх книг та книг М.Б. Івушкіна та П.М. Кудінова.

Це лише мала частка того, "що ми пережили у війну" - скажімо словами Г.К. Жукова в його відомій, що завершує його життя, книзі "Спогади та роздуми". Воювали солдати та офіцери не однієї, а тисячі різних військових частин. І те, що пережили вони, - все покоління тих, хто воював, а точніше - весь народ - незрівнянно. Значну частину безцінної інтелектуальної спадщини війни час забирає з собою...

Величні меморіали та пам'ятники Великої Вітчизняної війни, багато книг, архівів будуть довго безсловесно говорити: "Ми залишаємося з вами!"

Гітлер і його генерали задумали і намагалися здійснити, судячи з секретних документів "Барабароса" та "Ост", плани про напад і подальше знищення Радянського Союзу, включаючи радянських людей.

Про цей зловісний задум йдеться в одному з розділів книги. Прочитати його слід - у ньому описується фашистське пекло, а не наше майбутнє.

У наступних розділах на прикладі хоча б однієї з дивізій читачі можуть побачити, якими величезними зусиллями, великою самовідданістю, ціною загибелі мільйонів життів радянського народу було досягнуто Перемоги.

Щось спробував включити до загальнолюдської Книги Вічної пам'яті і я. Наскільки мені вдалося виконати свій задум і заповіт однополчан, нехай судять читачі.

Науково-технологічному алмазному концерну АЛКОН - 20 років

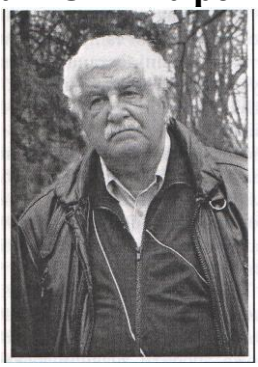

М.В. Новіков
(головний редактор),
академік НАН України,
лютий 2016 р.

Ознайомлення з матеріалами 20-річної діяльності Науково-технологічного алмазного концерну (АЛКОН) Національної академії наук України дає можливість одержати предметну інформацію з трьох питань.

Перше. В Україні за п'ятдесят років вдалось на вищому світовому рівні за змістом, виробничими масштабами, міжнародним визнанням успішно вирішити важливу наукову проблему світового значення - створити промислову технологію синтезу алмазів з вуглецю у вигляді порошків та крупних монокристалів. Сформовано науково-технологічну школу досвідчених спеціалістів-матеріалознавців з алмазної справи, створення та використання високопродуктивних алмазних інструментів, новітніх високих технологій синтезу алмазів, алмазної електроніки.

Отриманий результат спеціалісти науки та індустрії оцінюють на рівні всесвітньо визнаних науково-технічних досягнень України, таких як розроблення і побудова літака-рекордсмена "Мрія" Київським конструкторським бюро О.К. Антонова чи ракети-рекордсмена, яку на Заході назвали "Сатаною", Дніпропетровським конструкторським бюро "Південне" М.К. Янгеля.

Друге. В Україні вдалося створити та зберегти креативний потенціал науково-виробничого об'єднання Інституту надтвердих матеріалів ім. В.М. Бакуля НАН України як головної організації науково-технологічного комплексу, що складається з потужного Дослідного заводу та Спеціального конструкторсько-технологічного бюро, зовнішньоторговельної фірми на першому етапі та низки малих і середніх підприємств виробничого профілю й соціальних послуг із загальною максимальною чисельністю у 1986 р. до 3500 працівників, нині – до 600. В інституті загалом було підготовлено 47 докторів і 237 кандидатів наук, з них на цей час у ньому працюють

30 докторів та понад 80 кандидатів наук.

Незважаючи на несприятливі умови для розвитку науки та прогресивного виробництва в Україні, останніми роками Інституту надтвердих матеріалів ім. В.М. Бакуля НАН України вдалося зберегти перспективний потенціал для розвитку алмазно-інструментальної та алмазно-електронної галузей виробництва. Це особливо важливо для Європейського співтовариства і за певної інвестиційної підтримки уможливить вагомий внесок у науково-технічний креативний потенціал України.

Третє. Україна як майбутній, з великою ймовірністю, асоційований член ЄС за належної матеріальної та організаційної допомоги може зробити значний внесок в європейський комерційний потенціал наукомісткої продукції в разі розвитку наявного науково-технічного потенціалу алмазно-технічної інструментальної та електронної виробничих галузей з використанням новітніх алмазних та алмазоподібних матеріалів, кращих у світі алмазних інструментів з надтвердих матеріалів, зокрема кубічного нітриду бору, карбонітриду бору, технічних виробів та електронних елементів.

Успішна реалізація потенційних можливостей України, технічних та організаційних завдань, що випливають з третього питання, є особливою нашою мрією.

Працюючи протягом 37 років директором комплексу ІНМ - АЛКОН, а загалом понад 60 років присвятивши діяльності в Національній академії наук України, переконався, що її фахівці мають достатній досвід, щоб забезпечити всі необхідні компоненти для ефективного розв'язання важливих складних європейських завдань.

По-перше, створено колектив однодумців, фахівців-професіоналів різних поколінь, у тому числі молодих учених, для рішучого творчого штурму і розв'язання перспективних завдань.

За розробленими спільно з європейськими колегами проектом і планом до 2020 р. можливо створення продуктивного за європейськими критеріями центру алмазної науки і техніки як інструментального та електронного кластера.

Виконання науково-технічних проектів за європейської фондової підтримки сприятиме успішному використанню кращої в Європі науково-технологічної бази засобів надвисокого тиску та високотемпературного нагрівання для синтезу і спікання функціонально орієнтованих та структурно різних надтвердих алмазних і алмазоподібних матеріалів.

Великий досвід та конкурентоспроможність наукомістких інструментів з надтвердих матеріалів уможливлюють їх широке застосування в різних галузях виробництва - машинобудуванні, будівництві, породоруйнуванні, зокрема, видобуванні нафти, газу, виготовленні технічних виробів з металевої та неметалевої сировини, обробленні декоративного каменю, алмазній електроніці, медичній техніці, а також для вирішення екологічних проблем шляхом створення ефективної техніки для одержання вторинної сировини.

Використання високопродуктивних інструментальних і конструктивних виробів з алмазних та алмазоподібних матеріалів спонукає до застосування нових високих технологій при розробленні та випуску новітньої продукції, у металургії, будівництві й навіть лікуванні в медицині шляхом застосування імплантів.

По-друге, розвиток інструментальної індустрії, особливо в сегменті надтвердих матеріалів, сприятиме впровадженню нових високопродуктивних технологій у багатьох виробництвах.

Широке використання бурового інструменту з оснащенням з надтвердих матеріалів уможливить розвиток енергетики з використанням глибинного тепла Землі. Цей напрям потребує розроблення глибинних свердловин.

Із застосуванням вставок з надтвердих матеріалів у комбінованих інструментах з використанням твердих вольфрамових сплавів значно підвищуються довговічність та продуктивність робочих машин у гірничо-рудних кар'єрах.

Алмазні свердла, різальні диски та ланцюгові алмазні інструменти потрібні в кар'єрах для одержання будівельних матеріалів, які широко використовують, особливо в дорожньому будівництві.

Абразивні алмазні інструменти неодмінно застосовують для високоякісного оброблення скла, у технологіях виготовлення медичних імплантів.

У разі використання алмазного правлячого інструменту значно підвищується довговічність широко застосовуваних інструментів зі звичайних абразивів - корунду та карборунду, в енергетичному машинобудуванні - для прецизійного механічного оброблення елементів турбін, роторів великих енергомашин.

Абразивні алмазні інструменти застосовують при прецизійному доведенні шляхом полірування, тонкого кінцевого шліфування елементів електроніки, складних елементів електромашин, оптичних світловодів.

Для ефективної обробки керамічних елементів лазерних дзеркал, виготовлення нових елементів оптоелектроніки, технічних пристроїв ядерної енергетики обов'язково потрібно застосовувати алмазне мікроточіння.

Отже, без створення та використання новітнього алмазного інструменту, виробництва деталей з великою часткою додаткової вартості неможливий розвиток виробництва оборонної техніки, вирішення проблемних питань ракетобудування, боєприпасів, створення різних видів зброї, виробництво броні нового покоління.

По-третє, виробництво багатьох зразків сучасної техніки, виробів з великою часткою доданої вартості залежить від оснащення продуктивної техніки інструментарієм з надтвердих матеріалів.

Серед такої продукції значна частка великих машин для могутніх підприємств та малих - для фермерських господарств, що потребують

комплектації різальними інструментами, наприклад, подрібнювачами, оснащеними елементами з надтвердими довговічними робочими вставками. До них належать міксери, кухонні комбайни, бурякорізки та багато інших.

Подібні потреби виявляє сучасна техніка перероблення відходів деревини, пластиків, картону в подрібнювачах та машинах для перероблення відходів великих промислових виробництв.

Наведений досвід АЛКОН свідчить про його спроможність до ефективної організації інструментального консорціуму із застосуванням наукових осередків, start-up та spin-off виробничих колективів, наукових молодіжних груп та оснащених виробничою технікою малих і середніх фірм.

Використання такої організації на базі підприємств - учасників АЛКОН можливе із залученням форм поєднання та кооперації діяльності підприємств як державної, так і приватної форм власності.

Алмазний кластер необхідний для розв'язання завдання, пов'язаного з кращим спрямуванням наукових спеціалістів та здійсненням першочергових кроків з модернізації індустрії України, вибору основних напрямів розроблення наукових програм, зокрема, першочерговість енергозбереження, енергозабезпечення, вирішення екологічних питань з перероблення вторинної сировини, розвиток сільськогосподарського виробництва та перероблення великого обсягу сільськогосподарської харчової продукції. Алмазний кластер потрібен також для розв'язання проблем із залученням приватних інвестицій до сектору трансферу наукових результатів прикладного характеру, особливо матеріалознавства з метою реалізації потрібних для прибуткової діяльності практичних схем виробничої організації.

Використання повною мірою всіх зазначених можливостей, на нашу думку, буде найвищою оцінкою результатів багаторічної діяльності ІНМ - АЛКОН.

Бажаю успіху всім спеціалістам у перспективній та ефективній реалізації можливостей, що сформувались у науці з надтвердих матеріалів минулого періоду.

Висловлюю щиру вдячність фахівцям, науковцям, технічним працівникам і всім, хто забезпечив підготовку й вихід друком цього видання.

***

7 квітня 2017 р. напередодні свого 85-річчя раптово помер видатний український вчений Микола Васильович Новіков, почесний директор Інституту надтвердих матеріалів імені В.М. Бакуля НАНУ, генеральний директор концерну АЛКОН, заслужений діяч науки і техніки України, доктор технічних наук, професор, академік НАН України.

Народився 10 квітня 1932 р. в м. Києві. У 1949 р. закінчив зі срібною

медаллю школу, в 1954 р. Київський політехнічний інститут, отримавши диплом інженера з відзнакою.

У 1958 р. успішно захистив кандидатську, в 1975 р. докторську дисертації.

Уже в 1990-ті роки М.В. Новіков стає відомим у світі українським вченим, який плідно працює в галузі матеріалознавства, піонером створення і застосування надтвердих матеріалів як основи нової техніки і високих технологій XXI-го століття. Отримані високі нагороди, численні учні доповнили створену М.В. Новіковим повноцінну наукову школу.

Поряд з напруженою науковою роботою М.В. Новіков був членом Клубу ім. М.М. Амосова з перших днів його створення, одним з лідерів Клубу, ініціатором створення Літературного збірника творчих робіт членів Клубу, активним учасником проведених в Клубі дискусій.

Учасники Клубу імені М.М. Амосова глибоко переживають втрату дорогого Миколи Васильовича - вченого світового рівня, доброї і сердечної Людини і висловлюють співчуття родині Миколи Васильовича, його дорогій супутниці життя Євгенії Петрівні.

Клуб ім. Амосова при Будинку вчених НАНУ. 8.04.2017.

Спогади про батька

Т.П. Подчасова, д.т.н., професор

Велика Вітчизняна Війна... Саме таку назву має вона для людей мого покоління. Саме "Велика Вітчизняна", а не безліка - друга світова. Ми ніколи не забудемо ані подій її, ані її героїв. Вічна пам'ять тим, хто пройшов її тернистими фронтовими шляхами. І особливо тим, хто залишився на них довічно.

Вражає саме ставлення людей того часу до того, що відбувалось. Незважаючи на віроломність нападу та криваву жорстокість подій того часу, незважаючи на жах того, що відбузалось, покоління тих років страстно вірило у свою перемогу та невідворотність майбутнього життя на звільненій землі. А це вимагало створення бази для цього майбутнього життя, у тому числі і економічної бази. Необхідно було не лише максимально зберегти наявний у країні промисловий, науковий, сільськогосподарський, кадровий потенціал, але й суттєво його розширити. І це не дивлячись на трагічні події перших днів війни. Для цього потрібен був справжній патріотизм та героїзм покоління того часу. І саме одним з таких героїв був мій батько - Подчасов Павло Гаврилович, що навіки залишився не лише у моїй пам'яті.

Добре відомий той факт, що діамант являє собою алмаз, тобто вуглець із своєрідною кришталевою структурою та спеціальним чином виконаною гранкою. Мабуть таке явище є досить розповсюдженим у природі і має місце навіть серед людей. Серед чималої кількості оточуючих нас (серед вуглецю різноманітної структури) іноді зустрічаємо й людські алмази (душевні, обдаровані, талановиті). І справжнє диво якщо цей алмаз має й відповідну

життєву гранку. Саме таким справжнім діамантом був і залишився для мене та мабуть і для усіх, хто його добре знав, мій батько Павло Гаврилович Подчасов.

Він народився у 1908 році у місті Дніпропетровську (тодішньому Катеринославі) у родині залізничника (помічника машиніста). У 1924 році закінчив 5-у залізничну трудову школу, з 1924 по 1926 роки був учнем ФЗУ при заводі ім. К. Лібкнехта у м. Нижньодніпровську.

Трудову діяльність розпочав, як і чимало оточуючих друзів-ровесників, слюсарем на заводі ім. Комінтерна. Але жадання знань привело його на студентську лаву. З 1928 по 1929 рік Павло Гаврилович був студентом Дніпропетровського гірничого інституту, а у 1929 році його було переведено до Київського машинобудівного інститут (нині національний університет "Київський політехнічний інститут"), який він успішно закінчив у 1932 році у складі "кращих ударників випускників які пройшли курс розширеної програми та одержали виробниче навчання на заводах ВАО, що й становило "теоретичний багаж молодого інженера авіапромисловості". Про це сповіщав випуск газети "За червоні кадри", №12 (133) від 30 травня 1932 року. Павло Гаврилович увійшов до складу першого випуску авіа-інженерів Київського машинобудівного інституту за фахом авіамоторобудівництво (14 осіб).

Почалося бурхливе доросле життя. З 1932 по 1939 роки він був аспірантом, викладачем, начальником факультету моторобудування, експлуатаційно-механічного факультету Київського авіаційного інституту. Виконував обов'язки начальника учбової частини, начальника кафедри графіки цього ж інституту. Був старшим викладачем кафедри опору матеріалів. У 1941 році захистив кандидатську дисертацію на тему "Динамика спиральных пружин произвольной формы и навивки".

1941 рік. На майданчику біля Київського авіаційного інституту зібрались викладачі та студенти. Ще кілька днів тому вони приходили сюди хто на роботу, хто на навчання, мріяли про щасливе прийдешнє, а сьогодні... Сьогодні була війна!!! Тиша. Сумні обличчя. Лише очі випромінюють сум, розпач, невпевненість. Десь там, у їх недосяжній глибині, виблискують зірочки ненависті та палкого бажання вступити у двобій з ворогом. Серед цих засмучених людей був і викладач, кандидат технічних наук Павло Гаврилович Подчасов - майбутній начальник Київського авіаційного інституту.

Початок Великої Вітчизняної війни у 1941 році він зустрів працюючи викладачем Київського авіаційного інституту. Твердий характер, чіткі властивості лідера, надзвичайна працездатність, повна й безкомпромісна самовіддача, неабиякий талант організатора і при цьому висока духовність та глибока повага до оточуючих призвели до того, що наказом Головного управління цивільного повітряного флоту (ГУ ЦПФ) йому було доручено здійснити згортання діяльності інституту, підготовку та проведення евакуації у м. Актюбінськ, а згодом у м. Чарджоу (Туркменія), де на базі київського

авіаційного інституту була створена 46-а навчально-технічна ескадрилья ЦПФ, командиром якої його й було призначено.

Дні евакуації... Якими ж неймовірно складними вони стали. Невелика група людей, очолюваних Павлом Гавриловичем, мала оперативно виконувати будь що: завантажувати й розвантажувати майно інституту, забезпечувати його збереження, долати за кермом славнозвісних "полуторок" осіннє бездоріжжя українських чорноземів під шаленими атаками німецьких бомбардувальників.

Головним завданням 46-ої навчально-технічної ескадрильї ЦПФ на той час стала підготовка молодших авіаційних фахівців з технічної експлуатації літаків У-2 та П-5, діючих в умовах військового часу. Керівництво ескадрильї відповідало також за збереження евакуйованого майна та особових справ співробітників інституту. У цей період Павлу Гавриловичу було присвоєно військове звання інженер-капітан.

У березні 1943 року відповідно до наказу начальника Головного Управління ЦПФ 46-а навчально-технічна ескадрилья ЦПФ була перетворена на школу технічного складу ЦПФ, що функціонувала у Чарджоу до кінця квітня 1944 року. Виконуючим обов'язки начальника цієї школи став чудовий спеціаліст своєї справи та талановитий організатор у складних умовах військового часу Павло Гаврилович Подчасов. Протягом грудня 1942-го - березня 1943 років було здійснено підготовку та декілька випусків молодих фахівців авіатехніків.

Чимало втрат в особистому житті випало на долю Павла Гавриловича у цей період: безвісно пропав на фронтах Великої Вітчизняної рідний брат, невідома була доля батьків та молодшої сестри, що залишилися на Дніпропетровщині, померла у Чарджоу у лютому 1944 року після тяжкої тривалої хвороби улюблена півторарічна донька Сашенька. Та ніщо не зломило волі Павла Гавриловича та його повної самовіддачі на шляху до такої бажаної й такої неймовірно необхідної Перемоги. Це було єдиною мрією й світлим бажанням усіх оточуючих, включаючи нас ще майже немовлят. І мабуть тому із такою енергією та завзяттям у квітні 1944 року Павло Гаврилович очолив підготовку до передислокації школи до Києва. Після здійснення "реевакуації" П.Г. Подчасова було призначено начальником Київської авіашколи Техскладу ГВФ, що працювала до кінця 1946 року.

29 січня 1947 року Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про відновлення діяльності Київського авіаційного інституту з 1947-1948 навчального року, а 12 лютого 1947 року Міністерство вищої освіти СРСР і начальник Головного управління ЦПФ підписали наказ про відновлення інституту та розпуск Київської авіашколи Техскладу ГВФ. Начальником інституту з 1947 року було призначено П.Г. Подчасова.

Під його безпосереднім керівництвом широко провадилися будівельні та відновлювальні роботи, терміново відбувалося комплектування

адміністративно-управлінського апарату, професорсько-викладацького та навчально-допоміжного складу, створювалися нові кафедри та факультети. До цього ж треба було дбати й про життя родин колективу у голодні повоєнні роки і навіть намагатися посприяти оздоровленню дітей співробітників у літній період на базі гуртожитку інституту з його двоповерховими ліжками та прогулянками на виставці трофейної техніки (нинішнього парку ім. О.С. Пушкіна). Для нього стали відсутніми поняття відпустки та вихідних, треба було встигнути завершити усе коло робіт в умовах жорсткого цейтноту.

Ще з 1944-1945 років розпочався процес створення контингенту студентів першого курсу поновлюваного інституту ГВФ, кількість якого було визначено у 150 осіб виключно чоловічої статі у віці від 17 до 35 років. Було дозволено перехід до інституту студентів другого та третього курсів інших технічних вузів.

У 1949 році П.Г. Подчасова було затверджено у науковому званні доцента по кафедрі "Теоретична механіка". У 1951 році йому було присвоєно персональне звання генерал-майора інженерної служби цивільної авіації.

Чудовий лектор (казали, що на його лекціях "яблуку ніде було впасти"), Павло Гаврилович у той же час був і вимогливим викладачем. Не шкодуючи себе, він міг приймати іспити протягом 10-12 годин. Він суворо вимагав фундаментальних та глибоких знань майбутніх спеціалістів. І чимало разів я особисто чула слова щирої подяки від тих людей, що були у минулому його учнями. Вони не раз згадували, що успішно склавши іспит "самому Подчасову" вважали себе такими, що вже отримали вищу освіту. Він талановито поєднував у собі риси допитливого дослідника і, у той же час, "Вчителя" з великої літери.

Київський інститут інженерів цивільного повітряного флоту (ГВФ) (до речі, один з двох ВУЗ-ів Радянського Союзу, що готували спеціалістів для всієї країни) Павло Гаврилович Подчасов очолював на посаді директора до 1954 року у найскладніші воєнні та повоєнні роки. Саме у цей період яскраво проявилися усі грані цієї самовідданої людини-діаманта. Розгортання учбового процесу, створення та комплектування нових кафедр та факультетів, підбір адміністративно-управлінського, професорсько-викладацького та навчально-допоміжного складу, широке розгортання будівельних робіт, підготовка кадрів для всієї величезної країни, відповідальне виконання обов'язків депутата міської Ради - все це лягло на його плечі неймовірно важким і, у той же час, таким благодатним тягарем.

З 1954 по 1957 роки П.Г. Подчасов працював доцентом Київського інституту інженерів цивільного повітряного флоту (ГВФ), а з 1957 року і до останніх днів свого життя - старшим науковим співробітником Інституту механіки Академії Наук України.

У роки Великої Вітчизняної війни та у мирні повоєнні роки Павла Гавриловича було нагороджено рядом урядових нагород, включаючи орден

Червоної Зірки, Перемоги над Німеччиною тощо.

Протягом усього життя Павло Гаврилович був талановитим вченим, науковим дослідником, допитливим експериментатором. Найсуттєвіші результати його наукових досліджень було опубліковано протягом 1936-1975 років у провідних наукових журналах країни. Чудовий організатор Павло Гаврилович приймав активну участь у підготовці та проведенні наукових з'їздів та конференцій, зокрема другого Всесоюзного з'їзду механіків у 1964 році.

Помер Павло Гаврилович Подчасов 6 квітня 1976 року, працюючи та дбаючи до останнього подиху про оточуючих більш ніж про себе. Не витримало життєвих навантажень натруджене, віддане людям серце.

Та не може така Людина не залишити по собі згадку своїми життєвими справами. Активно працюють його діти та онуки, розвивається, набуваючи всесвітню відомість, справа його життя - Національний Авіаційний Університет, квітне, несучи людям втіху, насаджений ним сад.

Клуб М.М. Амосова та активну наукову творчість у похилому віці

Творчий Клубний калейдоскоп

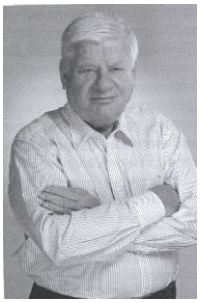

І.В. Вельбицький

Пенсіонер у нашому віці: у 70 років після 2010 року – це специфічна людина. Намагатимуся відтворити узагальнений образ цієї людини на прикладі одного і пов'язаних з ним "Рідством душ" однодумців у "клубі Амосова". Через свій вік постараюся бути щирим, як це робив М.М. Амосов у своїх лекціях, але мене цікавить насамперед активна наукова творчість у похилому віці. Яка вона?

По-перше, "людина нашого часу" - це дитина соціалізму та зовсім інших принципів життя. У цьому житті головне - робота і нічого крім роботи: не ідеологія, не зарплата, не сім'я, не навіть діти і не справжнє велике кохання (як рушійна сила всього і зрозуміла тільки зараз). На початку навіть кохання сприймалося нами як щось надихаюче… на роботу. Основою була робота і тільки робота. Тому перші дні після виходу на пенсію сприймалися насамперед як можливість працювати, не забезпечувати роботу, зарплату, квартири тощо.

своїм співробітникам (пішов на пенсію Генеральним директором великого підприємства ТЕХНОСОФТ), а самому працювати тільки для себе і займатися лише своєю улюбленою справою, якій присвятив своє життя. Працездатність відкрилася незвичайна - "цілодобова" (напевно нудьгував по такій роботі).

По-друге, "буття визначає свідомість" і навпаки. Все, що зараз відбувається в державі, сприймається нами в цілому позитивно. Можна все купити, "не дістати", не треба на це витрачати час. Люди молоді заробляють видно непогано і працюють собі в насолоду: обличчя стурбовані, але не похмурі (не пригнічені). Кафе, МсДональси, магазини наповнені молодими людьми. Дуже багато гарних автомобілів в особистому користуванні та по кілька автомобілів на сім'ю. Вирішено споконвічну для нашої держави та більшості людей у ній проблема житла. Місто облаштовується і змінює вигляд на краще, починає з'являтися інфраструктура нового життя та дороги. Поки що точно погано – це зіпсовані стосунки та війна (!) із сусідом. У народі кажуть - "Дурні б'ються, розумні - домовляються". А нашому народу, у якого "Київ - мати міст Руських", не позичати історичної мудрості.

По-третє, зараз мені стало зрозуміло, чому стародавні філософи формулюють і висловлюють свої мудрі думки у похилому віці. Тому що в цьому віці природно виникає бажання підбити підсумок, обміркувати, проаналізувати та узагальнити накопичений у житті досвід. У нашому випадку весь життєвий досвід накопичено у процесі побудови систем управління всіх основних ракет колишнього Союзу із нашим сусідом. Цей досвід показав, що складності програмування зросли настільки, що неможливо вирішити традиційними методами, а лише шляхом зміни вихідних концепцій існуючого програмування. В результаті, вперше після 1947 року зараз (2016 рік) було сформовано нову, дуже просту концепцію графічного програмування логічними схемами, проведено її всебічний аналіз та дослідну реалізацію (!) графічного середовища програмування. Поява такої концепції важлива для людства, як поява комп'ютера, інтернету, мирного атома, мобільного телефону тощо. тому що різко збільшує ефективність впливу людини на розвиток цих областей і не лише їх. Англійська академія вже визнала нову концепцію та замовила велику статтю про неї. А наші поки що - "шукають пророка у своїй вітчизні". Ми раді, що ідеї нової концепції були вперше сформовані та обговорені серед однодумців клубу М.М. Амосова.

Нова концепція програмування без мов програмування

Вперше після 1947 року пропонується використовувати більш просту і математично сувору концепцію програмування графами, навантаженими лише по горизонтальним дугам символами, виразами і функціями з елементарної математики. Такий граф є поліглотом, має стандарт ISO 8631/1989, і лише один ефективно використовується на всьому життєвому циклі процесу розробки та

експлуатації програм. Традиційні мови програмування не використовуються. Нова концепція має набагато кращі характеристики з наглядності, простоти, компактності до 100+ разів більше і швидкості введення програм у комп'ютер до 100+ разів швидше. Для введення використовується лише існуюча клавіатура та/або миша. Суттєво спрощуються, покращуються та прискорюються процеси безпомилкового проектування та алгоритмів і програм та даних та мережевих графіків, доказ їх правильності, самодокументування та документування мотивації прийнятих рішень. Отримані в результаті програми ефективніші. Чим більший і логічно складніший програмний проект, тим більший ефект застосування нової концепції, яка настільки проста, що дозволяє програмувати ВСІМ, а не лише програмістам. Це робить програмування елементом загальної грамотності та культури суспільства. Нам не відомий аналог нової концепції.

Стаття наведена у Додатку 1.

Моя інженерія

С.С. Забара

А.Ф. Незабитовський, С.С. Забара

Початок

Минуло понад п'ятдесят років з того часу, як я пов'язав свою долю з київським заводом Обчислювальних та управляючих машин (ОУМ). Ціле життя. Сьогодні мені здалося цікавим подивитись на нас через призму часу. Якими ми були, у чому досягли успіху, у чому помилялися. Це, звісно, суб'єктивна думка одного з учасників подій. Але, повірте мені, це думка небайдужої людини.

Я прийшов на завод у другій половині 1966 року. На той час я вже 10 років пропрацював в Інституті кібернетики, захистив кандидатську дисертацію, був начальником лабораторії. Ідея мого переходу на думку вищого керівництва полягала у зміцненні зв'язків між наукою та виробництвом. Я дав згоду, був призначений начальником Спеціального конструкторського бюро (СКБ), чесно кажучи, не дуже уявляючи, що на мене чекає. Але зараз після багатьох років і багатьох випробувань я про це ні в якому разі не шкодую. На заводі я став інженером – творцем реальної техніки. І цим статусом інженера я дорожу понад усе, понад всі мої ступені та звання.

І взагалі, я хочу сказати добре слово про радянського інженера. Маючи дуже обмежені інформаційні контакти та повну відсутність кооперації з передовими західними фірмами, в умовах найгострішого дефіциту за матеріалами, комплектуючим та обладнанням, при обмежених фінансових ресурсах наші інженери все ж таки примудрялися створювати вироби, які за основними функціональними характеристиками були на досить високому рівні та в основному покривали потреби народного господарства. Переконливим доказом цього твердження є вражаюче успішні кар'єри наших фахівців, які виїхали на захід. Так що навряд чи можна звинувачувати наших вчених, інженерів та промисловців у кризі нашої обчислювальної техніки та взагалі промисловості. Боюся, що якби наших політиків порівнювати із західними, то картина була б не такою втішною. Та й попиту на них в інших країнах щось не спостерігається.

На заводі ОУМ доля звела мене на довгі двадцять років із Аполлінарієм Федоровичем Незабитовським. Кожен із нас, напевно, колись запитував: які якості повинен мати лідер колективу? Звичайно, найпростіше відповісти, що у лідера має бути все: глибокі професійні знання, організаторські здібності, воля, загальна культура, людська чарівність, прозорливість, політична гнучкість і ще багато чого. Все це добре, але таких людей немає чи майже немає. Це одинаки, генії, а колективів, якими треба керувати багато.

І все-таки, якщо вибирати одну, головну якість керівника, то мені здається, що це здатність повести людей за собою будь-якими доступними вам способами. Аполлінарій Федорович повною мірою мав цю здатність. Він міг або переконати, або змусити людей підкоритися поставленій задачі. Він любив повторювати слова генерала Ватутіна: "Для того щоб виграти бій, спочатку треба перемогти своїх підлеглих".

Аполлінарій Федорович не був професіоналом у обчислювальній техніці. Війна взагалі перебила його навчання. Він був поранений, але не важко. Я бачив його фотографії ще воєнних років. Молодий офіцер, яскраві блакитні очі, копиця чорного волосся, в обличчі нетерпіння та енергія. Мушу сказати, що й у зрілі роки він підкоряв своєю пристрастю та натиском.

Йому потрібно було заробляти на життя, і одразу після демобілізації він пішов працювати на завод "Точелектроприлад", старшим інженером з техніки безпеки. Можна собі уявити, якими природними здібностями та працьовитістю відрізнялася ця людина, якщо незабаром став начальником цеху, начальником виробництва та, нарешті, директором заводу. Начальник виробництва – центральна фігура на заводі. Він повинен запустити та скоординувати роботу всіх цехів та ділянок по всіх виробах, а це десятки тисяч деталей та вузлів. Про Незабітовського, як начальника виробництва "Точелектроприладу", ходили легенди - він все пам'ятав, все знав, все передбачав, скрізь встигав і був нещадно вимогливим.

Він був авторитарним керівником і часом здавався надмірно жорстким і

навіть несправедливим, але його завжди виправдовувала велич мети. У нас, його підлеглих, зазвичай вистачало розуму та здорового глузду це розуміти.

Аполлінарій Федорович навчав мене, молодого начальника СКБ: "Не можна занадто співчувати всім своїм підлеглим. Це вірний спосіб завалити справу. Є задача, є терміни. Вимагай! І не дуже вдавайся до подробиць, бо теж почнеш думати, що це неможливо".

Він ніколи не був грубий за формою. До підлеглих звертався лише на "Ви". Іноді підвищував голос, але ніколи не ображав словами. За 20 років я ніколи не чув від нього нецензурного слова ні на роботі, ні поза службою. І цей стиль спілкування від нього перейшов усьому керівному складу заводу. Своє невдоволення та розчарування у колезі він іноді висловлював тим, що сідав на його місце (у цеху, у СКБ, у відділі) і починав при ньому керувати – давати завдання, вимагати звіти. Зізнатися, це було досить принизливо, але ефективно. Багато хто через це пройшов. Я також.

Щодня бував у цехах, відділах, на будівельних майданчиках. Не терпів байдужого ставлення до неподобств. "Чому я це бачу, а ви ні?! Це не мій, це наш завод!"

Задумане Аполлінарій Федорович звик здійснювати і при цьому діяв рішуче. Один приклад. Якось я увійшов із пропозицією з автоматизації проектування друкованих плат. Потрібно було стару ручну технологію замінити на автоматизовану. Відповідні засоби були розроблені, але пройшли лише первинну дослідну експлуатацію на обмеженій кількості плат і не найскладніших. Принципово ніхто проти нового підходу не заперечував, але всі були за поступовий перехід: треба нову методику страхувати старою. Це означало, що доведеться тримати два колективи та затягнути впровадження. Директор ухвалив рішення: відтепер стару технологію до використання заборонити, користуватися лише новою і тим самим відрізати "автоматизаторам" усі шляхи відступу. І нова технологія була впроваджена у досить короткі терміни, хоч і не без ексцесів.

Звичайно, Аполлінарій Федорович був марнославним людиною. Любив, щоб у нього все було краще, аніж у всіх. Кращий завод, найкращі житлові будинки, найкращі бази відпочинку. Це була плідне марнославство і, я думаю, що це друга найважливіша якість, обов'язкова для керівника. Любив урочисто здавати нові об'єкти, особливо житлові будинки, відчувати радість та подяку людей. Заводськими будинками було забудовано цілий мікрорайон, який у народі так і називали "незабитівщина".

За визначні досягнення у розвитку вітчизняного приладобудування А.Ф. Незабитовський був удостоєний звання Героя Соціалістичної праці, лауреата Державних премій СРСР та УРСР, нагороджено орденами Леніна, Жовтневої революції, Трудового Червоного Прапора.

У Аполлінарія Федоровича було дуже мало вільного часу, але в той же час його жваво цікавили всі сторони людського життя. Газети він просто ковтав

і часто, побачивши, що я читаю у поїзді, просив у мене літературні журнали та книги. Якось ми йшли заводом і по місцевому радіозв'язку включили музику. Він зупинився: "Послухайте, це Вівальді!" Таким і залишився він у моїй пам'яті небайдужий до всього. Зараз на новому місці роботи у моєму кабінеті висить портрет мого незабутнього шефа – Незабитовського Аполлінарія Федоровича.

Моїми найближчими колегами, які звертали мене у нову віру, були головний інженер СКБ Е.І. Сакаєв, його заступник А.І. Войнаровський та начальник системного відділу В.А. Афанасьєв. Вони були старші за мене за віком і більш досвідченими і в інженерних і заводських справах. Звичайно, вони зустріли мене з вичікувальною стриманістю. Потім ми потоваришували і разом багато років плідно працювали.

Треба сказати, що в перші роки становлення заводу було створено всі умови для залучення на це стратегічно важливе підприємство фахівців із суміжних галузей та поповнення молодими кадрами випускниками ВНЗів. Поступово, приблизно протягом шести-семи років у процесі реальної творчої роботи на заводі сформувалося інженерне ядро, яке, сміливо можу сказати, не поступалося жодній вітчизняній школі.

Перші розробки

До приходу на завод я вже брав участь у розробці двох знакових на той час електронних машин - УМШП ("Дніпро") та "МИР".

Коли тепер говорять про машину "Дніпро", то в першу чергу підкреслюють дві її найважливіші характеристики: перша в СРСР серійна напівпровідникова машина і перша уаправляюча цифрова машина. Так ось я був безпосереднім творцем напівпровідникової елементної бази цієї машини (майже в одиночку). Потім уже було створено лабораторію елементів під моїм початком, і ми розробили нову елементну базу для машини "МИР".

Елементна база машини "Дніпро" була побудована на основі імпульсно-потенційного принципу, в якому сигнали могли бути представлені або потенціалом (рівнем напруги) практично будь-якої тривалості або імпульсами, тривалість яких була набагато коротшою за машинний такт. Така система дозволяла будувати дуже економні схеми з точки зору апаратурних витрат. Але на той час у світі вже зароджувалися інтегральні технології. Імпульсно-потенційна система була непридатна для цих нових технологій: в ній використовувалися імпульсні трансформатори на мініатюрних феритових сердечниках, що важко піддавалося реалізації в єдиному технологічному процесі. Тому для машин "МИР" з урахуванням перспективи було розроблено суто потенційну систему елементів, яка як самостійний виріб була здана Державній комісії під шифром МИР-10. Ця система стала основою для всіх машин так званого другого покоління (після ламповых), які виготовлялися в Україні, у тому числі на заводі ОУМ (зараз завод "Електронмаш"). Ось деякі з цих машин: "МИР-1", "МИР-2", "Дніпро-2", "ЕМРТ", "М400", "М6000",

"М3000". "Каштан", "Іскра". Апаратуру на елементній базі "МИР-10" виробляли два заводи.

Початок моєї роботи на заводі ОУМ (зараз завод "Електронмаш") (1966-1968 рр.) співпав із освоєнням у серійному виробництві машин "Дніпро", "МИР" та розробкою "Дніпра-2". Всі ці машини були створені в Інституті Кібернетики під науковим керівництвом Віктора Михайловича Глушкова. Головним конструктором "Дніпро" був Борис Миколайович Малиновський, його "правою рукою" – архітектором машини, був Анатолій Григорович Кухарчук. Поняття "архітектура" у сучасному тлумаченні передбачає особливості машини, які впливають на проходження програмного забезпечення, тобто. систему команд, функції окремих пристроїв, зв'язки між ними, систему введення-виводу та ін. Усіми цими питаннями й займався Кухарчук, звісно, спільно з розробниками окремих пристроїв. Якщо врахувати, що в його житті це була перша велика розробка, Кухарчук упорався з нею блискуче.

І все ж слід зазначити, що ідейно багаті піонерські проекти академічного інституту страждали низьким рівнем розробки конструкторської, технологічної та експлуатаційної документації. Тому колективу заводу довелося витратити багато сил на переробку практично всієї документації. У цьому сенсі завод по права міг вважатися співавтором машин "Дніпро" та "МИР" як серійних виробів.

У розробці машини "Дніпро-2" фахівці заводу (СКБ та технологічного відділу) брали вже рівноправну участь із розробниками Інституту Кібернетики. Головним конструктором машини і знову ж таки архітектором був Кухарчук. Під керівництвом ІК заводчани були підключені як до схемотехнічного, так і програмного проектування. Конструкторське та технологічне проектування повністю проводив завод.

"Дпіпро-2", або її центральна частина – "Дніпро-21", була машина, яка за основними технічними характеристиками претендувала на порівняння з машиною IBM-360 (1964 р.), що вже з'явилася на той час у США. Однак реально спостерігалося суттєве відставання в елементній базі (в IBM-360 вже використовувалися інтегральні схеми), у складі периферійного обладнання (наприклад, диски) та особливо за рівнем операційної системи (OS IBM) – програмної основи для багатозадачних машин. Тому "Дніпро-2" не мала жодних шансів визначити стратегічний напрямок розвитку вітчизняного електронного машинобудування. Об'єктивним підтвердженням цього твердження є об'єм випуску машини"Дніпро-21" – лише 21 штука. У цьому сенсі машина "Дніпро-2" була помилковим етапом у творчості Інституту Кібернетики та заводу: втрата часу та коштів. Але водночас для заводських розробників це була чудова школа проектування великих систем на потенційній елементної базі. Цей досвід став у нагоді при проектуванні машини М4030. Кухарчук розробив докладну інструкцію схемотехнічного проектування на цих елементах, яка була обов'язковою для всіх та сприяла високому рівню

безпомилковості схем.

Коли я говорю про наші помилки, то я відразу ж хочу обмовитися, що це я зараз такий "розумний", а тоді я теж підтримував і брав участь у всіх наших починаннях. Слабким виправданням може бути те, що тоді ми були молоді і не претендували на визначення державної стратегії з обчислювальної техніки. А ось Інститут Кібернетики безпосередньо В.М. Глушков претендували, але, на жаль, її не створили. Зрештою це стало однією з причин втратою Інститутом Кібернетики лідерства в країні з розробок обчислювальних машин. І це після такого успішного старту!

У ті початкові роки розвитку обчислювальної техніки ІК не зміг запропонувати послідовну та довгострокову стратегію розвитку технічних засобів ЕОМ та відповідних галузей промисловості. Зараз, озираючись назад і набравшись досвіду, цілком очевидно, що єдиний розумний шлях розвитку полягав у побудові ряду програмно сумісних машин, об'єднаних єдиними технічними та системними стандартами. Цим шляхом пішли всі західні фірми: IBM, Intel, Apple та інші. А наші машини "Дніпро", "Дніпро-2", МИРи не складали єдиного стандартизованого ряду, суцільна еклектика.

Машини серії МИР призначалися для інженерних розрахунків. Для цих машин було створено велику базу алгоритмів і програм для чисельного розв'язання задач, які і зараз є дорогоцінною спадщиною цієї розробки. Однак вимушена на той час "жорстка" реалізація цих алгоритмів у пасивній пам'яті не витримала конкуренції з наступними машинами з розвиненою оперативною та зовнішньою пам'яттю. Тому технічна концепція цього напряму також виявилася не довготривалою.

Мені здається, що чудова ідея, яку проповідував Борис Миколайович Малиновський своєю машиною "Дніпро", за відповідного розвитку могла б стати основою створення вітчизняної лінії міні-ЕОМ. Але для цього, як я вже казав, потрібна була чітка стратегія та її переконані творці.

До речі, в Україні вже тоді був і зараз ще існує Науково-дослідний інститут управляючих машин (НДІ УОМ (управляючих обчислювальних машин), м. Сєвєродонецьк), який у своїх розробках реалізував системний підхід. Керували чудовим колективом цього інституту (їх називали "могуча купка") директор А.О. Новохатній та науковий керівник В.В. Рєзанов. Інститут створив досить довгий архітектурний ряд управляючих машин, деякі з яких виготовлялися на заводі ОУМ (зараз завод "Електронмаш"): М400, М6000, М3000.

М-4030

До кінця 1960-х років на тлі нашого загального відставання в галузі обчислювальної техніки дуже гостро постало питання про науково-технічну взаємодію із західними фірмами. На той час архітектура машини IBM-360 вже дефакто стала світовим стандартом для великих машин (так званих мейнфреймів). Фірма проводила політику відкритості всіх своїх стандартів,

запрошуючи таким чином інших розробників до співробітництва у розвитку технічних та програмних засобів у рамках запропонованої системної ідеології. Ці тенденції не могли не торкнутися і наших вітчизняних розробок.

Розгорілася гостра дискусія, умовно кажучи, між "західниками" та "вітчизниками". Багато видатних вітчизняних науковців та конструкторів, у тому числі С.О. Лебедєв та В.М. Глушков були проти запозичення західних напрацювань, вважаючи, що це призведе до постійної залежності та відставання вітчизняної науки та інженерії. По-людськи це зрозуміло. Талановитим людям важко погодитися на залежність від чужих ідей. У той самий час протилежна сторона, але це були переважно працівники галузевих інститутів та промисловості, вважала, що СРСР неспроможна в стислі терміни "потягнути" створення такого складного програмно-технічного комплексу. Наприклад, OS IBM тоді називали "проектом століття", її створення коштувало 5 млрд. доларів. Відмовившись від використання стандартів IBM, ми могли б опинитися в ізоляції всього обчислювального світу.

Зрештою, по здорового роздуму (а може бути не здорового, тому що суперечки з цього приводу не загасають дотепер) у вищих колах було вирішено спільними зусиллями країн РЕВ створювати єдину систему засобів обчислювальної техніки - ЄС ЕОМ з архітектури IBM 360. У Мінприладі, до якого відносився завод ОУМ (зараз завод "Електронмаш"), під керівництвом Бориса Миколайовича Наумова, майбутнього академіка АН СРСР. Ця машина називалася М4000 і була рекомендована для випуску на заводі ОУМ (1972 р.).

Безумовною заслугою колективу розробників ІНЕУМ є те, що вони вирішили непросту задачу – точну адаптацію архітектури IBM 360 та освоєння її операційної системи. Цьому сприяла відкритість системи та низка дотальних описів на цю тему, зокрема дуже популярної серед наших спеціалістів книги В.С. Штаркман. Однак все, що стосується технічної реалізації машини М4000, слід сказати, що проект був виконаний на дуже низькому рівні (і це ще дуже делікатна оцінка). На загальну думку заводчан машина конструктивно та технологічно була непридатна для серійного виробництва. І все це ми мали заявити на Державній комісії, підставивши таким чином під удар і ІНЕУМ, і все Міністерство. Ця місія була покладена на мене як на молодого (ну, що з нього візьмеш), і я був включений до складу Держкомісії як представник заводу.

Я з самого початку не приховував своєї позиції, і це викликало відповідну реакцію керівництва ІНЕУМ та Міністерства. У Москву було викликано Генерального директора об'єднання А.Ф. Незабитовський і ми з ним постали перед заступником міністра. Рішення було передбачуване – треба приймати.

- А якщо він у тебе такий розумний, доручи йому терміново провести модернізацію машини – приблизно так сказав міністерський начальник нашому директору.

Ось так я став Головним конструктором машини М4030. Це була ніяка не модернізація, а зовсім нова розробка. Назва склалася не одразу. Я пропонував

щось українське типу "Київ", "Каштан", але директор ІНЕУМ наполягав, щоб шифр машини був продовженням кодування М4000. Таким чином, виходило, що М4030 є продовженням архітектурного ряду, заснованого ІНЕУМ. Москвичі ще довго експлуатували це не зовсім сумлінне твердження, але ці дрібні чвари про пріоритетність, слава Богу, не зіпсували наші стосунки і надалі ми цілком плідно співпрацювали зі створення Системи малих ЕОМ.

Ось так я став Головним конструктором машини М4030. Це була ніяка не модернізація, а нова розробка. Назва склалася не одразу. Я пропонував щось українське типу "Київ", "Каштан", але директор ІНЕУМ наполягав, щоб шифр машини був продовженням кодування М4000. Таким чином, виходило, що М4030 є продовженням архітектурного ряду, заснованого ІНЕУМ. Москвичі ще довго експлуатували це не зовсім сумлінне твердження, але ці дрібні чвари про пріоритетність, слава Богу, не зіпсували наші стосунки і надалі ми цілком плідно співпрацювали зі створення Системи малих ЕОМ.

Я став Головним конструктором М4030, взагалі кажучи, не маючи достатнього досвіду проектування великих машин. На той час я більш-менш досяг успіху в проектуванні елементної бази, і між іншим ще в ІК моя лабораторія розробила першу в СРСР настільну клавішну машину (прообраз нинішніх калькуляторів). Ця машина була унікальна своєю магнітострикційною пам'яттю. Вона була освоєна на Курському заводі, її розробники були удостоєні комсомольської премії імені М. Островського, але загалом ця машина не мала нічого спільного з великими ЕОМ. Мені потрібно було вибрати своє творче місце у проекті М4030.

До цього часу на заводі на досвіді проектування "Дніпра-2" сформувалася досить потужна команда схемотехніків під керівництвом В.А. Афанасьєва, В.М. Харітонова, Ю.М. Ожиганова із сильною підтримкою системних програмістів від ІНЕУМу (В.А. Козмідіаді, І.Я. Ландау). Головним архітектором машини у тому розумінні, про яке я вже говорив, був В.М. Харитонов. Конструкторське напрям також було впевнено прикрито під керівництвом Е.І. Сакаєва та А.І. Войнаровського. В результаті була спроектована машина, яка за численними відгуками вітчизняних та зарубіжних (країни РЕВ) користувачів перевершувала аналогічні моделі ЄС ЕОМ за продуктивністю, надійністю, конструкторсько-технологічними та експлуатаційними характеристиками. Завдання було навіть дещо перевиконане. Скориставшись можливостями мікропрограмного принципу управління та зарезервувавши надмірну мікропрограмну пам'ять, В.М. Харитонов та В.А. Козмідіаді реалізували емуляцію архітектури машини Simens 4000.

Розробка та впровадження М-4030 були удостоєні Державної премії УРСР (з боку заводу: А.Ф. Незабітовський, В.А. Афанасьєв, С.С. Забара, Е.І. Сакаєв, В.М. Харитонов, Ю.М. Ожиганов, В.Г. Мельниченко).

У проекті М-4030 я вибрав для себе напрямок комп'ютерної автоматизації проектних та технологічних процесів. Це було благодатне поле творчої роботи,

оскільки впровадження обчислювальної техніки для автоматизації інженерної праці тільки починалося. У той самий час був величезний пласт рутинних робіт, які з одного боку досить добре піддавалися алгоритмізації, а з другого боку давали дуже значний ефект по продуктивності праці. Основні зусилля були спрямовані на автоматизацію трасування друкованих плат, діагностичний контроль логічних блоків та провідного монтажу, програмування мікропроцесорних пристроїв.

Тут я трохи відволікуся. У розпал цих робіт (1972 р.) у структурі Виробничого об'єднання ОУМ (зараз завод "Електронмаш") було створено Науково-дослідний та конструкторський інститут периферійного обладнання (НДІП). Без грама перебільшення сміливо можу сказати, що це було моє дітище, бо сама ідея виходила від мене, і вся організаційна частина лягла на мої плечі.

А історія була така. Цілком випадково, читаючи в першому відділі (зберігач секретних документів) вже не дуже нову постанову ЦК КПРС та Уряду СРСР, я звернув увагу на рядок Постанови про створення в Києві інституту з розробки периферійного обладнання для обчислювальних машин. Ніхто цим не займався і, як я розумів, доручення було забуте, але формально воно існувало, і це була передумова до успіху. Я запропонував А.Ф. Незабітовському скористатися цим шансом, але він не дуже вірив у цю витівку, проте надав мені свободу дій. Важко перерахувати, скільки московських та київських інстанцій мені довелося пройти. Найважче було вирішити питання про категорію Інституту в Держкомітеті праці та зарплати Ради Міністрів СРСР. Я будь-що наполягав на першій категорії, оскільки від цього залежала зарплата співробітників, а отже, набір кваліфікованих кадрів, а мені на противагу наводили приклад відомого в Києві Інституту автоматики, який мав другу категорію. Підключивши всі доступні важелі впливу, я таки пробив це питання. І Інститут було створено.

Директором Інституту було призначено за сумісництвом Генерального директора об'єднання, А.Ф. Незабитовський, а я став його заступником із наукової роботи. В Інститут було переведено низку відділів СКБ, близько 350 співробітників, і було відкрито набір молодих спеціалістів. Після цього вдалось зробити ще один важливий крок. У Києві був завод Мінприладу із виготовлення логарифмічних лінійок. З появою комп'ютерних технологій цей напрямок поступово втрачав своє значення, і ми домоглися передачі всіх приміщень заводу НДІП.

З організацією Інституту в мене з'явилося більше свободи у виборі тематики та розподілі трудових ресурсів, але завжди на першому плані неухильно були інтереси Виробничого об'єднання "Електронмаш", створеного на базі заводу ОУМ. Тому розробки з автоматизації проектних та технологічних робіт для М4030, розпочаті в СКБ, тривали ще з більшими зусиллями.

Перша складна проблема, з якою ми зіткнулися, була пов'язана із

проектуванням друкованих плат для логічних блоків. Для попередніх розробок проектування друкованих плат здійснювалося вручну, методом аплікації, тобто. наклейкою елементів друкованого монтажу. Але в М4030 у зв'язку з використанням інтегральних схем складність з'єднань багаторазово зросла. При цьому ми були жорстко обмежені технологічними вимогами: плати мали бути повинні бути лише двосторонні, використання багатошарових плат з міркувань надійності не допускалося. Проектування такої плати займало багато днів і навіть тижнів і часто не мало рішення. Тоді доводилося робити перекомпанування блоків або дозволяти певний відсоток нависних перемичок. Стало очевидним, що такий, начебто, суто технічний етап розробки може зірвати всі терміни реалізації проекту М-4030.

Для вирішення цієї проблеми було створено систему автоматизованого інтерактивного проектування, в якій автоматичний перебір багатьох варіантів трасування доповнювався ручним доведенням проекту.

Три лабораторії НДІП були задіяні для реалізації цієї системи: лабораторія автоматизованих методів конструкторського проектування (Г.Ю. Вепринський, М.А. Дрождін, Є.Ш. Райз), лабораторія графічного введення графічної інформації (В.В. Сахарін, І.А Підлісний, А.А. Софиюк, Є.І. Калайда), лабораторія широкоформатних графічних дисплеїв (В.І. Хом'яков, Ю.М. Омелянчук, В.Ф. Каплун). За результатами робіт цих лабораторій згодом було створено програмно-апаратний комплекс (автоматизоване робоче місце) АРМ2-01, який випускався серійно, використовувався у всіх подальших розробках ВО "Електронмаш" та був відзначений Золотою медаллю Лейпцизької міжнародної виставки.

Ще однією не менш складною завдачею виявився функціональний діагностичний контроль логічних блоків у процесі їх виготовлення. Враховуючи досить високу логічну складність блоків та обмежену кількість роз'ємом зовнішніх виводів, задача не могла бути вирішена без спеціальних пристроїв, що забезпечують доступ до всіх точок друкованого монтажу. Такий матричний роз'єм, що покриває всю поверхню друкованої плати, був талановито розроблений заводською технологічною лабораторією під керівництвом Ю.О. Толпанова. А вся автоматизована система контролю (апаратура та діагностичні тести) була розроблена у спеціально створеному в НДІП відділі виробничого контролю (В.П. Сидоренко, О.Д. Руккас, Н.С. Берштейн, О.М. Чичерін). Важливий внесок у розробку зробили співробітники однієї з кафедр Київського політехнічного інституту під керівництвом майбутнього професора О.М. Романкевича. Ця система контролю дискретних та аналогових блоків отримала кодову назву КОДІАК та використовувалася у багатьох підприємствах Міністерства. Оцінюючи важливість цієї розробки треба враховувати, що процес пайки на друкованій платі в той час вироблявся "олов'яною хвилею", яка за високої щільності монтажу утворювала величезну кількість мікроперемичок, а іноді й

мікротріщин, практично невидимих неозброєним оком. Без системи типу КОДІАК масове виробництво було практично неможливо.

Ще одна важлива робота, яку виконав названий відділ – автоматизація діагностичного продзвонювання генмонтажу. Якщо врахувати розмірність задачі - більше десяти тисяч з'єднань на одній монтажній панелі, стає зрозумілим, яке значення має безпомилковість монтажу при комплексному налагодженні машини. Ця робота була зроблена під керівництвом завідувача лабораторії О.Д. Рукаса. Вона також використовувалася на різних підприємствах Мінприладу.

За комплекс робіт з контролю пристроїв обчислювальної техніки учасників розробки було удостоєно Державної премії УРСР (В.П. Сидоренко, О.Д. Руккас, Н.С. Берштейн, А.М. Романкевич).

У плані автоматизації схемотехнічних робіт було зроблено задільні розробки з мікропрограмного та схемного проектування мікропроцесорних пристроїв – АРМ2-05. Робота була виконана лабораторією мікропроцесорних пристроїв (А.Д. Мільнер, А.В. Богачов, М.Б. Батьковський, В.В. Яковлєв).

Весь комплекс робіт з автоматизації проектних та виробничих операцій був по суті новаторським і у науковому та у виробничому відношенні. Загалом він дозволив у десятки разів скоротити цикл налагоджувальних робіт та підвищити їхню якість. Я був офіційним науковим керівником цих робіт і завжди заохочував наукові устремління своїх колег. За цими роботами було захищено низку кандидатських дисертацій (Г.Ю. Вепринський, В.Г. Сахарін, А.Д. Мільнер, В.І. Хомяков), а я захистив докторську дисертацію.

СМ ЕОМ

Міністерство приладобудування СРСР, до якого належало наше об'єднання, енергійно та цілеспрямовано проводило технічну політику щодо створення єдиної державної системи приладів. Як одна з гілок цієї програми була задумана система Агрегатованих засобів обчислювальної техніки (АЗОТ), поступово трансформована в міжнародну (в рамках РЕВ – Рада Економічної Взаємодопомоги) Систему малих ЕОМ – СМ ЕОМ. Програма передбачала стандартизацію та уніфікацію технічних засобів та програмного забезпечення, що створювало передумови до кооперації у розробці, виробництві та застосуванні цих засобів. Очолював цю роботу Московський інститут електронних та управляючих машин (НДІЕУМ), в Україні найбільшим співвиконавцем був Сєвєродонецький НДІ УОМ та зовнішніми пристроями (периферійним обладнанням) - Київський НДІП.

Так вийшло, що основні виробничі потужності з випуску СМ ЕОМ були зосереджені в Україні: Київське НВО "Електронмаш", Сєвєродонецький завод СПЗ, Вінницький "Термінал", Одеський "Електронмаш", Чернівецький "Електронмаш", Лубенський "Счетмаш". Природно, що інженерні сили СКБ цих заводів також були залучені до роботи з СМ ЕОМ. Це був величезний

науково-технічний і виробничий потенціал, за своїм масштабом та значенням можна порівняти з іншою міжнародною лінією ЕОМ – ЄС ЕОМ.

Очолював програму СМ ЕОМ директор ІНЕУМ, генеральний конструктор академік Борис Миколайович Наумов. То була людина величезної енергії, талановитий організатор, політик, дипломат. Чи можете ви уявити, що означає привести до єдиної точки зору позиції восьми країн, які вже мали великі заділи у розробках та виробництві? А головна мета полягала в тому, щоб прийняти єдині стандарти. Правда, вже почали з'являтись міжнародні стандарти західних країн, але навіть у нашому Держстандарті вони не сприймалися як обов'язкові.

Використовуючи всі свої дипломатичні здібності та авторитет, Борис Миколайович вирішив цю задачу. У робочих групах та радах фахівців було розроблено уніфіковані конструктиви, створено параметричні ряди основних технічних засобів, стандартизовано системне програмне забезпечення, проведено спільні випробування кількох сотень технічних засобів та програмних продуктів, запрацювали заводи та впроваджувальні організації.

На мою думку, Борис Миколайович Наумов з самого початку зрозумів, що поза світовими тенденціями, без кооперації зі світовою спільнотою ми далеко просунутися не зможемо. Його можна було б назвати "західником", він вчив нас уважно стежити за успіхами передових фірм, по можливості відстежувати найпоширеніші західні стандарти, завжди залишати у резерві можливість вільної кооперації. Ця позиція відіграла велику позитивну роль у швидкому розвитку та впровадженні СМ ЕОМ, яка згодом стала основою спеціалізації Київського НВО "Електронмаш". У цьому він кардинально відрізнявся від В.М. Глушкова. Хто з них був правий, кожен з нас може вирішувати по-своєму. На жаль, жодна із двох концепцій не з вини авторів не була реалізована до кінця. Якийсь рок і несправедливість у тому, що найталановитіші йдуть від нас першими.

Якщо говорити про внесок українських фахівців у створення СМ ЕОМ, то тут, безперечно, насамперед потрібно виділити Владислава Васильовича Резанова. Мені здається, що ніхто з українських "обчислювачів" не виконав стільки великих та надзвичайно важливих для народного господарства проектів, як Владислав Васильович. Спокійно, без зайвої помпи та самореклами (якими деякі з нас грішили) Владислав Васильович робив те, що вважав своїм обов'язком і покликанням.

Київське НВО "Електронмаш" по лінії СМ ЕОМ співпрацювало здебільшого з Московським інститутом ІНЕУМ. Розробки СМ3, СМ4, а згодом СМ1420, СМ1425 – це спільні проекти. Співробітники заводу брали участь у розробці та освоєнні центральної частини машин, НДІП розробляв зовнішні пристрої. Наказом Міністерства я був призначений заступником Генерального конструктора з периферійного обладнання.

З першого ж дня в НДІПі були організовані роботи з розробки найбільш

актуальних для оснащення машин пристроїв: накопичувачів на жорстких магнітних дисках (контролери), гнучких магнітних дисках (контролери та дисководи), магнітних стрічках (контролери та стрічкопротяжні механізми), алфавітно-цифрові та графічні дисплеї, графобудівники та пристрої введення графічної інформації. У цих розробках ми зіткнулися з абсолютно новим класом виробів - пристроями точної механіки. Не вистачало фахівців (механіки "дозрівають" довше, ніж електронники), була відсутня спеціальна елементна база, багато матеріалів. Довелося організовувати виробництво деяких нетрадиційних для заводу вузлів, наприклад, електродвигунів, координатних столів, магнітних головок тощо. Не можна сказати, що в цій справі нам супроводжували одні успіхи. Відсоток невдач був досить високий. І все ж таки основна номенклатура нових пристроїв була розроблена. Ось деякі приклади.

Пристрої зовнішньої пам'яті всіх видів магнітних носіїв. Цією роботою керував Юрій Михайлович Ожиганов.

Широкоформатний графічний дисплей (графічна станція), мультиплексори передачі даних (В.І. Хом'яков, Ю.М. Омельянчук, В.Ф. Каплун).

Паралельний алфавітно-цифровий принтер (АЦПУ), пристрій реєстрації інформації (в основному сейсмічної) на електростатичний папір (А.Д. Шабас, А.А. Лорман).

Пристрій введення графічної інформації (В.В. Сахарін, І.А. Підлісний, А.А. Софіюк, Є.І. Калайда). Графопобудовники (О.М. Щередин, В.Д. Лічман). Накопичувачі на гнучких магнітних дисках (В.Я. Юрчишин, О.М. Перлов).

Всі ці пристрої були освоєні в серійному виробництві та увійшли до складу проблемно-орієнтованих комплексів на базі СМ ЕОМ. Підготовка виробництва з периферійного обладнання через їхню різноманітність і велику номенклатуру вимагала значних зусиль з боку заводських технологів і виробничників.

Розробка та впровадження у виробництво системи СМ ЕОМ було відзначено Державною премією СРСР (від НВО "Електронмаш": А.Ф. Незабитовський, В.А. Афанасьєв, С.С. Забара).

Фінал

У середині 1980-х років стало цілком очевидним безнадійне відставання вітчизняної обчислювальної техніки від світового рівня. Закінчився період піонерських розробок, у якому з допомогою витонченого винахідництва можна було триматися на плаву. У гру вступили основні чинники, що впливають конкурентність техніки, передусім володіння новітніми (зараз кажуть - високими) технологіями. Це напівпровідникові технології (інтегральні схеми), технології в електроніці (комплектуючі, екранні пульти), лазерна оптика (принтери), магнітний запис (зовнішні накопичувачі), точна механіка (всі електромеханічні пристрої) та багато іншого. Це відставання неможливо було

подолати проривом у якійсь галузі, необхідні були капітальні зрушення в усіх галузях науки і техніки.

Подальші події відомі. Ми їх зараз не обговорюємо. Але якщо говорити про "Електронмаш", то на тлі цих глобальних проблем мене завжди дивувала та обурювала руйнівна діяльність ЦК КП України тих часів. З безлічі фактів наводжу лише один приклад. Головним інженером нашого стратегічно важливого об'єднання був силоміць посаджений колишній інструктор ЦК якийсь Е.П. Верещагін. Його приголомшлива некомпетентність і зловмисність не залишали жодних шансів. На інститут обрушився шквал причіпок, брехливість і надуманість яких з часом виявилася з усією очевидністю. У 1986 році я змушений був піти з об'єднання. Того ж року через хворобу пішов А.Ф. Незабитовський.

Я знайшов своє нове покликання у викладанні. Із задоволенням працюю із студентами в Університеті "Україна". Але самим собою я був все ж таки більше, коли був інженером.

Ліричне послання
(подається мовою оригінала)

***

"Я прожил жизнь не так, чтоб больно
праведно, Но без греха - как свадьба без вина.
Кто скажет мне, что правильно - неправильно,
Я жить спешил, ведь жизнь так коротка.

Наш страшный век смешал нам все дороги,
Пять поколений смял в своей клешне,
Мы открестилися от Бога
И не пристали к Сатане.

Хоть в этом мире не был я самотнім,
Не трус, не вор и, к счастью, не герой,
За все платил я собственною плотью
И все вершил я собственной рукой.

Мне жаль по глупости упущенных мгновений,
По чьей-то подлости загубленных идей,
И счастлив я минутами творенья
Средь ярких и талантливых людей.

Уж на исходе версты роковые
И трудно вожжи поднатяг держать,

А душу рвут раскаты громовые,
И чувства вечные бурлят."

***

"Били горшки –
Не даром сидели,
Осколки скрепляли –
Вернуть все хотели.
Вдруг оглянулись -
Виски поседели,
Зато не скучали -
Все время при деле."

***

"ПамятиЭлектронмаша"
Убит завод. Погибло все вокруг:
Цеха, участки, комплексы, системы,
Станки, конвейеры. Распался круг,
Разрушены процессы, вскрыты вены.

Повсюду смерть: в глазах, умах,
В лабораториях, отделах, ЛТИ,
В конструкторских бюро,
На ОТК - постах,
В ВЦ, на стендах БТИ.

Растерзан весь квартал
Торгашеской рукой:
АШАН-овский десант
С безмерными границами
Скелетный корпус СКБ
Над шопингской толпой
Зияет темными глазницами.

Повсюду ночь, пустая тишина.
Ни шепота. Не слышно зова:
"Даешь СМ! МИРы! Даешь Днепр-2!",
Даешь, даешь... и начинаешь снова.

Убит завод. А вместе с ним убит и я,
Соратники мои убиты - инженеры,
Идеи их, таланты, их дела,
Командный дух, служенье нашей вере!

Прощай, завод, где я творил,
Мечтою смелою взлетал высоко.
"Твой старый товарищ тебя пережил
На тризне уже недалекой".

***

"Мелькают дни за рядом ряд,
Куда-то мчатся полным ходом,
И трудно стало поспевать
За сумасшедшим хороводом.

Я помню, много лет назад
Приехал как-то в Ленинград,
Всего на день или на два
Решать какие-то дела.

С научным выступил докладом,
В ЛЭТИ оформил все, как надо,
Завод машинный посетил,
Друзей на ужин пригласил.

Сходил в Исакий, рот разинув,
На Мойку снес цветов корзину
И ночи белые гурьбой
Встречал над гордою Невой.

А вот сегодня я проснулся,
С трудом на бок перевернулся,
Потом в столовой, в спальне, в кухне
Искал я долго свои туфли.

Спустился - рядом, в гастроном
И не спеша вернулся в дом.
Гляжу, уж день клонится к ночи,
Неужто стали дни короче,

Да, да, не спорьте, в наше время,
Когда мое взрастало племя,

Намного были дни длиннее,
Ах, если б были мы умнее!"

***

"С утра - насморк,
Днем - печенка,
А под вечер - селезенка.
Не забудь про глаукому
И, конечно, аденому.
А потом еще бронхит,
Обязательно - колит.
Еле вспомнил: а склероз?
И какой-то там хондроз?
Вот спасибо каплям Венцеля:
Есть еще пока потенция.
А теперь - еще вот флюс,
Но пока я не сдаюсь!"

***

"Сегодня день Благодаренья!
Спасибо, Господи Тебе,
За жизнь, за хлеб и за терпенье,
За все, что создал на земле.

За то, что жадность не душила,
Что злость подолгу не держал,
Что женщина меня любила,
И близкий друг не предавал."

Тарасові мандри Україною

Андрій Івченко
Кандидат географічних наук, с.н.с.
Інститут географії НАН України

Напевно так судилося, що залишивши Україну п'ятнадцятирічним юнаком, Тарас Шевченко лише тричі повертався на Батьківщину в зрілому віці: після навчання в Імператорській Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі та отримання ступеня вільного художника, відповідно в 1843-1844 та 1845-1847 і 1859 роках. Шевченкознавці нараховують близько сотні міст, містечок, сіл та маєтків, відвіданих Тарасом Шевченком під час мандрів Україною. Про більшість із них відомо зі спогадів сучасників і творів (щоденникових, літературних та образотворчих) самого мандрівника. Використовуючи малюнки

деяких архітектурних об'єктів на території України, створених Тарасом Шевченком у 1845-1846 роках, простягнемо історичну мотузку, що пов'яже їх із сучасними світлинами тих самих споруд.

В альбомі Тараса Шевченка 1845 року містяться замальовки олівцем, акварелі та сепії, виконані під час подорожі Полтавщиною і Київщиною в квітні-жовтні 1845 року. Впорядкований він українським етнографом Василем Тарновським (старшим) (1810-1866), збережений для нащадків та переданий до заснованого ним Музею Українських старожитностей (нині Чернігівський державний історичний музей) Василем Тарновським (молодшим) (1837-1899). В цьому альбомі Т. Шевченко змалював пам'ятки старовини (переважно архітектурні). Серед них найстаріші храми: Густинський Свято-Троїцький жіночий монастир (розташований на надзаплавній терасі правого берега річки Удай на північний захід від міста Прилуки); надбрамна Миколаївська церква (побудована в 1693 році); Воскресенська трапезна церква (зведена протягом 1636-1844 років), в якій поховано князя та генерал-губернатора Малоросії 1816-1834 років Миколу Григоровича Рєпніна (1778-1845); Петропавлівська церква (1693-1708 роки).

Відвідини Чигирина збагатили художній доробок Тараса Шевченка 1845 року малюнками: "Чигиринський дівочий монастир", "Чигирин з Суботівського шляху", "Богданові руїни в Суботові", "В Суботові. Кам'яні хрести", "Склик". Митець зобразив храми, уцілілі досі, на картинах "Богданова церква в Суботові" (Іллінська церква, збудована в 1653 році, в якій поховано її засновника - Богдана Хмельницького) і "Мотрин монастир" зі Свято-Троїцькою церквою (відбудованою чигиринським старостою, князем Яном Яблуневським у 1727 році), до якої в дитинстві Тарас Шевченко з сестрами ходив на прощу.

Полтава в альбомі вільного художника представлена акварелями Воздвиженського православного жіночого монастиря (заснованого на пагорбі над річкою Полтавка в 1650 році на честь перемоги повстанців над військами польської шляхти і визволення краю від католицького поневолення) та міської садиби засновника української художньої літератури Івана Петровича Котляревського (1769-1838), розташованої поруч зі Свято-Успенським собором (першим кам'яним храмом міста, побудованим коштом козацької старшини в 1751-1770-х роках).

Спогади про відвідини Переяслава-Хмельницького в альбомі Тараса Шевченка містяться на трьох малюнках: Вознесенського собору (побудованого в 1695-1700-х роках коштом гетьмана Івана Мазепи); комплексу церковних споруд Михайлівського монастиря (Єпископського двору) в центрі колишнього дитинця, що складається з Михайлівської церкви (відновленої переяславським полковником Федором Лободою в 1646-1666-х роках) на місці зруйнованого Михайлівського собору (XI ст.) та оборонної вежі-дзвіниці з в'їзними воротами (1745 рік); церкви Покрова (збудованої в 1706 році коштом полковника Івана Мировича, що не збереглася до наших днів).

Перебуваючи у Києві (1846 рік), Тарас Шевченко створив акварельні малюнки кафедрального католицького собору Св. Олександра (спорудженого в 1817-1842 роках коштом дворян Київської губернії) та церкви Св. Миколая (побудованої у 1809-1810 роках замість дерев'яного храму на колишньому монастирському кладовищі коштом воронезького купця Самуїла Мещерякова).

Будучи членом Київської археографічної комісії, Тарас Шевченко вивчав історичні пам'ятки Волині і Поділля. В 1846 році відвідав Кам'янець-Подільський, Житомир, Новоград-Волинський, Корець, Острог, Дубно, Кременець та Почаїв і створив 4 акварельні малюнки архітектурного комплексу Свято-Успенської Почаївської лаври. Всі вони присвячені головному храму лаври - Успенському собору, побудованому в 1771-1791 роках, коли монастир належав (1713-1832-ті роки) греко-католицькому чину св. Василія Великого.

Внутрішній вигляд Успенського собору Почаївської лаври на Тарасових акварелях зображено з півдня і сходу (дозволяє уявити первісний, нині втрачений, вівтар храму в стилі рококо, виготовлений Матвієм Полейовським і Василем Бернакевичем). Краєвид околиць Почаєва змальовано в західному напрямку, що відкривається з тераси-стилобату Успенського собору, прикрашений на обрії високим поодиноким пагорбом із комплексом споруд домініканського римо-католицького кляштору Успіня Пресвятої Богородиці, Хреста Господнього, Апостолів Петра і Павла та всіх Святих, заснованого у другій половині XV століття.

Сім сторінок із книги

"Самоучитель стареющего человека"[2]

М.М. Амосов: експеримент на собі
"Эксперимент" (1995),
"Преодоление старости" (1996),
"Голоса времён" (2001)

Л.Є. Корнілова

У центральній науковій бібліотеці
якийсь читач в останній із цих книг

[2] Самоучитель стареющего человека: Эскиз индивидуального подход. Издание 2-ое переработанное и дополненное. — К.: Научн.изд.центр Нац. б-ки Украины им. В.И. Вернадского, 2009. - 307 с.

не зміг стримати емоцій і написав на завершальній сторінці:

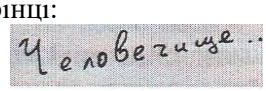

Знаменитий кардіохірург і мислитель на довгому життєвому шляху писав багато про що, але найбільше - про здоров'я конкретних людей, біологічного виду, людської спільноти. Мабуть, найбільш систематизованою нестандартно - ще в "Роздумах про здоров'я" (1987) - "здоровому нерегулярність корисна", "страхайтеся потрапити в полон до лікарів!", "ми вступаємо в хімічний та кібернетичний вік медицини..."

Коли ж на порозі замаячила власна старість, не просто "розлютився: не можна здаватися без бою!" - але й підійшов до неї у всеозброєнні професії та інтелекту. І народилася ідея експерименту: спробувати розірвати порочне коло старості, а може навіть омолодитися через дієту, загартовування і фізичні вправи, що направляються волею.

Комплекс цих вправ для 80-річного вражає: ранковий біг 6 км, 1500 рухів із 5-кілограмовими гантелями, 1000 рухів без гантелей... М.М. каже собі: "Не можна забувати про фокуси психіки. Можна задурити голову не лише пацієнтові, а й самому собі: від самовнушення покращиться не тільки самопочуття, а й об'єктивні показники". - Але ось минуло вже 10 місяців, і є безперечний прогрес – омолодження можливо! - Максималіст ще ускладнює свій комплекс: вже 2000 вправ з гантелями, причому використовується і 10-кг гантель, і ще 200 підскоків на одній нозі, і 5 підтягувань на перекладині, і біг трохи швидше, і швидка ходьба. І рекомендації для нас: чим старший, тим більший комплекс! Бігати краще, ніж ходити! - І ще три роки обнадійливої динаміки.

Книговидавці діють по інерції, навіть навесні 2002-го року додруковуючи тираж брошури "Експеримент" без жодних ознак корекції. А далі було зовсім не гладко - зрив серцевої діяльності, операція в Німеччині, дивні ускладнення, важкий період реабілітації та критичне переосмислення експерименту по омолодженню:

"Ні, не відмовляюся від ідеї подовжити активне життя через фізичні вправи. Але... дозування навантажень для людей похилого віку слід переглянути. Навантаження слід зменшувати з віком. Наприклад, після 70-ти: потрібно швидко ходити, а не бігати, гімнастику не більше години на день... Гантелі? Так, 2-3 кг дуже корисні, 100-200 рухів із загальної кількості... Все життя я захоплювався і не рідко до дурниць! Соромно для кардіохірурга, але від правди відступати не буду. Повинен сказати читачам: "Мій експеримент закінчено!"

Потім, як і кожного, наздоганяє невблаганне: "Сьогодні, на 90-му році життя, внаслідок общирного інфаркту..." - і вулиця його імені, і меморіальна дошка на його честь...

Низький уклін Вам,
Микола Михайлович, за безприкладний подвиг
життя, експерименту та правдивості!

***

Великі люди згодом стають ще більшими – у своїй спадщині, у спогадах сучасників. Ось уже п'ять років без Амосова, і близький друг і соратник доносить до нас те, що одностайно обговорювалося з Миколою Михайловичем у другій половині життя:

"Важко змиритися зі свідомістю того, що мить, звана життям, в кінцевому рахунку виявляється закінчується. Тим більше слід прагнути ще багато встигнути, незавершене зробити. Поки жива людина творчої праці, вона повинна творити і творити.

При цьому цінувати кожен новий день як маленьке життя, радіти повсякденним справам, турботам, зустрічам, спілкуванню, свідомості того, що ще належить зробити, а потім і самому вчиненому."

Нюанси сприйняття

Мабуть, згадка ні про який інший вік не
викликає такого відштовхування.

Розшукую книгу Цицерона (повна назва - "Про старість. Про дружбу. Про обов'язки"). Юна бібліотекарка запевняє: "У нас тільки про дружбу та обов'язки" - потім сама дивується: "Треба ж, стільки разів тримала її в руках, а не помічала!"

Пошук за каталогами зі словом "старість", пам'ятаю, теж починався туго. І спортивні хлопці, які обслуговують Інтернет, дивилися здивовано: "Що, отак, відкритим текстом?".

"В Америці люди похилого віку зараз називаються senior citizens (старші громадяни), mature persons (зрілі особистості); старість - golden years (золоті роки). Називати старого старим прикро - гріх "вікизму" (ageism) ".

У своїй свідомості виявляємо подвійний стандарт: хочемо, щоб старість усіма поважалася, а своїй соромимося, віддаємо перевагу евфемізму: "солідний вік", "поважний вік", "вік старший за працездатний". У громадському транспорті рідко-рідко відповідаємо кондуктору: "Пенсійне" - частіше ухильно: "Посвідчення".

Вшановуємо ювіляра: дружно, традиційно, з найкращих спонукань вітаємо його "з першим вісімдесятиріччям", бажаємо бадьорості для "другого" та наступних, захоплюємося його творчим довголіттям. Але ось друг і ровесник ювіляра сказав: "Ти для мене зразок того, як мужньо треба переносити всі тяготи нашого важкого віку" - і присутні завмерли, затверділи обличчям, ніби

почули нетактовність... Чуйний оратор реакцію вловив і почав плавно виїжджати на проторену колію.

Коли мене вперше назвав бабусею не власний онук, а продавець, зізнаюся, я - здригнулася... А от коли в метро заради мене прозвучало: "Давайте потіснімося, жінка у віці" - було приємно.

Сказати людині, що вона "молода душею" - це комплімент, а якщо сказати, що "молода розумом" - образиться... Передбачається, що розум і душа існують окремо?

Суперечка навколо назви
цього "Самоучителя"

Як це "старіючого"?! Та я книгу з такою назвою і до рук не візьму! У свої 70 я цілком адекватна, а маму і в 90 ніхто не вважав "старіючої"!

- Лайливе слово? принизливе? Ну, припустимо, відучу я свою психіку від таких слів, але всіх і кожного не відучу. І одного разу, почувши "Дідуля, ну навіщо вам у тролейбус", впаду з інфарктом? – Не практично. Як якщо щоразу мерзнути при слові "грудень".

- Справді: дитинство, молодість, зрілість, - а далі що? Самі таємно вкладаємо в коротке, зручне, абсолютно нейтральне слово негативний зміст, а потім самі ж від нього сахається.

- А як вам категоричність афоризмів: "Правильна старість – це лише нова форма молодості". - А "правильна зима" також "нова форма весни"? Смішно! Та у зими своя краса!

- Знаєте, коли мені при кожній зустрічі намагаються сказати, що я молодий-молодий, це вже дратує. Іноді жартуюсь східною мудрістю: "Скільки не кажи "халва", у роті солодше не стане!"

- А ось назву книги, може, краще все-таки дати поетичним рядком, а ми вже самі здогадаємось, про що мова?

- Все комплексуємо, панове, комплексуємо…

- А ось Корній Іванович Чуковський не комплексував. Коли один із його гостей запитав, чи не простіше було б маленьким правнучкам називати його дідусем, а не прадідусем, відповідь була: "Простіше! Але навіщо ж генерала називати полковником?!"

Особливий вік

"Символический, воображаемый
Третейский суд по проблемам
старения. Главные тезисы
защитительной речи адвоката позднего
возраста: возраст достаточно редкий,
жизненно важный и необходимый,
имеющий свои приятные стороны.
- Имитация состязания сторон -

обвинения и защиты:"

Дозвольте, про яку "рідкість" може йтися мова? Огляньтеся на кількість своїх однолітків і тих, хто старший. Навпаки, старість - надто поширене явище.

- Так, поширене. Серед живих! Але ж некрологи та могильні плити свідчать, що мільярди та мільярди людей вибули достроково...

"У тому, щоб дожити до старості, є фантастика. Я зовсім не гострю. Адже я міг і не дожити, чи неправда? Але я дожив - і фантастика в тому, що мені ніби мене показують. І цей старий надзвичайно новий для мене - адже, повторюю, я міг і не побачити цього старого... Фантастіка". (Ю Олеша)

Фантастика фантастикою, але що ж у ній гарного?

- Судити не нам, новачкам, а досвідченим людям: "світлий вечір життя", "час тиші, спокою і свободи", "звільнення від необхідності суспільного суперництва", "стаж дружби обчислюється десятиліттями", "вищий клас духовної зрілості", "немає нічого приємнішого за старість, що має в своєму розпорядженні досуг".

"Молодість коротка, вона швидко минає, і залишається ще величезний шматок життя. Так що ж, наплювати на цей шматок і забути його? Перестати жити? І з чого всі дружно вирішили, що за межами молодості немає і не може бути нічого красивого та гідного?" (А Марініна).

"Тут, у цьому саду старих, цвіте безліч квітів, про догляд за якими ми раніше і думати не думали. Тут цвіте квітка терпіння, злак благородний, ми робимося спокійнішою, поблажливішою, і чим менше стає наша потреба втручатися і діяти, тим більше стає наша здатність придивлятися і прислухатися до життя природи і до життя наших побратимів, спостерігаючи за його ходом без критики і не перестаючи дивуватися його різноманітністю, іноді з участю та тихим сумом, іноді зі сміхом, світлою радістю, з гумором ". (Герман Гессе)

"Справжнє почуття життя розвивається пізно і в старості стає набагато сильнішим, ніж у молодості. Молодість тільки підготовчий щабель, і лише у відомому віці душа досягає свого повного розвитку. Особиста моральність полягає в такій поведінці, при якій може відбутися нормальний цикл життя, що приводить до можливо більш повного почуття задоволення, яке можна досягти тільки в похилому віці". (І.І. Мечніков)

"Старість є вінець всієї життєвої діяльності, і треба остерігатися, щоб праці всього життя не виявилися марними". (Ян Коменський)

Але погодьтеся, є докази і похмурі, і лякаючі…

- Адже істина не в крайностях! Кожен із нас шукає в проміжку між пафосом і жахом свою точку рівноваги, щось просте, життєве, можливо таке: давайте любити свою старість хоча б тому, що це наше найкраще з того, що залишилося.

***

"Для мене це підйом у гору. Це важко, але вигляд все прекрасніший і

прекрасніший". (У. Лер.)

Дорожити кожним днем!

"- Для мене настав час, коли ніщо більше не радує, а все засмучує і, особливо, все дратує. Повна втрата любові та інтересу до життя... І з кожним днем все гірше. Нічого... Якийсь письменник сказав: все скінчиться дуже добре – смертю...

А я, навпаки, чим довше живу, тим більше хочеться жити... Може, тому, що я мало жив для себе. Ось як якщо чай пити, не розмішавши ложечкою в склянці: чим ближче до дна, тим солодше! "(З книги М. Алданова)

"Ах, люди, користуйтеся кожним вечором, який вийде ясним. Скоро життя минає, пройде, і тоді скажете "насолодився б", а вже не можна: біль є, сум є, "ніколи"! Нумізматика - добре і нумізматику; книга - мабуть, і книгу". (В. Розанов)

"Я прокидаюся вранці і з вдячністю думаю про те, що мені подарована можливість прожити ще один день, побачити ще одну квітку, яка вчора ще не розпустилася, або ще одне пташеня, яке на світанку вилупилося з яйця. До мене прийшли гості, і ми говорили про те, про що не поговорили б, якби я не проснувся вранці". (А. Марініна)

"У день свого сімдесятиріччя Жерар Бауер сказав мені: "Тепер на рахунку кожна хвилина". (Е. Базен)

"Мистецтво жити - це радісна зустріч кожної весни, чи то навіть вісімдесят третя. Мистецтво жити - це непохитна віра у своє довголіття. Я хочу - Ви розумієте - хочу! жити, хочу тому, що життя прекрасне, а в мене є ще незакінчені справи на цьому світі". (А. Гессен)

І переписане маминою рукою на шляху до 85-річчя:

"Завжди і скрізь шукайте троянду - на бруківці, у темниці, у найважчі хвилини думайте про троянду, шукайте троянду. І якщо навіть ви не знайдете троянду - яке щастя, що ви її шукали. Шукайте троянду завжди, скрізь, у всі дні життя!" (з французької)

Війна

Володимир Королюк

Володимир Королюк - видатний український вчений у галузі теорії ймовірностей, математичної статистики та кібернетики, академік Національної академії наук України. З 1954 року й досі працює в Інституті математики НАН України. Протягом останніх 25-ти років також викладав, займався науковою діяльністю за кордоном: у Швеції, Іспанії, Франції, Німеччині, Канаді, Греції, Фінляндії, Швейцарії та інших країнах. Народився в 1925 році. Учасник Великої Великої Вітчизняної війни.

Прокинувшись на зорі 22 червня 1941 року від гуркоту зенітних гармат, ми з подивом вийшли на балкон і ще більше здивувалися, коли побачили розриви зенітних снарядів над Подолом, а вдалині, за пагорбом, піднімалася чорна хмара диму - горіли склади пального на аеродромі в Жулянах. Ні, це не могли бути маневри. Це – війна!.. Ми чекали повідомлень по радіо. Нарешті о 12 годині дня виступив Молотов і заявив: "Ворог буде розбитий! Перемога буде за нами!" Ці слова як молитву ми пронесли через усю війну. Ми вірили у перемогу настільки, що я, повісивши на стіну у своїй кімнаті карту Європи, заготовив червоні прапорці відзначати переможну ходу Червоної Армії. Війна буде на території ворога – у цьому ми були абсолютно переконані. З моїм другом по школі Петей ми пішли у військкомат із проханням послати нас захищати нашу Батьківщину. Там над нами посміялися і сказали: "Почекайте, дійде черга і до вас".

А через тиждень після початку війни я прийшов здавати документи до Київського університету на фізико-математичний факультет, маючи атестат із відзнакою про закінчення школи, але без паспорта. Справа в тому, що я закінчив середню освіту раніше, ніж мої однолітки. Після восьмого класу, за порадою батька, здав екстерном іспити за дев'ятий, одразу перейшов у випускний десятий. Приймальна комісія моїх документів без паспорта не прийняла, і я подався до ректора, сподіваючись, на розуміння та допомогу. Але він не взяв відповідальності на себе, лише порадив звернутися за дозволом до Народного комісаріату освіти. Там я проявив дивовижну наполегливість і після відвідування двох-трьох кабінетів дістався заступника наркома і переконав його, що жодних проблем зі здоров'ям під час навчання у ВНЗ, незважаючи на неповноліття, я не матиму. Так я став студентом фізмату. До речі, ще у школі про майбутню професію не раз говорив із батьком. Він пропонував мені практично корисну спеціальність інженера-радіотехніка, а я мріяв вчитися на математика.

За два тижні до початку війни батько поїхав до себе на батьківщину до вмираючого 90-річного батька. Село Страдич, де мешкав мій дід, було на самому кордоні з Польщею. Батько планував повернутися до Києва за два тижні. Але потяг із Брест-Литовська 22 червня до Києва не доїхав. Його розбомбили німецькі літаки. Що думали мама та бабуся, я можу тільки здогадуватися. Я ж був впевнений: батько знайшов вихід із ситуації.

Так, слід зазначити, що початок війни не оглушив непоправними наслідками. Юнацький оптимізм не припускав думки, що все круто змінилося. І

звичайно ж, протверезіння не змусило довго чекати. Через два тижні після початку війни військкомати закликали допризовників, які закінчили школу, для вивезення їх із Києва. Німецька армія невблаганно рухалася на схід. 8 липня, зібравши нехитрий рюкзачок, у якому лежав добрий кус сала (школа батька), ми вирушили до військкомату. У кишені піджака була ощадкнижка на півтори тисячі рублів, які батько, завжди і неодмінно чекав катаклізму в суспільстві, передбачливо поклав кожному з нас (мені та сестрі). Ця ощадкнижка і врятувала мене від голоду та виснаження в евакуації.

Бадьоро і весело ми крокували на схід під керівництвом офіцерів військкомату, у напрямку на Бориспіль. Перша зупинка на нічліг у сільській школі. Ми дуріли, вирішуючи, хто де розміститься, а ворота школи вже обліпили господині навколишніх будинків. Вони просили начальство відпустити нас до них поїсти. Розбившись на групки по п'ять-шість чоловік, ми вирушили по хатах. Дорогою нам захотілося пити, і я звернувся до старого, що сидів на лавці перед хвірткою, з відром, наповненим наполовину водою. Старий мовчки підвівся, вилив воду з відра і зник за хвірткою. Ми здивовано завмерли. Що це могло б означати? Але чекати на відповідь довго не довелося. Старий з'явився на вулиці з повним відром. Для майбутніх захисників вітчизни він не полінувався набрати у колодязі свіжої води. А найвірогідніше, це була природна реакція гостинності, яка властива сільським жителям України.

У хаті, куди нас привела огрядна молодиця, був накритий стіл. Читайте Гоголя і дізнаєтеся, що було на столі: картопля, варена в печі, сметана в полумиску, вареники з сиром, сир окремо гіркою на блюді, і ще м'ясо запечене пахло з гирла гарячої печі. Ну і наїлися ми! А запивали молоком, хто сирим, хто топленим.

Подорож пішки закінчилася на другий день. Нас посадили у теплушки та потягом відвезли до Донбасу, розподілили по шахтах. Я потрапив на "Рутченківку 34-біс". Разом зі мною були шкільний друг Петя та двоє приятелів з нашого двору – Мишко та Гриша.

Незабутнє перше враження роботи у шахті. Мені вручили широку лопату, такими двірники прибирають сніг, і відправили у забій разом із досвідченим бутчиком - підбирачем породи (так називалася моя шахтарська професія). Там не те що стояти, а й сидіти було практично неможливо. Пересувалися напівлежачи, і в такому ж положенні треба було працювати. Для видобутку вугілля застосовувався досить простий і примітивний метод. Вибухав заряд, обрушувалося склепіння забою. Створювалася простора "кімната", з якої треба було перш за все видалити породу, чим і займалися бутчики, переміщуючи лопатами породу з одного місця, де мають добувати вугілля, в інше, де видобуток уже було завершено. З породи будувалися також опори у вибої, а дорогі дерев'яні чи металеві опори переміщали у забій, де тільки добувалося вугілля. Мене вразило, що порода була набагато важча вугілля, тому дуже легко можна було "на вагу" визначити, де вугілля, а де порода. Але лопата була для

снігу. Звісно, підняти її з породою було неможливо. Доводилося тягнути дном забою волоком, напівлежачи. А робочий день на шахті з початку війни був встановлений дванадцятигодинний! Радісні, збуджені та горді свідомістю залучення до праці, ми спускалися в шахту, мріючи потім відзначити перший робочий день як свято: піти у кіно, на танці. А виповзли ми з шахти змучені, голодні. Насамперед завалилися в їдальню. Їли довго і наполегливо, як і працювали. А щойно дістався до гуртожитку, заснули мертвим сном.

Звісно, робота у забої так довго тривати не могла. Досвідчені шахтарі вимагали забрати від них молокососів, які заважають, гальмують роботу, не дають змоги виконати план, а отже, і заробити належним чином.

Нас перевели на поверхню, на легку, але безглузду роботу: наводити лад на шахтному дворі і забули про нас. Від такої роботи я засумував і пішов шукати інститут, де можна було б навчатися. Знайшов у місті Сталіно (нині Донецьк) гірничий індустріальний інститут, подав "документи" – довідку про те, що мої документи прийнято до Київського університету. Мені сказали, що потрібна печатка на довідці, що засвідчує її справжність. По радіо мені стало відомо, що Київський університет евакуйовано до Харкова. Я поїхав туди по печатку. Прибувши, знайшов університет та зустрів на сходовому майданчику ректора О.М. Русько. Я його знав, ходив до нього в Києві з проханням дозволити мені вступати до університету без паспорта, зате з атестатом відмінника. Тоді він мені відмовив, послав до Наркомату освіти за дозволом. А тепер, в евакуації, на сходовій клітці, без жодних роздумів, поклав довідку на перила і, шльопнув печатку, розписався. Я несміливо нагадав, що у мене атестат відмінника – це давало право на підвищену стипендію. Він і тоді, не зволікаючи, написав "зданий атестат відмінника" і поставив другу печатку.

Вступивши на гірничий факультет, де була найбільша стипендія, я перебрався до студентського гуртожитку, готуючись до початку навчального року – 1 вересня. Однак провчився я лише п'ять днів. Студентів інституту забрали на військовий завод, і я почав загвинчувати шурупи в ящики для снарядів. Один шуруп – одна копійка заробітку. На колінах, притискаючи до грудей ручну дрель, я заробляв п'ять-сім карбованців на день. Мій напарник, старий шахтар, крутив дрель настільки шалено, що отримував 15-17 рублів.

Випадково дізнався, що є інша можливість заробити: ремонтувати браковані ящики. За кожну з них належало 18 копійок. Ми повзали горами бракованих ящиків, вишукуючи такі, на ремонт яких витрачалися лічені хвилини.

Німці вже давно взяли Київ і рухалися в напрямку до Донбасу. Завод евакуювали на схід, а нас, допризовників просто звільнили, як непотрібний баласт. Початкова ідея була розумною – врятувати молодь від німецько-фашистської окупації, а ось схему її реалізації ніхто не продумав. У цьому виявилася хибна сутність радянської системи: без вказівки зверху жодної ініціативи. А треба було передбачити відповідальність керівників підприємств

за довірених ним допризовників. Завод виїхав; поїхав і мій друг Петя до своїх батьків на Урал. Він кликав мене з собою, умовляв. Я добре знав його батьків, часто бував у його квартирі на Подолі. Але зараз погодитись мені було ніяково - я не хотів бути тягарем у чужому будинку.

Ми троє, Мишко, Гриша та я, - хлопчаки з одного двору, зібрали свої пожитки і вирушили до Ташкента - "місто хлібне". Легко доїхали до Батайська (вузлова станція за Ростовом). А далі в потяги нас не пускали. Їхали набиті повністю спальні вагони, завантажені десятками валіз, пакунків, ящиків. У купе - по одній, дві людини. Мені вдалося проникнути на третю полицю. Став звати друзів. Мене виявили та викинули з вагона. Там їхали відгодовані "совбури", безжальні, бездушні, як і їхній "учитель" Сталін.

Один з поїздів виявився погано охороненим, і ми влізли спершу на сходи вагона, а потім у просвіт між вагонами. Тоді вони не були загороджені, як тепер. Однак на стикувальних вузлах довго не постоїш. І ми залізли на дах вагона. У мене був тонкий сірий плащ. Я загорнувся в нього і заснув. Прокинувся від поштовхів друзів: мої ноги звисали з даху вагона, того й дивись, міг скотитися на землю на ходу. Довелося прив'язатися ременем до труби для надійності. Так і їхали ми три дні по Сальським степам до самого Сталінграда.

Цікаве знайомство відбулося у мене в евакопункті Сталінграда, де ми стали на облік, і ми мали продукти харчування на три наступні дні.

Там виявилася молода жінка із трирічною дитиною. Вона одружилася з поляком. Жили до війни просто: працювали, збирали гроші, а у відпустку вирушали на знамениті курорти світу. І раптом – війна, евакуація. На якомусь етапі Галина загубила чоловіка. Однак вона зберігала оптимізм: зустріч із чоловіком неминуча. Потім її пограбували, відібрали дуже потрібні для малюка речі. А тут ще дитина захворіла, ліків немає, лікувати нема де. Зник оптимізм. Залишилося лише почуття самозахисту. Очі дивилися насторожено, тривожно. Так хочеться вірити, що Галина знайшла чоловіка, благополучно пережила евакуацію в Середній Азії і повернулася до свого рідного дому в Польщі…

А тим часом наша подорож тривала. Знову поїздом, але вже у вагонах, ми доїхали до Астрахані. Тут в евакопункті я знову зустрів Галину і з дитиною, що вже одужує, в черзі за ліверною ковбасою. Коли дійшла моя черга, я почав просити добавки, посилаючись на те, що нас троє молодих допризовників. Продавщиця була невблаганна, але коли я попросив ковбасу, що валялася на підлозі, вона пом'якшилася і відважила ще таку ж порцію.

Далі ми попливли пароплавом. Нам пощастило: увірвавшись одним із перших до трюму, я зайняв місця в дальньому кінці, біля ілюмінатора. Щасливі ми розташувалися на своєму ганчір'ї, нарізали ліверну ковбасу на квадратні шматки хліба і з насолодою жували, запиваючи це гарячою водою з цукром. По сусідству розташувалися євреї з Бессарабії. Вони їхали численними сім'ями, були знайомі між собою. Траплялися і циганські сім'ї. Пам'ятаю, молода

циганка в квітчастій хустці після нехитрої вечері з вином почала танцювати на п'ятачку під дзвін бубна.

Три дні на пароплаві до Гур'єва пролетіли непомітно, і ми знову сіли в поїзд, який довіз нас до Ташкента. Місто зустріло по-східному яскравим сонцем, мирним життям. Ми пішли в Наркомат освіти отримувати направлення до університету для навчання. Але нам пояснили, що місць там немає і запропонували Бухарський педінститут. Дивно, адже Київський університет під час окупації Києва знаходився якраз у Середній Азії. І мені, як студенту університету, мали сказати про це. Чи не доля! Напевно, плутанина, що панувала в державних органах під час війни, захлеснула і глибокий тил.

Не сумніваючись у правильності обраного шляху, ми пізно ввечері дісталися до Бухари, знайшли педагогічний інститут. Нам пощастило, у канцелярії застали ректора, який одразу ж прийняв у нас документи, дав направлення до гуртожитку і навіть відвів у буфет. У нас на трьох було лише 15 копійок. Працівниця буфету недбало поклала на терези великий шматок буханця і, не подивившись на стрілку, тут же, по суті "за так", вручила нам хліб. Мабуть, тиждень (а може, й більше) далекої дороги настільки нас "укатав", що наш жалюгідний вигляд вразив усіх тутешніх узбеків.

Ректор спитав: "На що жити будете?" Я гордо відповів: "На стипендію, у мене атестат відмінника". Як добре бути впевненим у собі! Наступного дня я продав свій годинник за 20 рублів. Ми отримали хлібні картки – по 400 грамів хліба на день; розпочалося наше навчання у Бухарському педінституті на літературному факультеті. Чому не математичному? Мої дворові друзі заявили категорично: "Ми математику не потягнемо". А мені було все одно, відокремлюватися від друзів не хотілося. Впевненість у тому, що все, що відбувається - минуще, що все повернеться на круги своя: повернуся я додому в сім'ю і навчатимусь у своєму рідному Київському університеті, - була безумовна.

Звичайно, на мою стипендію відмінника прожити було неможливо навіть одному, а тим паче трьом. Тож я знайшов роботу. Спочатку вступив на курси механіка по швейним машинам, а потім отримав роботу помічника механіка у швейному цеху, де стояло значно більше, ніж сто швейних машин. Ми вдвох із механіком мали забезпечити їхню роботу з мінімальними простоями на ремонт. Так я познайомився на практиці з ймовірною задачею обслуговування верстатів обмеженою бригадою. Через 50 років я займатимуся цією задачею професійно і запропоную алгоритм дифузійної апроксимації, коли число верстатів зростає до нескінченності пропорційно разом з числом приладів, що обслуговують, а застосування алгоритму можливе і при фіксованому числі верстатів.

Робітнику належала хлібна картка на 600 грамів на день. Отже, маючи дві картки на кілограм хліба на день та додатковий заробіток до стипендії, можна було непогано існувати. Однак грошей чомусь ніколи не було. Я ходив у драному взутті з підошвами, що відвалюються, носив узятий з дому плащ,

колись благородного сірого кольору, а тепер - "сіро-буро-малиновий" весь поцяткований плямами від прожитого в ньому житті. Якось ректор інституту, зустрівши мене на вулиці, сказав: "Щоб я тебе більше в цьому плащі не бачив. Виключу з інституту".

Навчання в інституті мене не надто обтяжувало. Я ходив на лекції, коли не працював на швейній фабриці. Найбільше подобалися мені лекції з давньослов'янської мови. Викладачка – молода вродлива жінка з дивовижним співучим і дзвінким голосом, властивим оповідачам стародавніх балад, завжди привертала мою увагу. Але і ці лекції я пропускав. А коли вона питала своїм мелодійним голосом, чому так, я незмінно відповідав: "Ах, люба Олександро Іванівно, я всією душею прагну на ваші лекції. Та на голодний шлунок вони погано сприймаються".

Хтось підказав мені, що весь хліб з'їдати невигідно, краще продати частину на базарі, а на виручені гроші можна купити каймак (узбецька топлена сметана – дивно дуже смачна). Я так і робив. Ішов надвечір на базар, продавав за 25 рублів пайку хліба, а потім купував піалу каймака та урюк. Наїдався ситно з хлібом, що залишився, і йшов до міської бібліотеки з розкішною читальною залою. Там були "залежі" французьких письменників: Бальзак, Гюго, Флобер, Проспер Меріме, Дюма і т.п. Начитавшись улюблених авторів, я пізно ввечері, не поспішаючи, блукав Бухарою, що засипала, уявляючи себе учасником описаних у книгах подій.

Як завжди несподівано, прийшла біда. Я захворів на висипний тиф. Мене помістили до місцевої клініки в палату, де я пролежав тиждень у непритомності з температурою близько 42-х градусів. Прийшовши до тями, відчув шалений голод. А тумбочка моя була порожня. Недовго думаючи, важко пересуваючись, я почав відкривати тумбочки сусідів по палаті. Одна була наповнена їжею із запасом. Господар лежав у непритомності; пам'ятаючи свій досвід, я зрозумів, що зараз йому їжа ні до чого. Перетягнувши до себе в тумбочку неабияку частину, я швидко наситився. Однак мій вчинок не залишився непоміченим. Хтось доніс медперсоналу, вимагаючи мене вигнати з лікарні. Старий лікар узбек прийшов розібратися в ситуації. Подивився на вмираючого із запасами їжі і гірко промовив: "Ех ви, жадібні люди! Хіба ви не бачите, що цей хлопець може померти з голоду. А поряд лежать хліб, овочі та фрукти, які господареві вже не знадобляться. Стримайте своє обурення. Цей хлопець залишиться в лікарні до повного одуження". Усі притихли.

Прийшов Гриша і з сумним обличчям повідомив, що обидві мої хлібні картки втрачені, а тому він не зміг принести мені хліба. Довелося одужувати на лікарняному пайку. І коли мене виписали з лікарні, я не зміг подолати підйом заввишки півметра. Довелося дертись рачки.

Повернувшись до гуртожитку, я з подивом дізнався від сусідів, що мої дворові приятелі, Мишко та Гриша, потоваришували з продавцями хліба по карткам у нашому гуртожитку і тепер отримують від них хліб буханцями на

продаж, щоб потім поділитися виручкою. Тож тепер у зовсім новому ракурсі постала "втрата" моїх хлібних карток. І вперше за весь час нашої спільної подорожі з Донбасу, отримавши гроші в ощадкасі по батьківській ощадкнижці, що дбайливо зберігається і накупивши продуктів, я не поділився зі своїми товаришами.

А наступного ранку в гуртожитку відбувся небачений торг. Я попросив Гришу позичити мені пайку хліба (400 грамів). Він заявив, що хліб у нього є, але позичити не може, адже цей хліб належить не йому, а продавцям. Він має повернути їм гроші за нього. Тоді я запропонував продати мені цю пайку. Гриша знову не погодився, бо не може продавати хліб своєму другові. Тоді я сказав: "У тебе немає грошей. Ось тобі 25 карбованців, я їх тобі даю як другові. А тепер ти можеш мені, як другу, дати пайку хліба?" І Гриша погодився... Цей "дружній торг" відбувався на очах присутніх тут же, у величезній кімнаті гуртожитку, інших студентів. Декілька з них пішли за мною і мало не побили. А за що? Думаю, що саме мене й не варто було бити. На тому наші шляхи-дороги з Мишком та Гришею розійшлися назавжди.

Закінчувався навчальний рік, настала весна, а точніше – жахлива спека пустелі Каракум. Важко було пересуватися містом під безжальним сонцем. Мій бідолашний плащ не захищав від палючих променів. Підошви на черевиках відвалилися вщент. Ходив, в основному, босоніж, лише в найнеобхідніших випадках підв'язував підошви до черевиків шнурками.

Почався час екзаменів. Але виявилось, що це зовсім не страшно. Особливо запам'ятався екзамен по психології. На нього я з'явився з товстим підручником, який зміг роздобути лише напередодні. Професор медицини, імпозантний єврей із Чернівецького університету, запропонував мені білет. Я прочитав уголос перше запитання. Він докладно відповів на нього! Я прочитав друге питання і знову отримав вичерпну відповідь! У результаті ми подякували один одному за приємну розмову, і він поставив мені відмінну оцінку. Професор був дуже тонким психологом... Екзаменаторів, подібних до нього, я, звичайно ж, ніколи в житті більше не зустрічав.

А біда цього разу чекала зовсім з іншого боку. За положенням, евакуйовані (не місцеві) студенти звільнялися від плати за навчання. Однак для цього треба було написати заяву. Я ж такої заяви чомусь не написав. І в результаті я прочитав наказ про відрахування мене з інституту за несплату. Такого віроломства від ректора я не очікував. Ми з ним були у довірчих стосунках. Я завжди відчував, що він жаліє мене, намагається оберігати від неприємностей. І ось на тобі! "Відрахувати та виселити з гуртожитку".

На щастя, майже одночасно я отримав повістку з міськвійськкомату терміново з'явитися на призовний пункт. Моє серце розіграло мстивістю. "Піду з інституту, з гуртожитку. Нехай ректор мене шукає".

Розрахувавшись на швейній фабриці, забравши документи з інституту, я побіг у військкомат. Побачивши мене, військком остовпів: "Це що ще за

фокуси? Призовник Червоної Армії босоніж? Негайно повертайся додому і приходь у пристойному взутті". Сперечатися я не став. Ось тільки дома я не маю і скоро не передбачається. Вирушив на бухарський ринок, знайшов того, хто продає старі речі, купив у нього за п'ятірку подерті черевики, відніс їх сапожнику. За 25 рублів він зашив черевики так, щоб я зміг дійти з базару до військкомату. "Оце інша справа", - сказав військком і наказав йти в зал очікування для відправки в армію. Та пізно ввечері мене раптом знову викликали до військового. "Відбулася прикра помилка. Ти, виявляється, ще малий для армії, хоча школу вже закінчив рік тому. Як це тобі вдалося? Втім, це неважливо. Збирай свої пожитки і вирушай додому. Прийдеш наступного року".

Ось тут я і відчув холод справжнього лиха. "Нікуди я не піду. Будинку у мене тут немає. З інституту мене виключили. Жити ніде... А те, що я двадцять п'ятого року, то це помилка в паспорті. Мої батьки, батько і мати можуть це підтвердити". Натхненна брехня завжди рятівна, якою б безглуздою вона не була.

Військком зрадів. "Сідай, пиши заяву". Так і повторив я у заяві свою вигадку.

Військком не зажадав підписів батьків. Він усе чудово розумів. Розумів, що єдиний рятівний якір для мене – армія. Дякую йому. Так я став на рік старшим.

Наступного ранку, потягом, нас відправили в Коканд, до Харківського військового авіаційного училища зв'язку (ХВАУЗ). Мене визначили на факультет провідних засобів зв'язку: телефони, телетайпи, апарати Морзе. Жаль, що не на радіотехнічний. Тоді я став би інженером-радіотехніком, про що завжди мріяв мій батько. Але у мене не було вибору, я став вивчати апаратуру провідних засобів зв'язку, працювати на телетайпі - телеграфному апараті з клавіатурою пишучої машинки.

Незабаром мене помітив майор Колесников - високий, стрункий, гранично зібраний офіцер, який добре знав предмет і вмів викласти його у зрозумілій формі. Здивування викликав тільки застиглий смуток у його очах. Згодом я дізнався, що в нього загинув син на фронті, вирушивши туди добровольцем. Він був таким самим 17-річним недорослем, як і я. Колесников став водити мене до старших класів, демонструвати роботу наосліп на телетайпі. А ще я сам вигадав для себе гру. На чергуванні, стоячи біля воріт училища, від нічого робити я намагався в розумі відтворити пристрій телетайпа і послідовність його дій. Це забезпечило мені перевагу на лекціях, коли викладач ставив запитання. Щоб правильно відповісти на них, треба було дивитися на схему апарата. А я з дитинства був короткозорим. Окулярів у мене в армії не було, та й не могло бути. Я дав клятву військовому, що ніхто не здогадається про мою короткозорість. Однак сержант нашого відділення, мужик недалекий, але хитрий (а хитрість, як кажуть філософи, - це розум

дурня), розкумекав мою таємницю і став шантажувати мене по дрібницях. Примушував пояснювати йому важкі місця у підручниках, карав прибиранням туалету, частіше посилав на нічні чергування. Я терпів... до певного часу. Коли ж підленький сержант попався на крадіжці продуктів із чужої посилки, я влаштував йому такий "розбір польотів", що негіднику довелося піти з нашого відділення, та й училища він не зміг закінчити.

Яким був курсантом? Важко із сьогоднішнього далека об'єктивно оцінити тогочасну обстановку в училищі. Думаю, що навчання для мене представляло суто спортивний інтерес. Техніка провідних засобів зв'язку здавалася мені примітивною, а муштра викликала почуття протесту. Більшість викладачів і всі стройові командири мене не злюбили. А за що любити? На команду: "Курсант Королюк" – відповідав сидячи: "Я". Майор Продан обурено пояснював мені, я маю негайно встати, підійти стройовим кроком і, зупинившись, як годиться, за два метри перед офіцером, вимовити: "Товаришу майор, курсант Королюк за вашим наказом з'явився". Натомість я одного разу наважився поставити майору Продану "наївне" питання: "Як ви можете вчити курсантів працювати на телетайпі, якщо самі не вмієте?" До того ж у мене не виходило ходіння в строю, що викликало лють любителів муштри. Правда, після захворювання на гепатит я отримав дозвіл ходити "сам по собі" і самотньо плентався слідом за курсантами, що бадьоро крокувала по бруківці.

На початку серпня 1943-го ми закінчили річний термін навчання та чекали направлення до армії. Майор Колесніков запитав мене, як я ставлюся до пропозиції залишитися в училищі та працювати у нього на кафедрі лаборантом. Я категорично відмовився. Ми з ним посварилися. Однак це не вплинуло на його рішення залишити мене в училищі. На комісії з розподілу він був практично єдиним, хто наполягав на моїй роботі в училищі. І таки досяг свого. Вдруге сперечатись із ним, уже моїм начальником, було безглуздо. Думаю, що смерть свого сина, мого однолітка, була основною причиною його бажання вберегти мене від загибелі на фронті. Але я з властивою юності дурною жорстокістю ігнорував його душевні почуття, бачив у ньому перешкоду до свободи на фронті, де немає задушливої регламентації повсякденного життя.

Колесников хотів зробити з мене справжнього офіцера, а це було неможливо. Я ще жодного разу не голився, а вже носив форму офіцера авіації з недбало, набекрень одягненим кашкетом. За воротами училища був світ живого життя, в яке хотілося поринути безоглядно. Ми оселилися у приватних квартирах. У моєї господині була доросла дочка, набагато старша за мене. Вона розпитувала, з ким із неодружених офіцерів можна познайомитися. А я думав: "А чому ти не хочеш вибрати мене?" Наші "мистецтва" (молодих офіцерів, що залишилися працювати в училищі) у парках Коканда завдавали багато клопоту військовим патрулям. Одного разу я нахамив начальнику військового патруля так, що він вирішив відправити мене до в'язниці, а не на гауптвахту, як звичайно. На щастя, тюрма була на ремонті.

Але в самому училищі ми знали свою справу і працювали з азартом. У моєму розпорядженні був клас з більш ніж 20-ти телетайпами. А у підпорядкуванні знаходився старший сержант, надстроковик, у літах, який чудово знав техніку. Він, як і багато ремісників, не любив ділитися секретами своєї професії. Траплялося, я довго, але безуспішно порався з несправним апаратом. Надстроковик же міг з усмішкою підійти, стукнути пару разів по телетайпу в потрібному місці, і той "оживав". Це мене дратувало. Я вирішив не підпускати його до несправних апаратів, доки сам не навчуся їх ремонтувати. Він, посміюючись у вуса, добродушно ходив класом, поки я годинами сидів, розбираючи і збираючи апаратуру. Адже я досконало знав конструкцію апарату, схему його функціонування! Але нас не навчили розпізнавання причини функціональних дефектів. І все ж таки я виявився переможцем у єдиноборстві з досвідченим ремонтником. Вивчивши основні причини несправностей, вже міг за лічені хвилини відновити працездатність апаратури без будь-якої сторонньої допомоги. І тепер, виявивши несправний апарат, я наказував сержанту відновити його, і вже сам посміхався, коли у того не виходило. Але, все таки, ми потоваришували. Я завжди міг на нього покластися. За це і був одного разу покараний майором Колесніковим. Доручивши мені підготувати до роботи клас, майор виявив, що замість мене працював сержант. Негайно викликавши мене до себе, Колесніков заявив, що я ганьблю честь офіцера, перепоручаючи свою відповідальність. Ми посварилися вкотре, хоч і відчували взаємну симпатію.

Відновився зв'язок із сім'єю. І я дізнався, що через кілька тижнів після звільнення Києва, був за доносом заарештований батько. (А 1941-го йому - таки вдалося вціліти в розбомбленому німцями поїзді.) Весь мій юнацький оптимізм зник миттєво. Батько був моєю опорою в освіті, захопленні математикою, в достроковому закінченні школи. Його присутність за моєю спиною означала впевненість у завтрашньому дні, у майбутньому. А тепер світ довкола вперше здався мені ворожим.

У прагненні загнати тугу глибше молодий, безтурботний молодший лейтенант ставав гулякою, втрачаючи день за днем свої колишні улюблені звички. Наприклад, читати книжки. П'яні веселощі затьмарили горизонти. Звичайно, мою поведінку не міг не помітити майор Колесников. Ми міцно посварилися, після чого я плакав, відчуваючи, що втрачаю і тут людину, що стала мені духовно близькою. На завершення всіх бід у мене витягли у черзі у кінотеатрі гаманець, де був і комсомольський квиток. Відбулося засідання партійної комісії, на якій один із моїх найближчих колег сидів, уткнувшись у газету. Я все зрозумів. Не став суперечити, виправдовуватися. Сину заарештованого батька тодіне подобало бути комсомольцем. Мене виключили з комсомолу "за втрату пильності".

Настав 1944 рік. Після кровопролитних боїв Харків було звільнено. Наше училище готувалося до переїзду туди, на своє споконвічне місце. Для

відновлення у будинках училища систем зв'язку було виділено невеликий передовий загін молодших лейтенантів із технікою. Я потрапив до нього як спеціаліст з телетайпної апаратури. Отримавши потрібне постачання, ми вирушили пасажирськими поїздами спочатку до Ташкента, потім до Сталінграда і далі до Харкова. Чудовим було пробудження в Аральську від шаленого крику: "Дині!.. Дині!.. Дині!" Купивши мішок динь і кілька невеликих мішків солі, ми примудрилися залишити нашу громіздку скриньку з телетайпом у попередньому вагоні під час пересадки. Добре, що поїзди на той час ходили не за розкладом. Виявивши пропажу, ми кинулися на пошуки, що було зовсім не просто на вузловій станції, забитій повністю військовими ешелонами і пасажирськими поїздами. Щастя нам усміхнулося – ми ледве встигли на наш поїзд. До Харкова ми приїхали багатіями, розпродавши сіль дорогою. То справді був дорогоцінний товар під час війни.

Непросто було відновлювати лінії зв'язку у розгромленому німцями величезному будинку училища. Ще важче було відновлювати лінії передачі електрики. Наближалася зима... На вітрі, зачепившись на стовпі "кішками", тягли ми електричні дроти з останніх сил, замерзаючи нагорі і відігріваючись самогоном унизу. Якось ми збунтувалися: "Чому офіцери виконують чорнову роботу?" Заступник начальника училища запросив нас до себе в кабінет і пояснив, вліпивши кожному по п'ять діб домашнього арешту (після роботи, зрозуміло). Виходячи з кабінету, я заспівав свою улюблену пісеньку "Легко на серці від пісні веселої...". Полковник відразу повернув мене до кабінету і додав ще п'ять діб.

Життя у Харкові після звільнення поступово налагоджувалося. Почали з'являтися місця для розваг. Незабутній вальс у величезному високому залі у клубі, з дівчиною у білій сукні. Вальс, нескінченний нічний вальс.

Я прокинувся 9 травня у своєї подруги, в центрі Харкова, почувши крики збудженого радісного натовпу, що виплеснувся на вулиці міста. Перемога!.. Настав довгоочікуваний момент, коли жорстока нещадна війна, яка зламала долі і забрала життя десятків мільйонів людей, піде в минуле, в історію. Мені немає ще й 20 років, я – молодий лейтенант із погонами авіаційних військ, служу в Харківському військовому авіаційному училищі зв'язку інструктором практичного навчання, а одночасно завідую класом телетайпів, на яких курсанти навчаються передавати повідомлення по проводам.

Наше училище було розташоване на Павловому полі, на околиці Харкова. За нами – маленьке село та жалюгідні посадки молодих дерев, що поступово зникали у пічних топках місцевих жителів. Робочий день в училищі тривав 14 годин: з 6-ї ранку (шикування на перевірку) і до 20.00; після вечері офіцери розходилися по орендованих квартирах. Ми жили комуною, три молодші лейтенанти - Рудольф Хайкін, Саша Верещагін та я, в окремому флігелі, в якому була одна кімната та невелика кухня з плитою. Ліжок - тільки два, третє поставити було ніде, тож по черзі доводилося спати на столі. На опалення

флігеля господиня дров не давала, а нам добувати їх було ніколи, та й неохотілось. Училище виділило у молодій посадці кожному офіцеру ділянку пеньків заввишки до одного метра. Потрібно пиляти, шукати транспорт, везти на квартиру. Так сумлінно працювали лише старші, сімейні офіцери. Нам, молоді, це ні до чого. Ми нарубали дерев по сусідству, домовилися з господарем підводи і... попалися на місці злочину! Довелося повернути дрова законному господареві - лісничому, а самим зігріватися самогонкою, купленою в селі. Іноді, якщо у нас виявлялися дрова, ми користувалися ними дбайливо, зігріваючись на стільці, встановленому на трохи теплій плиті. Не пам'ятаю, чия була ідея, але одного разу ми зібралися групою, чоловік шість, і вночі спиляли товстий стовп високовольтної лінії, на якому не було проводів. Тут же розрізали його на частини та розвезли по квартирах. І знову попалися. Хтось доніс. Було призначено слідство. Керував розслідуванням капітан Олександров. Усі відверто співчували нам, але треба було реагувати на варварський вчинок офіцерів училища. Прямих доказів нашої вини знайти не вдалося. Наявність незаконно спиляних частин стовпа означало лише, що ми причетні до злочину. У результаті покарання було символічним: 15 діб домашнього арешту. Це означало, що поза роботою ми повинні були знаходитися невідлучно вдома. Та хто буде перевіряти? Правда, символічним покарання вважати не можна було, адже ще із зарплати утримували 50 відсотків. Однак саме "постачання" було настільки мізерним, що втрата половини його була практично не відчутною.

Згадуючи цей епізод, я намагаюся зрозуміти, наскільки далеко могла зайти байдужість до оточуючого нас світу у воєнний час. Суспільство було роз'єднане і звузилося до меж замкнутого у собі колективу. У нашому випадку – це училище. Інший світ був нам чужий, а іноді й ворожий, оскільки нас із ним нічого не пов'язувало. Отже, коли училищу знадобився асфальт для майданчика, на якому потрібно було ставити прапор, то команда курсантів під керівництвом підприємливого офіцера зняла асфальт у самому центрі міста, на площі Тевелєва, анітрохи не сумніваючись у правомочності такого діяння. А ось на службі кожен із нас викладався повністю. Ми любили свою роботу, дбайливо ставилися до військового майна. Нікому й на думку не могло спасти, що можна винести з училища цінну апаратуру та продати з вигодою для себе. Ми були членами єдиної команди і повністю підкорялися правилам поведінки в ній. У нашому колективі було багато офіцерів, покликаних до армії під час війни з університетів та інженерних інститутів. Вони були старші за нас, молодих лейтенантів, розумніші, вихованіші. Ми тяглися до них, намагалися зрозуміти їх, намагалися дружити з ними. Моє бажання на початку війни продовжувати освіту і стати математиком зникло після вступу до училища. Хоча десь у глибині душі ще теплилася надія повернутися до Київського університету. Мої старші товариші нарікали: "Наша освіта абсолютно марна в цьому училищі. Навіщо витрачати юні роки на студентське життя? Треба думати про військову кар'єру. Це значить, треба вступати до військової

академії, ставати старшим офіцером, а далі, після 25-ти років служби - заслужена пенсія та безпечне життя". Але я не бажав собі такої долі.

І ось – кінець війні! Я вийшов на балкон, дивився на натовп, що веселився, і плакав від щастя, від горя, від туги по дому, рідним, і особливо - по батьку. Тут же я присягнув, що різко зміню свій спосіб життя, припиню безглузді пиятики, нічні бдіння за преферансом і ходіння по танцмайданчиках.

Виявилося, що знайти в Харкові університет не варто великих зусиль. Він у центрі міста. Треба лише виявити наполегливість і повірити у себе. А ще - піти з флігеля, від товаришів, які безпечно пропалювали молодість. Що я й зробив. Перебрався до суворої господині, до будинку за високим парканом, зі злим собакою у дворі. Мені було заборонено водити в будинок друзів та подруг, приходити п'яним та пізно. Я прийняв ці умови, вступив на І курс математичного факультету Харківського університету і почав старанно навчатися.

А війна ще не пішла з нашого життя, спалахнувши вже на сході, з Японією. Можливо, тому правила поведінки в училищі стали суворішими. Ходити на лекції навіть під час заочної сесії я не міг. Мені було дозволено відвідувати університет лише в дні складання іспитів, та й то – "якщо це не було на заваді службі".

І все ж війна йшла в минуле. Восени мені дозволили відвідати рідних у Києві. Я отримав постачання, пайок, безкоштовний залізничний квиток і вирушив до мого міста. Поїзд прийшов у середині ночі. У Києві господарювали банди мародерів. Міського транспорту не було. Я пішов з вокзалу пішки з речовим мішком на плечі вулицею Саксаганського. Мої рідні – бабуся, мати та сестра жили наприкінці вулиці Володимирської, знімали квартиру з двох кімнат у приватному будинку. Я їх насилу розбудив. Вони не могли повірити в моє повернення... Нарешті бабуся наважилася відчинити хвіртку, і ми обнялися. Найстрашніше було те, що ми уникали дивитись один одному в очі. З нами не було батька. І цього не можна було пояснити. Мати лише розповіла, як батько, прийшовши до Києва і не застав мене, плакав...

Через рік після закінчення війни ситуація в училищі змінилася. Почали думати, що робити з нами, "недоучками" воєнного часу. Прийшла вказівка - відібрати найкращих для вступу до військової академії. Але я серед "найкращих" ніяк не міг бути: батько - на засланні, я виключений із комсомолу. Потім, уже у Києві, мені вдалося подивитися своє особисте військове досьє. Там я вичитав рапорт нашого шефа: "До військової служби не придатний. Готує себе до громадянського життя, навчається заочно в університеті". Дякую вам, старий хрич. Добрий був до мене старий у душі, але суворий на службі. Так я отримав "вільну" у вересні 1947 року.

У Києві я зрозумів, що на мене чекає нове суворе випробування: мама не працювала, шила знайомим за гроші, сестра навчалася в мединституті, а бабуся вічна хранителька нашого очагу - забезпечувала їжею з нічого. Але мати без

вагань погодилася, щоб я продовжував навчання в університеті. А там буде видно...

Не сумніваючись у моїх правах бути відновленим студентом КДУ, тепер із третього курсу навчання, я подав документи до ректорату і через день отримав відмову: "Місць немає, ресурс стипендій вичерпано". Я вдруге подав документи та пішов на прийом до ректора. Той обіцяв "розібратися"... І знову відмова. Втретє я написав заяву. Жаль, що не пам'ятаю, які аргументи навів. Але в результаті була позитивна резолюція, знайшлася стипендія для мене, учасника війни, який добровільно розпочав службу в армії у 17 років.

Добре пам'ятаю мою першу появу на третьому курсі. Насторожені погляди випещених дівочих облич на високого худого юнака в сірій офіцерській шинелі (без погонів), у чоботях та гімнастерці. Один із студентів, який як і я служив в армії, жваво відгукнувся на мій розгублений вигляд, запропонував місце біля себе, розговорилися. "На що розраховуєш, студенте? Стипендія не ахти". - "А я отримуватиму підвищену. Мені інакше ніяк не можна".

І я справді отримував стипендію як відмінник. Почалася моя справжня математична освіта - майже через сім років після закінчення школи.

Шляхи життя моїх субособ

"Человек без любви
покойник в отпуске"
Е.М. Ремарк

Анатолій Лизогуб

Ідеологія

Фундаментальні ідеї моєї ідеології наступні.

Абсолютна Ціль (АЦ) життя особистості - у максимальному продовженні життя, аж до безсмертя, максимальному щасті, як сумі радісних почуттів і приємних відчуттів, максимальній могутності, як сумі здібностей, матеріальних і духовних ресурсів, що забезпечують максимальне довголіття і щастя,

максимальному дотриманні Золотого Правила у такому формулюванні: приймай від людей те, що збільшує твоє довголіття, щастя та могутність, бажай і роби людям те, що збільшує їхнє довголіття, щастя та могутність.

Абсолютна Ціль очолює ієрархічну систему структурних елементів особистості. Їй підпорядковані вісім головних структурних елементів - вісім субособистостей: 1) ідеологія (включає ближні та далекі цілі та методи їх досягнення), 2) держава (сукупність видів і методів соціальних змагань), 3) здоров'я (застосування методів профілактики та лікування захворювань), 4) професія (заняття, яке, як правило, є джерелом доходу особистості), 5) інтелект (сума знань у сферах політики, економіки, науки та художньої творчості); 6) інтелігентність (вплив на морально-психологічний стан людей); 7) сім'я та побут (умови праці та відпочинку); 8) шарм (якості особистості, безпосередньо сприймаються через органи почуттів - зовнішність, голос, запах, манери поведінки. Головні структурні елементи діляться на більш дрібні навіть до робочих методик і засобів вдосконалення особистості.

Зі сказаного випливає моє визначення особистості (на мою думку, найкраще в психології): особистість – це індивідуальність, що діє, що складається з восьми субособистостей. Якщо особа діє у напрямі Абсолютної Цілі, вона прогресивно розвивається, якщо діє всупереч Абсолютній Цілі, вона деградує. У різні періоди свого розвитку особистість перебуває на різній відстані між Богом та Дияволом. Особа наближається до Бога, якщо розвивається прогресивно, або до Диявола, якщо деградує. Наприклад, до Бога наблизилися Ісус Христос з Його безмежним Людинолюбством, миролюбні Будда, Конфуцій, Махатма Ганді, більшість людей, які трудяться на благо суспільства. Переважно у бік Диявола розвивалися всі криваві диктатори на кшталт Нерона, Гітлера, Леніна, Сталіна, всі агресори на кшталт Олександра Македонського, Чингізхана, Наполеона, всі терористи і злочинці, незважаючи на те, що у деяких з них деякі субособи розвивалися прогресивно (наприклад, державність Наполеона з його знаменитим Кодексом, організаторський злий геній Сталіна, який забезпечив надто дорогою ціною створення могутнього Радянського Союзу, який переміг фашистську Німеччину). Як писав Ф. Достоєвський, Бог і Диявол ведуть битву між собою, а поле битви – серце людини. Тому кожній людині в тій чи іншій мірі притаманн відповідні Абсолютні Цілі любов, здоровий спосіб життя, справедливість, чеснота, професійна працелюбність, поряд з ненавистю, зневагою до здоров'я, лінощами, егоїзмом, жадібністю та іншими якостями, що суперечать Абсолютній Цілі. Особа живе праведно, якщо своїми думками та діями допомагає Богові долати Диявола у своєму серці.

Моя ідеологія змінювалася тричі. У дитинстві (1937-1938 рр.) школа та фільми "Ленін у жовтні", "Ленін у 1918 році" виховали з мене піонера. Любив патріотично-військові пісні. Коли я навчався у другому класі, кілька уроків не відбулися через відсутність вчителя. Під час одного з пропущених уроків ми,

учні, з власної ініціативи, тобто. без участі "начальства", вишикувалися в колону по дві особи, маршірували навколо будівлі школи, і співали при цьому пісню "По долинам и по взгорьям шла дивизия вперёд..."

Запам'яталася першотравнева демонстрація (1939 р.) із червоними прапорами та плакатами у Бердичеві, яку ми, учні третього класу, спостерігали, сидячи у кузові вантажної автомашини, на якій нас привезли із сусіднього села Скраглевка, де ми жили та навчалися.

Під час окупації німцями села Ярославка (Житомирська обл., 1941-1945 рр.) мій батько почав працювати священиком, я прийняв хрещення і моя ідеологія змінилася з піонерської на християнську. Я прочитав Біблію, відвідував церкву, читав уголос на кліросі молитви під час богослужінь, пишався своїм батьком, який у золотому вбранні звершував богослужіння. В одній із літургій брав участь єпископ, палицю якого я тримав, стоячи поряд з іконостасом, вважаючи це великою честю.

Пам'ятаю гарне богослужіння на замерзлому сільському ставку на Водохреще: царська брама, вівтар, вирубані з льоду, батько, який несе службу, хор співочих, а на закінчення - пірнання сміливців у ополонку з освяченою водою.

Я допомагав батькові, коли він, з нагоди свята, заходив у кожну хату з молитвою та "кропилом". Хазяї дарували батькові по буханці чорного хліба, а я складав хліб у мішок і возив на санчатах слідом за батьком.

Після звільнення Ярославки від окупантів у мене з'явився "комплекс неповноцінності", оскільки можновладці давали мені зрозуміти, що в мене немає майбутнього через професію батька. Райком комсомолу відмовив мені в комсомольському членстві, на випускному іспиті за мої твори з української та російської мов мені поставили "четвірки", позбавивши мене медалі, незважаючи на те, що всі попередні роки я був круглим відмінником і менше "п'ятірки" за твори ніколи не отримував. В університет я вступив тому, що в автобіографії написав "народився в сім'ї вчителя", а про батька-священика повідомив аж на четвертому курсі, як цього вимагала докладна анкета у зв'язку з виїздом на виробничу практику на засекречений завод. Я закінчив університет з відзнакою, але коли я запитав декана факультету, чи можна мені вступити до аспірантури, то отримав недвозначну відповідь-відмову: "Анатолій, наука та релігія несумісні". Під таким психологічним тиском, а також будучи напханим марксистсько-ленінською ідеологією за роки навчання в університеті, я став безідейним радянським громадянином, а через багато років після закінчення університету та виходу батька на пенсію (1965 р) був прийнятий у члени КПРС.

Працюючи у 1978-1991 роках. в інституті ВНДІХІМПРОЕКТ, виконував обов'язки секретаря парткому інституту з ідеології, зокрема, організував за своєю концепцією соціалістичне змагання між співробітниками, лабораторіями та відділами, керував політнавчанням в інституті, був відповідальним за проведення виборів до Верховної Ради України. Незважаючи на те, що я

користувався в інституті авторитетом, і мій портрет (він показаний в Енциклопедії України (http://esu.com.ua/search_articles. php?id=54618) красувався на інститутській дошці пошани, партійно-громадська робота привела мене до висновків про непридатність та існування в той час соцзмагань та марксистсько-ленінської ідеології в цілому, обґрунтування яких я дав у книзі "Ідеал", виданій у 1991 р. З цієї причини я вибув із членів КПРС за власним бажанням.

З того часу я керуюсь у житті ідеологією Абсолютної Цілі, розробленою мною на основі трьох задач, поставлених академіком М.М. Амосовим. Це - наступні задачі.

1. М.М. Амосов неодноразово скаржився на відсутність прийнятної ідеології у суспільстві. "У СРСР ми мали кодекс будівельника комунізму, а тепер кодексу будівельника капіталізму немає!" – жартував Микола Михайлович. А це його серйозна думка: "Я вже п'ять вождів пережив, і все, протилежне, робилося за Марксом і Леніном. Так і склалася в мене крамольна думка: немає теорії людини і суспільства." Я визначив ці слова як одне з найважливіших завдань, що стоять перед суспільством, і запропонував його вирішення у своїх публікаціях, зокрема, у згаданій книзі (Лізогуб А.П. Ідеал. Київ: Редакційно-видавничий відділ облуправління з друку, 1991. С. 147)

2. Друге завдання – продовження життя за допомогою "режиму обмежень та навантажень" - М.М. Амосов поставив, але, за його власним зізнанням, не вирішив. З цим визнанням Миколи Михайловича я не цілком згоден, оскільки він прожив майже 90 років, набагато довше за своїх батьків, і при середній тривалості життя чоловіків України – 62 роки.

Взявши за основу здорового способу життя, 4 принципи М.М. Амосова (обмеження їжі, фізичні навантаження, гартування та боротьба зі стресами), я додав до них ще 18 принципів, викладених у моїх книгах.

3. За твердженням багатьох психологів і сексологів, моногамне пристрасне кохання закінчується через півтора, максимум, через три роки. Про це писав академік М.М. Амосов: "Якщо йти від кібернетики, то любов розвивається за законом позитивних зворотних зв'язків: спочатку ефект (отримання задоволення суб'єктом від взаємодії з красою об'єкта - А.Л.) посилює початковий зовнішній вплив (любовний вплив краси об'єкта на суб'єкт - А.Л.), але коли вже досягнуто межу, то навіть маленьке зменшення ефекту руйнує любов. Потік починає вичерпуватися. Прозріння. Ні, гірше – переоцінка зі зворотним знаком. Часто – несправедлива. Після цього починається новий виток: пошук об'єкта, зітхання, розмови і так далі… На щастя - такий варіант - у меншості. Найчастіше вступають у дію гальма і все виливається... у вірне подружнє життя. З мінімумом емоцій від сексу та масою побічних неприємностей у сфері розбіжності інтересів. Різних...." (Амосов М.М. Енциклопедія Амосова. Алгоритм здоров'я. - М. ТОВ "Видавництво АСТ"; Донецьк. "Сталкер", 2003. Стор. 112).

"Прозріння", про яке пише М.М., настає з чотирьох причин. 1. Закінчилося джерело краси об'єкта: до наявної краси об'єкта суб'єкт звик, а нову красу об'єкт не виробляє. 2. Краси в об'єкта багато, але в суб'єкта не натреновано необхідний голод-смак до цієї краси. 3. У суб'єкта немає тієї краси, яка довго і досить вгамовувала б відповідний голод-смак об'єкта. 4. Краси у суб'єкта багато, але в об'єкта не натреновано необхідний голод-смак до цієї краси.

Наведене визначення краси з Вікіпедії, як і інші відомі визначення, мене не задовольняють з багатьох причин, тому я сформулював свою концепцію краси, яка полягає в наступному.

Краса - чуттєве сприйняття людиною могутності, що має моральну цінність, тобто подовжує людині життя і (або) робить його щасливим.

Зв'язок між моральністю і могутністю можна описати за допомогою так званих естетичних категорій у наступній їхній новій інтерпретації.

Піднесене характеризує чуттєве сприйняття людиною великої могутності, що діє на людину найвищою мірою морально. Наприклад, перемога над фашистською Німеччиною була сприйнята людством, як піднесене, бо ця перемога, з одного боку, продемонструвала величезну міць прогресивних сил світу, і, з іншого боку, мала велике моральне значення, оскільки поклала край вбивствам, відкрила шляхи до розквіту людських життів.

Героїчне характеризує могутність меншого масштабу, ніж піднесена, але проявляється високоморально. Героїчні вчинки людей, які самовіддано ведуть справедливу боротьбу проти сильного ворога, чи то сили природи чи суспільства.

Прекрасне характеризує чуттєве сприйняття людиною могутності, що має потенційно моральне значення. Прекрасна природа (море, ліс, гори), якщо ми милуємося нею, усвідомлюючи її велич, могутність і моральну користь, що вона може дати людині за певних умов. Прекрасно витвір науки, мистецтва чи художньої літератури, якщо ми, сприймаючи його, усвідомимо як високу професійну майстерність вченого, художника, письменника, і життєстверджуючу силу даного твори. Таке визначення прекрасного добре узгоджується з наступним висловом М.Г. Чернишевського: "...естетична насолода неживою природою дуже часто супроводжується невиразною думкою про те, яку користь чи якусь насолоду вона дає людині... І потрібно сказати, що ця думка, яка, можливо, невиразно, неясно для мене самого впливає на мене, найбільше і налаштовує мене до естетичного насолодку…"

Кажуть, що уявлення про красу завжди суб'єктивні, що кожна людина розуміє під красою щось своє, що відповідає її особистим уподобанням. Це не так. Люди не можуть зрозуміти чи полюбити будь-яку красу, оскільки краса нескінченно різноманітна. Одна людина любить один прояв краси, інша - інший, тому й створюється ілюзія, що краса - явище суб'єктивне. Насправді, краса має дві відмінні абсолютно об'єктивні властивості. Перша - те, що вона

породжується могутністю природи чи людини, друге її властивість - продовжувати, а не вкорочувати людині щасливе життя. Проілюструємо сказане прикладами.

Троянда прекрасна для нас тому, що ми дивуємось тій ювелірній геніальній роботі, яку виконала природа, створюючи троянду. Людина неспроможна створити живу троянду штучно, неспроможна в цьому змагатися з природою. Однак, якби троянда була отруйною рослиною, несла б смерть чи хворобу людям, хіба ми вважали б її красивою? Ми милуємося зірками на нічному небі тому, що вони уособлюють нескінченність та могутність Всесвіту. Однак краса зірок для нас померкла б, якби якась із них, що знаходиться поблизу Землі, раптом спалахнула, як "зверхнова", і загрожувала б життю людей. Зовні красива та розумна леді Вінтер з "Трьох мушкетерів" О. Дюма була причиною смерті хороших людей, і тому вона огидна.

Жалюгідне характеризує сприйняття людиною слабкого, але морального. Жалюгідні, наприклад, захворілі могутні люди, а також люди, які не мають високорозвинених здібностей, але виправдовують своє життя сумлінною працею, скромним споживанням і поведінкою, турботою про інших... Ще приклад: як жалюгідне, сприймається убога хатина, яка, проте, потрібна людям, щоб сховати їх від дощу та холоду.

Комічне характеризує сприйняття людиною слабкого морального, яке безуспішно намагається проявити себе як могутній моральний. Класичний приклад комічного: Дон Кіхот, який бореться за справедливість.

П'ять перерахованих позитивних естетичних категорій об'єднаємо, для стислості, загальною назвою краси п'яти рівнів та умовно надамо їм оцінки, відповідно, від плюс 5 до плюс 1 бала.

Наступні п'ять негативних естетичних категорій назвемо, загалом, потворним п'яти рівнів і умовно оцінимо їх відповідно від мінус 1 до мінус 5 балів.

Сатиричне характеризує сприйняття людиною слабкого аморального, яке намагається уявити себе, як могутнє моральне. Персонажі комедії М.В. Гоголя "Ревізор" – класичні приклади сатиричних образів.

Потворне - слабке аморальне. Потворна недоброякісна продукція в літературі, мистецтві, науці, виробництві, управлінні, у всіх сферах діяльності людей та шкідливої для здоров'я екології.

Драматичне характеризує могутність явищ природи (наприклад, "м'яких" стихійних лих) та людської діяльності (наприклад, "холодної війни", забруднення навколишнього середовища), що загрожують здоров'ю людей.

Жахливе - слабке, але найвищою мірою аморальне. Жахливі, наприклад, нещасні випадки, загибель людей через "дрібниці", хвороби тощо.

Трагічне – вороже протиборство могутніх сил природи чи суспільства, внаслідок якого гинуть люди (землетруси, епідемії, "гарячі" війни тощо).

Любов і ненависть - відповідно, позитивне і негативне реагування

особистості на результати експертизи навколишнього світу (і своєї поведінки) - реалізується завдяки тренуванням: чим більше і частіше особистість сприймає або створює красу, чим глибше розуміє її, тим більша ймовірність, що покохає її, насолоджуватиметься нею. Зустрічаючись у житті з потворним, особистість відчуває невдоволення чи страждання, ненавидить його, намагається відсторонитися від нього чи усунути його. Якщо вдається знешкодити потворне, особистість радіє, любить його знешкодження. Тому добрі лікарі, вчителі, правозахисники, інші борці проти потворного користуються любов'ю народу. Через брак досвіду чи знань, особистість може ненавидіти той чи інший вид краси лжененавистью, або любити щось потворне лжелюбов'ю.

Третю задачу М.М. Амосова - творіння довічного пристрасного кохання - я вирішую за формулою: З(ЧОЛОВІКИ) + З(ЖІНКИ) = СТРАСНЕ КОХАННЯ, де:

З (чоловіки): 1) наявність різноманітної краси; 2) голод-смак жінки до цієї краси; 3) приховування неприємних для даної жінки недоліків або ігнорування їх жінкою.

З (жінки): 1) наявність різноманітної краси; 2) голод-смак чоловіка до цієї краси; 3) приховування неприємних для даного чоловіка недоліків чи ігнорування їх чоловіком.

Чим красивіша жінка (чоловік) у багатьох відношеннях, чим сильніше натренований голод-смак чоловіка (жінки) до видів її (його) краси, тим сильніший чоловік (вона) любить жінку (його).

Ця формула справедлива не тільки для чоловіка та жінки, які бажають любити один одного: за нею народжується любов між усіма людьми, незалежно від їхньої статі та віку.

Пристрасне кохання людини до життя взагалі, не тільки до людей, народжується, коли голод "накидається" на красу. Чим більше видів краси, чим більше вони високих рівнів, чим з більшим апетитом, послідовно чи композиціях, їх "з'їдають" відповідні види голоду, тим більше пристрасна і тривала любов.

"Таємниця" кохання, про яку багато хто говорить, що вона не розгадана www.youtube.com/ watch?v=hudiB0VjZ_k, в тому, що щастя кохання являє собою ОДНОРІДНЕ НАСОЛОДЖЕННЯ лише тоді, коли ми сприймаємо ОДИН ВИД КРАСОТИ, (наприклад, займаючись музикою, чи живописом, чи читанням, чи фізичними діями, чи сприймаючи розум людини, чи його шарм).). Коли ж ми говоримо, що любимо ЛЮДИНУ, ЯК ОСОБИСТІСТЬ, що складається з багатьох видів як прекрасного, так і потворного, то насправді відчуваємо до нього СУПЕРПОЗИЦІЮ (накладення) відповідних почуттів істинної любові і лжелюбові, істинної ненависті і лжененависті, в залежності від того, які естетичні явища ми у ньому сприймаємо у кожений момент часу. І ми вибираємо для близьких відносин ту людину, в суперпозиції почуттів до якої превалюють почуття приємні і значущі для нас, причому превалюють

більшою мірою, ніж до когось доступного іншого.

Крім голоду до краси, особистість стимулюють до дій свої та чужі обставини, настрої, проблеми, будь-які труднощі, на які слід реагувати за формулою: неприємний стрес - фокусування уваги, спогади, уяви, яскраво, об'ємно, у кольорі, відчуттях і звуках, на видах краси, якими насолоджується людина, витісняючи приємним стресом неприємний.

Держава (частина 1)

Мої відносини з радянською державою, як роботодавцем, мали пригодницький стиль, тому можуть бути цікаві читачеві.

Перша моя робота після закінчення університету – вчитель хімії в одній із львівських шкіл – була невдалою і тривала лише два місяці (вересень-жовтень 1953 р.). Я не вмів спілкуватися з "класом", діти на моїх уроках бешкетували, і я не знав, що з ними робити. У цього відношенні я - повна протилежність моїй дружині Галині, неймовірно талановитій вчительці, уроки якої в державному технікумі іноді закінчувалися оплесками учнів. Після виходу на пенсію Галина давала блискучі приватні уроки англійської та німецької мови сотням учнів, від дошкільного віку до аспірантури.

Я кинув ненависну роботу у школі, і одержав посаду асистента кафедри фізичної хімії Львівського політехнічного інституту з погодинною оплатою праці (1953-1954 рр.). Нова робота мені подобалася, і студенти знаходили зі мною спільну мову. Додатковий заробіток мені давала розшифровка ІЧ-спектрів (Інфрачерво́на спектроскопі́я), за завданням зав. кафедрою.

Статус асистента-погодинника був дуже ризикованим (мене могли в будь-яку хвилину звільнити), тому я подав документи на конкурс, на штатну посаду асистента хімії Українського поліграфічного інституту імені І. Федорова, і був зарахований на цю посаду (Львів, 1954-1957 рр.). Робота була простою: студенти заходили до лабораторії, де на них чекали робочі місця із заздалегідь приготовленими лаборантом реактивами та необхідним приладдям, і робили досліди згідно з інструкцією, а я спостерігав їхню роботу та підписував звіти про зроблене у їх зошитах.

Найважче було їздити зі студентами на сільгоспроботи до колгоспу, куди у вересні кожного року надсилала нас дирекція за приписом партії та уряду. В 1955 році 30 студентів під моїм керівництвом збирали врожай кукурудзи у полі одного з колгоспів Кіровоградської області. У мої обов'язки входило годувати студентів, у зв'язку з чим доводилося чи випрошувати, чи вимагати від колгоспного начальства продукти. Холодильників не було, тож студенти самі варили борщ та кашу щодня прямо у полі, на багатті (іноді бувало м'ясо). Спали на землі, у великому сараї, на соломі, накритій брезентом, рядком один з одним. У мої обов'язки входило годувати студентів, у зв'язку з чим доводилося чи випрошувати, чи вимагати від колгоспного начальства продукти. Холодильників не було, тож студенти самі варили борщ та кашу щодня прямо у

полі, на багатті (іноді бувало м'ясо). Спали на землі, у великому сараї, на соломі, накритій брезентом, рядком один з одним. Оскільки дівчат було набагато більше, ніж хлопців, ґендерне питання не виникало, тим більше, що за всіма був суворий наглядач (я!). Дисципліну я умів підтримувати, можливо, занадто: одна студентка одного разу впала в істерику, скаржачись, що я не даю їй "свободи". Хлопці, не маючи можливості амурничати зі "своїми" дівчатами, вечорами йшли в село, де, на мою підозру, билися з місцевими хлопцями через "чужих" дівчат, оскільки поверталися з синцями на обличчях. Сільські хлопці, у свою чергу, приходили до нашого сараю подивитися на наших дівчат (не більше!). Один із них намагався "підкупити" мене абрикосами, які я з'їв, але хлопець залишився "голодним".

Дозвілля студентів після роботи мені було важче організувати, ніж саму роботу. Не було ні телевізора, ні радіо. Я вигадував якісь розваги, одна з яких полягала в наступному. Студенти вишиковувалися в ряд, одягали на ноги мішки і стрибали, як кенгуру, змагаючись один з одним, сто метрів. Звісно, це супроводжувалося реготом.

Але найрадісніша подія була – виїзд із колгоспу додому. Осінні дощі так розмочили дорогу, що вантажівка зі студентами в кузові застрягла в болоті, тому її причепили до трактора, який без проблем привіз нас на залізничну станцію. Дорогою студенти співали пісні.

Наступного року я з групою студентів знову виїжджав до колгоспу, до тієї ж Кіровоградської області, цього разу – збирати врожай кавунів на баштані. Як кажуть, пустили козлів у город: студенти кавунів більше їли, ніж збирали. Поводилися марнотратно: розрізали кавуни і, якщо вони всередині були не дуже червоними, їх викидали. Перешкодити такому неподобству я не мав сил, оскільки в нас не було стандарту, за яким можна було б судити про стиглість кавуна. Ночували ми вже не в сараї, а розквартирували по селянських хатах. Незручність полягала в тому, що вранці було нелегко зібрати студентів, щоб усім разом іти на бахчу. Крім того, важко було організувати харчування та дозвілля, я навіть забув, де і що ми їли (невже харчувалися лише кавунами?). Радував сільський пейзаж - сади, стовпи диму, що підіймалися з димарів у блакитне небо (на щастя, осінь того року була сонячна).

В інституті процвітала художня самодіяльність, і я із дружиною часто були присутніми на студентських концертах.

Моя громадська робота полягала у випуску інститутської стінгазети до свят 7 листопада, Нового року, 8 березня, 1 травня. Стінгазета завжди була величезна за розміром (як простирадло), багата на зміст і чудово художньо оформлена, завдяки тому, що я, як відповідальний редактор, залучав до цієї справи студентів-художників з відповідного факультету.

Під керівництвом зав. кафедрою хімії доцента І.І. Заболотного я успішно виконував науково-дослідну роботу, але про це напишу у розділі "Професія".

І раптом, після трьох років моєї бездоганної роботи в поліграфічному

інституті, здавалося б, під безхмарним небом вибухнула гроза: хтось із товаришів по роботі мені шепнув, що мене звільняють у зв'язку зі скороченням штатів. Провісником цієї грози була незрозуміла для мене заява директора В. Шпіци на загальноінститутських зборах: "Ви, Лизогуб, повинні вважати великим щастям, що працюєте у нас! І вашого завідувача кафедри ми поправимо!" І більше - жодного слова... Думаю, що причина мого звільнення не в скороченні штатів (здається, крім мене, нікого на той час з інституту з таким формулюванням не звільняли), а в тому, що хтось із "перевіряючих" інститут "згори" просигналив: в інституті один із вихователів радянської молоді - син священика! Тому прозвучали загрозливі слова директора і на мою адресу, і на адресу доброї душі Івана Івановича Заболотного, який прийняв мене на роботу, незважаючи на професію мого батька.

Звільнення з інституту, через мою біографію, означало для мене або безробіття (за радянських часів воно називалося дармоїдством), або якусь ненависну мені роботу, на зразок вчительства. Від катастрофи мене врятувала дружина Галина, яка на той час працювала викладачем англійської мови у Львівському механічному технікумі. Вона мала величезний авторитет у колективі (я вже писав, що в неї педагогічний талант від Бога), у тому числі у директора Юрія Сергійовича Куракіна, колишнього заступника завідувача промислово-транспортного відділу Львівського обкому партії Василя Степановича Куцевола. На прохання Галини Юрій звернувся за допомогою до свого колишнього шефа Василя Степановича, який у свою чергу попросив директора Українського науково-дослідного геологорозвідувального інституту (УкрНДГРІ) мене працевлаштувати. Зрозуміло, партпрацівнику такого рангу відмови не могло бути, і я був прийнятий на посаду старшого інженера лабораторії хімії нафти, якою керував к.х.н. В.Т. Скляр.

Держава (частина 2)

Володимир Тихонович Скляр, 1922 року народження, красень із широкою білозубою посмішкою, середнього зросту, стрункий брюнет, Під час ВВВ працював штабістом. Після війни В.Т. працював в Інституті нафтохімічного синтезу АН СРСР (ІНХС, Москва), де захистив кандидатську дисертацію під керівництвом д.х.н. С.Р. Сергієнко (згодом академіка АН Туркменістану), і 1956 році переїхав до Львова, де очолив згадану вище лабораторію.

Оскільки мене рекомендував високий партпрацівник (В.С. Куцевол), "негативний факт" (за радянських часів) моєї біографії для моєї наукової роботи вже не мав значення, і я з ентузіазмом зайнявся вивченням хімічного складу українських нафт. За два роки (1958-1959) я отримав достатньо експериментальних даних та опублікував 6 статей (у співавторстві з В.Т.), щоб оформити кандидатську, яку захистив у ІНХС, у 1960 р.

У 1959 р. В.Т. передав мені керівництво лабораторією, а сам поїхав до

Києва, щоб у столиці створити інститут нафтового профілю, оскільки в Україні були нафта та нафтопереробні заводи, проте не було відповідної науково-проектної установи. Уряд підтримав ідею В.Т. та виділило кошти, за рахунок яких В.Т. вирішив цю проблему: були побудовані два науково-дослідні та один проектно-конструкторський корпуси, а також "хрущовки" - житло для запрошених з інших міст фахівців. В.Т. запросив і мене.

Директор УкрНДГРІ вмовляв мене не їхати до Києва, обіцяв створити хороші умови для роботи "моєї" лабораторії, але все ж таки я передав справи новій завідувачці, здав "державі" свою львівську квартиру, і разом із дружиною Галиною та нещодавно народженим сином Володимиром у 1960 році переїжали в столицю. . З нагоди новосілля у двокімнатну "хрущовку" та успішного захисту мною кандидатської дисертації ми з дружиною дома влаштували банкет, у якому брали участь В.Т., директор Інституту УкрНДІпроект, лауреат Сталінської премії, член Спілки композиторів СРСР, професор М.М. Жербін, а також друзі мої та Галини. Перші нафтохімічні лабораторії В.Т. організував у складі УкрНДІпроект, з якого "відокремились" керований В.Т. інститут ВНДІПКнафтохім, та керований Р.Д. Фанієвим інститут нафтовидобувної промисловості УкрНДІПНД. Між В.Т. та Р.Д. (Будинки їхніх інститутів були поруч) виникло суперництво, у зв'язку з чим В.Т., жартома, називав фанієвський інститут "пиндиркою", а свій - "пробіркою".

На початку моєї роботи у ВНДІПКнафтохім В.Т. призначив мене завідувачем лабораторією фізико-хімічних методів дослідження нафтопродуктів, виділив гроші, за рахунок яких я оснастив лабораторію прекрасним обладнанням (ІК, УФ, емісійним, ЯМР, ЕПР спектрометрами, мас-спектрометром, хроматографом), зарахував до штату лабораторій, зарахував до штату лабораторій необхідних співробітників. В основному фізиків. Разом зі мною працювали М. Єсельсон, Я. Кучеров, П. Клименко, Н. Вихрестюк, М. Богданов, Р. Новодед, які зробили та захистили кандидатські дисертації.

Однак мій захист докторської дисертації наштовхнувся на нездоланні перешкоди, через що я попросив віце-президента АН УРСР академіка В.С. Гутирю прийняти мене на роботу до керованого ним Сектору нафтохімії при Інституті хімії високомолекулярних сполук (ІХВС АН УРСР), директором якого був академік Ю.С. Ліпатов. В.С. задовольнив моє прохання.

Незабаром по "рекомендації" першого секретаря ЦК КПУ В.В. Щербицького В.Т. Скляр був звільнений з посади директора ВНДІПКнафтохім, з формулюванням "за незадовільну роботу з кадрами". Мене це не втішило.

Держава (частина 3)

Отже, в 1971 р. я почав працювати старшим науковим співробітником Сектору нафтохімії ІХВС АН УРСР, очолюваного номінально академіком

В.С. Гутирею, а фактично к.х.н. Дзантеміром Миколайовичем Тменовим (незабаром він захистив докторську, а через кілька років йому надали звання Заслуженого діяча науки і техніки УРСР). У академічному інституті мене прийняли добре, Д.Н. Тменов виділив гроші, за які я купив мас-спектрометр МІ-1305, лічильник іонів СІ-01, хроматограф "Колір", з яких за допомогою двох молодих фізиків зібрав хромато-мас-спектрометр – копію першого у світі "хромасу", раніше створеного мною спільно з Н.І. Вихрестюком в інституті ВНДІПКнафтохім, і почав отримувати з його застосуванням цікаві наукові результати щодо розшифрування індивідуального складу нафтохімічних продуктів. Для вирішення цієї проблеми, я літав до Новосибірського Академмістечка, до Інституту органічної хімії АН СРСР, очолюваного академіком В.А. Коптюгом (згодом – віце-президентом АН СРСР), і придбав там необхідний для моєї роботи атлас мас-спектрів кількох тисяч хімічних сполук.

Все було добре, але під моїм захистом докторської дисертації у Всесоюзному науково-дослідному інституті нафтової промисловості (ВНДІ НП) виявилося дві "міни". По-перше, саме у день мого захисту відділ науки ЦК КПУ викликав до Києва, на "співбесіду", головного офіційного опонента моєї дисертації академіка Донецької філії АН України Р.В. Кучера. Цю "міну" я знешкодив у такий спосіб. Директор ВНДІ НП Герой соціалістичної праці професор О.Д. Радченко сказав мені: "Ваш захист через відсутність офіційного опонента доведеться відкласти, як мінімум, на рік, адже у нас жорсткий план захистів. Тому, ось мій спецтелефон, телефонуйте до відділу науки ЦК КПУ, і від мого імені просіть залагодити питання з Кучером." Я так і зробив: "Алло! Відділ науки ЦК КПУ? Говорить директор Московського інституту ВНДІ НП Євген Дмитрович Радченко. Завтра у нас буде захист дисертації київського претендента А.П. Лізогуба, однак у цей день Ви викликали офіційного опонента з цього захисту академіка Р.В. Кучера. Щоб не зірвати захист дисертації, переконливо прошу Вас дозволити Р.В. приїхати завтра до Москви." Прохання чиновника з Москви на той час було рівнозначне наказу, навіть якщо воно виходило від чиновника рангом нижче, ніж чиновник із провінції. І я почув відповідь: "Не турбуйтеся, Євгене Дмитровичу, буде зроблено, як Ви просите!" Р.В. своєчасно прибув на захист.

Другу "міну" в особі члена колегії Державного комітету Ради Міністрів СРСР з науки та техніки (ДКНТ СРСР), члена вченої ради ВНДІ НП, професора І.В. Калечица, знешкодив екс-директор ВНДІ НП професор І.Ф. Благовидов. Як це було?

Після моєї доповіді, відповідей на запитання, позитивних виступів трьох офіційних опонентів та озвучування хвалебних відгуків про мою роботу десятка видатних вчених (у тому числі академіків В.С. Гутирі, М.С. Бродина) перейшли до дискусії, в якій першим взяв слово І.В. Калечиц.

Він пустив мою дисертацію, як то кажуть, "у рознос": і те йому, загалом,

не сподобалося, і це, хоча жодних конкретних аргументів, що доводять свою "критику", не навів. Залишилося загадкою, чому високий чиновник, який спеціалізувався в галузі реакційної здатності вугілля, навряд чи розуміє в молекулярно-спектральному аналізі продуктів нафти і нафтохімії, якому присвячена моя робота, так низько оцінив мою роботу? Оскільки в СРСР панувало правило "ти - начальник, я - дурень, я - начальник, ти - дурень", і оскільки Калечиц був у статусі начальника по відношенню до п'ятитисячного колективу ВНІІНП, вчена рада ВНІІНП мала підкоритися його "вказівки" відхилити мою роботу. Але в цьому випадку вийшов виняток із згаданого правила.

Другим у дискусії виступив екс-директор ВНДІНП професор І.Ф. Благовидов, який, зокрема, сказав: "Дивуюся, як можна не довіряти видатним фахівцям, офіційним опонентам, що детально розглянули і схвалили роботу А.П. Лізогуба, і "з кондачка" бракувати цю чудову роботу, будучи не фахівцем у даній галузі науки!?" такими першими словами обурився І.Ф., і продовжував у такому ж дусі.

Після І.Ф. виступив голова вченої ради, чинний директор ВНДІНП професор Є.Д. Радченко. Він похвалив мою роботу, і, насамкінець, сказав: "Я тільки про одне шкодую, що така фундаментальна робота виконана в Києві, а не в Москві, не в нашому інституті". Я навіть трохи злякався цих слів, оскільки серед членів вченої ради були мої колеги за фахом, спектроскопісти, К.І. Зіміна, А.А. Полякова та Р.А. Хмельницький, адже це був камінчик у їхній город. Але злякався даремно: вони виступили на захист моєї роботи.

У підсумку результати таємного голосування: 20 - "за" і 2 - "проти". Наприкінці засідання члени вченої ради привітали мене з перемогою. У тому числі І.В. Калечиц потис мені руку і сказав: "Вітаю! Слово честі, я голосував "за".

Держава (частина 4)

Парторганізація ІХВС доручила мені громадську роботу – керівництво комсомольською мережею політнавчання при Дарницькому райкомі партії. Мій обов'язок був раз на тиждень збирати комсомольських пропагандистів підприємств та установ району, пропонувати їм тематику політзанять, та інструктувати їх у методичному аспекті. Цікавою, зокрема, була екскурсія спецпоїздом пропагандистів та комсомольських активістів ленінськими місцями (Ульяновськ-Казань-Уфа). Окрім мене, екскурсією керував інструктор райкому партії. В дорозі ми з ним грали в шахи, а в пунктах призначення показували пропагандистам, де і як жив, навчався, чи працював В.І. Ленін. Пригод не було, крім однієї: коли наш поїзд проїжджав територією Башкирії, якісь хулігани кидали у вікна вагонів каміння. Декілька вікон було розбито, але, на щастя, ніхто не постраждав.

Політпросвітницька робота врятувала мій докторський ступінь. Минув рік після мого захисту, а ВАК мене не затверджував, і жодних пояснень затримки мені не давав. Але одного разу до ІХВС приїхав із Донецька Р.В. Кучер, який повідомив мені, що до ВАК надійшла заява директора ІХВС академіка Ю.С. Ліпатова, за яким слід утриматися затверджувати Лізогуба, оскільки він написав антимарксистську статтю. Мався на увазі мій рукопис на 40 сторінках "Соціальна термодинаміка", який я показав одному зі співробітників інституту (не пам'ятаю прізвища). Стаття була багата формулами, і ніяких антимарксистських слів в ній не було. Негайно йду до Ліпатова, і викладаю йому на стіл півдюжини почесних грамот із подяками райкомів партії та комсомолу за відмінну пропаганду марксизму-ленінізму в мережі комсомольського політнавчання. "Який я антимарксист, Юрію Сергійовичу?" - запитав я Ліпатова, вказуючи на грамоти. Ліпатов забрав із ВАКу свою заяву, і я отримав диплом доктора наук. Я, пробачив Ліпатову його "перестраховку", тим паче, що тоді (1970-ті роки) лютувала боротьба з "інакодумцями", яких, в кращому випадку, висилали за межі СРСР, а гіршому садили в психлікарню.

У 1978 р. допомагав мені у роботі Д.Н. Тменов звільнився з ІХВС, у зв'язку з тим, що його призначили директором інституту побутової хімії ВНДІХІМпроект. Я дуже був задоволений Тменовим, як керівником, тому за ним перевівся в інститут ВНДІХІМпроект, перемігши в конкурсі на посаду завідувача лабораторії дослідження сировини для синтетичних миючих засобів (СМЗ) фізико-хімічного відділу цього інституту.

Роки роботи у ВНДІХІМпроекті, до виходу на пенсію (1978-1991), були самими "мирними" в моєму житті. Я займався звичною справою: разом із дюжиною співробітниць (інженерів та лаборантів) вивчав хімічний склад компонентів для СМЗ методами хроматографії та ІК спектроскопії.

Працюючи за госпдоговорами з підприємствами, мені довелося об'їздити майже всю країну, "від Москви до самих до околиць". З інженером Богданою Лисак ми працювали на заводах міст Москви, Ленінграда, Новосибірська, Ташкента, Суми, Шебекіно, Сумгаїта. Госпдоговори давали додатковий заробіток, який разом із моєю основною зарплатою становив, у середньому, 700 рублів, (немалі на ті часи гроші). Їздив я до Тімішоару (Румунія), де виступив з доповіддю на науковій конференції країн Варшавського договору.

Якось я допоміг Д.Н. Тменову уникнути провалу його кар'єри. ВНДІХІМпроект під його керівництвом працював добре, але Д.Н. чомусь посварився з московським головою "Союзпобутхіму", і той три роки поспіль ставив оцінку ВНДІХІМпроекту "незадовільно". Згідно з інструкцією, що існувала на той час, за три "невдачі" потрібно було міняти директора інституту, тому "Союзпобутхім" підготував наказ про звільнення Д.Н. і, згідно з тією ж інструкцією, надіслав проект наказу до Києва, щоб отримати згоду на своє рішення міськкому партії. Перший секретар міськкому Ю.Н. Єльченко не міг

заперечувати московському начальству, і наказав Дарницькому райкому партії оголосити Д.Н., сувору догану із занесенням в особисту справу, яка є підставою для його звільнення. Таке партійне стягнення було майже рівнозначним виключенням із партії, і загрожувало Д.Н. залишитись взагалі без наукової роботи. Коли з цього питання відбулося засідання парткому інституту (щоб проконтролювати виконання наказу Єльченка, у засіданні особисто взяв участь перший секретар райкому), я виступив першим і сказав, що Д.Н. Тменов винен у трьох "невдачах" "Союзбитхіму", тому запропонував оголосити йому догану (найм'якше партійне стягнення). Після мене інші члени парткому запропонували "спущену зверху" сувору догану із занесенням до облікової картки, більшістю проголосували саме за таке стягнення, а мою пропозицію взагалі не поставили на голосування. Коли у райкомі було затвердження рішення парткому, Д.Н. заявив першому секретареві райкому, що скаржитиметься у всі партійні інстанції, аж до ЦК КПРС, у зв'язку з порушенням Статуту КПРС у тому, що на парткомі спочатку поставили на голосування не мою першу пропозицію, як належало по Статуту, а другу, тому друга пропозиція прийнята "незаконно". Правда була на боці Тменова, тому секретар райкому попросив його звільнитися з ВНДІХІМпроекту без затвердження стягнення, та перевестися на колишнє місце роботи, до Сектору нафтохімії при ІХВС АН України, що Д.М. Тменов зробив, і це був для нього найкращий вихід із ситуації.

Здоров'я

У свої 86 років підтримую здоров'я на задовільному рівні завдяки заняттям за наступним розкладом.

8.15. Молитва та психологічні настрої.

8.30. 1-й сніданок: пів-батона з висівками + вода з медом.

8.45. Професійна робота (своєю нинішньою професією вважаю філософію та психологію кохання).

11.30. Сон. Щоб швидше заснути, у темряві уважно слухаю тишу чи м'яку музику. Або багаторазово самовнушаю думки: ліва рука тепла і важка, права рука тепла і важка, ліва нога тепла і важка, права нога тепла і важка, тулуб теплий і важкий, голова тепла і важка...

12.30. Домашня робота.

13.30. 2-й сніданок: гречана каша + салат + мультивітамінний сік чи фрукти + ліки вінпоцетин.

14:00. Професійна робота.

17:00. Обід: сир з медом + ліки магнікор, або салат + сардини + магнікор.

17.30. Професійна робота.

19:00. Фізкультура. Мій фізкультурний комплекс виглядає так:

1 день - на профілакторі Євмінова "велосипед" (10*60) та "змійка"

(10*30);

2 день - відпочинок від фізичних вправ;

3 день – 480 присідань + різноманітні помахи гантелями (640, по 3 кг у кожній руці);

4 день - підйом гантелей лежачи (500, по 5 кг у кожній руці);

5 день – відпочинок від фізичних вправ;

6 день - підйом та спуск сходами на 30 поверхів

7 день - лежачи, помахи то лівою, то правою прямою ногою: вправо-вліво, вгору-вниз. Рухи головою: вправо-вліво, вгору-вниз. Сидячи або лежачи: "косьба", "обійми", "лижі". (Кожна вправа 50 разів, всього 450 рухів).

Щодня. 1) 3-4 рази на добу, по 10-20 разів дихаю "діафрагмою", надуваючи і втягуючи живіт. Вдихаю через ніс глибоко за 4-5 секунд. Видихаю 10-15 секунд через рот, втягуючи пупок. 2) Масаж: обличчя, вух, щитовидки, живота, комірцевої зони, тулуба, рук, підошв (роликами), пальців ніг, ступнів, гомілок і стегон. 3) Контрастний душ.

20:00. 1-а вечеря: гречана каша + салат + мультивітамінний сік або фрукти.

20.30. Прослуховування аудіокниг, або перегляд фільмів, або інша розумова робота.

23:00. 2-я вечеря: гречана каша + салат + мультивітамінний сік.

23.30. Прослуховування аудіокниг, або перегляд фільмів, або інша розумова робота.

01.30. 3-я вечеря: пів-батона з висівками + вода з медом + вінпоцетин.

01.45. Молитва та психологічні настрої.

02:00. Сон.

Професія фізико-хімік
(частина 1)

Мій інтерес до хімії пробудив шкільний вчитель хімії Петро Антонович Загороднюк, особливо після того, як організував для нас, учнів 10 класу, екскурсію на цукровий завод, і я накреслив докладну схему виробництва цукру.

Коли я отримав атестат зрілості, і постало питання про подальше навчання, мій вибір припав на хімфак Львівського університету ім. І. Франка. Будучи студентом 2 курсу, я виконав свою першу наукову роботу про відкриття калію та натрію за допомогою солей амонію (науковий керівник доцент В.К. Золотухін). Через рік виступив на пленарному засіданні університетської студентської наукової конференції (в актовій залі було близько 1000 слухачів) з доповіддю "Теорія резонансу в хімії" (науковий керівник професор О.І. Юрженко).

Під час роботи в Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова, досліджував процеси газоутворення при кислотній корозії цинку. За

результатами цієї роботи опублікував у співавторстві з доцентом І.І. Заболотним, 2 статті у "Журналі прикладної хімії" АН СРСР.

У 1958-1959 рр. під керівництвом к.х.н. Скляра та к. фіз.-мат. н. М.В. Шишкіної виконав, і в 1960 р. захистив кандидатську дисертацію "Дослідження хімічного складу гасово-газойлевої частини долинської та бітківської нафти".

У 1960-1972 рр. я, разом із співробітниками, розробляли та застосовували методи спектрального аналізу продуктів нафти та нафтохімії.

Методом атомної спектроскопії аналізували: сухі залишки, одержані озоленням нафтопродуктів; рідини із застосуванням електродів різної конструкції; картерне масло, з метою визначення зносу деталей двигунів та діагностики передаварійних станів двигунів.

Методом люмінесцентної спектроскопії визначали присутність 3-4-бензпірену у нафтових фракціях, з метою створення нової технології виробництва харчового парафіну, вільного від даної канцерогенної речовини. Розроблена нами методика затверджена як ГОСТ. Крім того, 3-4-бензпірен виявлений нами практично у всіх копчених м'ясо- та рибо-продуктах.

Виконувався якісний та кількісний аналіз сумішей ароматичних вуглеводнів, алкілфенолів, олефінів за ультрафіолетовими спектрами поглинання. Зокрема, розроблено спектрофотометричний метод визначення вмісту олії в парафіні, який багато разів прискорює цей аналіз, порівняно з раніше відомими методами.

Розроблено експрес-методи спектрофотометричного аналізу синтетичних жирних кислот та спиртів у двох варіантах апаратурного оформлення: із застосуванням звичайного інфрачервоного спектрофотометра та автоматичного інфрачервоного аналізатора. В обох варіантах використовується проточна клинова кювета змінної товщини, що не має аналогів, яка характеризується високими експлуатаційними та метрологічними якостями.

Метод мас-спектрометрії застосовувався для аналізу різноманітних продуктів нафти - від індивідуального складу легких фракцій до структурно-групового складу важких фракцій. Вперше створено хроматомас-спектрометр, що дозволяє визначати індивідуальний склад сумішей органічних речовин за повними мас-спектрами. Він застосовувався для розшифровки індивідуального складу бензинів та газоподібних викидів в атмосферу хімічних підприємств, що робити було раніше неможливо.

Комплексним методом, що включає хромато-мас-спектрометрію, інфрачервону спектроскопію, диференціальний термічний та термогравіметричний аналіз, вивчено закономірності термоокислювальної деструкції олефінових олігомерів, алкенілянтарних ангідридів та мінеральних масел.

Професія фізико-хімік
(частина 2)

У 1972-1990 рр., разом з М. Вихрестюком, А. Брюзгіним, Т. Медведєвою, Л. Артюховською, З. Васильєвою, В. Молодцовою, Б. Лисак розробляли та застосовували методи хромато-мас-спектрометрії, ІК-спектроскопії, рідинної хроматографії, рідинної хроматографії та термогравіметрії для аналізу різних сумішей хімічних речовин, зокрема:

- хромато-мас-спектрометричне дослідження складу бензинів каталітичного риформінгу та ароматичного концентрату фракції 180-240 авіакеросину;
- визначення вмісту води у пластичних мастилах спектральними методами;
- визначення концентрацій фреону-12 та фреону-22 у сумішах з повітрям методами ІК-спектроскопії та газової хроматографії;
- хромато-мас-спектрометричний аналіз продуктів алкілування ізобутану бутиленом та сумішей алкіл- та алкеніл-бензолів;
- аналіз неіоногенних поверхнево-активних речовин (ПАР) методами рідинної адсорбційної хроматографії та ІК-спектроскопії;
- розроблено та впроваджено у виробництво хроматографічний експрес-метод визначення вмісту ПАР у СМЗ та сировину для СМЗ;
- розроблено та впроваджено в експлуатацію на кількох заводах Радянського Союзу термогравіметричний експрес-метод визначення вмісту води в синтетичних миючих засобах (СМЗ), у двох варіантах: ручному та напівавтоматичному (конструктор і виробник напівавтоматичного вологоміра В. Лізогуб).

Інтелект

Мій науковий інтелект характеризується моєю науковою працею.

Голод мого художнього інтелекту вгамовував читанням, в основному, творів класиків - Л. Толстого, О. Пушкіна, А. Чехова, Т. Шевченка, І. Нечуй-Левицького, І. Тургенєва, М. Гоголя, Ф. Достоєвського, С. Єсеніна, М. Лермонтова, О. Островського, І. Гончарова, М. Чернишевського, О/ Герцена, В. Гюго, Ч. Діккенса, В. Шекспіра, О. Дюма, В. Скотта, Ж. Верна, А. Конан Дойла, Р. Стівенсона, Д. Дефо, О. Бальзака, Ф. Стендаля, Г. Флобера, Г. Мопассана, Е. Золя та інших.

Музику люблю різноманітну, від класичної (симфонічної, оперної) до народних пісень та пісень народів СРСР (сучасні пісні не сприймаю, вони мені здаються безглуздими за змістом і не мелодійними).

Віддаю перевагу пейзажному живопису художників-реалістів та імпресіоністів.

Твори політологів не люблю, тому сам зайнявся політологічною творчістю. Тут наведу свої думки про національну ідею.

"Солдата можна змусити вмирати і за мідний гудзик - була б ідея". стверджував Наполеон. "У нашому особистому житті та професійній діяльності, так само як і на світовій арені, ми повинні чітко уявляти, що є найбільшою цінністю, і прийняти рішення, що житимемо в відповідності з цією цінностю, незалежно від того, що відбувається", - каже сучасний мислитель Ентоні Роббінс.

Я пропоную чітко сформульовану найбільшу цінність, заради якої варто не вмирати, а жити та зміцнювати здоров'я – особисту, національну та світову Ідею.

- Держава - це співтовариство, що займає певну територію, керовану Центральною Управляючою Системою, що організує внутрішнє змагання між особами та колективами і зовнішнє змагання з аналогічними співтовариствами за перевагу - перевагу в розумінні Центральної Управляючої Системи.

- Справедливою можна назвати державу, яка успішно організує високоефективне змагання між своїми громадянами та колективами, що відповідає восьми критеріям: 1) масовість, 2) спеціалізація, 3) динамічність, 4) об'єктивне суддівство, 5) справедливе заохочення тих, хто змагається, 6) ефективне заохочення підвищення кваліфікації 7) змагання з чемпіонами світу, 8) відповідність нижчезазначеній Національній та Світовій ідеї.

- У XX столітті держави змагалися між собою, в основному, за неправдиві переваги: соціалістичне - СССР, КНР, і так звані країни народної демократії; військове – фашистська Німеччина, довоєнна Японія, СРСР; економічне та військове - фашистська Німеччина, довоєнна Японія, СРСР; економічне та військове - США, Великобританія; економічне – післявоєнна Японія; релігійне – деякі мусульманські країни. За яку справжню перевагу має змагатися держава? На це запитання відповідає моя Особиста, Національна та Світова Ідея.

- Вся історія людства переконливо свідчить про те, що народ будь-якої країни найкраще згуртовується, виявляє найбільший героїзм і високу працьовитість перед обличчям спільного ворога. Досі для стимулювання власної життєвої активності один народ вибирав в яеості ворога інший народ і починав із ним холодну чи гарячу війну. В останні десятиліття, порівняно з попередніми століттями та тисячоліттями, кількість гарячих воєн у світі зменшилася, але оскільки "в озері необхідна щука, щоб карась не дрімав", перед людством виник новий ворог - у вигляді міжнародного тероризму.

- Намагаючись задовольнити потребу людства в наявності ворога більш розумним способом, ніж це було досі (що може бути дурнішим за знищення людьми собі подібних?), Президент США Рональд Рейган у 1985 році сказав Михайлу Горбачову: "Тільки уявіть собі, якою простою була б наша задача під час цих зустрічей, якби існувала загроза нашій планеті з боку інопланетних

істот.. Інопланетних істот. Ми б забули всі дрібні розбіжності, які існували між нашими країнами (нічого собі, "дрібні розбіжності" - божевільна гонка озброєнь, Карибська криза 1962 року, що поставила людство на межу ядерної війни! - А.Л.), і раз і назавжди осознали. що ми всі людські істоти, що живуть на одній Землі. Горбачов так прокоментував ці слова: "На нашій зустрічі в Женеві американський президент сказав, що якби Земля опинилася перед загрозою вторгнення інопланетян, то Сполучені штати і Радянський Союз об'єднали б свої сили для відсічі агресору. Я не заперечуватиму цю гіпотезу, хоча думаю, що ще рано хвилюватися з приводу такого вторгнення". Горбачов правий, більше того, я впевнений, що взагалі не слід хвилюватися з цього приводу, оскільки істоти, які мають можливість вторгнутися на іншу планету, настільки розумні, що не дозволять собі агресивних дій, інакше вони не стали б розумними. Якби це було не так, то інопланетяни вже давно очистили Землю від її забруднювачів - людей.

- Хто ж (що ж) може бути "правильним" головним ворогом людства? Дивно, що всі без винятку люди знають цього ворога, страждають і рано вмирають "від його руки", і, незважаючи на це, не вважають його головним ворогом. Хвороба вбила Рейгана, лейкемія вбила дружину Горбачова, і непрямою причиною цих вбивств була та, що і Рейган, і Горбачов свого часу витрачали сотні мільярдів доларів на підготовку до "зоряних воєн" з вигаданим ворогом, замість того, щоб витрачати ці мільярди на попередження та ліквідацію головного реального ворога - хвороб. Так що головний правильний ворог номер один – хвороби та смерть. Головний правильний ворог номер два – супутні хворобам та смерті негативні емоції, страждання. Головний правильний ворог номер три – слабкість професійних та всебічних здібностей людей, дефіцит матеріальних та духовних благ, необхідних для перемоги над першим та другим ворогами. Головний правильний ворог номер чотири - слабкість взаємодопомоги, згуртованості, цілеспрямованості людей, необхідних в боротьбі з першим і другим ворогами. Підсумовуючи сказане, визначимо Національну Ідею-Мету народів країни: національна Ідея народу полягає в тому, щоб, мобілізуючи всі сили та засоби, вести переможну боротьбу за максимальне здоров'я та довголіття, максимально - комфортне самопочуття, максимальний професійний та всебічний розвиток, справедливе та ефективне забезпечення матеріальними та духовними ресурсами кожної особистості, а також боротися за те, щоб ця Національна Ідея стала Світлвою Ідеєю, що об'єднує всіх людей і народи.

- Запропонована Національна Ідея має бути прийнята Центральною Управляючою Системою в якості однлго з головних державних символів (поряд з гербом, прапором та гімном).

- Справжніми патріотами є ті громадяни, які виборюють здійснення цієї Національної Ідеї, незалежно від їхньої партійної, класової приналежності, соціального статусу, віросповідання, статі, віку, освіти, національності.

Насамперед, кожен громадянин повинен хоча б 3 рази на день вимовляти вголос або подумки Національну Ідею, як свою Особисту Ідею: мобілізуючи всі сили та засоби, я веду переможну боротьбу за максимальне здоров'я та довголіття, максимально комфортне самопочуття, максимальний професійний та всебічний розвиток, справедливе та ефективне забезпечення матеріальними та духовними ресурсами - своє, своїх близьких та всіх людей.

- Знайдуться скептики, які зневажливо відгукнуться про запропоновану Національну Ідею. Раджу їм на власному досвіді перевірити її практичну цінність. Нехай вони протягом року щодня повторюють цю Національну Ідею, а потім, протягом такого ж проміжку часу, щодня повторюють наступну антиідею: мобілізуючи всі сили та засоби, я веду боротьбу за максимальне погіршення фізичного та душевного здоров'я та самопочуття, максимальну професійну та всебічну неосвіченість, мінімальне забезпечення матеріальними та духовними ресурсами – моє, моїх близьких та всіх людей. Впевнений, що в першому випадку життя скептика буде процвітаючим, а в другому - загнивалючим, якщо він часто повторюватиме ці формули, навіть не роблячи свідомих дій заради їх практичного здійснення.

- Федір Достоєвський писав: "Кожен великий народ вірить і повинен вірити, якщо тільки хоче бути довго живий, що в ньому-то, і тільки в ньому одному, і полягає порятунок світу, що живе він на тому, щоб стояти на чолі народів, долучити їх усіх до себе воєдино і вести їх, в відповідному хорі, до остаточної мети, всім їм призначеної" (Шукання і роздуми. М.: Радянська Росія, 1983. С. 350). Прекрасно сказано, за винятком того, що Ф. Достоєвський не назвав "остаточну мету, всім народам призначену". Переслідуючи різні дурні цілі як "остаточні", народи досі тягнуть світ не в "відповідному хорі" до світлої Цілі, а, як Лебідь, Рак і Щука, - в екологічну, або термоядерну, або демографічну прірву. Коли до названої мною Особистої Ідеї-Цілі буде наполегливо прагнути кожен житель Землі, тоді вона стане і Національною, і Світовою Ідеєю-Ціллю, яка веде до процвітання всього людства.

Інтелігентність

Я сформулював принцип інтелігентності:

Людство шалено-нещасливе через негативні думки і переживання, тому щоб стати щасливим, воно повинно прагнути бути "божевільним" навпаки. Це означає, щоб кожна людина витрачала свою енергію на все, що є у світі прекрасного: 1) компліменти всім і всьому світу; 2) подяка всім і всьому на світі; 3) похвалу всім і всьому на світі; 4) посмішку всім і всьому на світі; 5) кожній дії згідно з Золотим Правилом у такому формулюванні: приймай від людей те, що збільшує твоє довголіття, щастя і могутність, бажай і роби людям те, що збільшує їхнє довголіття, щастя та могутність.

На жаль, я часто робив помилки, чинив усупереч цьому принципу, і за це

долею жорстоко карався.

Шарм

На жаль, мій шарм з часом, на жаль, ставав все гіршим і гіршим, як це видно за фотографіями: тут мені 25 років, на початку статті – 50, наприкінці статті – 75.

Сім'я

Я щасливий, що у мене була чудова дружина Галина, разом з якою я прожив 61 рік (1954-2015). Я неодноразово освідчувався їй у коханні, зокрема словами з пісні А. Екімяна - Є. Долматовського:

"А мы случайно повстречались,
Мой самый главный человек.
Благословляю ту случайность,
И благодарен ей навек.

Представить страшно мне теперь,
Что я не ту открыл бы дверь,
Другой бы улицей прошел,
Тебя не встретил, не нашел!"

Я випадково увійшов до купе поїзда Київ-Львів, де побачив Галину, і вона стала головною людиною в моєму житті. Як кажуть, випадок був рідкісний, але щедрий. Після смерті Галини 17 грудня 2015 р. головною людиною мого життя став подарований мені Галиною улюблений син Володимир. А син та його дружина Наталя подарували мені улюблену онучку Маргариту.

Ми з дружиною та сином багато подорожували. Побували в Москві, Ленінграді, Ризі, Вільнюсі, Тбілісі (з дружиною), Єревані (з дружиною), Сочі (з дружиною), Адлері (з дружиною), Алушті, Ялті, Севастополі, Вінниці (дружина із сином), Молдавії (дружина із сином), Болгарії (дружина), на озерах Ріца и Севан (з дружиною).

Відпочивали у санаторіях "Дніпро" (Ялта), ім. Чкалова (Одеса, з дружиною), "Конча-Заспа", "Лісова Поляна" (Київ, з дружиною), у круїзі Одеса-Батумі-Одеса на теплоході "Тарас Шевченко".

Від дня знайомства (у серпні 1953 р.) до дня весілля (30 квітня 1954 р.) ми з Галиною переписувалися, оскільки жили у різних містах (я – у Львові, вона – у райцентрі Заболотове, Станіславської області). Наведу уривки із чотирьох тодішніх листів (їх було 60!).

Г - А. 19.08.1953. Станіслав – Заболотов

Зараз сиджу на автобусній зупинці, чекатиму ще три години - смуток і туга. Їхати працювати за призначенням доводиться до Заболотова, всі спроби

залишитися тут, у Станіславі, марні. Толя, якби ти знав, як важко на душі. Одне світить мені зараз - наше знайомство, і хочеться, щоб воно було хорошим-добрим. Як приємно було стояти вдвох з тобою біля віконця вагона, і всю ніч не хотілося йти... Жаль, що це швидко промчало, як сон. Пам'ятаєш, я сказала, що не забуду тебе, і це - правда. Толя, і ти мене не забувай, пиши мені часто, і мені буде на душі легко. Що ти робиш зараз? Чи знайшов квартиру? І давай обміняємось нашими фото.

Продовжую листа вже з Заболотова, куди приїхала на таксі. Житиму кілька діб у гуртожитку, а потім треба шукати квартиру. Виявилося, що в тутешній школі є викладач англійської мови, і школа без мене могла б обійтися.

А - Г. 20.08.1953. Львів

Цей лист я пишу під впливом того чудового почуття, яким природа обдарувала людей, втім, не всіх, лише щасливчиків. Якби в мою душу заглянув сторонній "об'єктивний товариш", то він визначив би моє ставлення до тебе словами О. Толстого "чи він любить її, він не знає, але здається йому, що любить". Для такого визначення у нього знайдеться чимало доказів, головним з яких є той, що замало часу ми були разом: ніч біля віконця вагона поїзда, і день прогулянки містом, зокрема по Стрийському парку. Але я відкидаю слова "об'єктивного товариша", подібні до слова "здається", і від щирого серця вітаю тебе, Галю, як кохану дівчину!

Ти мені скажи, що в тобі є хороше? Подумаєш, весела – веселих багато! Ти, безумовно красива, але є, мабуть, дівчата красивіші за тебе. Ти розумна? Але ж я тебе не екзаменував. То в чому ж річ, чому я сильно закоханий у тебе? Скажу тобі відверто: я відчув твоє жарке серце, здатне любити міцно, беззавітно, а це для мене – найцінніший скарб.

Про що ми писатимемо один одному? Не тільки, адже, про почуття. Давай будемо повідомляти помалу про наше минуле життя, мріяти, будувати плани на майбутнє. Втім, що нам захочеться, про те й будемо писати.

Як тобі Заболотов? Мені один знайомий казав, що цей район знаходиться у передгір'ях Карпат, і що там природа чудова. Все ж таки було б краще, якби ти влаштувалася в Станіславі. Напиши про свої нові враження.

Я поки що продовжую "відпочивати" у Львові, з відпустки ще на прибуло керівництво Політехнічного інституту, від якого залежить моє оформлення на роботу. Шукаю постійну квартиру, буваю в кіно, час минає посередньо. Якби ти була тут, разом зі мною, часу ми просто не помітили б, як це було у вагоні №9 поїзда Київ-Львів. Пам'ятаєш? У вікно вагона вривається теплий вітерець, повз мчить простір, оповитий покровом ночі, ми помічаємо за вікном лише контури якогось лісу чи вогники семафорів. Чи передбачала ти, що червоний і зелений вогники, які дали нам привід обмінятися першими фразами, приведуть до поцілунків до головокружіння! Це була для нас не пушкінська "тиха українська ніч"! Дивився я в твої очі, які були так близько, і думав, що ти для мене миліша і дорожча за всіх людей на світі.

Г - А. 22.08. 1953. Заболотов

Твій лист став для мене великим святом. Я так на нього чекала! Прочитала і подумала, що таки хороше життя, читаю, і радісно на душі, що є на світі людина, якій можна довіритися, чекати на неї і думати про неї.

Я оселилася в приватній квартирі, господиня якої мені видалася не поганою. На жаль, мої уроки англійської будуть у молодших класах, у старших доведеться працювати не за фахом – викладати російську мову та російську літературу. Повір, Толю, після нашого знайомства у мене з'явилося більше енергії, навіть важкі моменти стали непомітними. Адже попереду у нас багато хорошого, до якого треба йти нам, і лише разом.

А — Г. 16.05.54. Львів

Ми знову тимчасово розлучилися, але цього разу – як чоловік та дружина! Моє серце радіє, солодко томиться по тобі, моя дружина, моя бажана. Все, що до нашого весілля вносило в моє життя різноманітність, розважало мене, тепер зблікло, тому що ти одна заповнила моє серце, зробила мене настільки щасливим, що, за твоєї відсутності поряд, решта світу стала для мене байдужою. Зараз у Львові зазеленіли парки, на клумбах розцвіли квіти, на вулицях, залитих сонячним промінням, багато людей. А ввечері львів'яни йдуть у кіно, концертні зали, ресторани, а закохані посидіти у замаскованих кущами куточках Стрийського парку... Але поки що зі мною тебе нема, мене все це не цікавить. Головне тепер – наше щастя, і щоб продовжувалося воно завжди, все життя. Я впевнений, що так і буде, оскільки ми почали наше сімейне життя з великого справжнього кохання.

Подяка

Великими моральними авторитетами мені служать Борис Миколайович Малиновський, який прийняв мене до членів Клубу ім. М.М. Амосова, Дмитро Богданович Головко, який виручав мене та мою дружину у важких ситуаціях, Олександр Миколайович Шаміч, який надає мені моральну підтримку, Вікторія Володимирівна Аксаковська та її родина, які надали неоціненну допомогу моїй дружині. Всім їм, а також не названим тут моїм родичам та друзям, сердечне спасибі та побажання великого щастя!

***

О.В. Палагін

Внутрішній світ людини - це загадкова мерехтлива планета його потаємного Я, яке будується за законами божественної гармонії відповідно до діапазону душі та совісті, а рухається траєкторією непередбачуваної долі.

Вірші подаюся мовою оригіналу

Все прошло

"Все прошло и давно не загадано
Иль забыто до снежной пороши,
Как фитиль отгоревшего ладана,
Впрочем, отзвук остался хороший.

Кто - чего - и - когда уж не вспомнится
Обобщенные контуры-лица,
Ты была тогда девочка-скромница,
Средь подружек слывя озорницей.

Помню только мы яростно спорили,
Утверждая свои идеалы.
Стены эхом раскатистым вторили
Словно зал ожиданья вокзала.

И была ты тогда назидательной
Как бесстрастно-библейный апостол,
Хоть я слушал тебя невнимательно:
Все, казалось мне, ясно и просто.

Жизнь, конечно, до ужаса сложная,
Тем, кто планы высокие строит,
Знаю, эта позиция ложная

Только страхи напрасно утроит.

Не беда, что колени содраны,
Что удары спешат за ударом.
Зато воля и опыт собраны
И они не дарованы даром.

Не боюсь оказаться обманутым,
Не крутым, а наивным казаться.
Жизнь - учитель терпенья и грамоты,
Нам бы разуму с нею набраться!"

Узреть надежду

"Как часто в юности мятежной
Мы хмурим ясное чело,
Тоской томимся безнадежной
На смех другим, себе во зло.

И слезы тайно утираем
В тиши укрывшись от друзей,
И утешенья не желаем,
Что ж, жизнь - театр "Колизей".

И обозлясь на мир неверный,
Спешим хуле его предать,
Моля Всевышнего всемерно
Послать земную благодать.

Увы, но небо безответно -
Нам не постичь его высот...
Не повторяй молитву тщетно,
Она добра не принесет.

Уйми обидные сравненья,
Отбрось напрасные мечты...
И через недоразуменья
Узреть надежду сможешь ты."

Священный код

"Безмолвных слов невысохшие слезы
Во мне прозрели скорбною порой,
В стихах любви и строчках пресной прозы

Заполнили уставший разум мой.

О жизни ль прошлой, праздной, небезгрешной.
О смерти беспричинно роковой?
Нет, об улыбке милой, безмятежной,
Что украшает ясный образ твой?

Все о тебе, не как воспоминанье
О лучших днях идиллии земной,
А как души страдающей признанье...
Священный код между тобой и мной.

И никому на этом бренном свете
Его не суждено расшифровать.
Я говорю с тобой. Твой образ светел,
Боготворю его безудержно опять.

Раскаяния поздние тирады
Пусть тщетностью не осквернят мой рот...
И пусть мне будет слабою отрадой
Из прошлого случайный эпизод."

Осенний лист

"Листок осенний из последних сил
Цепляется за жизнь, отвергнутый судьбою,
Не так ли, милый друг, и мы с тобою
Отвергнуты - пощады не проси....

Нам никуда от прошлого не деться,
Оно незримо где-то за спиной,
Невольно ускоряет ритмы сердца,
Иль, может, пронесется стороной?

Останется лишь тот незримый след,
Что в суете судьбою наречется,
Мечтою неизменно отзовется
О правде жизни, коей вовсе нет.

Я не жалею, не ропщу, не плачу,
Ведь от судьбы не скрыться никуда,
Нам Бог несет и горе и удачу,

Все это совершая без труда.

И пусть по слабости своей спрошу я:
- За что, скажи мне Господи, за что?
Его ответ заранее почуя,
Сам повторю: - За это и за то."

Разбитый сосуд

"Все враки: и надежды и мечты,
Разрушены они под гнетом будней.
Тем на душе печальней, безрассудней:
Судьбой своей их погубила ты.

Отсроченное разочарованье,
Разрушен поклоненья пьедестал.
Тяжелым камнем на душе он стал....
Как время, безвозвратно оправданье.
Сосуд разбился, склеить недосуг,
Да и желанья даже нет такого.
Приму без слез, без ропота, без слова?!
А где их взять, скажи мне добрый друг?"

Вопрос

"Где взять огня, чтобы зажечь свечу,
Которая почти уж догорела?
Умом постиг: кому-какое-дело,
К чему стремлюсь я и чего хочу.

К чему искать его средь бела дня
В потоке суеты и безразличья,
Холодности, улыбок для приличья,
В душе моей иль в сердце у меня?

Найти, чтоб потерять и не жалеть,
Средь серых будней обновивши веру,
Хвалить себя и ставить для примера
Себя себе иль может быть прозреть,

Проникнув в подоплеку существа
Событий, будней, тьмы и воскрешенья?

Закрыть глаза и, подавив сомненья,
Прислушаться, о чем гудит молва."

****

"Жизнь моя, как стрелою подбитая птица,
Жизнь моя лишь надеждою нынче полна.
И хоть некуда больше спешить и стремиться,
Очаровывает она.

Жизнь моя - ты утренняя свежесть,
Вздох после внезапного "замри",
Розы лепестка шальная прелесть,
Коей запах наклонясь узри."

****

"Вся наша жизнь сюрпризами полна,
Куда ни глянь - сюжет достойной темы,
Но не подскажет благостно она,
Как отыскать свой путь, ответить где мы?

И я, увы, сползаю под уклон,
Что ж, мой секрет - давно уже не новость:
Да, я любил... тройной одеколон
И партию, что наша честь и совесть."

Творец

"Мы скромные свидетели чудес.
Твори, Творец, твое земное чудо.
Я всуе обсуждать его не буду...
Как акварель в осенней дымке лес,
Застывшая луна на небосводе
И призрак, что в сияньи лунном бродит
Туманом сонным с долу до небес.

Остановись, прислушайся, внемли
Печальным ритмам музыки осенней:
В хоральных звуках - тайна воскресенья,
Речитативы матушки-земли.
А может быть, то волны океана,
Где в сумерках ночных иль утром рано
Плывут под парусами корабли.

И мы на них... Иль это только сон,
Фантастика - и жалко просыпаться
Все исчезает. Не за что цепляться,
Чтоб в явь случайно претворился он...
Увы, мы обывательски земные,
И даже эти сини голубые
Нам не внушат, как светел небосклон.

Мы не плывем, не скачем, не летим,
Свои мечты в заботах растеряли:
Нам ни к чему заоблачные дали,
Мы не стремимся к ним и не хотим.
Сосредоточены, болезненно-упрямы,
Всеядны: от комедии до драмы.
Своих грехов другому не простим.

Давно мы отучились от тревог:
Волненья ни к чему, уж это точно.
В цене - все, что полезно и сверхпрочно
И, свят – свят - свят, подальше от дорог.

Мы платим за покой любую цену,
Простив порой предательство, измену.
Лишь от сумы храни нас, добрый Бог,
И подскажи, в чем нашей жизни прок."

Благодарность

"Дерзкие мысли, как дикие
тропы, В дебри всегда норовят
завести.
Жить надо просто: без зависти, злобы,
С верою светлой на длинном пути.

На перегонах судьбы бестолковой
Трудно порой свое счастье узнать.
Неоценимо здесь верное слово,
Чтоб ее смысл первозданный понять,

Чтобы в потемках нащупать дорогу,
Ту, по которой брести до конца,
Передохнув у родного порога,
Встретить рассвет на ступеньках крыльца...

Лица родных, предвкушение счастья,
Отблески дум на усталом челе,
Легкость душевная после причастья,
Свет озарения в призрачной мгле,

Звук тишины или шорохи веток,
Запах костра или блики огня -
Все, что дано нам понять и изведать,
Свято беречь до последнего дня!

И не стесняясь заветного слова,
Опередив предвечернюю тень,
В благоговении снова и снова
Благодарить всех за прожитый день."

Любой ценой

"Как пред судом готов открыться
- Долой сомненья:
К листку бумаги не подступиться
Без откровенья,

Раз покривив чуть-чуть душою,
Не сложишь строчки,
А то, что видим мы с тобою –
Еще цветочки:

Откуда 6 взяться вдохновенью –
В окне лишь трубы,
Как прокаженное виденье.
Кривые губы,

Сложив усталую улыбку
Молчат, не судят:
Мол, все на свете пошло, зыбко…
Да то ли будет!

А ведь когда-то за беседами –
Где ты, беспечность –
Ни сном – ни духом и не ведали,
Что рядом вечность,

Что нужно не терять мгновенья –
Из них – столетья.
За мимолетное смятенье –
Удары плетью.

Жестоко? Да, увы, жестоко.
А как иначе?
Мудрее не сыскать урока,
Ведь за удачу

Мы платим болью и изменой
И даже жестче,
Порою с бранью откровенной –
А с нею проще, -

Погладив ссадины легонько
Своей рукою,
Как мать вертлявого ребенка,
Призвав к покою…
Порою проще ошибиться,
Трудней – исправить.
Любой ценой всего добиться,
Но не лукавить –

Вот цель, достойная мужчины
В любой эпохе.
Какие могут быть причины,
Чтоб делать вздохи,

Теряясь пред любой преградой,
Не жаждать славы
И подвига? .. не для награды,
А для державы."

Рождественское

"Встал на балконе и слушал Вселенную -
Знаю: занятие для чудаков,
Вовсе пустое и не современное -
Без комментариев вывод таков.

То ли во власти слепой интуиции,
То ли от голоса свыше прозрел
Иль захлестнули крутые амбиции,

Не устоял от их призрачных стрел? ...

Нет, я давно и внимательно слушаю
Гомон хрустальных немеркнущих звезд,
Что прозябают под зимнею стужею
В мнимом пространстве за тысячи верст?!

Ну а еще поражен бесконечностью -
Знаки ее в сини дальних высот -
Звездных путей новогоднею млечностью,
Чья чистота нам уснуть не дает.
Только прошу, не поймите с ошибкою
Я не нахал - со Вселенной на "ты", -
Просто захвачен теорией зыбкою,
Где лишь одни рассужденья - мечты.

О соотношеньи пространства и времени
Вспышек кометы и жизни людской,
Гнета судьбы бесконечного бремени,
Где злые будни и редко - покой."

Земля мала

"Из звуков галактических спиралей
Вселенной, сотворенной наобум,
Творим свои земные пасторали –
Песочный дом простых житейских дум.

И вглядываясь в звездное пространство,
Для скатерти копируем узор -
Нехитрое, но модное убранство,
Волнующее наш нестрогий взор.

Всех заповедей ритм и смысл великий
Из подсознанья силимся извлечь,
От Иоанна строк библейских лики
Пытаясь превратить в живую речь.

На языке древнейших пазиграфий
Стремимся сформулировать слова,
Знакомые без лишних орфографий
Всем жителям Земли как дважды два,

Чтоб отыскать великое решенье,
Как жить на ней без зависти и зла,
Чтоб ненависть последнего сраженья
История навечно унесла.

Она расскажет доблестным потомкам
Какой урок пришлось нам постигать:
Земля мала, так не шумите громко
Соседи, может быть, ложатся спать.
Советую без грохота овацийн
Желающим наш мир преобразить
Последствия земных цивилизаций
По строгой мерке жестко оценить...

И молвить так: - Господь великодушный,
Нас неразумных, за грехи прости
И научи быть добрым, мудрым, нужным,
Свой крест с благоговением нести."

Ты - человек

"Не суетись пред неизбежным.

Оно, нежданное, придет –
И дух твой пылкий и мятежный
Изменит или изомнет.

Не пыжься, не сопротивляйся:
Перед тобою - он, злой рок.
Уйди в себя, в молитве кайся –
Умерь болезненный упрек.

Не отвечай на оскорбленья,
Напрасных слез в ночи не лей,
Воспринимай без удивленья
Нелепости судьбы своей.

И если горькую утрату
Не в силах ты перенести,
Ни к другу не беги, ни к брату -
Лишь Господа моли: - Прости.

У ближнего проси прощенья, С покоем распростись навек. Врагу не пожелай отмщения, Вот лишь тогда ты - Человек."

Запах сирени

"Странно длинные тени, -
Солнце над горизонтом.
Опьяненный свободой,
Чую запах - сирень...
Вот закончился день, и
Оглушительным фронтом
Вечер трубною одой
Сокрушил мою лень.

Освежил, обнадежил,
Растрепал занавески,
Зацепил незаметно
Струны томной души.
Я действительно ожил,
Мои доводы вески
В этом споре конкретном...
И слова хороши.

Что слова! Разве можно
Чувства выразить словом,
Рассказать о тревоге,
О бессмертьи души,
Приключеньи дорожном,
Перелеске сосновом,
О судьбе и о Боге...
Я не прав? - Ну, скажи!

Вдруг растаяли тени,
Солнце в дым растворилось,
Успокоилось сердце –
Еле слышно стучит.
Только запах сирени -–
Или это приснилось? -
По весенней инерции
Память мне бередит."

Бригантины

"Из слов слагаются картины
Достойней кисти Пикассо:
Плывут по морю бригантины
И время крутит колесо.

Фортуны дерзкой и коварной,
Хотя у счастья виден шанс,
Не будь последний ход бездарный,
Минором завершив каданс.

Пройдусь по жизни легким слогом
Как в парке, явно не спеша,
Пошлю привет всем-всем дорогам,
Куда рвалась моя душа.

А можно выбрать подходящий
Предлог, чтоб позвонить друзьям....
Как мало дружбы настоящей,
Так много бед, ухаб и ям.

Но грех ругать свою дорогу.
Иди по ней, неся свой крест.
И успевай не слишком строго
Направить мельком взгляд окрест.

Приметь распущенные ивы,
И придорожные кусты.
Ромашки утром так красивы,
Наивней нету простоты...

А воздух резвый и прозрачный,
Струится свежею струей.
Спешит навстречу день удачный,
Неповторимый, яркий, твой.

И грудь расправится свободно,
Упругий шаг подхватит тон,
Словно с красавицею модной
Ведет вас к звездам вальс-бостон.

Из слов слагаются картины,
Но лишь из очень точных слов.
В них - и морские бригантины
И фейерверк волшебных снов..."

Надежды

"Скоро ли сбудутся наши надежды,
Скоро ли жизнь расцветет как весна?
Глупый вопрос, не попробовать прежде
Просто узнать, как звучит тишина?

Звук ее как камертон настроенья
В точности есть состоянье души,
Розовой свежести дуновенье,
Символ, озвученный в полной тиши.

Жизнь и весна - суть явленья природы,
Богом дарованы нам ни за что.
Оба синонимы чувства свободы,
Несовместимые с суетой.

Наши надежды есть наши заботы,
Наши стремленья и наши мечты,
Неотделимые от свободы,
Коей законы светлы и чисты.

Счастье нельзя унести в одиночку,
Это любви необъятный букет,
Если его собирать по цветочку,
Не торопясь, - смысла иначе нет.

Ну, а теперь возвращаемся к жизни...
Смысл ожидания - праздность мечты.
Делом высоким послужим Отчизне,
Чтоб не жалели потом я и ты."

Традиция

"Традиция - привычка, вряд ли более,
Но сотни лет жива, сильна она
Молвы пустой причудливые роли

Иль голос предков. Верою полна

Ее доверчиво-изысканная кротость,
Преданья старины и моды странный лик.
Меж поколениями - бездна, пропасть,
Но как уместен знак сей и велик

Масштабом мудрости и тайного значенья,
Истоки коих в забытьи давно...
Так освежает терпкое вино
Во славу прошлых дел и вдохновенья.

Его нектар - упрямый дух лозы,
Стремленье к небу, свету, совершенству...
Не это ль основанье для блаженства,
Как свежесть после рокота грозы?

Храни всегда легко и терпеливо
Преданье дедово, его немой наказ.
Не думай, будто это не про нас.
Настойчиво, хотя порой игриво

Нас зачаровывают нравы прежних дней,
Их предрассудки, ценности и цели,
Гаданье девушек - что может быть милей,
- Обряд венчанья, пост в конце недели,

Стремление к покою и добру,
Боязнь всевышнего Господня гнева.
Наверное, все начиналось с Евы,
Бесхитростной молитвы поутру!

В нас голос этот где-то глубоко
Работает без воли и начала...
А может быть, когда душе легко,
Тень прошлого ее преображала?

Традиция - простая связь времен -
Соединяет свято и надежно.
Вам, жившие, нижайший наш поклон!
Откликнитесь с улыбкой, если можно!"

Холодно

"За неделями недели
Затянулися метели,
Жалко жмемся к огоньку,
Взгляд кружит по потолку.

В нем затравленность собаки,
Той, что выгнали на двор.
Где-там норов, честь и драки,
Все - пустой ненужный вздор,

Кроме искорки надежды
На ту милость высших сил,
О которой я, невежда,
Впопыхах и не просил.

А теперь, в пургу и сырость
Я приемлю эту милость.
И гордыню спрятать рад,
Как обличье в маскарад.

О свободе пылкой мысли
Кружева словес повисли,
Как усы у старика...
Все же держимся пока...

Ну, а в общем, -
Мы не ропщем."

Канун

"Год суровый снега и дождей,
Жесткой ломки и тоски безбрежной,
Дней печальных, хмурых долгих дней,
Полных страха и тревоги прежней,

Отошел... Пусть заберет с собойно
Злую скорбь ночей и сырость утра.
Светлый день, дневального трубой
Протруби уверенно и мудро!

Звон курантов бойко отзвучал
И в душе затеплилась надежда —

Верная подруга всех начал,
Интервал эпох, отрезок между

Бездной и мгновеньем, что пришло,
Одолев ползучий тлен сомненья,
Подарив былое ремесло,
Чтоб вкусить святое вдохновенье,

Что рождает гимны и стихи,
Увлекая трепетом дерзанья,
Отпуская адские грехи,
Мелкие сомненья и терзанья.

В слове добром истину открыв,
От которого к любви - три шага,
Вдруг услышим радостный мотив,
В нем - величье, нежность и отвага!"

Закон Природы

"Кто вам сказал, что жизнь - одно расстройство,
Гора хлопот дурацких выше крыши?
Глянь на Вселенную — великое устройство,
Звезда к звезде подогнана и дышит.

И солнце круг свой вертит без хлопот
С привычной легкостью, небрежно-шаловливо.
Луна следит за ним слегка ревниво,
И в хлопотах сама не отстает.
Гармонии величественный знак,
Куда ни глянь -- шедевры совершенства,
Природою сработанные так,
Как-будто мир воссоздан для блаженства.

Мы ж вкраплены своей судьбой в него
Вне нашей воли, места и сознанья.
И несмотря на робкие дерзанья,
Нам не постичь удела своего.

Но есть ли в этом повод для тревог
И растворения в хандре безбрежной?
Напротив, не лукавлю, видит Бог —

Живу как жил, спокойной жизнью прежней.

Так извлеки банальнейший урок,
Не будь рабом сиюминутной моды,
Хотя и в ней есть несомненный прок...
Я о другом: познай Закон Природы."

Дарвин

"Всенепременно соглашаюсь,
Что Дарвин прав.
И в зеркале не улыбаюсь –
Испортил нрав.

Ах, время-время, ты в порыве
Лихой сквозняк.
И я опять пишу в надрыве -
Совсем размяк.

И отыскать пытаюсь слово,
Что потерял,
Я тужусь, напрягая снова
Весь арсенал

Своей привязанности к жизни
В крутом поту,
Судьбу склоняя в укоризне
И суету...

Напрасно радужные планы
Забытых снов
Как заклинанье, неустанно
Постичь готов.

Но тщетны жалкие старанья
На грани слез...
А сердца это трепетанье -
Нет, не всерьез."

Ода бессоннице

"За книгой заполночь витаю где-то там...
Как мышь амбарная прошелестит страница.

А на ночь пью опять феназепам -
Мне как всегда, увы, опять не спится.

Восприняв космос, заглянув за край,
Перевернуть судьбу, зачем не зная....
Бессонница, - как разноцветный май,
Как вдохновенья спутница земная.

Сомкнув глаза на крыльях унестись
В заветный край, что ждет зимой и летом.
И где-то уж совсем перед рассветом
Усталым взором устремиться ввысь.

Испить глоток молочного рассвета
И энергично-нежный солнца луч...
Не передать словами точно это,
Хоть наш язык столь гибок и могуч.

Замри, весь мир, услышь сердечный стук.
Не нарушай прозрачного покоя
И у окна, со мною вместе стоя,
Прославь Творца, за все, что есть вокруг."

Старый эпизод

"Старый эпизод - это добрый повод
Окунуться в волны отшумевших вод.
Прежние друзья, сказанное слово
Снова оживут - старый эпизод...

Вспомнилось, как ты взглянула сурово
И покоя мне взгляд тот не дает.
Столько лет прошло, но увидел снова
Странные глаза - старый эпизод...

Детство, летний сад, в пол-аршина брюки,
Словно наяву мать домой зовет,
Добрые глаза, ласковые руки...
Сердце, не стучи! - старый эпизод.

Дальние края, давние картины:
Прага и Париж - ярче всех красот.

Образы встают, как из паутины
Памяти веков - старый эпизод.

Впереди еще дальняя дорога
Надо ль торопить нашей жизни ход?!
Радостей, потерь и волнений много
На дороге той... Старый эпизод."

****

До 80-річчя Б.М.Малиновського
Серпень, 2001

Вірші подаюся мовою оригіналу

Лариса Пастух

"Пронизан светом жизни
Юбилей
И мысль все возвращается
К истокам
Воспоминаний мчат
Живые строки,
Как песни освежающих
Дождей.

Жизнь не напрасна
Путь познанья
Щедр,
Коль время Вы
Преодолеть сумели
Одним из первых
Став у колыбели
Науки кибернетики.
Из недр

Души своей и глубины
Явлений

Вы искру высекли,
Открыв пути
Для физиков,
Открытий и свершений
Опорой став,
Важнее не найти

Опора Вы.
А ваш очаг - любовь,
Жена и дети,
Не найти теплее,
На всём пути
Друг друга сердцем
Грея
Творили Вы крылато
Вновь и вновь.

Столетия сменяются
Уходят
А труд и вдохновение
Остаются
Они, быть может,
Светом отзовуться,
Как благодарность
Матери-природе."

***

Киев
1 января 2014

"Неделимое время
Переходит тропинку
Между старым и новым,
Обновляясь в пути."

***

Москва - Ясная Поляна,
7 сентября 2015 г.

"Жизнь окликает
множеством Мелодий.

В них ритмы,
Звуков всенебесный лад.
И краски чувств в любую
Непогоду,
И радости неповторимой
Сад.

Жизнь окликает и к тебе
Стремится.
Вот обратилась
Проливным дождём.
Мелькают отражения
И лица,
А мы как часто
Только солнца ждём.

А, когда гром ударит
С поднебесья,
Мы почему-то жаждем
Тишины.
И, когда взгляд уходит
В перелески,
Мы океанской жаждою
Полны.

И вот однажды
Мы поймём старанья,
Что благо всё:
Всё так, как должно быть.
Дарованы мгновенья ожиданья
И небеса даруют
Жизни нить.

Ту самую и во время,
Как оклик,
И в ожиданьи получить
Ответ.
О, только бы вниманье
В нас не смолкло!
О, только б не померк
Сердечный свет!

А жизнь всё окликает
И молебен
Надежд и веры преданно
Звучит.
И высшей жизни,
Как чистейше credo,
Вручает от источника
Ключи.

И множество мелодий
И созвучий
Слагают высший
Музыкальный лад.
Не растерять бы жизнь –
Счастливый случай,
Чтобы расцвёл надежд
Прекрасный сад.

***

Киев, 2016 г.

Какая нежность
Землю всю укрыла.
Снега... Снега...
И всё вокруг бело́
Волшебная
Чарующая сила.
И озеро снегами
Замело.

Волна уснула
До весны, наверно.
И стало тайной
Всё, что подо льдом.
Снега... Снега...
Так нежность
Многомерна.
Вот озеро, дома,
Надёжный дом.

И снежная у неги
Бесконечность.
Прозрачен воздух.
Небеса тихи.
И чудится, что
С нами сама вечность.
Звучит она.
И слышатся стихи.

***

Киев, 25 января 2016 г.

В глубинах тишины
Таится звук.
И ждёт, когда же час
Настанет.
И в ожиданьи этом
Неустанен.
В глубинах тишины
Таится звук.

И тишина так
Бережно лелеет
Его оттенки, силу,
Высоту.
Как самую заветную
А звук средь тишины
Надёжно зреет.

Становится богаче
И, вобрав
Невыразимой силы
Устремленье
Вдруг прозвучит
Духовным откровеньем,
Явив и тишине
Живой свой нрав.

В глубинах тишины
Накоплен звук,
Вобрав в себя
Оттенки и щедроты,

Он собирал себя
И благозвучья ноты.
В глубинах тишины
Накоплен звук.

И вот теперь он,
Вольный и крылатый,
Отдача весь
И вдохновенный зов
Звучит и радует.
Мгновенья песни святы.
То Музыки рождение.
Без слов.

***

Казань, август 2015

Берёза яркокрасная взмахнула,
Как птица феникс
Огненным крылом
И, поразив всех сказочным
Огнём,
Пожар осенний
Над собой раздула.

Вокруг осины, соревнуясь
С ней,
Пылают многозвучною
Палитрой,
Сверкают позолоченною
Митрой.
И кто пылает ярче?
Кто сильней?

Как вспышки света,
Пламень многих солнц.
Под небосводом -
Осени горенье.
И многоцветье - музыке
Поклон,
И праздник и лесов преображенье.

***

Киев, 29 октября 2016 г.

Не хочу писать о войне!
Но на ней каждый день гибнут люди.
Не хочу писать о войне!
Но когда же день мирным будет?
Не хочу говорить о беде.
И беднеет моя палитра.
Но войны пылают везде
И гаснут мирные митры.
Не пойму, не могу понять
Почему мир с этим смирился.
Всё растёт воюющих рать.
Солнца свет на земле сократился.
Жизнь идёт, будто ей не слышны
Стоны тысяч и миллионов.
Все мы вместе ведь очень сильны.
Пусть возвысят свой глас
Легионы.
Мы должны. Не молчите!
Прошу!
Пусть война задохнётся
В запрете.
Самым светлым лучом напишу
О Любви и о детях на свете.
Напишу о весне и цветах.
О прекрасном цветущем поле.
Уничтожьте гнетущий страх.
Пусть детишки резвятся на воле.
Обо всём, что люблю, напишу.
Отпущу песню сердца в просторы.
Уничтожьте убийцу-пращу.
Мир спасите!
Пусть будет он вскоре.

***

Подольск — Москва, 17.09.2015

Дороги, дороги.
Мелькают деревья.
Поля, перелески,
Просёлки, дома.

Звучат Подмосковья
Сказанья, поверья
И полнится снова дороги
Сума.

Дороги и встречих
И в утро и в вечер
Такие желанные
Сердцу всегда.
День каждый возможною
Встречей отмечен
И к ней меня мчат,
Торопясь, поезда.

Сменяясь, названья,
Имен перекличку
Устроили весело, без суеты.
И всё это снова
Становится личным
Воспоминаньем
Без маеты.

Дороги сплетаются
Бережно в годы
И все повторяют
Надёжный урок,
В котором нет отзвука
Дней непогоды.
Но память хранит,
Что отложено впрок.

В дорогах события
Память листает.
И улыбается всем им
Во след.
И в сердце по-прежнему
Отклик не тает
И снова пытается
Дать свой ответ.

***

г. Киев, 27 декабря 2016 г.

Утонул ансамбль песни
Яркий, огневой.
Мир подавлен этой вестью
Раннею порой.

Пал на взлёта устремльеньи.
Взмыл последний вскрик...
Песни многих поколений...
Вновь прощанья миг.

Только будут эти люди,
Сколько будем мы.
Они есть! Мы не забудем!
Вырвем их из тьмы.

Вспоминаем, вновь всмотревшись
В лица их, живых,
Лучше всех поющих певших,
Смелых и родных.

Вновь утрата. И печалью
Люди сражены.
Чайки горестно вскричали....
Взлёт седой волны...

Не долетели соколы...
Не долетели...

Киев, 1 января 2017 г

Новогодний триптих

1

И оклики, и поздравленья,
И совпадений ряд лихой.
Загадочных путей явленья
Предновогоднею порой.

Так интересен нрав игривый,
Игра с тобою весела.
Как конь, пустив по ветру гриву,
Закусывает удила.

И скачет вдаль, являя завтра,
Предвосхищая снова даль.
Весёлый, радостный соавтор
Привёл загадочный январь.

2

Приветствую тебя!
Слов радостный поток!
Ты явлен чуткому поэту.
И прилетел или притёк
В лучах волшебных света.
Светом

Ты написал, открыл пути,
Сегодняшнего дня истоки.
Сумею ль так же год идти,
Чтобы услышать первый
Оклик?

Понять его и разгадать,
Включиться в стихотворный
Пламень.
Догадок искры вдаль послать.
Произнести стихи.
Устами

Почувствовать их светлый жар,
Восторг и жизни ощущенье
Служенью посвятить тот дар,
Отдавшись взлёту вдохновенья.

Так жить все годы наперёд,
Взлетая, не теряя нити.
Приветствую и жизнь, и взлёт,
Труды души и свет событий.

Начало первого из дней,
Пришедшего из далей года.
Заговорило песней сей,
С небесного слетая свода.

Приветствую тебя! Ловлю

Твои слова средь ожиданий.
И вновь живу, творю, люблю
В чарующем потоке раннем.

3

День светом озарил
Дороги, гладь озёр.
Взлетая, стаи птиц
Нас окликают песней.
День начался.
Он - миф и свет.
Не спор.
И жизнь нас радует
Своей прекрасной вестью.

Тебе лишь надлежит
Услышать жизни зов.
Откликнуться на зов
Душою всею щедро.
Ведь с Новым Годом жизнь
Богаче многих слов.
Будь с нею искренен
И проявись, не медля.

С ним поделись добром,
Богатствами души.
И улыбнись приветливо и нежно.
И щедрости души отвагу
Не глуши.
И пусть поёт она светло и
Безмятежно.

Поздравление
с Днем Святого Николая
от Шор Елены Игоревны

С днем Святого Николая
Всех друзей я поздравляю!
Николай, о, Николай!
Нам счастливой жизни дай,
Дай здоровья, доброты,
В общем, все, что можешь ты!

Ювілейні оди та
поздоровлення
Клуб імени М.М. Амосова при Будинку вчених
НАН України сердечно і тепло вітає:

Ювіилярів 2015 року!

Коваленко Ігорю Миколайовичу 16 березня - 80 років
Летичевському Олександру Адольфовичу 3 травня - 80 років
Королюку Володимиру Семеновичу 11 вересня - 90 років
Лизогубу Анатолію Павловичу 20 листопада - 85 років

Ювілярів 2016 року!

Головко Дмитро Богданович 27 червня - 80 років
Тарабану Ігорю Анатолійовичу 27 червня - 50 років
Іваськиву Юрію Лукичу 21 липня - 80 років
Боюну Віталию Петровичу 8 серпня - 75 років
Малиновському Борису Миколайовичу 24 серпня - 95!!!

Ваша бурхлива діяльність радує нас і ми сподіваємося на подальші ще більші успіхи! Бажаємо Вам міцного здоров'я, оптимізму, благополуччя у сім'ї, успіхів у роботі!

"Желаем сотни лет прожить,
С наукой, творчеством дружить,
Любовью, дружбой дорожить,
И людям радость всем дарить,
Счастливым быть, здоровым быть,
Богатым и успешным быть,
Самим собою просто быть,
И крепко эту жизнь любить!"

Поздоровлення з днем народження від Є.І. Шор

Складно-структурні оди нашим ювілярам від вченого Клубного народу. Ваші одноклубники з почуттям поваги та кохання.

Коваленко Ігор Миколайович
"Опубликовал более 20 монографий
Внимательный и
Авторитетный:
Лауреат Госпремий СССР и Украины и др.
Естественный и дружелюбный,
Наблюдательный.
Крутой известный во всем мире математик
Оптимистичный и Клубом любимый! Оставаться желаем таким же замечательным, каким мы Вас знаем, крутого здоровья и радости творчества."

***

"Зникли в тумані будинки, скелі, потерлася нитка дороги, а я все одно знаю, куди йти. Нехай нічого не видно, нехай неясними привидами блукають навколо тіні, нехай замість бруківки підбори мнуть поверхню льодовика, це не означає, що я збився з дороги. Просто моя дорога ця."

"Летичевский Александр Адольфович
Естественный и целостный,
Теоретик и практик исследователь
Известный во всем мире
Чуткий, иногда
Ехидный
Вдумчивый и
Сердечный,
Креативный и нами любимый
И сегодня в 80 лет Вы по прежнему красивы
Й легки. Мы желаем, чтоб и дальше не стареть, чтоб к столетию таким же подойти!"

***

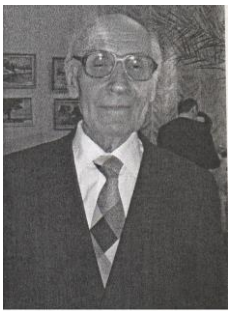

"**Л**изогуб Анатолий Павлович
Изобретательный и интеллигентный,
Заботливый и здравомыслящий,
Обстоятельный и оптимистичный,
Гармоничный и гуманный, бодрый всегда и безупречный,
Увлеченный здоровым образом жизни,
Быть примером для всех как укреплять свои мускулы и мышление желаем. Больше 100 лет расти и без старости и без зависти!"

***

"**Г**оловко Дмитрий Богданович
Ответственный и отзывчивый,
Лаконичный и пунктуальный,
Откровенный и остроумный, обходительный и оригинальный
Внимательный и великодушный,
Конструктивный и контактный,
Общаться нам с Вами очень приятно!"

***

"**Т**арабан Игорь Анатольевич
Автор более 550 научных работ, 21 монографии и 43 патентов Украины.
Рациональный и
Аккуратный, всегда
Благожелателен,
Активен и
Надежен,
Инициативный и
Готов оказать поддержку,
Ответственный и
Радушный.
ЬСокращаем без сомненья мягкий знак и поздравляем!"

***

"**Б**оюн Виталий Петрович
Общительный и отзывчивый,
Юзер Вы, супер!
Наилучший изобретатель Киева и НАН Украины,
ВАКА член экспертного Совета,
Интеллектуальных систем реального времени заведующий отделом ИК НАНУ,
Творческий подход ко всему.
Авторитетный и аскетичный,
Любящий семьянин,

Инициативный и искренний.
Й пусть удача придет сама, желаем поймать двухметрового сома!"

Постанова Клубу імені М.М. Амосова при Київському будинку вчених НАНУ від 11.09.2015 р.

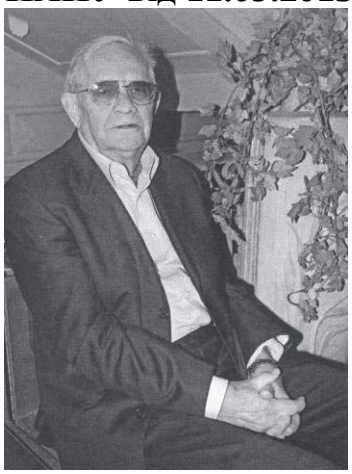

Про надання Володимиру Семеновичу Королюку звання Почесного члена Клубу ім. М.М. Амосова при Київському Будинку вчених НАНУ у зв'язку із його ювілеєм – 90-річчям від дня народження.

Характеристика ювіляра як видатної особистості:

Ім'я Володимир

Має розум розлогий і зайнятий великими задумами. Вузькі та спеціальні теми – не його доля. Його тягне все загальне, і до того ж не абстрактно-теоретичне, а яке приваблює практичні наслідки, що відкривають широкі організаційні перспективи, що говорить життю щось небувале і приголомшує широтою розмаху. Відсутність чіткості таких побудов, а отже, і ріжучих кутів робить їх еластичними, і в їх широті може вміститися різне, не відчуваючи крайньої необхідності відмежовуватись від усього іншого і співвідноситися з ним.

Володимир мислить, діє і живе у певному розпалу. І його розпалені слова, що мають більше жару, ніж зміст, неминуче наживають йому багато ворогів. Але проти Володимира, при галасливому обуренні, мало, проте, збуджується справжньої ненависті, як і сам він мало схильний довго плекати таку. Свої особисті стосунки він не тільки не відрізає від загального, але, навпаки, не помічаючи того, виходить від них і робить із них норми безумовного та загального.

По-батькові: Семенович

Тип. Ці загадкові люди мають талант переконувати інших. Вони

настільки розважливі, що часом здаються нудними; дуже організовані та терплячі.

Психіка. Ніколи не піддаються впливу, об'єктивні, справі віддаються повністю, правда, якщо існує така необхідність. Самовпевнені.

Воля. Зовні спокійні, але під цим спокоєм - вулкан…

Швидкість реакції. Що вселяє занепокоєння! Не хотілося б демонізувати цих чоловіків з їхнім величезним інтелектуальним потенціалом і працездатністю, але реакції їх настільки бурхливі і наповнені таким підтекстом, що збентежують усіх.

Поля діяльності. Знаходять задоволення у роботі, але – за відповідну плату! Хотіли б дослідити невідомі галузі. Можуть стати неперевершеними розвідниками, місіонерами, поліцейськими, політичними діячами.

Інтуїція. Мають чудову інтуїцію.

Інтелект. Вони більш інтелектуальніші, ніж це може здатися. Діють потай, смикаючи за мотузочки з-за лаштунків.

Сприйнятливість. Вони мають глибокі, навіть пристрасні пориви, які, проте, рідко проявляються зовні.

Моральність. Завжди прагнуть бути вільними. У жодному разі не хочуть пов'язувати себе моральними нормами. Різко негативно ставляться до всього, що могло б перешкодити їхнім справам.

Прізвище: Королюк. Від Король, Кароль та ін.

Тип. Завжди йдуть уперед, не зупиняючись ні перед чим. Нагадують слона, що продирається крізь хащі, зминаючи все на своєму шляху і не звертаючи уваги на крики жаху.

Інтелект. Здатні як до аналізу, так і до узагальненням. Їх розумові здібності не впадають у вічі, так як вони не комунікабельні і не намагаються блищати у суспільстві.

Сприйнятливість. Дуже стримані у висловленні своїх почуттів, навіть якщо всередині них вирує вулкан.

Моральність. З однаковою строгістю ставляться і до себе, і до інших. Не виносять непорядності.

Здоров'я. Ведуть напружене життя, працюють, не шкодуючи себе. Їхні слабкі місця - кістки та печінка.

Активність. Їхня активність дуже велика. У цьому відношнггі вони значно перевершують звичайних людей.

Комунікабельність. Не люблять оточувати себе натовпом.

Висновок. Скільки переваг у таких чоловіків - справжні супермени! Однак життя поруч із цими "слонами" вимагає величезної сміливості та відваги і зовсім не виглядає у рожевому світлі…

Дружина: Ніна

Особистість. Ті, хто становлять вино життя.

Поле діяльності. Ніни або вибирають домашній осередок і тоді стають неперевершеними господинями, ідеальними дружинами, або поєднують домашні обов'язки з професією адвоката, психіатра, вчителя і т.п.

Інтуїція. Ці жінки мають здатність передбачати найважливіші етапи свого життя.

Інтелект. У них живий розум, схильний до узагальнення, чудова пам'ять.

Сприйнятливість. Якщо Ніна і подібні до неї прив'язуються до когось, то це надовго, а можливо, і назавжди. Дуже обережні, часто довгі роки чекають на свого казкового принца.

Моральність. Цим жінкам притаманне почуття власної гідності, вірні слову і завжди виконують взяті зобов'язання. Так само дружать як з чоловіками, так і з жінками і важко переживають зради чи нечесні вчинки.

Здоров'я. Ідеальне. Ніколи не скаржаться, невтомні та витривалі. Унікально красиві, не застосовують косметику.

Іваськіву Юрію Лукичу
21 липня 2016 року – 80 рогків

Дорогий Юрій Лукич!

Клуб імені М.М. Амосова щиро вітає Вас зі славним 80-річчям!

Члени клубу сердечно і від щирого серця бажають Вам, родині та близьким успіхів у житті, на роботі та всякого добра.

Ви відомі в Україні та за кордоном як спеціаліст у галузі інформаційних технологій, теорії цифрових обчислювальних систем, ви є автором принципово нової концепції побудови ЦЕОМ з ненейманською організацією архітектури. Область Ваших наукових інтересів охоплює комп'ютерні системи нейманського типу, методи побудови високопродуктивних систем обробки інформації, інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень,

нейромережі та безперервно розширюється. Ви опублікували понад 140 наукових праць, маєте 23 патенти, є дійсним членом Міжнародної академії інформатизації.

Ви доносили свої ідеї, виступаючи на багатьох конференціях та міжнародних симпозіумах. Як професор доктор технічних наук сформували свою наукову школу.

Завдяки розробленому Вами сучасному курсу мультимедійних технологій Ваші численні учні плідно працюють на всіх континентах.

Ви маєте яскравий художній талант, будучи художником-аматором, виставляли свої прекрасні картини на численних виставках, у тому числі й персональних.

Ви доброзичлива, товариська, уважна, здатна в науці та мистецтві, шляхетна і добра людина!

Щастя Вам!

Члени Клубу імені М.М. Амосова

Ювілейна ода від клубного народу
Іваськіву Юрію Лукичу

Ще небо хмарами не вкрите
Ще так прозоро сяють роси
І ще по ліву руку – літо
А вже по праву руку – осінь
Ще очі блиску не позбулись
Ще серце жити не стомилось
І ще по ліву руку - юність
А вже по праву руку - зрілість
А час летить нестримно далі
Й душа немов би молодіє
По ліву руку всі печалі
По праву руку всі надії
Життя не зміряти літами
А щастя - то важка наука
Хай буде радість завжди з Вами
По ліву і по праву руку.

Кружляє листя у танку осіннім,
Дерева у вогні палкім горять.
В цей день зібрались ваші друзі й рідні
Із Днем народження вас щиро привітать.

Прийміть їх найщиріші побажання,
Здоров'я й щастя в цей святковий день.
Нехай прилинуть радісні вітання
До вас на крилах весняних пісень.

Бажаєм вам, щоб доля дарувала
В осіннім сонці весняне тепло,
Щоб ваша молода душа співала,
А для печалі місця не було.

Бажаєм вам, щоб кожне починання
Було успішно втілене в життя,
Нехай людська повага і визнання
Крокують поруч з вами в майбуття.

Любові вам і злагоди в родині,
Не знати горя, смутку і біди,
Хай прибуває щедро вам щоднини
Із сонця й вітру, із роси й води.

Дозвольте ж з ювілеєм привітати,
І побажати від душі
Багато щастя і добра багато.
Хай буде світлим кожен день в житті.

Хай молодеча сила сповнить груди,
Додасть наснаги і нових ідей.
Хай негаразди завжди оминають,
Хай буде легко Вам вперед іти.

Клуб М.М. Амосова
Будинок Вчених НАНУ
21 липня 2016

Ювілкйна ода від клубного народу

(Ювілейні слова Корнилової від Клубу)

Вірш подано мовою оригіналу

"О, Высокий Именинник - боевой,
орденоносный!
Из когорты корифеев,
Из фаланги ветеранов
Академии наук;
Прирожденный кибернетик
Из числа первопроходцев:
Со-творец, со-теоретик,
Летописец ЭВМ;
Повелитель точных слов
С блеском юмора и меры;
Безотказный интеллект
И любимый Клубный кормчий!
Дай Вам Бог,
Чтоб все сбылось:
Чтоб здоровье укреплялось,
Чтобы сила прибавлялась,
Чтобы радость проявлялась
Каждый день и каждый год;
И чтоб это продолжалось,
Продолжалось
Продолжалось...
(Как бы выразить точнее?)
Много лет тому вперед!"

Дорогий Борисе Миколайовичу!

Який ювілей! 95. Майже сторіччя, протягом якого змінюється майже п'ять поколінь людей.

Дозвольте мені привітати Вас із такою чудовою датою. Її святкують не лише люди, яким пощастило прожити таке довге та цікаве, наповнене подіями – щасливими та трагічними, – життя, а й пам'ятники, міста та країни (25 незалежності України, але сумний ювілей).

Я бажаю вам, Борисе Миколайовичу, доброго здоров'я та довголіття, яке Ви успішно демонструєте, невичерпної творчої наснаги в літературній діяльності та науковому просвітництві; радості від того, що Ви – сучасник багатьох епохальних подій 20-21 століть.

І останні ваші славні роки – це як десерт і подарунок від Бога і хороші гени від батьків. Насолоджуйтесь цим десертом!

Обіймаю Вас і до наступного літа.

Ваша Галина

Борису Миколайовичу Малиновському - 95!!!

Маємо велику потребу та щире бажання привітати Вас, шановний Б.М., із славним Вашим Новим Роком у Вашому житті.

У день ювілею, в прекрасний цей час,
Щирі вітання приймайте від нас!
Ви заслужили повагу і шану,
Квітів осінніх букет полум'яний.
Хай Вас завжди оминають тривоги,
Щасливими будуть життєві дороги.
Здоров'я постійно з Вами хай дружить,
Будьте ще довго веселі та дужі.
Доброї долі хай Бог подає,
Зозуля - пташина сто літ накує.

З днем народження, Велика Людина!
З повагою Зіненки.

Пізнати один одного
Бебешко Жанна Іванівна

Жанна Іванівна Бебешко, закінчила музичну спеціальну школу ім. Лисенка та Київську Державну консерваторію ім. П.І. Чайковського за фахом – диригент. Працювала музичним редактором на українському телебаченні Державного комітету УРСР з питань телебачення та радіомовлення з 1968 по 1981 роки. За цей час створила сотні авторських документальних передач у Головній редакції музичних програм Українського телебачення. Це були передачі про митців – Ю. Гуляєв, К. Огнєвий, А. Солов'яненко, Є. Мірошниченко, Д. Гнатюк, П. Майборода, С. Турчак, І. Молостова, Д. Петрененко, О. Білаш та інших.

У 1980 році авторську документальну передачу "Вальс, вальс, вальс" було занесено до Золотого фонду Державного комітету УРСР з телебачення та радіомовлення. За розвиток самодіяльного мистецтва нагороджено: Грамотою Ради Міністрів УРСР (1970 р.), Дипломом І ступеня за особистий внесок в організацію циклу програм "Під прапором Жовтня" (1978 р.). За активну роботу у підготовці та проведенні культурної програми "Олімпіада-80" нагороджено Почесною грамотою Міністерства культури УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників культури (1980 р.).

За розвиток самодіяльного мистецтва нагороджено: Грамотою Ради Міністрів УРСР (1970 р.), Дипломом І ступеня за особистий внесок в організацію циклу програм "Під прапором Жовтня" (1978 р.). За активну роботу у підготовці та проведенні культурної програми "Олімпіада 80" нагороджено Почесною грамотою Міністерства культури УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників культури (1980 р.).

З 1974 року – на посаді старшого редактора, у 1979 році – завідувач відділу класичної музики, а у 1980 році – відповідальний секретар Головної редакції музичних програм.

Пам'ятаю той далекий час, далекий і молодий був чудовий. У нашій редакції, окрім тих фахівців телебачення, які розпочинали українське телебачення, працювали молоді Юра Рибчинський та Женя Станкович. Через два місяці вони втекли на "творчі хліби", не витримавши відповідальності та напруження. У нас була жорстка цензура. Щоб видати в ефір передачу, потрібно було зібрати до п'яти підписів у різних начальників та останню – у

головного цензора студії. Доходило до того, що в ефірі на екрані не мало бути загального виду моста з опорою на двох берегах, а лише з однією опорою (це була військова таємниця!). Наприклад, якщо під час зйомок міських пейзажів Києва у кадр потрапляла церква, то знімати об'єкт треба було без хрестів. Перевірялося кожне слово у піснях, які виконували співаки. Прослуховувався кожен твір на худраді. Але все одно ми любили свою роботу. Адже працювали ми, дотримуючись інструктажу.

У нас у колективі працював головний режисер редакції Михайло Олександрович Казневський. В молодості він жив у Харкові та працював із Клавдією Іванівною Шульженко – був її акомпаніатором. Ми, молоді, багато в нього вчилися. Він був уже у віці, але все ще гарний, вражаючий, інтелігентний інтелектуал. Я здебільшого працювала з ним. Знімали концерти майстрів мистецтв у студії, трансляції опер та балетів, філармонічні концерти, багато відповідальних концертів на Москву. Телебачення було чорно-білим, відеозапису ще не було - співали артисти живцем. Це все було нашою щоденною роботою. Жаль тільки, що та культура, особливо високий рівень класичної культури в Україні, не були зафіксовані ні кінематографістами, ні телевізійниками. У ті часи була неухильна установка уряду СРСР знімати переважно досягнення в металургії, тваринництві, сільському господарстві. Тому зараз, коли я створюю фільми про наших видатних митців, яких вже немає серед нас, дуже бракує матеріалів кінохроніки тих далеких років.

А скільки прекрасних концертів зі студії прозвучали у виконанні молодих: Євгенії Мірошниченко, Анатолія Солов'яненка, Костянтина Огнєвого, Дмитра Гнатюка, Діани Петриненко, який щойно розпочинав струнконого, симпатичного, усміхненого Віталія Білоножка. Його дружина Світлана була диктором телебачення. Після новорічної передачі "Вальс, вальс, вальс", яку ми знімали в інтер'єрах Жовтневого палацу, я потоваришувала з Євгенією Мірошниченко, часто була у неї вдома.

А коли я перейшла на студію Укртелефільм у 1981 році, то коло охочих зніматися в телефільмах зростало. Ми мали можливість їздити по всій Україні - і до Карпат, і до Криму. Були зйомки і в Москві, і у Тбілісі. Працюючи музичним редактором у художніх фільмах, запрошувала за бажанням режисерів наших провідних композиторів – Валентина Сильвестрова, Івана Карабиця, Євгена Станковича та навіть Євгена Догу. Пам'ятаю, коли ми знімали художній фільм "Далекий голос зозулі", режисер Е. Дмитрієв попросив мене зв'язатися Євгеном Догою і переслати йому сценарій фільму, щоб він написав до нього музику.

До призначеного терміну приїхала на Мосфільм, де домовилася з керівництвом студії звукозапису про запис із симфонічним оркестром. Зустрічаюся з Євгеном Дмитровичем, і він просто мене "вбив". Каже, що партитури немає. А мені дали лише три дні, щоб я привезла готову фонограму. Я в жаху, Євген Дога мене з усмішкою заспокоює і каже: "Жанно, закрий мене

в номері готелю і я за три дні все напишу, тільки принось їжу".

Загалом, музику ми записали, і, як завжди, музика Євгена Доги була чудовою. З того часу Євген Дога часто вітав мене зі святами, а його дарчу платівку та листівки я досі зберігаю.

У 1991 році я закінчила курси режисерів документального кіно Всесоюзного інституту підвищення кваліфікації працівників телебачення та радіомовлення в Москві, придбала ще й кваліфікацію режисера-сценариста документального кіно. Як автор сценаріїв та режисер створила перші мої музично-документальні фільми: "Композитор Андрій Штогаренко", "Гізела Ципола", "Анатолій Солов'яненко - на сцені та поза сценою", "Ой летіли дикі гуси", "Я знову з тобою, Україна", фільми про талановитих дітей "Вундеркінди", а також цикл тедефільмів "Ностальгія", про видатних людей України, репресованих та закатованих за радянських часів.

На жаль, студія Укртелефільм припинила своє існування в роки перебудови. Усі розбіглися.

На ДТРК "Культура" я почала працювати з 2003 року. Починала зав. редакцією художніх програм, а потім головним режисером. За ці роки я створила стільки програм та телефільмів, а якщо ще згадати кількість програм на телебаченні з 1968 року та фільмів на Укртелефільмі, то дотягне і до тисячі.

Працюючи з Національною оперою України, я зняла безліч опер, балетів та фільмів-портретів про видатних діячів мистецтв України. І було приємно, коли мені повідомили, що я удостоєна честі, моє ім'я включили до Енциклопедії Національної опери України. Адже я працювала з цим театром понад 40 років. А для Національної Київської оперети я зняла фактично антологію вистав, а також окремі передачі-портрети про провідних артистів оперети.

Я пишаюся дружбою з великими оперними співачками Гізелою Циполою, Людмилою Монастирською. Народна артистка СРСР та України Гізела Ципола була однією з найкращих сопрано в СРСР. На Міжнародному конкурсі "Чіо-Сан" у Японії вона була визнана найкращою Чіо-Сан світу. Іван Семенович Козловський захоплювався її талантом і називав її геніальною. Оперні спектаклі та концерти Людмили Монастирської сьогодні є унікальним явищем. Вона зараз у всьому вокальному світі визнана найкращою Аїдою за останні 50 років. Вона сьогодні заангажована до 2019 року найкращими театрами світу. І як тільки вона приїжджає із закордонних гастролей до Києва, я завжди намагаюся зняти на ТБ концерти та оперні спектаклі за її участю. Кожен її виступ – це подія у культурному житті не лише Києва, а й усієї України. Записи цих концертів та опер для Людмили Монастирської також дуже важливі – це її творчий архів.

Як я вибираю теми для своїх робіт? Здебільшого теми сьогоднішнього дня – все, що відбувається у Києві. Чому у Києві? Збідніла наша держава, їй немає справи до розвитку культури. Тому немає грошей на відрядження, на телевізійну техніку, на бензин.

У 2012 році, заглянувши в календар, відзначила дату, яка мене зацікавила у наш комп'ютерний вік – 60 років першому комп'ютеру України. Познайомилася з Борисом Миколайовичем Малиновським, унікальною вченою та дивовижною людиною. Він показав мені своє дітище - унікальний музей при Будинку вчених НАН України "Як це починалося". Після цієї зустрічі народилася перша моя програма на технічну тему "Першому комп'ютеру України – 60 років". Ознайомившись із біографією Бориса Миколайовича, створила передачу до 9 травня "Дорогами війни. Спогади Бориса Малиновського" до якої увійшли унікальні кадри військової хроніки Великої Вітчизняної війни. А після ефіру на канал "Культура" було багато дзвінків від телеглядачів та від моїх колег. Потім у 2015 році вийшли передачі "Служу кібернетиці" та "Клуб імені Миколи Амосова. Академік НАНУ Володимир Широков". Таким чином, я увійшла до сім'ї чудових людей, до Клубу імені Миколи Амосова при Будинку вчених НАН України, чим і пишаюся.

Я люблю свою роботу, у ній все моє життя. У моїх роботах відображено та зафіксовано найкращих представників класичного мистецтва України, і в цьому мені допомагали мої друзі-колеги, оператори та відеоінженери, які навчилися розуміти справжнє музичне мистецтво, в чому мені й зізналися.

Ну а нагороди... Мені ніколи було вибивати і полювати на них. Телеглядачі знають мої роботи та дзвонять на канал "Культура", щоб частіше показували фільми режисера Ж. Бебешко. А це для мене найвища нагорода та оцінка моєї творчості.

У 2007 році нагороджена Почесною грамотою Державного комітету телебачення та радіомовлення України. У 2009 році – Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Член Спілки кінематографістів України. Член Спілки журналістів України.

Список рабіт головного режисера Ж.І. Бебешко
Фільми студії Укртелефільм

1985 р.

"Гізела Ципола". Музичний фільм. Автор сценарію і музичний редактор.

"Співає Валентин Пивоваров". Музичний фільм. Музичний редактор.

Фільм-опера. "Спокута" за повістю Тараса Шевченка "Наймичка", Виконавці: солісти, хор і оркестр Національної опери України. Співавтор сценарію і музичний редактор.

1986 р.

Фільм-опера "Запорожець за Дунаєм". Виконавці музичної основи: солісти, хор і оркестр Національної опери. Музичний редактор.

1987 р.

"Ліричні мініатюри". Романси П. Чайковського виконує Л. Забіляста.

Музичний фільм. Режисер і музичний редактор.

"Іван Пономаренко". Музичний фільм. Автор сценарію і музичний редактор.

1988 р.

Фільм-концерт "Співають народні артисти СРСР Є. Мірошниченко і М.Кондратюк, у супроводі оркестру народних інструментів. Музичний редактор".

Фільм-балет "Ольга" Є. Станковича.

1990 р.

"А. Солов'яненко. На сцені і поза сценою". Музичний фільм. Автор сценарію і музичний редактор.

1993 р.

"Музикант, імпресаріо, меценат..." Музичний фільм про соліста Національної опери України Л. Тищенка. Автор сценарію і режисер.

2001 р.

Фільм-балет "Шехеразада". Автор сценарію і режисер.

2003 р.

"Ой летіли дикі гуси". Телефільм - портрет про поета Юрія Рибчинського та його пісні. Автор сценарію і режисер.

Роботи на ДТРК "Культура"
Телепередачі та телефільми,
автор сценаріїв і режисер
Ж. Бебешко

1. "Український солоспів. Марія Стеф'юк".
2. "Маестро Володимир Кожухар".
3. V Міжнародний фестиваль балету "Серж Лифар де ля данс".
4. "Нам 10 років" - передача про Академію балету України Альвіни Кальченко.
5. "40 років на сцені". Народна артистка України Людмила Семененко.
6. "Неперевершена". Народна артистка СРСР і України Гізела Ципола.
7. Телефільм - "Маестро Стефан Турчак".
8. Телефільм - "Веніамін Тольба - романтик XX ст.".
9. "Нащадки Тараса".
10. "Пісні над Прутом".
11. "Браво! Браво! Перша премія Міжнародного конкурсу телефільмів для дітей "Золоте курча" - 2009 р.
12. "Микола Лисенко та його опера "Тарас Бульба".
13. "Гори, гори, моя звезда".
14. "Все про оперету. Богдан Струтинський та його команда".
15. "Монологи Майстра. Мирослав Вантух".

16. "Гример". Головний гример Національної опери України.
17. "Де купити ноти?"
18. "Ти найкраща! Тамара Тимошко - Горюшко".
19. "Дитячий хор "Октава" м. Вишневе"...
20. "І божество, й натхнення і любов..." Прима-балерина Олена Філіп'єва.
21. "Танцівниця від Бога. Прима-балерина Олена Філіп'єва" - телефільм.
22. "Я обрала оперету".
23. "Людмила Мешкова. Під покровом Софії Київської" - телефільм.
24. "Все про оперету... і про любов".
25. "Діана Петриненко. Доки співаю-живу..." - телефільм.
26. "Мелодії серця".
27. "Служу кібернетиці. Борис Малиновський, член-кореспондент НАН України."
28. "Дорогами війни. Спогади Бориса Малиновського."
29. Клуб імені Миколи Амосова при Будинку вчених НАН України.
30. Діалоги з Т. Петриненком.
31. Діалоги з Ю. Рибчинським.
32. Діалоги з Н. Матвієнко.
33. Діалоги з А. Мокренком.
34. "Лев Венедиктов. Корифей хорового мистецтва" - телефільм.
35. "Михайло Гришко. Тріумф і трагедія таланту" - телефільм.

Та ще багато спектаклів Національної опери України та Національного театру оперети.

Подчасова Тетяна Павлівна

Подчасова Тетяна Павлівна, д.т.н., професор кафедри програмної інженерії та інформаційних систем, Київського національного торговельно-економічного університету. Дата народження – 30 травня 1940 року.

Наукова та педагогічна діяльність: У 1962 р. закінчила з відзнакою механіко-математичний факультет Київського Національного Університету

ім. Т.Г. Шевченка за спеціальністю математик-обчислювач, за призначенням працювала в Інституті кібернетики АН України (53 роки) на посадах інженера, молодшого наукового співробітника, старшого наукового співробітника, завідуючого відділом. З 1998 р. працюю на посаді професора в Київському національному торговельно-економічному університеті, поєднуючи науково-дослідну роботу з викладацькою. У 1969 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук, у 1986 р. - докторську дисертацію. У 1970 р. було присвоєно звання Лауреата Державної премії України у галузі науки та техніки за розробку та впровадження першої в СРСР автоматизованої системи управління промисловим підприємством "Львів".

Дисципліни, які викладаються: "Інформаційні системи і технології", "Дослідження операцій", "Університетська освіта", "Ієрархічні системи управління економічними об'єктами", "Методи і моделі прийняття рішень", "Інформаційні системи і технології в логістиці".

Сфера наукових праць - Фундаментальні і прикладні дослідження у сфері розробки та впровадження автоматизованих систем управління, використання інформаційних технологій в управлінні промисловими підприємствами, розробка математичних методів теорії розкладів та дослідження операцій.

Зміст

Передмова
Пам'ять та обов'язок. З щоденникових записів Миколи Амосова.
Будинок вчених у Києві / Михайло Кальницький.
1. Гості Клубу. Хто і про що
Слово про Майстра / О.Л. Головцов
Відрізок часу. Спогади про академіка В.С. Михалевича / М.М. Дієсперова
Недоказані слова / І.А. Іваницький
Езопова мова дипломатії/ Г.А. Науменко.
Завод "Радіоприлад". Виробництво ЕОМ / Олександр Парунов.
Веселі мемуари / М. Терьошин
Федоров, який завжди зі мною... / Юрій Фурманов.
2. Самі про себе
Мої роки - моє багатство / В.К. Задірака.
Це було давно / К.А. Колесніченко
Спогади / Євдокія Лавриненкова
В 75 на Ельбрус / О.А. Летичевський.
Арsадна. Ромео и Джульєта / Аріадна Литвиненко.
Заповіт однополчан / Б.М. Малиновстkий.
Науково-технологічний алмазному концерну АЛКОН – 20 років /

М.В. Новіков.
Спогади про батька / Т.П. Подчасова.
3. Творчий клубний калейдоскоп
Клуб М.М. Амосова та активна творчість у похилому віці / І.В. Вельбицький.
Моя інженерія / С.С. Забара.
Тарасові мандри Україною / Андрій Івченко.
Сім сторінок із книги "Самовчитель старіючої людини" / Л.Є. Корнілова.
Війна / Володимир Королюк.
Шляхи життя моїх субособистостей / Анатолій Лізогуб.
Внутрішній світ людини / О.В. Палагін.
Поезія Лариси Пастух.
4. Ювілейні оди та привітання.
5. Дізнатися одне одного
Бебешко Жанна Іванівна
Подчасова Тетяна Павлівна
Додаток 1. Програмування без мов програмування /І.В. Вельбицький..
Додаток 2. Аріадна Перепелиця. Штрихи до портрета.

Додаток 1

Програмування без мов програмування

Вельбицкий И.В., д.ф.-м.н., проф.

ВСТУП

У 1960-х роках нами вперше було введено термін технологія програмування [1,2] як інтуїтивне усвідомлення того факту, що головне не тільки мова (тоді це був Алгол-60), а й як її використовувати та писати на ній грамотно та культурно, легко та просто. В даний час технологія програмування включена до всіх ІТ-програм навчання. Але програмування залишилося складним, дорогим і недоступним усім. Причина - незмінна з 1947 р. і застаріла концепція програмування.

Програмування в графах[3] почало формуватися в 1970-х при розробці протягом 15 років великих систем управління всіх основних ракет колишнього Союзу [3] та усвідомлення важливості технологічного процесу формального документування їх розробки для полегшення швидкого внесення постійних виправлень і поліпшень, з одного боку, і робіт Дейкстри [4] який вперше показав математичну нестрогість та надмірність традиційної концепції

[3] У математиці теорії графів є лише ДВА еквівалентних типу графів, які можуть бути використані в програмуванні. Це граф, навантажений по вершинах (наприклад, усім відомі блок-схеми, автомати Мура) та граф, навантажений по дугах (мережні графіки, автомати Мілі).

програмування. В результаті вперше після 1947 року вже зараз у 2016 році було остаточно сформовано нову, дуже просту графічну концепцію програмування єдину (!) для задання алгоритмів, програм, даних та мережевих графіків на всьому життєвому циклі розробки та експлуатації програм. Проведено її всебічний аналіз, дослідну реалізацію (!) та експлуатацію нового графічного середовища програмування (ГСП) [5-8].

У новій концепції виключені всі традиційні (в старій конценції 1947 р.) машинно-орієнтовані і неприродні для людини оператори типу: if-then, else, for, while, goto мітки, блокові дужки типу begin-end, {-} ..., відступи (драбинки), більшість розділових знаків і т.п. Вони застаріли. Для людини їх занадто багато більше половини сміття у існуючих текстах програм. Вони складні, малопотужні, емпіричні (строго не визначені) і забезпечують лише примітивно-ремісничу технологію роботи людини. Вони застаріли. Для людини їх занадто багато - більше половини сміття у існуючих текстах програм. Вони складні, малопотужні, емпіричні (суворо не визначені) і забезпечують лише примітивно-ремісничу технологію роботи людини. Для нейтралізації їхніх недоліків людина витрачає занадто багато зусиль, створюючи величезну кількість нових мов, методів та середовищ програмування (включаючи спеціалізованих типу Visual Database, Розробки website і т.д.), які "нібито спрощують", а насправді роблять програмування неуніфікованим, ще більш складним, заплутаним, незрозумілим та недоступним для всіх.

Нова концепція вперше пропонує не писати, а малювати програми у графах, навантажених по горизонтальним дугам символами, виразами та функціями з елементарної математики. Малювати в багато разів простіше, швидше, наочніше і компактніше, ніж писати програму в існуючій концепції (у спеціальних текстових мовах) програмування. При цьому використовується та сама клавіатура, миша або сенсорний екран і забезпечується відповідність одержуваного малюнка стандарту ISO 8631/1989 [5]. Такі графи та записи на них є поліглотами, зрозумілими для всіх без складних визначень. Вони зливаються з відомими, суворими математичними принципами подання та обробки інформації, які наближаються до принципів роботи мозку. Тому всі спеціальні мови програмування типу Фортран, C++, JAVA, Python і т.д. стають малопотужними та непотрібними, але зберігаються їхні бібліотеки. Будь-яка програма з бібліотеки будь-якою мовою може бути автоматично переведена в нову графічну форму уявлення. Завдяки цьому: 1) спрощується перехід на нову концепцію та 2) зберігається і багаторазово примножується накопичений з 1947 р. досвід програмування.

Нова концепція є універсальною. Вона дозволяє записати будь-який алгоритм, будь-яку програму, будь-яким відомим методом від структурного до глибокого інтелектуального аналізу інформації, забезпечуючи кібербезпеку, і з використанням вже готових спеціальних програм і бібліотек, які можуть бути об'єднані в єдину графічну гіпербібліотеку. Нова концепція вперше вводить у

програмування доказовий та безпомилковий стилі, самодокументування та документування мотивації прийнятих рішень. Дозволяє кожній людині легко, швидко, наочно та компактно (!) намалювати логічну схему будь-якої своєї проблеми та вирішити її самому або на комп'ютері. Принципи нової концепції настільки прості і природні для людини, що програмування вперше буде доступне всім (а не лише програмістам) і стане елементом загальної грамотності та культури суспільства, а це різко збільшує темпи розвитку такого суспільства.

СУТЬ НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРОГРАМУВАННЯ

У новій концепції для запису будь-яких алгоритмів, даних та програм використовується лише одна спрямована вліво чи вправо горизонтальна дуга графа так звана логічна R-схема чи аксіома, рис. 2.

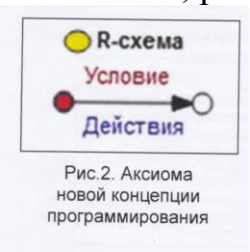

Рис.2. Аксіома нової концепціїи програмування

На цій дузі зверху записано Умову, а знизу - Дії, що виконуються, якщо Умова "істинна". Для запису на дузі Умов і Дій в один або кілька рядків використовуються будь-які природні мови: англійська, російська, китайська і т.д., символи, вирази та функції елементарної математики, відповідні фрагменти з будь-яких мов програмування для запису Умов та Дій та, перш за все, функцій звернення до Бібліотеки цих мов, рис. 3

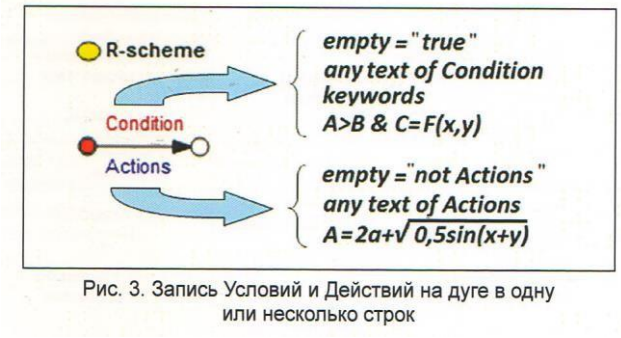

Рис. 3 Запис Умов та Дій на дузі в один або декілька рядків

З вершини графа може виходити будь-яке число дуг ліворуч та/або праворуч. Для запису графів типу "петлі" (рис. 4зліва) використовуються або порожня дуга, що означає безумовний перехід без виконання будь-яких дій, або спеціальна подвійна горизонтальна дуга типу "знак рівно" між вершинами (рис. 4справа). Дуги, що виходять із будь-якої вершини, аналізуються

послідовно зверху вниз. Виконується перша дуга, у якої Умова "істинна". При цьому виконуються всі Дії під цією дугою і здійснюється перехід за стрілкою дуги в новий стан графа (алгоритму, даних або програми). Якщо всі дуги, що виходять з вершини, мають "хибні" Умови, то здійснюється перехід за стрілкою останньої дуги, що проглядається, у відповідний новий стан графа (програми) без виконання Дій.

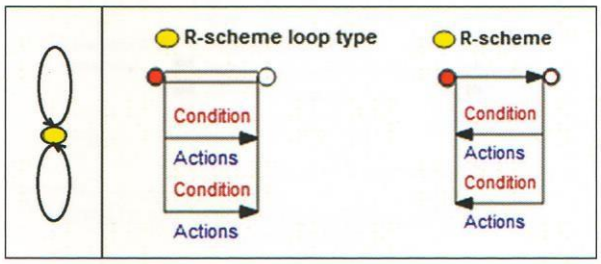

Рис. 4. R-схемы графов типа «петли»

Рис.4 R-схеми графів типу "петлі"

На рис. 5 наведено приклад визначення нового оператора: "3-х (може бути будь-яке число) Умов та Цикл". На рис.5а наведено його R-схему (14 рядків), на рис.56 - його абстрактну R*-схему (5рядків) або запис R-схеми (алгоритму, програми) без деталей реалізації, без записів на дугах, а на рис.5с - еквівалентний традиційний запис в C++ (24рядки 17), де червоним відмічені зайві символи R-схеми на рис.5а. Таких зайвих символів на рис.5с = 77 або з відступами та перекладами рядків теж зайвими = 140 (62%). Запис R-схеми в 2(=24/14), а R*-схеми в 5(=24/5) разів компактніше запису в C++ або R=2 і R*=5 відповідно. Введення одного (з 10) оператора C++ (рис.5с) в комп'ютер займає в середньому 14(=140/10) кліка клавіатури, а введення дуги R-схеми (рис.5а) займає 0.8(=4/5), що в 18(=14/0,8) разів менше, тому eR=18 і тому швидше. Порядок цифр переваг нової концепції зберігається під час використання у відповідному трансляторі R-схем ГСП оператора while на виході (Мал. 5d).

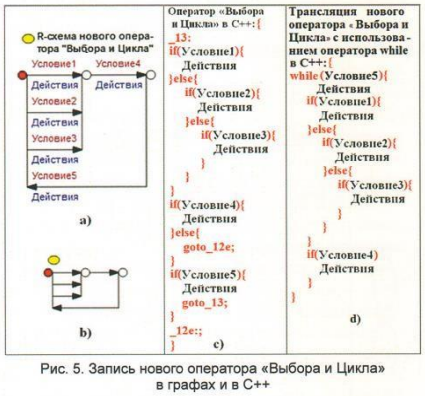

Рис. 5. Запись нового оператора «Выбора и Цикла» в графах и в C++

Рис.5 Запис нового оператора "Вибори та цикли" в графаф та в C==

Максимальні відомі в даний час RR *-схеми програм, які наведені нижче в цій статті при описі рис.10, мають характеристики: R = 133, R * = 400 та e = 578. Це означає, що вони мають компактність у 133, 400 разів більше (у 133,

400 разів мають менше рядків), а швидкість введення в комп'ютер швидше у 578 разів у порівнянні з традиційним записом. цих програм у С++.

Введення кожної горизонтальної дуги графа робиться одним натисканням миші або клавіатури або пальця на сенсорному екрані. При одному натисканні може бути введено кілька нових горизонтальних дуг. Вертикальні дуги та вершини графа не вводяться в комп'ютер і малюються в ГСП автоматично, що набагато спрощує та прискорює введення графічних операторів (дуг) порівняно із введенням існуючих операторів традиційних мов програмування.

Такий граф має ім'я, що записується зверху біля жовтого еліпса, рис. 2-7. У математиці це ім'я відповідає імені певної функції, заданої графічно в новій концепції програмування. Ім'я може бути з параметрами чи без них, рис. 6,7 реальних графічних програм [9,10]. Програма в новій концепції задається будь-яким числом взаємопов'язаних з ім'ям таких графів. Перший граф (R-схема) такої програми називається аксіомою. Перша ліворуч вершина аксіоми програми завжди виділяється червоним.

Рис. 6. R-схема ООП-программы, которая в 7раз компактнее, чем традиционная запись этой программы в Delphi [9]

Рис.8. R схема ООП-програми, яка в 7 разів компактніше, ніж традиційний запис цієї програми в Delphi [9]

На рис.6 наведено графічна ООП-програма у мові Delphi [9], але в рис.7 - інша ООП-програма – у мові С++ див. [10 з. 489-491]. Це означає, що в цих програмах Умови та Дії записані мовою Delphi та С++ відповідно. На рис. 6 і 7 перша R-схема (аксіома з червоною точкою) задає формулу, архітектуру визначення відповідних ООП, а саме, задає Дані (FIELDS для Delphi та privat для С++) та пов'язані з ними Методи. Далі наводиться визначення чотирьох Методів для Delphi та 5+1 public-функцій для С++ відповідно. Наведена на

рис. 7 графічна ООП-програма в C++ ілюструє спосіб запису коментарів і макровизначень після прислівника ГДЕ, який багато століть використовується в математиці і тому природніший, компактніший і ефективніший у порівнянні з записом їх у традиційній концепції програмування.

На рис. 8,9 наведені абстрактні R*-схеми програм на рис. 6,7 відповідно. *Абстрактна* R-схема - це запис її R-схеми без деталей реалізації, без записів на дугах, тобто максимально компактно із зображенням тільки математичної логіки суті програми. Це нове теоретичне поняття в програмуванні, яке має велике майбутнє для компактного запису, аналізу, графічної *сертифікації та синтезу (оптимізації)* програм за різними критеріями: часу, пам'яті тощо. Логічна – R та Абстрактна – R* схеми нової концепції є новою Єдиною графічною оболонкою (еталоном, шаблоном) для запису програм та Бібліотек програм на всіх мовах. Такої можливості немає в традиційному програмуванні. Це відкриває нові можливості об'єднання інтелекту зосередженого в бібліотеках усіх існуючих мов програмування та еволюційного їх розвитку разом із людиною, відповідним колективом розробників та суспільства загалом.

Обидва приклади на Рис.6-9 цікаві тим, що вони ілюструють організацію ООП в різних найсучасніших ООП-орієнтованих мовах - C++ і Delphi. Обидва приклади записані програмістами-професіоналами, які використовували всі тонкощі та особливості цих мов для ефективного запису відповідних програм. Графічний запис цих програм свідчить про ефективність (переваги) RR*-схем у плані простоти, зрозумілості, наочності, компактності та самодокументованості графів програм. Така перевага (і навіть більше) підтвердилася нами на всіх прикладах із 1184 сторінок Підручника [10]. Це дозволяє стверджувати про загальну ефективність запропонованої нової графічної поліглот-концепції програмування порівняно з існуючою концепцією програмування, незмінною з 1947 року. Нова графічна концепція дозволяє також *об'єктивно*(!) і кількісно порівняти дві нові мови та відповісти на питання "яка мова краща?": наприклад – Delphi, Java або C++? Додатково порівняйте кількісні характеристики абстрактної R-програми із 10x10=100дуг на рис. 10, яка компактніша C++ в R=15, R*=45 разів і вводиться в комп'ютер у eR=138 разів швидше, а R-схема зі 100x100 дуг має R=133, R*=400 та eR=578. Важливо відмітити, що нова концепція є поліглотом, оскільки використовувані у ній математика і графіка інтернаціональні і краще сприймаються людиною, ніж існуючі штучні мови програмування.

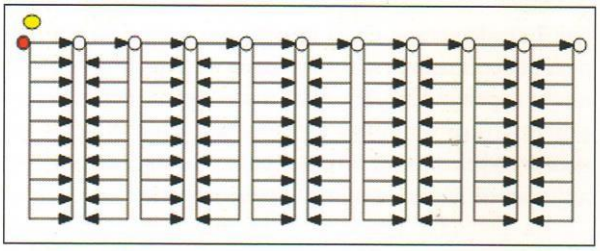

Рис.10. Ввод R–схемы (программы) из 10x10=100
дуг: R=15, R*=45, eR=138 по сравнению C++

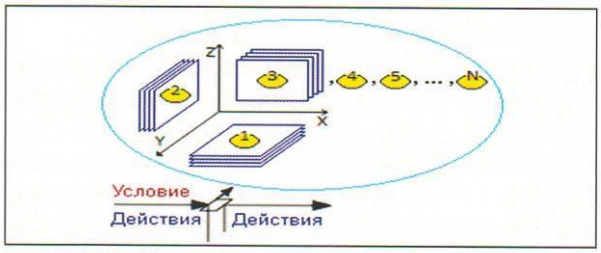

Рис. 11. Организация 3D программирования

Рис.11. Ориганізація 3D програмування

Для задання структур та класів даних, методів ООП, функцій налаштування тощо. у новій концепції використовуються ключові слова типу: int, array, class, table, function, #include <iostream>, які записуються на дузі зверху і завжди істинні, рис.6,7. Ці дуги зазвичай безальтернативні, незалежні одна від одної і можуть виконуватись паралельно відповідно до ключового слова на дузі. Інформація, що використовується в них, є, як правило, допоміжною і служить для нейтралізації недоліків традиційної концепції програмування та спрощення процесів трансляції в ній. У графічному програмуванні ця інформація може бути отримана з контексту R-схеми і тому з часом може бути виключена з графічного програмування повністю або частково, як це сталося в математиці. А поки що на рис.6-7 вона збережена. Принцип збереження нагдядно зображено на рис.7 щодо нового класу "АКЦІЯ" і наведеного нижче традиційного запису цієї інформації у мові C++ [10 з. 489]:

```
// stocks.cpp – повний текст програми
 #include <iostrem>
#include <cstring>
class Stock // оголошення класу
{
private :
        char company[30];
        int shares;
        double share_val;
        double total_val;
        void settot () { total_val = shares * share_val; public :
        void acquire (const char * co, int n, double pr);
```

```
        void buy (int num, double price);
        void sell ( int num, double price);
        void update (double price);
        void show ();
}; всього: R=(17/13) R*=(17/4)=4,3
```

Складні структури даних можуть безпосередньо задаватися у графічному вигляді R-схем, рис. 12. У цьому випадку на дузі зверху записується елемент логіки або синтаксису даних, а знизу - відповідна семантика [2]. RR*-схеми ефективно використовуються для запису алгоритмів "від даних", наприклад, трансляторів, рис. 12. На рис. 13 наведено приклад задання в R-схемах табличних даних.

Рис.12 Задание структур данных

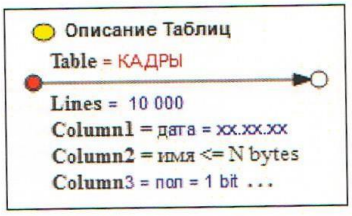

Рис.13 Задание табличных данных

Рис. 12 Завдання структур даних

Рис.13 Завдання табличних даних

Вершини та дуги графа можуть мати різну конфігурацію та колір, рис. 4-15. На рис. 6, 8 квадратною вершиною відзначені дуги, які можуть виконуватися паралельно, а на рис. 11 вершиною у вигляді паралелограма зображено принцип 3D та багатовимірного виконання графічних програм, а прямокутна вершина (типу поплавок, на рис. 14), наприклад, може запам'ятовувати кількість звернень до неї та мати поріг чутливості у своїй роботі аналогічно роботі мозку у людини. Такого немає у традиційному програмуванні. На рис. 4, 12, 17, 21 використовується конфігурація дуги у вигляді знака "рівно" для наочного зображення графа типу "петлі" і т.д. Колір вершин широко використовується для реалізації світлофорів у програмі, рис. 14, 15, а колір у дугах - для наочного позначення, наприклад маршрутів автоматичної генерації тестів програм, рис. 14 і т.д.

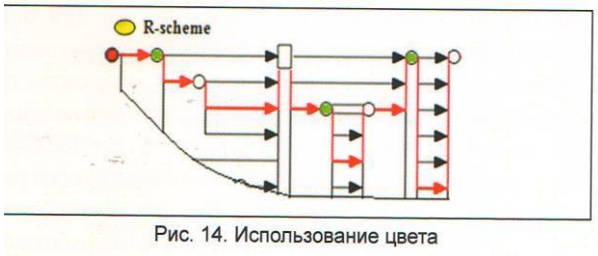

Рис. 14. Использование цвета

Рис.14 Використання коліру

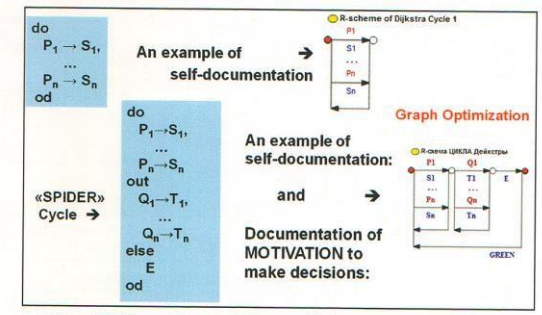

Рис. 15. Охраняемые команды Дейкстра и оптимизация графических программ с использованием «светофора» на последней вершине R-схемы

Рис.15 Команди, якы знаходяться під охороною Дейстра та оптимізація графічних програм з використанням "світлофора" на останній вершині R-схеми

Колір вершин і дуг може легко здійснюватися (задаватися) із програми, наприклад, функція GREEN = green (...) на рис. 15. Це нова можливість, якої немає у традиційному програмуванні, або вона складно моделюється традиційними засобами. У новій концепції вперше з'явилася можливість природно та просто документувати мотивацію прийнятих рішень, програмувати паралельно різні шматки проекту програм, автоматично генерувати функціонально-повний набір тестів, проводити налагодження програм паралельно з розробкою тощо. На рис. 15 продемонстровано ще одну нову (відсутня у традиційному програмуванні) можливість автоматичної оптимізації R*-схем за їх не оптимальною, але отриманої в результаті більш простої процедури проектування R-схеми: "SPIDER" Cycle →.

Важливо відзначити, що в теорії побудови апаратури самого комп'ютера на логічних інтегральних схемах використовуються автомати Мілі та Мура, які задаються графами, навантаженими по дугах, рис. 16,17. Це відкриває нові великі перспективи побудови комп'ютерів з новою гнучкою архітектурою, що задається відповідними графічними програмами (R-схемами) та з апаратною реалізацією відповідних бібліотек. Все це дозволяє значно спростити та прискорити програмування та збільшити рівень кіберзахищеності, технологічності та автоматизації розробки графічних програм у таких комп'ютерах.

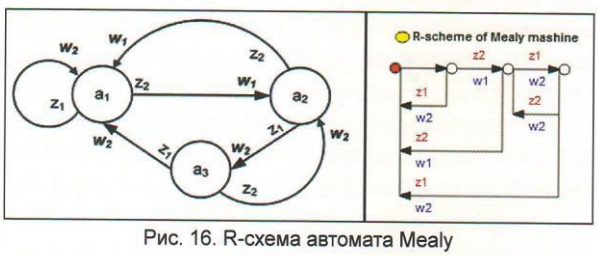

Рис. 16. R-схема автомата Mealy

Рис.16. R-схема автомата Mealy

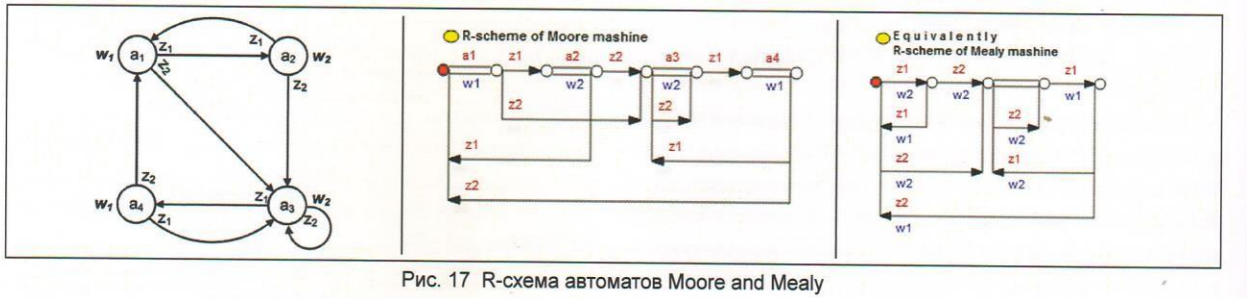

Рис. 17 R-схема автоматов Moore and Mealy

Рис.17. R-схема автоматів Moore and Mealy

На всьому життєвому циклі нової концепції малюнок проекту програми збігаються з самою програмою, документацією та мережевим графіком розробки, рис. 18. Керівник робіт вперше може біля кожної роботи (проекту програми) на дузі R-схеми записати в спеціальних дужках ім'я виконавця та розрахунковий час її виконання та проконтролювати якість робіт, що виконуються. Такого немає в існуючому програмуванні та промисловості. У будь-якій промисловості, наприклад, креслення (документація) автомобіля відрізняється від самого автомобіля та мережевого графіка його розробки.

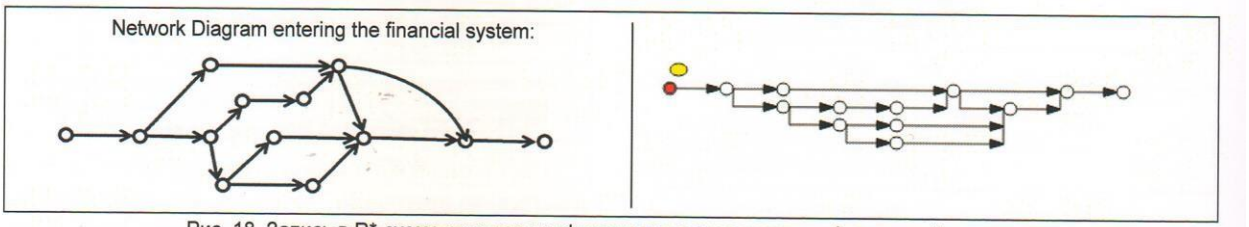

Рис. 18. Запись в R*-схеме сетевого графика ввода в эксплуатацию Финансовой системы

Рис. 18. Запис в R*- схемі мережевго графіка введення в екплуатацію Фінансової системи

Графічна форма запису має великі резерви розвитку у майбутньому. Для запису вершин, дуг та записів на них може використовуватися колір. Вершини та стрілки дуг можуть мати різну конфігурацію, дуги можуть бути подвійними, хвилястими, пунктирними тощо.

НОВА КОНЦЕПЦІЯ І ГРАФІКА В ІСНУЮЧОМУ ПРОГРАМУВАННІ

Людина завжди прагне знайти графічний образ будь-яким своїм діям. Відомо величезна кількість графічних методів запису програм у вигляді графів, навантажених по вершинах: Блок-схеми, UML, Workflow, SDL, ДРАКОН, Google BLOCKLY та ін. див. рис. 19а та 20, 21(ліворуч). Для таких графічних програм завжди на заключних етапах використовуються традиційні мови програмування, які вручну (не автоматично) перетворюють графічний запис програми на звичайний текстовий запис у цій мові.

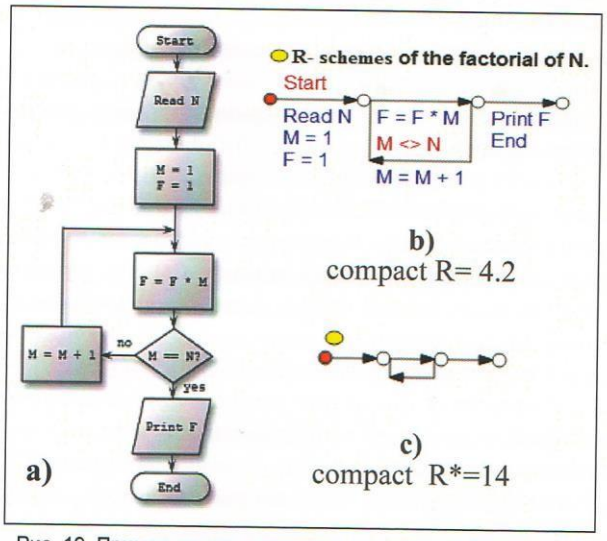

Рис. 19. Пример записи алгоритма вычисления Факториала числа N в блок-схемах (a) и в RR*-схемах(b,c).

Рис. 19. Приклад запису алгоритма обчислення Факторіалу числа N в блок-схемах (a) та в RR*-схемах (b,c)

R-схеми – це графи, навантажені за дугами, рис. 19bc та 20, 21 (праворуч), які мають помітні кількісні та якісні переваги. Вони здійсненні (!) на комп'ютері на всьому життєвому циклі (без використання мов-посередників),

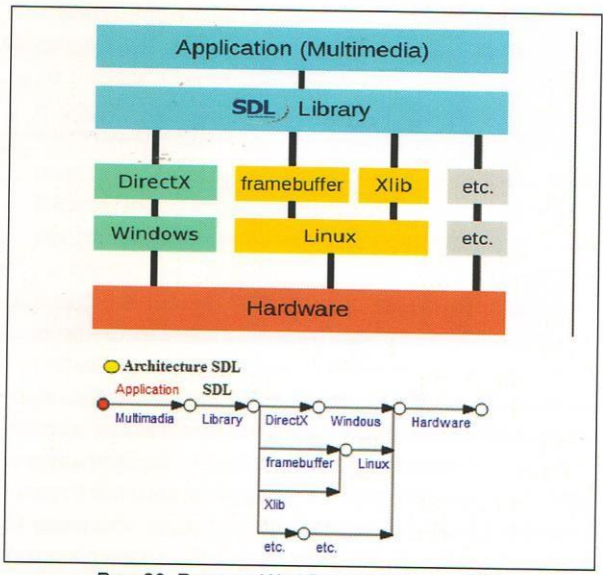

Рис. 20. R-схема Workflow ахитектуры SDL

Рис.20 R-схема Workflow архітектури SDL

більш прості, універсальні (не містять складних профілів), ефективні (більш потужні), наочні та компактні. Для їх запису та обробки на комп'ютері не потрібні існуючі мови програмування.

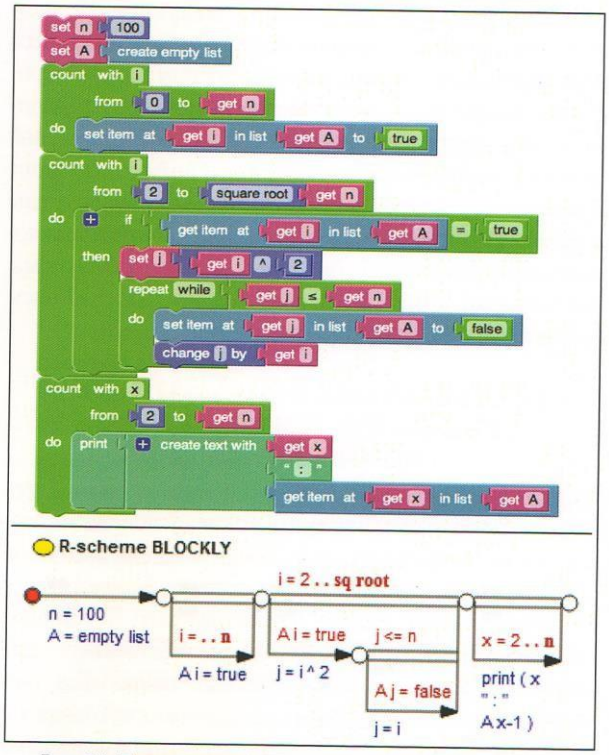

Рис. 21. Пример записи программы в визуальном языке программирования Google Blockly [11] и в R-схеме. R=3, R*=14

Рис.21 Приклад запису програми на візуальній мові програмування Google Blockly [11] та в R-схемі. R=3, R*=14

Таким чином, у новій концепції для всіх мов - природних, математики та програмування - пропонується єдина графічна оболонка. Запис програм та їх проектів у цій оболонці, а також їх трансляція та інтерпретація стають простішими. Програма (R-схема) вперше є об'єктом математики і для людини (!), а не лише для комп'ютера. RR*- схеми ідеальні для зворотної (такого немає у традиційному програмуванні) трансляції програм будь-якими мовами в нову єдину графічну оболонку як еталон. В результаті програма з "речі в собі", зрозумілою лише автору (не завжди доступному), стає прозорою для розвитку іншими, а весь процес програмування стає простим, еволюційним із збереженням та накопиченням досвіду в уніфікованій графічній бібліотеці. Тому в новій концепції програмування, як і в математиці, немає потреби будувати постійно нові мови та середовища програмування, а є можливість необмеженого вдосконалення графічної знакової системи позначень та обробки інформації із збереженням раніше накопиченого досвіду програмування.

БЕЗПОМИЛКОВИЙ І ДОКАЗОВИЙ СТИЛЬ ПРОГРАМУВАННЯ У НОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ

Традиційна концепція проектування алгоритму (програми) на комп'ютері заснована на побудові обчислювальної схеми вирішення вихідної задачі з

використанням вже готових бібліотек та за допомогою близько десяти фіксованих, текстових, машинно-орієнтованих та неприродних для людини, строго не визначених операторів (команд) типу: if, for, while тощо. Для цього вихідна задача перетворюється на можливість запису алгоритму (програми) у цих операторах. Це всім відомий складний, багатоступеневий процес проектування алгоритмів та програм. В результаті цього процесу вихідна задача перетворюється "до невпізнанності", в неї вводяться нові злементи, втрачається (змінюється) зв'язок між її елементами та мотивацією прийнятих рішень, а загалом втрачається розуміння "чому зроблено так" і "як усе це працює"? Для спрощення цього процесу вигадуються численні мови, методи та середовища, що ще більше заплутує та ускладнює процес програмування. Тому існуючі складні, великі програми, записані в традиційній концепції програмування, налагоджуються все своє життя, а існуючий процес програмування офіційно визнаний дуже складним і дорогим.

Нова концепція проектування заснована на побудові графічної логічної R-схеми вихідної задачі у природній мові, термінах та словах формулювання постановки задачі. Для цього використовується метод "step by step from logic". У процесі такої побудови виявляються та уточнюються всі основні неточності у постановці задачі. У результаті Логічна R-схема вихідної задачі стає однаково зрозумілою виконавцю та замовнику та затверджується (підписується) ними. Така R-схема спочатку може бути дуже простою та недетермінованою, рис.22.

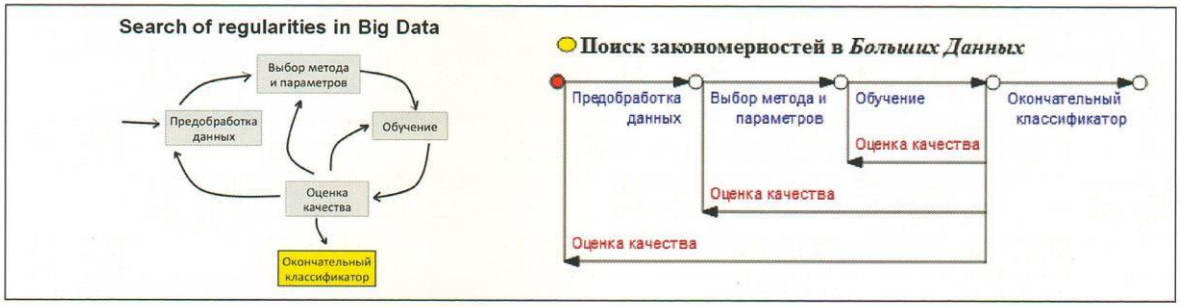

Рис.22. Пример начала решения в новой концепции сложной проблемы «Поиска закономерностей в Больших Данных»

Рис.22.Приклад початку вирішення в новій концепції складної проблеми "Пошуку закономірностей в Великих Даних!

Після цього побудова проекту алгоритму та програми здійснюється формальними методами математичного виведення у ГСП. Графічне середовище ГСП стежить і спрямовує людину таким чином, щоб її формальні перетворення виключали з вихідної логічної R-схеми всі неоднозначності розуміння і перетворювали їх у мову природну для людини (як правило, в R-графічну мову найпростішої математики) і далі автоматом без людини – в мову комп'ютера. .В результаті послідовність перетворень вихідної R-схеми автоматично запам'ятовується в ГСП і надалі стане формальним доказом правильності програми та процесу її розробки. Одержувана автоматично в ГСП документація

відрізняється від традиційної, оскільки зберігає мотивацію (історію) прийнятих рішень, компактніша, самодокументована і містить абстрактні R*-схеми, які формально оптимізуються (перетворюються) в ГСП за різними критеріями - часу, пам'яті і т.д.

Мова, природна для людини, постійно вдосконалюється та наближається до ефективної професійної мови відповідного колективу розробників проекту графічних програм. Важливо, що мова R-схем такого опису та вдосконалення — одна (! Рис.2,3) по всьому його життєвому циклі і для комп'ютера, і для замовника, і для всіх виконавців проекту та її користувачів надалі. Так як ця мова графічна і наочна і використовується в основному в процесі математичного виводу і багато в чому автоматично, то в ній різко скорочуються умови виникнення помилок (описок) і тому серед програмістів вони називається "безпомилковим", а весь процес, стиль такого програмування названий "доказовим" на відміну від програмування в традиційних текстових мовах.

РЕАЛИЗАЦІЯ ГРАФІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ПРОГРАМУВАННЯ

В даний час реалізована (лабораторний варіант) ГСП логічними R-схемами, яка включає: систему введення логічних R-схем і будь-яких текстів на їх дугах будь-якою мовою, формування і запам'ятовування дерева проекту, універсальний графічний редактор, перетворювач R-схем в R* і назад, компілятор RR* в C++ і т.д. Компілятор RR* C++ зроблений найпростіший для демонстрації можливості дуже простого перетворення графічних програм в будь-яку формальну текстову структуру або в мову комп'ютера. Усі наведені у статті приклади реалізовані у ГСП. Графічне середовище ГСП розроблене на C++ як плагін ГСП до Qt Creator. Воно складається з 5 областей, які ділять та формують екран монітора. Основну (велику, 90%) центральну частину монітора займає 1) Робоче поле (РП), у якому здійснюється розробка всіх R-схем Проекту. У 10%, що залишилися, зверху в трьох рядках розташовуються 2) меню формування архітектури середовища, 3) Панель інструментів (з 14 графічних іконок) і 4) Панель відкритих (необмежену кількість) імен РП R-схем. 5) Остання область займає зліва вузьку (менше 5%) смугу екрана монітора для зберігання Дерева R-схем конкретного проекту. Графічне середовище реалізовано за принципом А. Ейнштейна: "будь-яку роботу роби так просто, як це можливо, але не простіше цього", тому зараз немає нічого простіше і ефективніше, ніж розроблена ГСП RR*-схем. В результаті реалізація ГСП RR* виявилася набагато простішою за реалізацію сучасних середовищ і трансляторів з традиційних мов програмування. Наприклад, транслятор графічних R-схем набагато простіше і менше (орієнтовно в 30+ разів), ніж транслятор існуючих мов програмування і в перспективі має більш просту і

ефективну інфраструктуру організації обчислень на комп'ютері. Отримані в результаті комп'ютерні програми більш ефективніші за часом виконання і пам'яті, яку займають. Головна перевага реалізації нової концепції полягає в тому, що зберігся доступ до спеціалізованих інструментів та бібліотек програм традиційних мов програмування.

Таким чином, реалізоване Графічне середовище узагальнило існуючий досвід програмування графами, послужило добрим доказом правильності та ефективності нових принципів програмування і є достатньо повною (за нашими оцінками на 80%) для побудови на його основі комерційної версії ГСП.

ДУМКА НЕЗАЛЕЖНИХ ЕКСПЕРТІВ І ПЕРШИХ КОРИСТУВАЧІВ (ЦИТАТИ).

1) Цікава, сильна поліглот-концепція програмування, яка простіше існуючої і може бути використана багатьма людьми. 2) Новий математичний інструмент ефективний для аналізу, синтезу та навчання програмуванню. 3) Збільшує довголіття та еволюційне використання програм стосовно умов їх експлуатації. 4) Підвищена захищеність від помилок та висока налагодженість готових графічних програм. 5) Після двох тижнів малювання R-схем у новому середовищі програмування я вирішив задачу, яку без них не вирішив би ніколи... 6) Нова концепція - це корисний і прекрасний інструмент не тільки у програмуванні, але і СКРІЗІ, де треба знайти вирішення будь-якої логічно складної (заплутаної) проблеми. У порівнянні з відомими Flow-chart, UML та ін R-схеми мають помітні переваги. Вони здійсненні на комп'ютері на всьому життєвому циклі будь-яких робіт, більш наглядні, компактніші і не захаращені зайвими деталями (фігурами). Підходять для візуалізації нелінійних алгоритмів (наприклад, класів в C++) або структур даних. Тому мені зовсім не зрозуміло, чому цей інструмент не користується шаленою популярністю. 7) Абсолютно шикарна система, яка дозволила мені, не будучи програмістом, використовувати її для складання різних діаграм та вирішення технологічних, управлінських задач. Все інтуїтивно зрозуміло та просто у використанні. 8) Я в захваті від використання R-схем для викладання на третьому курсі спецкурсу "Елементами структурної технології програмування". Несподівано навіть собі переконався у чудовій можливості R-схем для структурованого зберігання великих об'ємів даних.

ВИСНОВОК

Таким чином, пропонується деяка нова математична концепція (культура) програмування, цікава своїми перевагами: простотою, наочністю, компактністю та можливістю переходу на неї для всіх, а не лише для програмістів. Ця культура дозволяє включити до програмування доказовий і безпомилковий стиль роботи, розвинені та відпрацьовані століттями математичні методи аналізу та синтезу. Враховуючи незвичайну (на 1-2 порядки більшу) компактність запису програм і простоту швидкого введення інформації,

особливо через використання сенсорних екранів, нова концепція має великі перспективи ефективного застосування і в малих комп'ютерних формах (планшетах, Айфонах) масового застосування.

Нові пропозиції через свою простоту та наочність особливо ефективні для початкового навчання програмуванню. Тому вони можуть бути включені в систему обов'язкової освіти будь-яких фахівців. Програмувати повинні вміти ВСІ, воно має стати елементом загальної грамотності та культури суспільства. Для професійного програмування ефект від застосування нових пропозицій тим більше, ніж логічно складніше і заплутаніше задач, які вирішуються. Нова культура програмування відкриває великі перспективи для побудови людино-комп'ютерного суспільства та його спільної з людиною еволюції, в якій вживлений в людину комп'ютер поряд з мозком дублюватиме і керуватиме фізіологією конкретної людини, компенсуючи її недоліки від народження та проводячи лікування по життю без традиційних ліків.

Відомо, що у мозку людини головну роль відіграють зв'язки між нейронами та областями мозку. Аналогічну роль в R-схемах грають дуги між вершинами. Число дуг, їх напрямок, 3D-орієнтація між різними вершинами та R-схемами не мають обмежень. Вершина може запам'ятовувати кількість звернень до неї і мати поріг чутливості у своїй роботі, як клітина мозку. Проглядається можливість автоматичної генерації програм із запису даних у тій самій концепції. Нічого подібного немає у сучасному програмуванні. Загалом нова концепція найпростіша від усіх відомих і ліквідує проблему складності сучасного програмування. Вона досить обґрунтована для нових ефективних застосувань і відкриває цікаву епоху перспективного розвитку комп'ютерної справи, включаючи реалізацію нової гнучкої, архітектури апаратури компьтерів, яка керується безпосередньо виконуваною програмою. Це дозволить по-новому вирішувати проблеми штучного інтелекту, кібербезпеки, Big Data та суперскладних програм нового покоління.

Література

[1] В.М. Глушков, И.В. Вельбицкий, "Технология программирования и проблемы ее автоматизации", УСИМ, №6, с. 75-93, 1976.

[2] И.В. Вельбицкий, "Технология программирования". Техника, 279 с, 1984.

[3] "СЕРГЕЕВ В.Г. - Главный конструктор систем управления ракет и космических комплексов", Украина, Харьков, 448 с., 2014.

[4] E. Dijkstra, "Letters to the editor: go to statement considered harmful", Communications of the ACM, pp. 147-148, 1968.

[5] "Information technology, Programme constructs and convention for their Representation", Standard ISO/IEC 8631, 1989.

[6] W.K. McHenry, "Technology: A soviet visual programming". Journal of Visual Languages and Computing, v.1, № 2, 1990.

[7] I.V. Velbitskiy, "Graphical Programming and Program Correctness Proof", IEEE: 10.1109/ CSIT-13.6710368 pp.85-89, 2013.

[8] I. Velbitsky Programming without Programming Languages (New Graphic Poliglot Concept). Application and Theory of Computer Technology (the British kingdom), v.2, n.2, pp.26-41, 2017.

[9] A.N. Valvachev, K.A. Syrkov, D.A. Syrkov, "Programming in Delphi", 2005,

[10] Stephen Prata, C++ Primer Plus, Fifth Edition, SAMS Indiana, 46240 USA, 1184p., ISBN 5-8459-1 1 27-3 Moscow. 2007.

[11] Cade Metz Google Blockly Lets You Hack With No Keyboard, https:// en.wikipedia.org/wiki/Blockly - 2012.